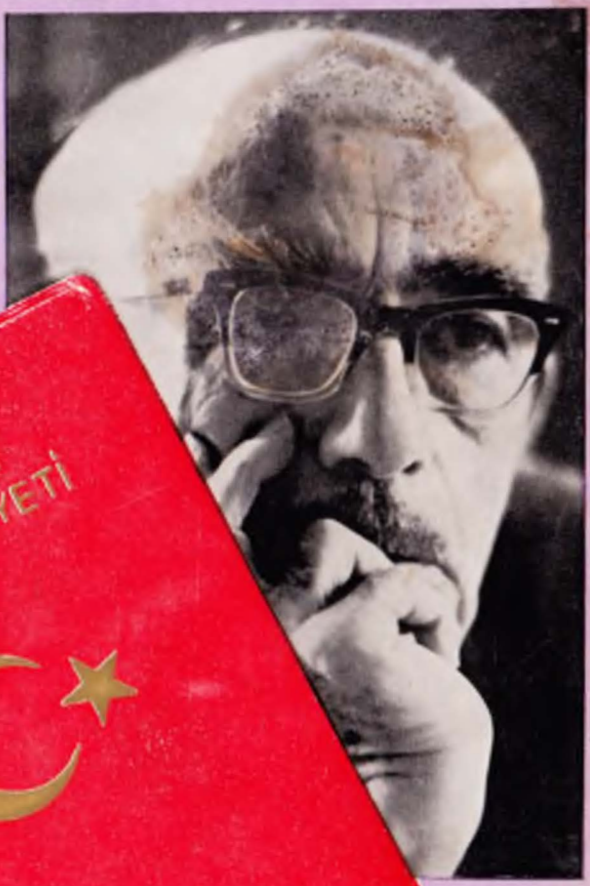
44

YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU ZORAKİ DİPLOMAT

Zoraki Diplomat

yakup kadri

bilgi yayınevi

BİLGİ YAYINLARI 44
DENEME, ANI DİZİSİ 8

Birinci basım 1955 İnkılâp Kitabevi

İkinci Basım
Mayıs 1967

BİLGİ YAYINEVİ

Yakup Kadri Karaosmanoğlu

Zoraki Diplomat

Bilgi Yayınevi

Kapak Düzeni Ozan SAĞDIÇ

Başnur Matbaası, Ankara 1967

DİPLOMATLIK MESLEĞİNE NASIL GİRDİM?

Hiç unutmam; 1934 yılı sonbaharının serince bir akşam üstü idi.

Yarı tedavi için, yarı milletlerarası bir kongrede bulunmak vazifesile memleket dışında geçirdiğim uzun bir tatil devresinden sonra Ankara'ya döner dönmez, ilk işim, o zamanın İçişleri Vekili Şükrü Kaya'yı ziyaret etmek olmuştu. Şükrü Kaya, Meclis arkadaşlarım arasında sohbetinden en çok hoşlandığım ve kendisiyle basmakalıp politika bahislerinin, harcı âlem Parti lâfazanlıklarının üstüne yükselerek geniş fikir hasbihallerinde bulunabildiğim üç beş kişiden biriydi.

Lâkin, ben, bu sefer, onunla böyle bir hasbihalde bulunmağa değil, tam tersine, politika ve Parti hayatının en demagojik, en seviyesiz bir meselesini deşelemeğe gidiyordum. İşin daha kötü tarafı, deşelemek istediğim meselenin doğrudan doğruya benim şahsımla ilgili olmasıydı. Şöyle ki, beş on gün evvel İstanbul'da rastgeldiğim Vasıf Çınar, bana: «Geçen akşam Sarayda idim. Sofrada senin aleyhine epiyce şiddetli bir yaylım ateşine şâhit oldum» demiş ve ilâve etmişti. «Güya, sen, çıkardığın Kadro mecmuasında iktisadî siyasetimizi baltalayan ve hattâ Parti Umumî Kâtibinin iddiasına göre Rejim'in te-

mellerini sarsan (!) neşriyatta bulunuyormuşsun. Bu, böyle giderseymiş Ticaret Vekili tuttuğu yolda emniyetle ilerleyemezmiş. Öte yandan, Cumhuriyet Halk Partisi de hizipleşmek tehlikelerine maruz kalırmış. Sofra kalabalıktı. Biri durdu, öbürü söyledi. Yalnız İsmet Paşa ile Şükrü Kaya söze karışmıyorlar, önlerine bakıyorlardı. Gazi, birden bire öyle bir parladı ve Dahiliye Vekiline: «Bu işi ne vakit halledeceksin?» diye öyle bir şiddetle çıkıştı ki, senden şikâyet edenlerin bile nutku tutuldu. Şükrü Kaya, başı hâlâ önüne iğik mırıldanıyordu: «Başvekile söyleyin, Paşam; Başvekile...» Bunun üzerine Gazi ne yaptı bilir misin? İsmet Paşaya döndü: «Bak, senin üstüne atıyorlar bunun mesuliyetini...» dedi. Sonra, kendi kendine söylenir gibi: «Gerçi hakları da var ya.. Kadro'ya makale bile yazdı. Fikren ve kalben onlarla beraberdir» sözlerini fısıldadı. İsmet Paşa, işitmemezlikten geldi.

Ve Vasıf, kendisini gülümsüyerek dinlediğimi görünce:

«— Ne gülüyorsun, be birader? diye gürlemişti. Ben sana tiyatro anlatmıyorum. Başında dolaşan bir tehlikeden bahsediyorum. Gerçi, o sofrada sahne oyunlarına benzer tertipli hâdiseler olur. Birinin kuyusu kazılırken, bir de bakarsın suyun üstüne çıkarılıverilir. Yahut, gene çok defa, Gazi birine kızmış görünür, çıkışır, haşlar da bir saat geçmeden ona etmediği iltifat kalmaz. Ama, iş, bu sefer öyle değil, seni temin ederim. Bir an evvel ne yapacaksan yap vaziyetini düzeltmeğe çalış.»

Vasıf'ı hem merd ve arkadaş canlısı bir insan, hem de gayet pişkin bir politikacı olarak tanıyordum. Onun için, söylediklerini aslâ boşa atmamıştım. Ne de herhangi bir tezvir veya mübalâğaya atfetmiştim. Gülümsüyordum. Zira, Atatürk'ün sofrasında gıyaben sanık sandalyasına oturtuluşumun bu, birincisi değildi. İki yıl önce, bir sabah, Ankara'daki evimde, tıpkı bunun gibi ve hattâ bundan da-

ha ehemmiyetli bir sofra başı tezvirine dair Falih Rıfkı'nın bir telefon mesajını almıştım. Falih, yarı uykusuzluktan, yarı telâş ve endişeden kısılan bir sesle bana şöyle demişti: «Dün akşam, Çankaya'da Parti Divanı içtimaını andıran gayet ciddî bir toplantı oldu. Umumî Kâtip, yanında bir kaç Merkez Heyeti azasıyla beraber Kadro'da çıkan bir yazıyı saatlerce münakaşa ettiler ve senin hakkında mutlaka bir *Disiplin* kararı verilmesini istediler. Bugün, sanırım akşama doğru, Partiden Ültimatomsu bir tebliğ alacaksın. Bizzat Gazi tarafından dikte edilmiş olan bu tebliğde «Ya vaziyetini tasrih et, ya Partiden çekil.» denilmektedir. Vakit kaybetmeden hemen gidip Gazi'yi görürsen çok iyi edersin. Fakat, akşama kalayım deme. Öğleden sonra en geç saat üçte dörtte bu işin çaresine bakmalısın».

Ve ben, Falih'in tavsiyesi üzerine o gün saat üçe doğru soluğu Başyaver Celâl'in yanında almıştım. O iyi yürekli adam, bu tepeden inme ziyaretimin sebebini önceden bildiği için: «Geldiğinize çok iyi ettiniz; demişti. Arzunuz üzere sizi sofra saatinden evvel kabul buyurmalarına gayret edeceğim. Fakat, dün gece pek geç yattılar. Daha uyuyorlar. Ne vakit kalkarlar bilmiyorum... Beni çağırıncaya kadar epiy beklemeniz lâzımgelecek sanırım».

Kaç saat süreceği belli olmayan bu bekleme müddetini, tabii, Başyaverin odasında geçiremezdim: «Öyle ise, dedim, ben, gidip emirlerine Ruşen Eşref beyin evinde intizar edeyim».

Zaten, beni yalnız bırakmaya gönlü el vermeyen karımı, beş on dakika evvel, köşke bir kaç yüz adım ötedeki bu dost evinde bırakmıştım. Oraya gittiğim vakit, sade karımın değil, Ruşen Eşref'le hanımının da beni büyük bir telâşla karşıladıklarını gördüm. Hiç şüphesiz, bu kadar tez dönüşümü Gazi tarafından kabul olunmadığıma hamletmişlerdi. Keyfiyeti anlayınca biraz nefes aldılar. Fakat, dakikalar, saatler geçmekte ve Başyaverden beklediğim

telefon haberi hâlâ gelmemekte devam edince, bu telâş, bana da bulaşarak hepimizin yüreğinde bir nevi ümitsizlik halini almağa başladı. Ruşen, ikide bir, ayağa kalkıp pencereden dışarıya bakıyor, güya beklediğimiz haber bize tatar vasıtasiyle iletilecekmiş gibi yolları gözetliyordu. Saat, altıyı bulmuş; ne telefondan ses çıkıyor, ne de Ruşen'in gözetlediği yollarda bir işaret beliriyordu.

Derken, ta karşıki caddeden bir otomobil ve motosikletler gürültüsüdür kulaklarımıza çarptı. Hepimiz birden pencerelere koşuştuk: Gazi «mutad mevkibi» ile şehre doğru iniyordu. Ruşen, bana teselli olsun diye mi, yoksa öyle tahmin ettiği için mi, bilmiyorum-:

«—Bu saatte ancak çiftliğe gidebilir. Anlaşılan seni oraya çağırtacak,» demeğe kalmadı, bir de ne görelim: otomobil birden bire durup beş on saniyelik bir tereddütten sonra İsmet Paşa'nın köşkü karşısındaki dirsekten kıvrılarak Ruşenlerin evi önünden geçen caddeye sapıvermesin mi? Bu, bize «cevvi hâdiseler» den bir olay gibi göründü o anda. Hele, bir dakikaya varmadan Gazi, arkasında yaveriyle karşımıza çıkageldiği vakit bir mucizeye şâhit olurcasına hayretten donakaldıktı.

Yüzü, gözlerinin içi yüreklere şenlik veren bir neşeyle pırıl pırıldı. Hanımlarla selâmlaştıktan sonra gülümseyerek bana döndü:

«— Yakup Kadri, beni görmek istemişsin, işte geldim, dedi. Söyle bakalım».

Ben, bir çok şeyler söylemek niyetindeydim. Fakat hepsini unutmuştum.

Oturduk. Gülümseyerek tekrar yüzüme baktı.

«— Paşam, dedim. Maruzatım gayet kısa ve basit olacaktır. Biliyorsunuz, bir kaç aydan beri «Kadro» adıyla bir mecmua çıkartmaktayım. Bu mecmuanın güttüğü hedef İnkılâbın fikir cephesini kurmağa ve Halk Partisinin prensiplerini bu cepheden tefsir ve tedvine çalışmaktı. Fakat, görüyorum ki,

maksadım yanlış anlaşılmakta ve bu yüzden Zatı Devletinizi de boş yere üzen bir takım münakaşalara yol açılmaktadır. Onun için Kadro'yu, müsaadenizle, derhal kapamağa karar verdiğimi arz etmek istiyorum».

Gazi'nin şen çehresi üstünden ciddî bir düşüncenin bulutu geçti ve :

«— Hayır, dedi. Mecmuanı kapamıyacaksın. Ancak, dün akşam bahis mevzuu olan herhangi bir iltibaslı yazı gözüme ilişti mi, senden ve arkadaşlarından reca edeceğim; bana gelip o yazıyla ne demek istenildiğini anlatacaksınız. Mutabık mıyız? Şimdi, gelelim dün akşam bahsi geçen yüzük hikâyesine...»

Bunun üzerine Başyaver, ikiye katlanmış bir «Kadro» nüshasını cebinden çıkardı ve yanıma yaklaşarak altları kırmızı kalemle çizili bir takım satırlar gösterdi. Bunlardan çıkarılabilecek mâna, ancak, şu olabilirdi: İnkılâp, yalnız bir şahsın veya bir zümrenin eseri halinde kaldıkça millete mal edilemez. Burhan Belge tarafından yazılmış bu makaleye Gazi'nin «yüzük hikâyesi» demesine sebep de muharririn, maruf bir Cermen masalını yazısına başlık olarak almasıydı.

«— Parti arkadaşlarımız, bunu neden kötüye yormuşlar? anlayamadım; dedim. Bir çok nutuklarınızda, siz de İnkılâbın millî iradeden doğduğunu ifade buyurmamış mıydınız?»

Bu sözüme, o vakit, Gazi'nin ne cevap verdiğini pek iyi hatırlamıyorum. Sanırım ki, hiç cevap vermeden başka bahislere geçmiş ve o akşam beni sofrasına çağırmak suretiyle Parti erkânına artık hâdisenin kapanmış olduğunu bildirmişti.

İşte, bir buçuk iki yıl evveline ait bu tecrübeme güvenerekdir ki, Vasıf Çınar'ın pek ehemmiyetli bulduğu ikinci hâdiseyi gülümseyerek karşılamıştım. O mühimsemeyiş, yalnız kendi suçsuzluğuma inancımdan değil, (zira politika hayatında, hele bizim politika hayatımızda böyle inançlara bel bağ-

lamanın ne kadar safderunluk olduğu, bütün toyluğuma rağmen bence de malûmdu) başımızda bulunan büyük adamın iyi niyetli kimselere karşı daima ne derece geniş yürekle, ne derece müsamaha ve âlicenaplıkla hareket ettiğini bildiğimdendi.

Lâkin, o akşam üstü, Şükrü Kaya'yı görmeğe giderken içime, nedendir bilmiyorum, acayip bir endişe düşmüştü. Ondan pek fena bir haber alacakmışım gibi geliyordu bana. Hele, yanına vardığım zaman beni o kadar lüzumsuz bir tehalükle karşıladı; öyle bir misafirini nasıl karşılayacağını bilmez ev sâhibi halleri gösterdi ki, endişem, adetâ bir nevi şaşkınlığa inkılâbetti. Bana, ağzımı açtırmıyor, durmadan kendisi konuşuyor; ikide bir saatine bakıp: «Şurada imzalanacak bir kaç kâğat kaldı. Onu da bitirelim de seninle şöyle bir Çiftliğe doğru uzanalım.» diyordu. «Sen yeni açılan birahaneyi hiç görmedin değil mi? Fevkalâde bir şey oldu doğrusu. Hava sana pek serin gelmezse biraz bahçesinde de oturabiliriz. Birer bardak da soğuk bira içeriz».

Ben, daha bir yıl önce safra kesemden ameliyat olmuştum. Şimdi de sıkı bir Vichy küründen dönüyordum. Bira içmek şöyle dursun, hattâ maden suyundan gayri hiçbir mayie tahammülüm yoktu. Şükrü Kaya, bu mazeretlerimi işitmemezlikten gelerek ve Hususi Kalem müdürü ile konuşur görünerek son kâğatlarını imzaladı ve bana :

«— Haydi gidelim, dedi

Yolda da hep o konuştu, ben sustum. Birahanenin parkına vardığımız zaman Dahiliye Vekili, adetâ, Meclis kürsüsünde bir uzun nutuk söylemiş gibi yorgun düşmüştü. Ben, bunu fırsat bilerek :

«— Sana, bir meseleden bahsetmek istiyorum; dedim.

Lâkin, Şükrü Kaya, şimdi, yalnız yorgun değil, biraz da dalgın görünüyordu. Bu sözümü şöyle bir cevapla karşıladı :

«— Bahçe soğuk. Üşüyeceksin. İçeri girelim.

İçeriye girince de, açmak istediğim bahsi önlemek için olacak :

«— Sıhhatın nasıl? Bana her şeyden önce ondan bahset; dedi.

Ben içimden «Fesuphanallah» çekmeğe başlamıştım. Arkadaşımın kullandığı taktiği anlamamazlıktan gelerek ona sıhhatim hakkında istediği malûmatı verdikten sonra :

«— Şimdi, beni dinle; dememe kalmadı. Dışarıdan akseden bir takım motosiklet patırtılarıyla ikimiz birden yerimizden fırlayıp merdiven başına koştuk. Gazi geliyordu. Gazi gelmişti. Beni, Şükrü Kaya'nın yanıbaşında görünce hayretle yüzüme baktı :

— Vay, sen hâlâ burada mısın? dedi.

Hiç beklemediğim bu sual karşısında oldukça şaşırarak ve bir an için, iki ay evvel yapmam mukarrer olan Avrupa seyahatine henüz çıkmadığını sandığına hükmederek :

«— Seyahatimden Ankara'ya bu sabah döndüm efendim; diye kekeledim.

«— Yok canım, onu söylemek istemeyorum. Tiran elçiliğine tayin olunduğunu işitmiştim de...»

Beynimden vurulmuşa döndüm. Kendimi tutamıyarak :

«— Ne münasebet, Paşam? Hem orada Ruşen Eşref var, diye işi şakaya dökmek istedim.

Zaten, Gazi de pek ciddî görünmüyordu :

«— Ruşen Atina'ya gidecek; dedi. Onun yerine biz ancak en yakın arkadaşlarımızdan birini gönderebiliriz. Kararnamen de çıktı zannederim. (Şükrü Kaya'ya dönerek) Tuhaf şey! Kendisine hâlâ tebliğ etmemişler...

Dahiliye Vekili başını önüne eğmişti. Biraz sonra İsmet Paşa da çıka gelmesin mi? Gazi, aynı sözü, şu şekilde ona da tekrar etti:

«— Haberi yokmuş Yakup Kadri'nin... Ne dersin?

İsmet Paşa, dalgın dalgın etrafına bakınıyordu.

Başyaver Celâl de dahil olmak üzere her üçünde bir sıkıntılı hal vardı. Bende ise tam mânasıyla şafak atmıştı. Fakat, bu, darağacına gidilen veya sürgüne çıkılan saatlerin renginde bir şafaktı, ki onun duru aydınlığında alın yazımızın en çapraşık satırları, bize, birden bire ayan oluverir. Şükrü Kaya, hiç semtine uğramadığımız bu yere, böyle bir mevsimde beni neden alıp getirmişti? Neden beş on dakika sonra arkamızdan Gazi çıkagelmişti? Hele, Başvekil İsmet Paşanın bu saatte, burada işi neydi? Hepsini anlamıştım. Yalnız, anlayamadığım bir şey varsa o da bencileyin bir adamcağıza: «Seni filân yere Elçi göndermeğe, hattâ seni bir müddet buradan uzaklaştırmağa karar verdik.» demek için Devlet Reisinden Dahiliye Vekiline kadar en ileri iktidar erkânının rol aldığı böyle kaçamaklı bir tertibe neden lüzum görülmüş olmasıydı. Millî Mücadelenin ilk yıllarından beri her emrine nasıl seve seve itaat ettiğimi bilen Gazi, beni yanma çağırıp da «Artık, bu Kadro dedikodusundan bıktım usandım. Ya neşriyatını tatil et; yahut da dışarıda bir vazife alarak çık git.» diyemez miydi? Şayet, doğrudan doğruya böyle bir tebliğde bulunmağa yüzü tutmuyorsa - Atatürk, yaradılışta sıkılgan denilecek kadar nâzik bir insandı bu kararını bir başkası vasıtasiyle bana bildiremez miydi?

Evet, mademki, hem Tiran gibi bir yere gönderilmek suretiyle bir cezaya çarpılıyor, hem de kendi mecmuamı, kendi fikir organımı, tam kıvamına geldiği bir devresinde kendi elimle kapamak zorunda bırakılıyordum; benim için pek elim olan bu hâdiseye bir şaka süsü, bir yarenlik çeşnisi vermek nedendi? Bunu, bir nevi «sadizim»'e hamledemezdim. Atatürk'ün asil kalbi böyle aşağı hislerin irişemeyeceği kadar yüksekti. İsmet Paşa ile Şükrü Kaya ise o anda benden ziyade elemli görünüyorlardı.. Başyaver Celâl'e gelince, o, adetâ kaçıp saklanacak bir yer arayormuş gibi sıkıntıdaydı. Gazi, bü-

tün şuhluğuna rağmen bu tutuk havayı bir türlü açamayacağını sezer sezmez, bahsi kapamak ve küçük Ülkü'yü getirterek sahneyi değiştirmek lüzumunu duydu. Bir müddet bu yavru ile oyalanmağa ve bizi, onun talimli kedi hareketleriyle güldürmeğe çalıştı. Ülkü, Gazi'nin dizlerine tırmanıyor, altın kordonunu çekiyor, saatini, mini mini avuçlarının içinde bir top gibi hoplatıyor, kulağına yaklaştırıp dinleyor, derken büyüğümsü bir sözle, ortaya, vaktinden evvel olgun zekâsının havai fişeklerinden birini atıveriyordu. Nafile... Biz, gene dalgın ve üzüntülü halimizden sıyrılamayorduk.

Gazi, sabırsızlanır gibi oldu :

«— Haydi gidelim» dedi.

Biraz sonra, onun mevkibi önde, İsmet Paşayla Dahiliye Vekilinin otomobilleri arkada Çankaya yolunu boyluyorduk. Şükrü Kaya, yanıbaşımda hep susuyordu. Böylece Başvekilin köşkü önüne kadar biri birimizle tek söz konuşmadık. İsmet Paşanın otomobili yoluna devam etmemiş, kendisi de bahçe kapısının eşiğinde bizi bekler gibi ayakta duruyordu. Bunun üzerinedir ki, Şükrü Kaya dile gelmişti:

«— Başvekil, bize, galiba bir şey söylemek isteyor.

Arabamızdan indik ve Başvekile doğru gittik. Onun söylemek istediği şey, bana idi ve şu kısa dost nasihatmdan ibaretti :

«— Seni müteessir görüyorum. Gönlünü ferah tut. Politika hayatında pişkin olmak gerektir ve sakın, Gazinin emrine karşı geleyim, deme».

Bu sözleri sessizce dinleyip Dahiliye Vekilinin otomobiline döndüğüm vakit, Şükrü Kaya birden bire :

«— Vallahi, dedi. Bu işten hiç haberim yoktu.

O anda geçirdiğim buhrandan bir lâhzacık sıyrılabilmeme imkân olsaydı aziz arkadaşımın tam bir «itiraf»ı ifade eden bu «inkâr» ı karşısında kahkahayla gülmekten kendimi alamayacaktım. Hem,

Şükrü Kaya «bu işten» haberli imiş veya değilmiş, artık, ne ehemmiyeti vardı? Olan olmuştu ve hayatımın bu dönümünü ister istemez, gözü bağlı dönmem lâzım geliyordu. Buna rağmen içimdeki son ümit ışığı hâlâ sönmemişti. Kendi kendime: «Henüz davetliler gelmemişse, henüz sofraya oturulmamışsa Yaver Celâl delâletiyle Gazi'yi bir kaç dakika yalnız görmek fırsatını bulur ve iki yıl önce Ruşen'in evinde yaptığım gibi mecmuamı kapamağa karar verdiğimi söylerim. O vakit, Tiran'a gitmemi icabettiren sebep de ortadan kalkar.» diyordum.

Fakat heyhat; biz köşke vardığımızda misafirler çoktan gelmiş ve bilârdo odasından sofraya geçilmek üzere idi. Ömrümün en tatlı, en şevkli, en şerefli saatlerini yaşadığım bu sofra bana, o akşam ilk defa olarak bir ameliyat masası gibi soğuk ve korkunç görünmüştü. Ta uçta kendime bir yer peyleyip sineyim derken Gazi seslendi:

«— O kadar uzaklara gitme Yakup Kadri; gel şuraya otur.

Bana gösterdiği yer, Trabzon Millet Vekili Hasan Beyle, Kırşehir Millet Vekili Müfit Bey arasında boş duran bir sandalya idi. Başımı kaldırınca karşımda Falih Rıfkı'yı görmeyeyim mi? Rahat ve gülümser bana bakıyordu. Belli ki, hiç bir şeyden haberi yoktu. Yüzümü buruşturup başımı sallayarak «Halim kötü» manâsına gelen bir işaret geçtim ama, anlamadı. Çankaya meclislerinin daimi üyelerinden biri ve benim en yakın dostum olan Falih bile bu kulis havadisini işitmediğine göre, pek âlâ tahmin edebilirdim ki, o esnada sofrada bulunanlardan hiç birinin bundan malûmatı olamazdı. Hakkımda verilen kararın bu derece gizli tutulmuş olması keyfiyeti, bir yandan endişemi arttırıyor; öbür yandan, bunun henüz katileşmediği zannım vererek yüreğime su serpiyordu.

Lâkin, ben, bu iki zıt hissin arasında bocalanıp dururken Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Beyin çıka-

gelişi ve Gazi tarafından kulağına fısıldanan bir «Talimat» üzerine beni, dışarıya çağırıp «Tiran Elçiliğine tayinimi resmen» tebliğ edişi hâdiseyi bütün çıplaklığıyla ortaya sermiş, benim kafamda da, artık, herhangi bir belki'ye yer bırakmamıştı.

Bir kaç dakika sonra Tevfik Rüştü Bey önde ben arkada tekrar sofraya dönüp oturduğumuz vakit, Falih Rıfkı'nın başını lüzumsuz bir dikkatle önündeki tabağa iğilmiş; solumda oturan Müfit Beyi büzüle büzüle bir hurma kadar ufalmış; sağımdaki Hasan Beyi ise, güya bana, dargın gibi, arkasını çevirmiş buldum. Gazi, benimle Tevfik Rüştü Beye:

«— Nasıl, mutabakat hasıl oldu mu? Anlaştınız mı? diye sordu.

Hariciye Vekilimiz, ağzından çıkan sözlerin her bir harfi başında bir kere kafasını sallayarak:

«— Evet, Paşam; evet, Paşam, diyordu.

Halbuki, ben Tevfik Rüştü Beyin, hiç değilse fonetiği bakımından Fizan'a pek benzeyen Tiran kelimesini söylemekten çekinerek, «Seni, Ruşen Eşref'in yerine göndermek isteyoruz.» şeklindeki teklifine sadece «Bu da nereden çıktı?» sualiyle karşılık vermiştim. Bir dakika önce geçmiş bir olayın bu kadar sıcağı sıcağına bozulup değiştirilişi bendeki doğruluk duygusuna, sanırım, pek dokunmuştu. Onun için, birden bire, kendimi tutamayarak ve Diplomatlık mesleğinin eşiğine ayak basmak üzere olduğumu unutarak:

«— Paşam, deyiverdim. Tevfik Rüştü Beyle yarın konuşacağız. Henüz anlaşmış değiliz».

Gerçi, bu sözleri söylerken ne derece sakar bir harekette bulunduğumun da farkında idim. Fakat, olan olmuş, ok yayından çıkmıştı ve şimdi, Gazi'nin beni, yerime nasıl oturtacağını tevekkülle beklemekten başka yapacak bir şey kalmamıştı. Netekim, sofranın üstüne çöküveren ağır sessizlik bana, ancak, bir fırtınanın kopmak üzere olduğu hissini veriyordu. Millî Mücadelenin başından o güne kadar Atatürk'ün en hafif bir sitemine uğramamıştım. Hattâ, yeni çık-

mış bazı edebî eserlerim, bu sofrada, bir takım politik tenkitlere yol açtığı vakit, o, daima benim tarafımı tutmak büyüklüğünü göstermiştir. Bununla beraber, pek iyi bilirdim ki, Parti, Hükûmet ve Devlet işi haline girmiş meselelerde kendi kararına karşı herhangi bir mızıkçılığa asla müsaade etmezdi. Benim o andaki durumum ise hemen hemen buna benzer bir şey değil miydi?

Meğer değilmiş. Gazi, yüzünün en tatlı, en munis ifadesiyle bana dönüp:

«— Yakup, dedi. Sende bir tereddüt hali görüyorum. Sebebini izah eder misin?

Geniş bir soluk aldım ve gülümsemeye çalışarak:

«— Efendim, sizden hiçbir şey gizlemek mümkün olmayor, dedim. Gerçi, büyük bir tereddüt içindeyim. Buna da, müsaadenizle, iki sebep gösterebilirim. Biri sıhhi, öbürü mesleki.. Geçen yıl mühim bir ameliyat geçirdiğim Malûmu Devletleridir. Kendimi, hâlâ toplamış değilim. Epiyce uzun bir zaman tıbbi bir (nezaret) altında yaşamam lâzımgeliyor. Tiran gibi bir yerde, korkarım ki, buna imkân bulamayacağım. Tereddüdümün ikinci sebebine gelince...

Gazi, teessürünü şakacı bir tonla örterek sözümü kesti:

«— Arnavutluğun karşı yakasında İtalya ne güne duruyor? dedi. İstediğin vakit atlar geçersin oraya... Vekâletten sormana hacet bile yok. Benden sana izin. Keyfine bak. Şimdi, söyle görelim ikinci sebebi.

«— Paşam, dedim. Ben, bu yaşa kadar hiç devlet hizmetinde bulunmuş değilim. Hocalıktan başka, ne memurluk, ne âmirlik ettim. Serbes ve müstakil yaşamağa alışmışım. Hükûmetin idari mekanizması tamamiyle meçhulümdür. Hele diplomasi meslekinin protokol icaplarına ayak uydurabileceğimi hiç ummuyorum. Korkarım ki...

Gazi, gene sözümü kesti:

«— Bırak Allahaşkına, bu boş endişeleri; dedi. Bizim aramızda kaç kişi Devlet işlerine meslekten,

ihtisastan geldiğini iddia edebilir? Zaferi müteakıp bir çok kimseler, bana «Sen kumandan olarak vazifeni gördün. Artık, siyaset ve hükûmet umurunu erbabına bırak.» demişlerdi. İsmet Paşa Lausanne Konferansı'na giderken «Yahu, bu kadar mühim bir diplomatik misyon bir askere nasıl tevdi edilir?» diyen diyene idi».

Ve kahkahayla gülerek Tevfik Rüştü Beyi gösterdi :

«— Bak şu zata. Bizim en «muvaffak» Hariciye Nazırımız. Kendileri kadın Doktoru olarak yetişmişlerdi».

Bunun üzerine, herkeste öyle bir gülüşme başladı, sofraya öyle bir neşve geldi ki, ben de kendi derdimi unutur gibi oldum. Lâkin, Gazi, benim derdimi unutmamıştı. Ne o akşam, ne de bunu takıbeden akşamlarda, yola çıkıncaya kadar gelip oturduğum bu sofranın başında, onun yüzünden, her göz göze gelişimizde, kâh bir üzüntü, kâh bir pişmanlık gölgesinin geçtiğini sezmişimdir.

Atatürk, maddi ve manevî yardımlarıyla beni iki defa ölümden kurtarmış olduğu için bünyemin ne kadar ihtimama mühtaç bulunduğunu pek iyi bilirdi. Nasıl olmuştu da Tiran'daki hayat ve iklim şartlarının böyle bir ihtimama imkân vermeyeceği hiç aklına gelmemişti? Sanırım, üzüntüsünün başlıca sebebini bu teşkil etmekte idi. Nitekim, hikâyesini anlattığım akşamın ertesi, gene bu sofra başında, benim, Tiran yerine Viyana'ya tayinimin mümkün olup olmadığını Tevfik Rüştü Beye sormuştu. Halbuki, Hariciye Vekili Viyana'ya yakınlarından birini kayırmış bulunuyordu. Ondan menfi cevap alınca bana dönerek :

«— Seni, Tiran'da altı aydan fazla bırakmam, emin olasın, demişti.

O vakit Gazi'nin gösterdiği bu şefkat eseri, yüreğimdeki elemin birden bire dağılıvermesine kâfi gelmişti. Zira, bu elem, bende, Atatürk'ü gerçekten

kızdırmış olmak ve doğrudan doğruya onun kararıyla bir cezaya çarpılmak hissinden doğuyordu. Şimdi, bütün bu üzüntülü halleri, bütün bu kardeşçe, babaca muameleleri karşısında, artık, böyle bir hisse kapılmanın ne kadar yersiz olduğunu anlamağa başlamıştım. Hayır; benim dışarıya gönderilişimde ne bir gazap, ne bir ceza manası vardı. Bu, sadece Atatürk'e mahsus ince taktiklerden biriydi. «Kadro meselesi» bu suretle, hem muarızlarımı tatmin ve teskin edici bir şekilde, hem de benim haysiyetim, izzetinefsim kırılmaksızın ve hakkımda bir takım zecrî muamelelere meydan verilmeksizin kendiliğinden halledilmiş oluyordu.

Zaten, Atatürk'ün, ne vakit öfkesine kapılarak herhangi bir kimseye karşı herhangi bir sert harekette bulunduğunu kim hatırlar? Kuvayi Milliye devrinin, Kurtuluş Savaşının ve ilk İnkılâp hamlelerinin en buhranlı safhalarında bile soğukkanlılığını, sabrını, temkinini bir an kaybettiğine kim şâhit olmuştur? Eşkiyalık, gerilik ve hainlik kuvvetlerinin müdafaasız Ankara kasabasını çepçevre sardığı ve silâh seslerinin huzurumuzu kaçırdığı gecelerde gönül rahatlığına, yalnız Onun yanında kavuşmaz, kendimizi yalnız Onun yakınında, emniyette hissetmez miydik? Kütahya Altıntaş bozgunu sıralarında, orduyla beraber perişan olan maneviyatımızı tek başına derleyip toparlayan ve hepimize, yalnız yüzünün, hal ve tavrının sukûnetiyle kuvvet vermesini bilen O değil miydi?

Atatürk, doğrudan doğruya kendi şahsına yapılan tecavüzler karşısında dahi, hiç bir hiddet ve şiddet emaresi göstermeksizin kendini, daima bu sükûnet zırhı içinden müdafaa etmiştir. Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Onu, nice tuzaklardan bir pars çevikliğiyle sıyrılıp geçerken ve nice korkunç komploları elinin tersiyle itip birer spor maçına çevirirken görmüşümdür.

İzmir zaferini (1950 zaferi değil) takibeden ay-

larda, bir gün, bu Büyük Millet Meclisi'nin, insanlık ve Türklük namına hâlâ yüzümü kızartan bir oturumunu hatırlarım: Üç imzalı bir takrirle, gelecek seçimlerde adaylık hakkının yalnız «Misakı- Millî» Türkiyesi sınırları içinde doğmuş veya hiç değilse beş yıl temelli olarak bu ülkenin muayyen bir seçim dairesinde oturmuş olanlara tahsisi teklif ediliyordu. Mustafa Kemal, Selânik'te doğmuştu. Mustafa Kemal, mektepten çıktığı günden beri —nerde ise bir çeyrek asırdır— hep silâh omuzda, o cepheden bu cepheye koşarak, seferber yaşamış ve yurdun hiç bir noktasında beş ay bile arâm etmeğe vakit bulamamıştı.

İşte, üç imzalı takrir sahiplerinin vatandaşlık hakkından mahrum etmek istedikleri bu rahat yüzü görmemiş vatan müdafii idi. Hem öyle bir vatan müdafii ki, yılmak, yenilmek nedir hiç bilmemişti. İmparatorluk devrinin ikiyüz yıllık çöküntü safhası boyunca askeri şereflerin susuzluğuyla bağrı yanıp kavrılan Türk ordusunu, ilk defa Anafartalar zafer kaynağına, oradan Sakarya'ya, Sakarya'dan Kocatepe'ye, Kocatepe'den Dumlupınar'a ulaştırmıştı. Ve biri birinden parlak, biri birinden şanlı bu destanların en sonuncusundan henüz dönmüş bulunuyordu ve bütün memleket, bütün dünya Ona tutulan alkış sesleriyle çın çın çınlamakta devam ederken, gelip bu halk meclisinin arka sıralarında boz renkli sivil elbisesiyle sade, mütevazı oturmakta idi. Her Gaza'sını unutmuş, her zafer ganimetini bir yana atmış, yeni yeni teşebbüslere hazırlanan düşünceli bir hali var. Lâkin, mahut takrir okunurken, öyle sandım ki, bu sakin, bu kendi içine çekilmiş adam, birden bire, yerinden fırlayacak ve büyük tehlike günlerinde cephe ardı bozgunculuğundan başka bir şey yapmadıklarını bildiği bu kancık demagogların üstüne saldıracaktır. Hayır; Gazi Mustafa Kemal, gene o sâkin tavrıyla ayağa kalkıp herhangi bir mebus gibi Reisten söz istedi ve teessürden kısılmış bir sesle kendini şöyle müdafaa etti:

«Efendim; bu kanun teklifi, bir maksadı mahsusu ihtiva ediyor ve bu maksadı mahsus doğrudan doğruya şahsıma taallük ettiğinden müsaade buyurursanız, bir kaç kelime ile fikrimi arz etmek isteyorum. Erzurum mebusu Necati, Mersin mebusu Selâhaddin, ve Canik mebusu Emin Beyefendiler tarafından teklif olunan lâyıhai kanuniye doğrudan doğruya benim şahsımı vatandaşlık hukukundan iskat etmek noktai nazarına matuftur. 14 üncü maddede yazılı satırları gözden geçirecek olursanız, orada deniliyor ki «Büyük Millet Meclisine aza intihap olunabilmek için Türkiye'nin bugünkü hudutları dahilindeki mahaller ahalisinden olmak veya dairei intihabiyesi dahilinde mütemekkin olmak meşruttur. Ondan sonra, muhacereten gelenlerden Türk veya Kürdler tarihi iskânlarından itibaren beş sene mürur etmiş ise intihap olunabilirler.» Maalesef, mahalli tevellüdüm bugünkü hududu milliyemizin haricinde kalmış bulunuyor. Saniyen, herhangi bir dairei intihabiyenin beş senelik mütemekkini dahi değilim. Mahalli tevellüdüm bugünkü hududu milliyemizin haricinde kalmıştır. Fakat, bu, böyle ise bunda benim katiyen bir kasd ve kabahatim yoktur. Bunun sebebi, bütün memleketimizi, bütün milletimizi mahiv ve muzmahil etmek isteyen düşmanların harekâtında muvaffak olmaktan kısmen menedilememiş olmasıdır. Eğer, düşmanlar maksatlarında tamamen muvaffak olsalardı, Allah muhafaza etsin, buraya vaziül-imza Efendilerin dahi memleketleri hudut haricinde kalırdı.

«Bundan başka, bu maddenin talebettiği şartı hâiz bulunmayorsam, yani beş sene mütemadiyen bir dairei intihabiyede sâkin olamamış isem, o da bu vatana ettiğim hidemat yüzündendir. Eğer, bu maddenin talebettiği şartı ihraza çalışsaydım, İstanbul'u kazandırmaktan ibaret olan Arıburnu ve Anafartalar'daki müdafaatımı yapmamaklığım lâzım gelirdi. Eğer, ben, bir yerde beş sene oturmağa mahkûm ol-

saydım, Bitlis ve Muş'u aldıktan sonra Diyarbekir istikametinde tevessü eden düşmanın karşısına çıkmamaklığım, Bitlis'i ve Muşu, kurtarmaktan ibaret olan vazifei vataniyemi ifa etmemekliğim lâzımgelirdi. Bu Efendilerin talebettiği şeraiti ihraz etmek isteseydim, Suriye'yi tahliye eden orduların enkazından Halep'te bir ordu teşkil ederek düşmana karşı müdafaaya geçmemekliğim ve bugün (hududu milliye) dediğimiz hududu fiilen tesbit etmemekliğim lâzımgelirdi.

«Zannediyorum ki, ondan sonraki mesaim cümlenin malûmudur. Hiç bir yerde beş sene oturamayacak kadar sarfı mesai etmiş bulunuyordum. Ben, zannediyordum ki, bu hidematımdan dolayı milletimin muhabbet ve teveccühüne mazhar oldum. Binaenaleyh, bu teveccühata mukabil vatandaşlık hakkından iskata maruz kalacağımı aslâ hatıra getiremezdim. Tahmin ediyordum ve ediyorum ki; ecnebi düşmanlar bana suikast etmek suretiyle de memleketimdeki hizmetimden beni tecride çalışacaklardır. Fakat, hiçbir zaman hatır ve hayale getiremezdim ki, Meclisi Âli'de, velev iki üç kişi olsun, aynı zihniyette bulunabilsin.»[1]

Atatürk'ü bir kaç yıl sonra, ikinci Millet Meclisinde en yakın silâh arkadaşlarının sevk ve idare ettiği bir nevi «kıyam» karşısında görmüşümdür. Halk Partisinin bu en tehlikeli krizlerinden biriydi. Öyleki, bunu kemiren muhalefet cereyanı bir parça daha genişlemiş olsaydı, Mustafa Kemal'in kendi partisi içinde «akalliyet» de kalması işten bile değildi. Zaten, Cumhuriyet Halk Partisinin üçyüz kişilik meclis kadrosu arasında İnkılâp heyecanını hakkıyle duyanlar ve Lider'in dehasına gerçekten inanmış olanlar parmakla sayılacak kadar azdı. Bunlar da gerek muhalefet basını, gerekse parti arkadaşları tara-

[1] Atatürk'ün bu beyanatı «Büyük Nutuk»tan olduğu gibi alınmıştır. Tarihî metne sadık kalmak endişesiyle açık Türkçeye çevirmek istemedim.

fından Mustafa Kemal'i ifratlı hareketlere, yanlış yollara sevk etmek töhmeti altında bunalmış, şaşkına dönmüş idiler.

İşte, bir akşam, fitne ve fesat bıçaklarının kemliğe dayandığı günlerin birinde, bir akşam, Atatürk, partisinin geçirmekte olduğu buhrana karşı bir kesin çare bulmak kararıyle bu ileri kol kadrosunu Çankaya köşküne çağırmıştı. Kırk elli kişi kadar ya var, ya yoktuk. Buna rağmen, güya bütün memleket arkamızda imiş gibi yüksek perdeden konuşmağa başlamıştık. Hepimiz, toptan ve kökten bir tasfiyeye gidilmesini isteyorduk. Muhalefetin yalnız elebaşılarını değil, Meclis'deki belli başlı muhalif unsurları değil, kâh bizden, kâh onlardan görünen oportunist'leri dahi aramızdan söküp atmak isteyorduk.

Atatürk, hiç münakaşaya karışmaksızın önünde duran bir tomar kâğada ağzımızdan çıkan isimleri yazmakla meşguldü. Biz, susunca, başını kaldırdı:

«— Bitti mi? diye sordu.

Ve isimleri saymağa başladı. Hatırımda kaldığına göre bunların yekûnu yüzelliyi geçiyordu. Mustafa Kemal, kıs kıs güldü:

«— Vay canına, epiyce de çokmuşlar; dedi.» Sonra gene gülmekte devam ederek: «Benim aklımdan geçenleri de bu listeye ilâve edecek olursak nerede ise onlar bizi tasfiyeye tâbi tutabilirler.» sözlerini mırıldandı.

Gerçi, O, böyle bir akıbete uğramaktan korkmazdı. Tam manasiyle bir Muhalefet Liderliği, Onun cidalci ve hareketli mizacına en uygun gelen işlerden biriydi. Lâkin, nice harp ve ihtilâl badiresinden henüz kurtulmuş, yaraları bereleri henüz kapanmamış yorgun ve perişan milletin, başında bulunanlar arasında herhangi bir kuvvet denemesi güreşini seyre tahammülü kalmış mıydı? Memleket, yarıdan yarıya virane halinde idi. Haymana ovasından Kordon boyuna kadar binlerce kilometre murabbaı bir saha yanıp yıkılmış köyleri, kasabaları, şehirleri ve aç çıp-

lak ahalisiyle İlk Çağların taş devrinden arta kalma bir çölü andırıyordu. Bayındırlık ve kalkınma davalarının hiç birine el sürülmemiş, hattâ bu çeşit davalar olabileceği kimsenin aklından geçmemişti. Ve biz sanki yapacak başka bir işimiz yokmuş gibi, burada, bu küçük bağ Kulesinde bir Frenk gazetecinin «Çöl ortasında bir Parlemanto» adını takdığı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kavgalarıyla haşır neşir olmakta idik.

Mutlaka, Mustafa Kemal, o esnada bunları düşünmüş ve kendisindeki büyük Devlet Adamı şuuru politikacılık ihtiraslarına galebe çalmıştı. Hem, o yalnız büyük bir devlet adamı değildi, samimi ve eşsiz bir inkılâpçıydı da. Bu bakımdan ise henüz «kariyerinin» başında bulunuyordu. Saltanatı, Hilâfeti kaldırmış; Medreseleri kapatmış; din ile dünya işlerini ayırmış; fakat henüz düzlettiği toprak üstünde kurulması lâzımgelen müesseseleri «inşa» ya başlamamıştı.

Bir müddet, uzun bir müddet düşünceye daldıktan sonra yaverini çağırdı. Kulağına bir şeyler fısıldadı. Bunun üzerinden bir saat geçmemişti ki, demin adlarını Halk Partisi tasfiye listesine — yani kara listeye — soktuğumuz muhalefet elebaşılarından iki Doğu mebusu yemek salonundan içeriye girdi. Hepimiz sanki, bir baskına uğramışız gibi, hayretten donakalmıştık. Gazi Mustafa Kemal:

«— Buyurun, dedi gelenlere. Arkadaşlarla Mecliste başgösteren huzursuzluğa karşı bir çare arayorduk. Sizin de bu hususdaki fikrinizi almak istedik...»

Onlarca, Meclis'de «huzursuzluk» denilecek herhangi bir olağanüstü durum yoktu. Bir kaç tahrikçinin eseri bazı ufak tefek anlaşmamazlıklar ise açık ve samimi bir münakaşa ile ortadan kalkabilirdi.

Gazi, bu mütalâaya iştirak eder göründü :

«— Öyleyse yarın bir Grup içtimaı yapalım; dedi.

O mühim dava bu kadarcıkla kapanıp gitmek

üzere idi. Bir de baktık ki, gece yarısına doğru Halk Partisi liderine üst üste bir takım mektuplar gelmeğe başladı. Bunlar, belli başlı muhalefet erkânının Halk Partisinden çekilişlerini ve ayrı bir parti kurmağa karar verdiklerini bildiriyordu. Liderimiz, hazin hazin gülümseyerek:

«— Efendiler; dedi. Grup içtimaına filân hacet kalmadı. Mesele kendiliğinden halloluyor.»

Atatürk, gündelik politika işlerinde, işte, böylesine soğuk kanlı, telâşsız, hesaplı ve hattâ hoşgörür bir insandı. Fakat, olmayaki, vatanın emniyetini, devletin şerefini, inandığı prensiplerin selâmetini tehdit eder gibi görünen herhangi bir hâdiseyle karşılaşmaya. O vakit Atatürk, bir yırtıcı kesilirdi. Çöngüldeki pars havada tehlike kokusunu sezince nasıl kulak kabartmağa, şimşekli gözlerini ormanın karanlık derinliklerine dikerek nasıl homurdanmağa başlar ve tehlike yaklaşınca nasıl üstüne atılırsa O da, Türkiye aleyhine cihanın en uzak bir noktasından akseden bir söze, çizgilenen bir harekete; yahut da yurt içindeki en hafif bir huzursuzluğa karşı kendisini öylece tetikte tutup hücuma hazırlanır ve tam zamanında pençesini atmak fırsatını kaçırmazdı. Tarihin hemen bütün kudretli şahsiyetlerine, kahraman ve cihangirlere niçin Arslan denildiğini ben, o vakit anlardım. Atatürk'ün normal zamanlarda insana okşamak arzusu veren ipek gibi sarışın saçları birden bire yelelenir, lâcivert gözlerine bir mâdenî parıltı gelir; yüzünün çizgileri sertleşir ve ağzı hançer misali keskinleşirdi. Şeyh Sait kıyamında bir kere; Montreux Muahedesini müteakıp Rusların, bize karşı aldıkları vaziyet önünde başka bir kere Atatürk, bana, tam mânasiyle bu halde, bu heybette görünmüştür.

Millî Mücadelenin bazı zorlu safhalarında, Onun, adetâ, işlere seyirci kalır gibi bir kayıtsız, ilgisiz duruşu olurdu ki, Hamdullah Suphi bunu, şöyle tefsir ederdi: «Mustafa Kemal, derdi, tıpkı cihan pehlivanları gibidir. Her önüne çıkan rakib ile güreşmeği

şanına lâyık bulmaz. Kaldırmasını teklif ettiğiniz gülle, eğer yüzlerce kilo ağırlığında değilse, el sürmeğe tenezzül etmez. Biz, şu veya bu hâdise karşısında telâşa düşüyoruz. Zira, onun ehemmiyetini kendi gücümüzle ölçüyoruz. Mustafa Kemal ise kendi kudret ölçüsüne göre, o şuyu, o buyu dikkate bile değer bulmayor. Şu halde Onun kayıdsızlığı, bizi kızdıracağı yerde, gönlümüze rahatlık vermelidir. O, mademki, «şahsen» müdahaleye lüzum görmüyor, demek, durum bizim korkduğumuz kadar ciddî değildir.»

Gerek Hamdullah Suphi'nin bu karakter tasvirine, gerekse yukarıdan beri bazı vakalara dayanarak yapmağa çalıştığım ruh tahliline göre, şimdi, siz gelin de böyle bir adamın ayda bir çıkan iki üç formalık bir «fikir ve sanat dergisi» etrafındaki dedikoduları ciddiye alıp onun sahip ve yazarlarına karşı herhangi bir öfkeye kapılacağını tahmin edin. Kaldı ki, ben, bu dergiyi onun izniyle çıkarıyordum ve içinde yazılanlara Halk Partisinin prensiplerinin izah ve tefsirinden başka bir mana vermek mümkün değildi. Biz, bunda, oportünist'lerden, bürokratlardan devşirme başıbozuk bir kalabalıkla bir İnkılâp hareketinin yürütülemeyeceğini; kadrosuz bir inkılâpcı partinin aslâ bünyeleşemeyeceğini; iddia ediyorduk. Biz, bunda, Devletçilik namı verilen ekonomik sistemin monopolculuk demek olmadığını ispata çalışıyorduk. Böyle bir yanlış fikirle işletilen istihsal ve sanayi müesseselerinin, sırtını Devlet nüfuzuna dayamış bir menfaatçi grupundan başka hiç kimsenin yüzünü güldürmeyeceğini, halkın omuzlarında gittikçe ağırlaşan bir yük teşkil edeceğini ve kollektif kalkınma hareketine mani olacağını söyleyorduk.

Kadro'nun şıarı, yazılarına hiç siyasî polemik çeşnisi karıştırmamak ve tenkitlerini, bir takım umumî görüşlerden ve kitabi nazariyyelerden ayırarak doğrudan doğruya canlı ve yerli vakıalara, resmi istatistiklere ve rakamlara istinad ettirmekti. Sosyal

ve ekonomik kalkınma davalarında olsun; kültür, sanat ve edebiyat meselelerinde olsun, kararımız, memleket dışına hiç çıkmamak, daima milli bir hudut içinde kalmaktı. Toprak istihsallerimiz nasıl arttırılabilir? Sanayiimizi rasyonelleştirmek yolu nedir? Şekeri, giyim matahlarını Türk köylüsüne daha ucuza mal etmenin ve onu suya, kömüre, elektriğe kavuşturmanın çareleri nelerdir? Hep bunları araştırıyor, bulmağa çabalıyorduk. Ben ise, başlı başıma edebiyatta halka doğru gitmenin Halk Edebiyatından gelmekle kabil olacağını ve Yunus Emre'den Dertli'ye kadar bir nice şiir ustasının ses bakımından, dil bakımından yeni nesle paha biçilmez örnekler vereceğini yazıyordum. (Bu münasebetle hâlâ o fikrimden vazgeçmediğimi ve Türk Folklor'unun bitmez tükenmez bir millî kültür hazinesi olduğunu söylemek isterim).

Sözün kısası: Kadro küçük bir dergiydi ama, iddiası büyüktü. İş başında bulunan «resmî» şahsiyetleri de, sanırım, en çok bu hali, bu «haddini bilmemezliği» sinirlendiriyordu. Nitekim, dergiyi çıkarmak üzere olduğum sıralarda, devrin Cumhuriyet Halk Partisi umumi kâtibiyle aramda geçen bir konuşmada, bu zat bana demişti ki: «Parti namına neşriyatta bulunmak hakkını kimden alıyorsunuz? Bir fikir mecmuası çıkarmak lâzımgelirse onu ancak biz çıkarırız ve zaten çıkarmak üzereyiz de...[1] Hem, Avant-Garde, Avant-Garde diye bir lâf söyleyip duruyorsunuz. Bu da ne demek? Bizden daha ileri Avant-Garde mı olur?»

Umumi Kâtibin «biz» dediği kendisi ve kendi reisliği altındaki Merkez Heyeti idi. Bu heyeti teşkil edenlerden çoğu ise bazı Vali ve Umum Müdür eskilerinden ibaret olup âmirlerine «Beyefendi» diye hitabederler ve bir takım kâğıtları imzalatmak

[1]Uzun yıllar dolgun tahsisatla yayınlanan, hiç kimsenin okumadığı ve belki de görmediği bu fikir dergisinin adı «Ülkü» dür.

için «huzur»a girerlerken caketlerini iliklerlerdi. İşte, Cumhuriyet Halk Partisi Umumi Kâtibine göre İnkılâbın asıl ileri kolu bunlardı ve bunlardan başka kimse olamazdı.

Bütün ömrü bu çeşit statik insanlara karşı mücadeleyle geçmiş Atatürk gibi bir büyük inkılâpçının böylesine bir «ileri kol»'a ne derece güvenebileceği sorulmağa değer bir keyfiyettir. Nitekim, o devir artık tarihin malı olduğu için hemen söyleyebilirim ki, Atatürk, İnkılâbı koruma ve rejimi sağlama işinde o bürokratlaşmış parti teşkilâtından başka antenleri doğrudan doğruya kendine bağlı iç içe daha bir çok murakaba âletlerine de mâlikti. Filân hâdise veya filân kimse hakkında kesin hükmünü ancak bunları kullandıktan ve kendi şuurunun aydınlığına tuttuktan sonra verirdi. Bundan başka, Onda hemen hiç aldanmayan bir *«intuition»* melekesi de vardı. Bir tehlikeyi tâ uzaktan sezmek, bir adamın içyüzünü bir bakışta kavramak Ona vergiydi. Nice fitne ve fesatların kaynaştığı Çankaya köşkü, bu sayededir ki, bir Bizans sarayı haline girmekten kurtulmuştur.

Dün olmuş bir vaka gibi hatırlarım: gene Kadro yüzünden, en yakın arkadaşlarımdan birinin, İstanbul'da çıkan bir Parti gazetesinde, aleyhime açtığı kampanya münasebetiyle bu köşkün kütüphanesinde Atatürk'ün yanına girişimi ve Onun bana, oturduğu yerden «Dün gece telefonla emir verdirdim, o neşriyat durdurulmuştur.» deyişini... Gerçi, bu sözleri söylerken, sesinde kendi hesabıma herhangi bir tatlılık hissetmemiştim. Hâttâ, diyebilirim ki, bana doğru çevrilen yüzünde epiyce donuk bir ifadenin belirdiğini görür gibi olmuştum. Evet, o gün Atatürk'de «adalet»'i temsil eden allegorik heykellerin sert ve gamlı durgunluğundan bir şey vardı. Zira, bu «hâkimi-adil» dün geceki telefon emriyle en yakın adamlarından birinin siyasi itibarına pek ağır bir darbe indirmiş, onu manevî bir ölüm

cezasına mahkûm etmişti.

Beni korumak için mi? Asla. Ona kızdığından dolayı mı? Hayır. Onca, bu mesele bir «sen ben» kavgasının çok üstünde idi. Bu, doğrudan doğruya kendi partisinin tâ iç çekirdeğinden çatlayıp yarılışı manasını ifade ediyordu. Yıllarca daima kendinden feyiz alarak İnkılâp prensiplerinin savunma işlerinde yan yana çalışmış iki partili yazar, birden bire saç saça, baş başa bir kör döğüşüne başlamak üzere idiler. Her şeyden önce, bunu önlemek lazımdı ve Atatürk, işte yalnız bu endişeyledir ki, meseleye, bu kadar şiddetle el koymuş bulunuyordu.

Nitekim, bu hâdiseden bir iki yıl sonra, benim başıma gelen nikbetin sebebini de ancak böyle bir gerekçede aramak mümkündür. Lâkin, ben, politikanın satranç tahtası üstünde sadece bir «piyade» idim. Ne Mat edilmeğe değerdim, ne de başlıca bir rolüm olabilirdi. Onun içindir ki, hünerli satranç ustası beni bir ileri sürdü, bir geri çekti ve sonunda karşımdaki Fil'e esir vermekte hiç bir zarar görmedi.

Aziz Atatürk; politikanın santranç tahtası üstünde senin elinle kımıldayan bir «piyade» olmak bile benim için büyük şerefti. Fakat, şu kör talihe bak ki, o günden itibaren ben, artık büsbütün başka satrançcıların, büsbütün başka satranç tahtalarının malı olmuştum ve yıllar yılı, artık hep bunların hoyrat ve nâdan ellerinde, bir dördüzlüden öbür dördüzlüye sürçüle sürçüle aşınıp gitmeğe mahkûm kalacaktım.

ELÇİYE ZEVAL OLMAZ DERLER AMA...

«Devlet Mansıbı» denilen şey, niçin, bir çok kişinin hırsını kurcalar, bilmiyorum. Bana, ilk defa: «İkinci derece Orta Elçilikle Tiran'a tayininiz kararı tasdikten çıkmıştır. «Mütemmim» muamelelerin ikmali için Zat İşleri müdürlüğüne «müracaat» ediniz.» dedikleri vakit, düştüğüm ruh hali yalnız bir «eksiklik kompleksi»'nden ibaretti. Kendi gözümde kendimi birden bire o kadar küçülmüş, o kadar şahsiyetsizleşmiş ve kendi mukadderatımı o kadar başkalarının emrine bağlanmış hissetmiştim ki, az kalsın, «Ben bu işten vazgeçtim.» diye haykıracaktım.

Öyle ya; arasıra en yüksek erkâniyle hoş beş etmeğe gittiğim şu Hariciye Vekâletinde, adlarını sanlarını bile işitmediğim memurlar, bir araya gelip benim hakkımda bir takım kararlar almışlar, adımı, babamın adını, doğum tarihimi ve saire, sicille geçirmişler ve bana bu kayıdlara göre bir derece, bir numara vermişlerdi; yarın öbür gün de «Haydi yola çık.» diye emredeceklerdi. Ben ki, pek gençliğimde bir kaç yıl süren bir lise öğretmenliğinden başka hiç bir devlet hizmetine girmemiştim. Ömrümde bir defa ne kimseden emir almış, ne de kimseye emir vermiştim. Tam bir istiklâl içinde yaşa-

mağa alışmıştım. Öyleki, Cumhuriyet Halk Partisinin disiplini altında bile bütün düşündüklerimi söylemek ve yazmak imkânını bulmuştum. Ondört yıldan beri Büyük Millet Meclisinde millî hâkimiyeti temsil eden üçyüz şu kadar kişiden biri de bendim. Yarın «âmirim» olacak Tevfik Rüştü Beyle birlikte, ben kâtip, o raportör olarak Hariciye komisyonunda çalışmış ve hâttâ Lausanne Sulh muahedesi raporunu beraber hazırlamıştık. Şimdi, bu arkadaşımın Vekillik ettiği Hariciye konağının alt kat odalarından birinde bir Umum Müdür bana, yol harcımı aldıktan onbeş gün sonra «mahalli memuriyetime» hareket etmem lâzımgeldiğini bildiriyordu. Bir muhasebeci, ayın otuzunda vazifeme başlayamazsam aylığımın kesileceğini ihtar ediyordu. Ben, artık, bütün hareket serbesliğimi kaybedip kendimi bürokrasi denilen mengenenin paslı silindirine kaptırmıştım.

İşin asıl kötü tarafı şu ki, biraz önce söylediğim gibi devlet hizmetinde hiç bulunmadığımdan bu makinanın bir çok cihazları tamamiyle meçhulümdü ve bunlara karşı herhangi bir nefis müdafaasında, herhangi bir mukavemette bulunmak bence imkân dışında idi. Onun içindir ki, memurluk hayatımın ilk devrelerinde, kendi aklıma, kendi mantıkıma göre yanlış, haksız veya manasız bulduğum bazı idarî muameleleri her tenkide kalkışımda «filân numaralı kanun», «filân tarihli kararname» ile daima ağzımın tıkandığını görmüş ve gitgide, gerek akıl ve mantıkımın, gerek sağ duyumun, gerekse insanlık gururumun bütün *reflex*'lerini kaybetmeğe başlamışımdır. Meselâ, zaman gelecektir ki, ilk «harcırah beyanname» lerimde yetmiş beş kuruş olarak kaydettiğim bir taksi ücretinin on kuruşu fazla görülerek altmış beşe indirilmesini ağır bir hakaret telâkki edip küplere binmekten, yahut da herhangi bir «sarf evrakı» nın şu noktası kitabın bu fıkrasına uymamış diye geri gönderilişinden dolayı bir nevi «izzeti- nefis» davası açmaktan vazgeçer olacaktım.

Yakamın bir ucu Zat İşleri Umum Müdürünün, öbür ucu muhasebecinin elinde, bir vekilharç gibi, durmadan hesap vermek zoruna düşmekten artık sıkılmayacak, yüksünmeyecektim.

Bir «vekilharç» dedim, kalemimin ucuna rasgele takılıvermiş bir söz değildir. Bütün kariyerim boyunca gidip oturduğum her Elçilikte, ben, kendimi büyük bir konağın vekilharçlığını veya kâhyalığını eden bir kapı kulundan farklı görmemişimdir. Nasıl görebilirdim ki, diplomatik vazifeme başladığım ilk günlerden bugüne kadar vaktimin dörtte üçünü hep bu Elçiliklerin idare masrafalarını kontrol etmekle; süpürgesinden, kapı paspasından, tahta bezine kadar ne alınmışsa pusulalarını birer birer gözden geçirmekle ve her üç ayda bir kocaman bir kâğıt yığını teşkil eden «sarf evrak» nı imzalamakla, parafalamakla harcamışımdır.

Gerçi, «mâfevk» veya «mâdun» hemen bütün devlet memurlarının da yarı ömrü bu gibi kırtasi angaryalar içinde geçer ama, hiç değilse, ömürlerinin öbür yarısı kendilerinindir. Çalışma saatleri sona erip de evlerine çekildikleri zaman çoluk çocuklarıyla istedikleri ve bildikleri gibi yaşamak hürriyetine kavuşurlar. Halbuki, bir Elçi için bu kadarcık bir azadlık, bu kadarcık bir nefes alma imkânı dahi yoktur. Devletin malı olan «resmî» bir binada, geceli gündüzlü «resmî» ve kırtasi bir hayat sürmek zorundadır. Ne kullandığı eşya, ne yemek yediği sofra, ne de yatıp kalktığı yatak kendisinindir. Bunlar, ona tevdi edilmiş ve adlarına demirbaş eşya denilmiş bir takım emanetlerdir ki, herhangi bir ziyana uğramamaları için durmadan üstlerine titrenmesi lazımgelir. Hele o, bu hususdaki mesuliyet hissini bencileyin titizlik derecesine çıkarmış bir Elçi ise vay haline... Kırılan bir tabak, lekelenen bir halı, yırtılan bir perde yüzünden çekmediği vicdan azabı kalmaz. Bundan başka, çok zaman elçilik binalarının tamire muhtaç yerleri olur. Ya tavanları ak-

makta, ya kaloriferleri işlememekte, ya duvarlarının sıvası dökülmektedir. Elçi, durumu Vekâlete bildirir. Keşifnameler hazırlatır. Sayfalarca yazılar yazar. Telâş verici telgraflar çeker ve günlerce, haftalarca cevap alamaz. Akıbet, bir cevap gelse bile bu, yüzde seksen menfi bir cevaptır. Vekâlet: «Bu yıl, der, tamir faslından on para kalmamıştır.» Şu halde, gelecek yılı, hattâ bazan da gelecek yılları beklemek icabeder. Eder ama, o vakit bin lirayla kapanacak küçük bir gedik, büyüye büyüye onbin lirayla kapanmaz. Tıpkı Tahran'daki yazlık Elçilik binamızın bahçe duvarları gibi ki, gerek benim tarafımdan ve gerekse benden evvelki Büyük Elçiler tarafından çekilen, kim bilir kaç yüzlerce S. O. S. lere rağmen yıllar yılı kendi haline bırakılmış ve son kalan parçaları yakınından geçenlerin üstüne çökmek tehlikelerini göstererek resmî İran makamlarının şikâyetini celbeder bir görünür kaza mahiyetini almıştı.

İşte, Elçi denilen zatı, her gittiği yerde, her şeyden evvel en çok uğraştıran «mühim işler» hep buna benzer gailelerdir. Bundan öteye kalanlar ise biri birinden yıpratıcı bir sürü angaryalardır ki, insanı durup dinlenmez bir «makine adam» haline sokar. Meselâ, bugün hava yağmurlu veya karlıdır, siz de biraz nezlelisinizdir. Kançalaryaya ait bütün kâğatları da imzalamışsınızdır. Şöyle, ocağın başına geçip bir koltuğa gömülerek kafanızı dinlemek isteyorsunuz. Olamaz. Neden? O saatte mutlaka protokoler bir ziyaretiniz vardır. Hemen kalkıp gitmelisiniz. Hiç de geciktirmeğe gelmez bu ziyaretler. Sizi bekleyen zat — ki sizin cinsinizden biridir — fena halde sabırsızlanır sonra. Sohbetinize pek iştiyaklı olduğu için mi? Yok canım. Bu çeşit ziyaretlerdeki sohbetlerin yavanlığından o da sizin kadar bıkmış usanmıştır. Sabırsızlanıyorsa, sadece âdet yerini bulmadı diye sabırsızlanıyordur.

Bazan pahal gibi midenizden rahatsız olduğunuz günlerde sık sık öğle ve akşam yemeklerine

davetlisinizdir. Bu davetler, adetâ, diplomasi tarikatının âyinleri mesabesindedir. Erkân ve âdâbı, ancak bunlara gide gele öğrenirsiniz. Hem diplomatik hayatta, sofra başı mihenk taşıdır. Kişinin eksiği veya kemali burada belli olur.. İkbâl ve itibara burada erilir. İmdi, kursağınız buruntular içinde, fakat, yüzünüz en sıhhatli, en rahat kimselerin hayat şevkıyle pırıl pırıl kalkar gidersiniz. Sofraya otururusunuz. «Aman efendim; bu ne harikulâde şaraplar, ne nefis yemekler.» dersiniz. Müraiiliğin tâ kendisi... Onu bir de paslanmış damağınıza sormalı. Bir defa, hiç unutmam, Çin Elçiliğine davetli idim. Sofdaki yerim tam ev sahibi Madam'ın yanı başı. Simsiyah bir çorba getirdiler. Elçinin karısı, bana doğru iğilip: «Millî bir Çin çorbasıdır, bu.» dedi. «— Neden yapılır?» diye sordum. «— Böcek kurularından.» cevabını verdi. Ağzıma götürdüğüm kaşık, az kalsın, elimden düşecekti.

Buna benzer bir çok acı tecrübelerden sonradır ki, Vichy gibi, Karlsbad gibi, Evian gibi meşhur kaplıcalarda, her kesten ziyade neden bir alay emekli diplomata rasgelindiğini anlamıştım. Tahminim, Tıbbî bir istatistike dayanmamakla beraber bunlardan yüzde sekseninin ya karaciğer, ya böbrek hastalıklarından öldüğünü söyleyebilirim. Geriye kalan yüzde yirmisinin de - isim zikretmeğe hacet yok vaktinden evvel bunadığını görmüşümdür. Zira, iyi bir diplomat, bu vasfa lâyık olmak için, yalnız abur cubur yemeklerle hazım cihazını bozmak zorunda değil, aynı zamanda, bir sürü boş lâflar ve havai zekâ oyunlarıyla beyin sistemini de hırpalayıp durmak mecburiyetindedir. Evet, iyi bir diplomat, ziyafetlerde, lokmalar biri biri ardınca boğazına dizilirken, sağıyle, soluyla, karşısıyla soluk almadan konuşması da lâzımgelen bir adamdır. Bu adam, kâh sağına dönüp oldukça çirkin bir Bayana güzelliğinden, kâh soluna iğilip pek fena giyinmiş diğer bir Bayana zarifliğinden ve kazara ev sahibinin yanına düşmüşse yediği yemek-

lerin nefisliğinden bahsedecek; tam o esnada karşısındaki zat ona bir şey sordu mu, kulağını tetikte tutup hemen bir cevap yetiştirecektir. Hem öylesine bir cevap ki, mutlaka bir bilmeceyi andırması ve ne «Evet», ne «Hayır» manasına gelmemesi icabeder. Zira, diplomatik bir toplulukta gerçeği söylemekten daha ağır nâdanlık olamaz. Herhangi bir hâdise veya mesele hakkında tam bir kanaat sahibi görünmek ise kabalığın tâ kendisidir.

Zaten, Elçi Cenaplarının şahsi bir kanaat taşıması kendi hükûmetince de pek makbul sayılmaz. Böyleleri, er geç, ya Merkeze alınmak, ya sesinin işitilemeyeceği kadar uzak yerlere gönderilmek, yahut da, sadece azil edilmek suretiyle ortadan kaybolur. Nitekim, Orta Avrupa memleketlerinin birinde bir İngiliz Elçisi tanımıştım ki, zekâsının samimiyeti, şahsiyetinin özelliği yüzünden genç denilecek bir yaşta emekliye ayrılıp gitti idi. Gerçi, bunu, sanırım, biraz da kendisi istemişti. Foreign Office, ona Güney Amerikada bir küçük memlekete Büyük Elçi olarak gitmek emrini tebliğ edince, şöyle bir cevap verdiğini hatırlıyorum: «Beni tayin ettiğiniz yeri haritada bulamadım. Yeni bir ülke keşfine çıkmağa ise hiç niyetim yoktur. Hem ben, Avrupa kıtası dışında yaşayamam.»

İngiliz Elçisinin bu «harikulâde jesti», aklımda kaldığına göre, diplomatlar çevresinde, o zaman, bir bomba gibi patlamış ve bütün meslekdaşlarını dehşet ve hayret içinde bırakmıştı. Ona, bir «meczup» nazariyle bakanlar hadsiz hesapsızdı. Nasıl? Büyük Elçiliğe «terfi» ini gideceği yer uzak diye red mi etmiş? Avrupa dışında yaşayamam diye hizmetten çıkmağı mı göze almış? Böyle bir yüksek karakter istiklâline gerçek diplomatlar hiç akıl erdiremiyordu. Zira, mesleğe girdikleri günden beri, bunların tek derdi, barem basamaklarını aşarak nihayet, bu mertebeye fırlayıvermekten ibarettir. Bundan başka, ne bir gayeleri, ne bir maksatları, ne de bir ha-

yat telâkkileri vardır. Şahsi inançlara, şahsi prensiplere, şahsi temayüllere uygun yaşamanın ne olduğunu aslâ bilmezler. Ömürleri boyunca, hep başkalarının döktüğü kalıplar içinde ezilip büzülerek, hep başkalarının arzu ve iradesine göre şekiller alarak ve acıkmadan yiyerek, düşünmeden söyleyerek yürürler, giderler. Evet, dünya onlar için, yalnız bu barem merdiveninden ibarettir. Bunun dışında bir kâinat olduğunu tasavvur bile edemezler ve hayatın başlıca zevkini, yeryüzünün başlıca nimetlerini bunun sahanlıklarında ararlar.

Bu yüzden, ufukları o kadar daralmıştır ki, yarın vuku bulacak bir hadiseyi, önceden sezmek şöyle dursun, dün olmuş bir vakıanın mâna ve mahiyetini tayinde bile zorluk çekerler. O hâdiseyi veya o vakıayı mutlaka resmî bir ağızın kendilerine anlatmasını beklerler. Bu ağız ise çok defa gerçeğin tam aksini ifade ettiği, yahut da gerçeği bir takım tevil ve tefsirlerle geveleye geveleye tanınmaz bir hale soktuğu için Elçi Cenapları, yalnız beynini boş yere yormakla kalır ve oyma akajudan muhteşem masasının başına geçip de raporunu yazmağa koyuluncaya dek resmî ağzın «beyanatı» ndan ancak şu cümle başlangıçlarını hatırlayabilir: «Eğer intibaımda yanılmıyorsam...», «Zayıf bir ihtimal dahilinde tahmin olunabilir ki...», «Kaydi ihtirazi ile söylemek lâzımgelirse...», «Tekit edilemeyen bazı haberlere göre...» ve saire, ve saire.

Lâkin, meslekten yetişme bir elçi için bu kadarcık bir malzemeyle dahi diplomatik kitabetin örneklerini kurup çıkarmak işten değildir. O, bir (çapraşık kelime) bulmacası yapar gibi bu yarım cümlelerin aralarını bir takım söz klişeleriyle doldurup tamamlamasını pek iyi bilir. Zaten, bu klişeler de, genç yaşından beri, onun ezberindedir. Nasıl olmasın ki, namı Avrupa'ya ün salmış bilmem hangi Büyük Elçinin maiyetinde ikinci veya üçüncü kâtiplik vazifelerini görürken bunlardan yüzlercesini binler-

ce defa beyaza çekmiş; şifrelemiş, yahut da telgraf üslubuna sokmuştu. Tarih bir tekerrürden ibaret olduğuna göre, o zaman bu zamandır siyaset âleminde hattâ dünya yüzünde değişen nedir ki, bunları değiştirmeğe lüzum olsun? Herhangi bir diyarda bir ihtilâl mi olmuş? Bunun sonu ya bir anarşi, ya bir diktatoryadır. İki Devlet arasında bir «ihtilâf» mı var? Bu, pazarlık yoluyla halledilemediği takdirde mutlaka silâhlı münazaa halini alacaktır. Filân memlekette bir ekonomik buhran mı baş göstermiştir? Bunu, belki de sosyal bir huzursuzluk takıbedecektir ve Parlamentoda itimad reyi alamayan her hükûmet şüphesiz istifa zorunda kalacaktır.

İşte, çekirdekten yetişme diplomat, kendinden evvelki üstatların döküp geleceklere miras bıraktığı «müşahade», ve «mütalâa» klişelerine göre siyasi hâdiseleri hep böyle görür, böyle tefsir eder ve bu hâdiselerin, geçen yüzyılda ne suretle vuku bulmuş, ne gibi gelişme yolları takıbetmiş ve ne neticeler doğurmuş ise, bu yüzyılda da ayni suretle vuku bulacağına, ayni gelişme yollarını takıbedeceğine ve neticeleri doğuracağına inanır. Onca bunun aksi tarzda düşünmek, yani her hâdiseyi tek başına alıp «tahlil» ve «tefsir»'e kalkışmak ya «siyasi tarih»'i okumamış cahillerin, yahut diplomatik görenekten mahrum «fantezist» lerin kârıdır. Bunun için değil midir ki, kariyer'den yetişmemiş Elçiler, gerek *Corps diplomatique* çevrelerinde, gerek temsil ettikleri hükûmetin Hariciye Nezaretlerinde daima bir üvey kardeş veya bir sığıntı akraba muamelesi görürler. Bunların sözleri, çok defa, bıyık altından gülümsenerek dinlenir, tavır ve hareketlerine hayretle bakılır, gönderdikleri Raporlar eğer okunursa şüphe ve tereddütle okunur.

«Eğer okunursa...» dedim. Zira, bu raporların okunmadan dosya dolaplarına konulduğu da olur. Benim gibi kariyerden yetişmemiş, lâkin, yıllarca elçiliklerde bulunmuş tecrübeli bir arkadaşım, ilk pos-

tuma gitmek üzere yola çıkarken bana demişti ki: «Sakın, yeni heves, bir takım uzun raporlar yazmağa kalkışma. Adını ukalâya çıkarırlar. Hem kendin boş yere yorulursun, hem de Vekâlette el âlemin keyfini kaçırırsın.»

Arkadaşımın bu sözlerini, bezgin Devlet memurlarına mahsus *boutade*'lardan biri telâkki edecektim, eğer bilmem hangi mühim meseleye dair, bilmem ne vakit, selefim tarafından yazılıp gönderilmiş yirmibeş sayfalık bir raporun, Dışişleri Vekâletimizde henüz gözden bile geçirilmediğini, üç dört gün önce rasgele öğrenmemiş olsaydım. Bununla beraber huy canın altındadır, derler; otuz yıla yakın bir zamandan beri kâh Edebiyat, kâh Politika alanında durmadan işleyen bir kafanın, durmadan yazan bir elin birden bire, geme ve kelepçeye alışıvermesi kolay şey mi? Bahusus ki, ben de, yukarıda isimlerini söylemeksizin andığım iki arkadaş gibi, bir sürü köhne gelenekler, usüller ve göreneklerle beraber «kitabeti resmiye» nin de tasfiyeye uğradığı iki İnkılâp devri içinde yetişip gelişmiş yazarlar neslinden idim. Klişe-sözlerden, kalıp-fikirlerden hiç bir şey anlamıyordum. Hele, «Zatı Devletleri», «arz olunur» ve saire gibi basmakalıp saygı tabirleri kullanmaktan adetâ tiksiniyordum.

Lâkin, ne çare ki, ya bu deveyi gütmek, ya bu diyardan gitmek lâzımgeliyordu. Başladım deveyi güdeyim, demeğe... Ama, ne yadırgayışlar, ne yüksünüşlerle... ve şahsiyetimden neler feda edip ne komplekslere düşerek.. Kendime mahsus bir üslubum mu vardı? Bunu mümkün olduğu kadar özsüzleştirecek, sönük ve cansız bir ifade şekline sokacaktım. Kalemimin ucuna gelen bütün dost ve munis kelimeleri, kâğat üstünde bir tahtakurusu ezer gibi, silecek ve bunların yerine başkalarının yazılarında bile görmeğe tahammül edemediğim bir sürü çetrefil lûgatler dizecektim.. Düşünme tarzımı dersem, bir acayip mantıka uydurmak zorunda kalacaktım. Bunda, bi-

zim bildiğimiz *Logique* kaidelerinden hiç biri imdadınıza yetişemez. Ne «kaziyye», ne «faraziyye», ne «mütearife»... Zira, diplomatın *rétorique*'ine göre iki kere ikinin dört ettiğini, kati olarak söylemek dahi câiz değildir. Mutlaka «iki kere ikinin dört etmesi mümkündür» şeklinde bir formül bulmak lâzım gelir. Bunun gibi, doğrudan doğruya «kara»ya, «kara», «ak» a «ak» demenin de bir alay mahzurları vardır. Çünki, bugün ak olan şey, yarın pek âlâ kararabilir. Hattâ... (Mübalâğaya sapıyorum sanmayın. İddiamı hemen aşağıda bir büyük Amerikan diplomatının yazılarından bir kaç misalle ispat edeceğim.) evet, hattâ bu acayip Mantıka göre, bir nesne ayni zamanda hem ak, hem kara olabilir ve bir vakanın aynı zamanda hem iyiye, hem kötüye yorunması pek tabiidir. İşte misallerim :

«Stalin'in ölümünden sonra yüksek iktidarın, bir elden öbür ele geçmesi hâdisesinin huzur ve sükûn içinde vuku bulması ihtimali daima mevcuttur... Fakat, bunun Soviyet rejimini temellerinden sarsacak kadar bir şiddetle vuku bulması da ayni derecede mümkündür.» «Tam bir emniyetle kim iddia edebilir ki, Kremlin'in, Batı Devletlerine küskün milletler üstüne saçtığı kudretli aydınlık, hakikatte, zevale yüz tutmuş bir *constellation*'un son ışıkları değildir?»

Amerikalı diplomat, - haydi, adını da söyliyelim - Büyük Elçi Mr. Kennan, Sovyet Rusyanın batmak üzere olduğuna dair buna benzer daha bir takım mülâhazalar yürüttükten sonra, tam insanın yüreği ferahlayacağı anda birden bire geri basar! «Lâkin, bunun, ne ispatı, ne reddi kabildir.» der. Başka bir yazısındaki tezi de «Rusya'nın ya saldıracağı veya saldırmayacağı...» merkezindedir.

Benim için, diplomasi meslekinin biri birinden tuhaf, biri birinden ağır birçok icaplarına uymak, belki, mümkün olmuştur. Fakat, itiraf ederim ki, kafamı böyle bir *retorik*'e göre işletmenin sırrına as-

lâ erememişimdir. Bu yüzden, Dışişleri Vekâletimizde pek iyi bir tesir bırakmadığımı sanıyorum. Kim bilir, yazdığım raporlar, o çekirdekten yetişme Hariciye erkânı tarafından nasıl hayretle gözden geçirilmiş ve ne istihfaf ile bir kenara bırakılıvermiştir.

Bunun böyle olduğunu şundan tahmin ediyorum ki, uzun kariyerim boyunca, sılaya gelip Merkeze uğrayışlarımın hiç birinde vazife gördüğüm memleketin ahvaline dair, Vekâletin yüksek çevrelerinde, benden malûmat isteyen veya mütalaa soran olmamıştır. Zira, ben, edebiyattan, gazetecilikten ve politikadan gelme bir adamdım. Diplomasiden ne anlardım? Bütün söyleceklerim ya bir his, ya bir hayal eseri; yahut da «indi» fikirlere dayanan bir takım hükümler olabilirdi.

Nitekim, pek iyi hatırlarım, 1940 yılının Mayıs ayı içinde, altı gün altı gece Luft Waffe'nin fasılasız bombardımanlarına maruz kaldıktan; Hollanda'nın Belçika'nın Fransa'nın biri biri ardısıra yıkılıp çöküşlerinin en yakın şâhidi olduktan ve haftalarca S. S. zorbalığının cevrini çektikten sonra, Berlin'in zafer çanları kulaklarımda uğuldayarak ve her milletten, her cinsten esir sürülerinin hali yüreğimi parçalayarak Almanya üzerinden memlekete döndüğüm zaman, müttefikimiz İngiltere'nin yenilmeyeceği inanımı söylemek cüretini gösterince bütün Devlet Adamlarımız arasında, beni, yalnız İsmet İnönü ile rahmetli Refik Saydam ciddiye almışlardı. Hariciyede ise, sözüme ehemmiyet verilmek şöyle dursun, adetâ bir nevi korku ile karşılaşmıştım. Bu Vekâletin erkânı, görüp geçirdiklerimin dehşetinden, sanırım, aklımı oynattığıma hükmetmişlerdi. Umumi kâtiple ilk temasa geldiğim gün, onun, yüzüme acıyarak bakan bir hali vardı. En dirayetli diplomatlarımızdan biri olduğuna inandığım bu zat bana demişti ki :

«— Cumhurreisine vuku bulan maruzatınızdan haberim var, Lâkin, söylediklerıniz bizim bütün «istibharat» ımızla taban tabana zıddır.»

Ve ben, kendisine şu mukabelede bulunmuştum:

«— Cumhurreisine herhangi bir haber getirmiş değilim. Maruzatım kendi müşahade ve kanaatlerimin ifadesinden ibaretti.»

Bu «kendi görüş ve kanaatlerim» sözleri üzerine Umumi Kâtip, bahsi uzatmağa artık lüzum görmedi ve konuşmamızı büsbütün başka bir vadiye döktü idi. O anda, belki, içinde «Bu elçiye nasıl anlatmalı ki siyasi hâdiseler, şahsi müşahade ve kanaatlere göre yürümez.» demek isteyor, fakat diplomatik terbiyesi, bu mülâhazayı açığa vurmasının önüne geçiyordu.

Doğrusunu söylemek lâzımgelirse, o günlerin olayları da herhangi bir müşahade zaviyesine sığacak ve insanda herhangi bir kanaate yer verecek cinsten değildi. Öylesine göz karartıcı, baş döndürücü bir süratle olup bitiyorlar ve gelip geçiyorlardı ki, gözle görülmelerine, kulakla işitilmelerine dahi imkân kalmayordu. Bencileyin bir Orta Elçi şöyle dursun, feleğin çemberini ellerinde tutan - veya tuttuklarını sanan nice büyük devlet adamları bile bu devranın seyrini takıbe muvaffak olamıyorlardı. Bir göz açıp kapamalarıyla her şey değişiveriyor; renkten renge, kalıptan kalıba giriyordu. Bu, tam mânasiyle bir «vakıa» lar kasırgasıydı. Onun içindir ki, hiç birini tefsire ve hiç birinden mânâ çıkarmağa kimsenin dili varmaz olmuştu. İşin «künhü» nü yalnız Whermacht'ın topları biliyordu; yalnız Hitler Karargâhının resmî tebliğleri bildiriyordu ve yeryüzündeki bütün Hariciye Nezaretlerinin, bütün Elçiliklerin, günü gününe, bunları dinlemekten, bunları okumaktan ve günü gününe bunlara göre hükümler vermekten başka yapacağı kalmamıştı. Ama, harp vakaları dışında daha bir takım faktörler varmış; bir sürü tarihî, ekonomik ve psikolojik âmiller bazı beklenmedik neticeler doğurabilirmiş. Bunları, bulup çıkarmak kimin haddineydi?

Halbuki, ben Elçilik mesleğine ayak bastığım güne kadar Diplomat denilen adamı, böyle bir görüş ve buluş kabiliyetine sahip sanırdım. Mektep sıralarında okuduğum «Tarihi Siyasi» fıkraları ve bu fıkraların kahramanları bende, o çeşit insanların bir altıncı duyusu olduğu kanaatini uyandırmıştı. Bunlar, bence, en kesin bir zaferden bir «hezimet» ve en açık, en belli bir «hezimet» ten bir zafer kokusu almasını biliyordu. Bazan da, önüne geçilmez gibi görünen ters hâdiseler selini, kısa bir sözle durdurup vermek, hafif bir hareketle geriye çevirmek hünerini gösteriyordu. Metternich, Avrupayı saran Büyük İnkılâp hamlesini böyle durdurmuştu. Talleyrand yere serilmiş Fransa'yı dimdik böyle ayağa kaldırmış ve mahkûm sandalyasından hâkim koltuğuna böyle oturtmuştu. Bu ne sihir, ne kerametti?

İlk, elçilik kapısından içeri girerken işte, hep bunları düşünüyor ve ayaklarımın geri geri bastığını hissediyordum. Bütün bu sihir ve keramet sâhipleri arasında halim nice olacaktı? Meslektaşlarım, kimbilir, beni ne kadar toy ve bilgisiz bulacaklardı? Lâkin, Tanrıya şükür, beş on gün geçmeden bu üzüntülerimin ne kadar boşuna olduğunu anlamıştım. Nerede Talleyrand, nerede Metternich? Gölgelerinden bile eser yok. Meğer «Tarihi Siyasi»'nin fıkraları da Tevrat'ın kıssaları gibi birer masaldan ibaretmiş, diyesim gelmişti. Bu bakımdan dahi itiraf etmeliyim ki, Diplomasi âlemi hayatımın en büyük hayal kırılışlarından birine saha olmuştur.

Umumiyetle ortadan aşağı kimselerin fıkır fıkır kaynaştığını bildiğim bu devirde, gerçi, Ondokuzuncu yüzyılın kıymet ölçülerine göre bir takım insan örnekleri aramağa çıkmış değildim. Fakat, hiç olmazsa, uzaktan uzağa seyirciliğini ettiğim dünya işlerini, pek yakın bir «tarassut» noktasından görebilenler arasına katılacağımı sanıyordum ve bu noktanın yalnız diplomatların inhisarında bulunan bir takım gözetleme ve işitme âletleriyle cihazlanmış ol-

duğuna kanidim.

Öyleya, siyasi dediğimiz hâdiselerin kaynağı ve mutfağı diplomatik çevreler değil midir? Kokuları etrafa yayılmazdan önce, bunlar, hep orada olup bitmezler, kaynayıp pişmezler midir? Hayır. Çok geçmeden bu zannımda da yanıldığını anlayacaktım. Diplomatların, meğer ne rasathaneleri, ne dürbünleri, ne antenleri varmış. Dünya havadislerini, çok defa, bizcileyin, gazetelerden, radyolardan öğrenirlermiş. Çok defa, dedim. Arada bir de hak yerini bulsun diye söyleyelim - kendi resmî kaynaklarından malûmat aldıkları olur. Lâkin, bu malûmat, ya günlerden, haftalardan beri ağızlarda dolaşanların başka bir şekle sokuluşundan, yahut da sadece yalana çıkarılışından ibarettir. Resmî kaynaklar, ayrıca pek «ahesterevan» dırlar. Meselâ, bir yerde, iki devlet adamı arasında gizli bir görüşme mi olmuş. Elçiye, bunda neler konuşulduğu ancak bir hafta, on gün sonra açıklanır. Halbuki, o vakite kadar bunu duymayan ve bundan bahsetmeyen kalmamıştır.

Son harbin pek karışık bir siyasi safhasında bulunuyorduk .Bir gün, «mahrem ve zata mahsus» kaydıyla şifreli bir telgıraf almıştım. (Zaten bütün o devir boyunca aldığım tek mahrem telgıraf da buydu.) Odama kapandım. Kapımı kilitledim. Büyük bir merak ve heyecan içinde şifreyi açınağa koyuldum. Bu sırada, masamın üstünden hiç eksik etmediğim küçük bir radyo makinesi de durmadan B. B. C. havadislerini veriyordu. Spiker'in sesi zihnimi dağıtır endişesiyle, bunu kapamak için, elimi düğmeye uzattığım anda, bir de ne göreyim? Önümdeki kâğatta kelimeler haline inkılâbeden rakamların bana bildirdiği haberi, bu ses, daha tafsilâtlı olarak kulağıma haykırıp durmaktadır. Hey gidi diplomatik sır, hey!... Kapısı kilitli odanın içinde böyle söylenerek gülmeğe başlamıştım. Gülüyordum; hem de o kadar dikkat ve ehemmiyetle yapmakta bulunduğum şu işin boşluğuna, hem de kim bilir kaç defa benim vaziyetime

düşüp de ciddiyetlerinden bir zerre kaybetmeyen diplomatların haline... Evet, bunlar da, kimbilir kaç defa, tıpkı benim gibi odalarına kapanıp böyle «mahrem» telgıraflarıın üzerine iğilmişler; nice vakitlerini alın teri, göz nuru dökerek bir takım karışık rakamlardan mana çıkarmakla geçirmişler; yalnız şu fark ile ki, neticede benim gibi hayal kırıklığına uğramamışlardır.

Zira, bunlar için herhangi bir malûmatın gerçekliği veya ehemmiyeti ancak bu şekilde tecelli etmesine bağlıdır. Gazeteler istediği kadar yaza dursun, radyolar istediği kadar haykıra dursun, cins bir diplomata bunlar vızgelir. Hakikat damgalı kâğatta, hakikat şifreli telgıraftadır ve bu kâğadın, bu tegrafın bildirmediği herhangi bir hâdise onca olmamış sayılır. Zaten, bundan dolayı değil midir ki, biz, diplomatları, hâdiselerin peşinden, hep soluk soluğa koşarken görürüz? Ve hâdiseler yürür gider; onlar da arkasından bakakalır. Tıpkı Foreign Office memurlarının ve bunlara öncülük eden İntelligence Service ajanlarının, dolu dizgin İzmir üzerine yürüyen Türk ordusunun ardından bakakalışları gibi...

Diplomasi, bu gülünç duruma neden düşmüştür? Çünkü, o başka bir devrin göreneklerine ve geleneklerine saplanıp kalmış *anakronik* bir müessesedir. İçinde bulunduğumuz sürat ve hareket çağıyla hiç bir alâkası olmadığı gibi, devletlerin ve milletlerin «mukadderat» ı üstünde hüküm sürmeğe başlayan bir takım yeni hayat unsurlarının, yeni hayat şartlarının mevcudiyetinden de haberi yoktur. Meselâ, «efkârı umumiye» denilen şeyin ne sinsî bir kudret haline geldiğini bilmez. Halk yığınlarının gittikçe artan otoritesini tanımaz ve dünyanın herhangi bir köşesinde patlak veren bir Millî Kurtuluş hareketi, ona göre, geçen yüzyıl boyunca patlamış ve hemen bastırılıvermiş bir sıra sömürge isyanlarından biridir.

Hem, bu çeşit «âmiyane» işler diplomatın nesi-

ne? «Resmî istihbarat» kaynaklarının tam yanıbaşında dururken «efkârı umumiye» nin bulanık suyuna neden iğilsin? Yüksek Devlet çevrelerini bırakıp da sokak sürülerinin arasına neden karışsın? Şurada burada patlak veren yerli kıyamlarından ona ne? Bütün bunlar, ancak politikacıyı, zabıta memurunu, ve nihayet, orduyu ilgilendirebilir. Onun vazifesi ise her şeye yukarıdan bakmak, baktığını görmemezlikten gelmek ve yeryüzünün üstünden rugan iskarpinlerine toz kondurmadan atlayıp geçmektir. Zira o, bir *persona grada*'dır. Dokunulmaz, yan bakılmaz müstesna bir mahlûktur. Mahlûk mu dedik? Sözümüzü geri alalım. Diplomat, insandan üstün bir şey, âdeta bir semboldür. Kutsal bir anlamın sembolüdür. Öyle ya, şaka mı? O, bir Devleti temsil ediyor. O, bir Kral'ın, bir İmparator'un, bir Cümhurreisinin başka bir ülkeye uzanmış gölgesidir. Gittiği yerde, ne hudut tanır, ne gümrük bilir. Ne de herhangi bir nizam ve kanuna boyun eğer. Tam tersine, bu nizamları, bu kanunları tatbik vazifesini görenler onun emrinde, onun hizmetinde gibidirler. Önünde Excellence, deyip iğilirler ve geçtiği yollarda saf saf selâmına dururlar. Olmaya ki, bunlardan biri, ona karşı saygıda en küçük bir eksiklik göstersin. Kendi hükûmetinin nice ağır muamelelerine boyun eğmeğe alışmış bu bürokrat ya birdenbire bir diktatör kesilip «muafiyet» ve «imtiyaz» kalkanlarını şakırdatmağa başlar, yahut, uşaklarına kızmış bir ihtiyar Hanımefendi gibi sinir buhranlarına uğrayıp etrafına zehirler saçar.

Ankara'nın hükûmet merkezi ilân edilişinin ilk günlerinde idi. Bir İtalyan Büyük Elçisi, devlet adamlarımızı ziyaret maksadiyle İstanbul'dan hususi bir vagon içinde yeni Başkentimize gelmiş ve dönüşte aynı vagonu bulamayınca âdeta küplere binmişti. O vakit, bu hâdiseyi, bütün tafsilâtiyle bize hikâye etmiş olan hoş-sohbet bir İtalyan tanıdığımız: «Yahu demişti, bu diplomatlar, tıpkı «ihtiyar kızlar»

gibi hırçın oluyor. Her şeyden alınıyorlar; her şeye öfkeleniyorlar.»

On üç yıl sonra ben de bunlar arasına katıldığım zaman sık sık bu sözü hatırlayacaktım ve kendi kendime: «Meğer, diyecektim, o İtalyanın ne kadar hakkı varmış. Bunların en belli vasfı ancak böyle bir «mizahi» formülle tarif edilebilir.» En belli vasfı... Evet ama, Excellence'ların hallerindeki acayiplik yalnız bundan ibaret değildir. Hudutsuz bir «üstünlük kompleks»inin onları, çok defa, sahne üzerinde Hükümdar rolüne çıkmış birer aktöre çevirdiği de olur. Lâkin, öylesine acemi birer aktör ki, başlarına geçirdikleri taç ikide bir yere yuvarlanır; kuşandıkları kılıç bacaklarına dolanır ve takma vakarlarının durmadan sırıtan yapmacıkları eloğlunu gülmekten katıltabilir. Hele, resmî törenlerde bunları çeşit çeşit üniformalarıyla bir görmelidir, «Mussée Grevin) deki mankenlerden hiç fark edilemezler. Birer taş bebek misali kaskatıdırlar. Ne duyarlar, ne anlarlar. Her zamandan ziyade asıl o esnada kendi kalıplarının içine yerleşmiş gibidirler. Bu kalıplar ise, kat kat zırhlara bedeldir. Onları, dışarıdan gelecek tesirlere karşı öylesine bir korur ki, bedenlerine kurşun bile işlemez ve yanıbaşlarında top atsanız kulakları işitmez. İşte, çoğu diplomatın nice büyük hâdiseyi, ancak olup bittikten sonra haber almasının sebeplerinden biri de budur; bu «haşmetli tecerrüt»tür.

«Haşmetli tecerrüt» biraz fazlaya kaçtı sanırım. Eskiden, bu tâbir, yalnız Büyük Britanya devleti hakkında kullanılırdı ve pek çok kimse, bunu, son derece realist bir Politikanın alemi olarak telâkki etmeğe alışmıştır. Halbuki, ben, burada realiteyle bütün bağlarını koparmış ve ayağı topraktan kesilmiş bir insan tipini anlatmak isteyorum. O, ömrü boyunca durmadan yer değiştirdiği ve biri birine benzemez diyarlar dolaştığı halde dünyayı, daima tek satıhlı ve tek «buutlu» düpedüz bir saha olarak görmekten kurtulamamıştır. Zira, bütün seyahatlerini, kabuğu-

na çekilerek yürüyen bir kaplumbağa gibi, hep «Fildişi Kulesi»nin içinde yapmıştır. Konduğu yerlerde, bu kuleden dışarıya başını uzatmıştır. Buna sebep o yerlerin halkıyle temastan ürküntüsüdür.

Hem, bir diplomat, istese bile, halkla nasıl temasta bulunabilir? Bir sokak kalabalığı arasında yaya dolaşamaz; kahvehanelere gidip oturamaz; protokole dahil bulunmayanlarla ülfet edemez. Hattâ, bu gibiler o memleketin en kıymetli sanatkârlarından, fikir adamlarından olsalar dahi Elçiliğinin kapısını yüzlerine kapamak zorundadır. Aksi takdirde Elçiliği itibardan düşer ve kendisi şanından, şerefinden olur. «Amma da acayip misyon şefi.» derler böylesine. «Salonlarını, giyinip kuşanmak, oturup kalkmak, yiyip içmek bilmeyen adamlarla doldıruyor.» Hemen her hükûmet merkezinde, diplomatik çevrelerin «fahri» protokol hakemliğini yapan bu «snob»lar güruhuna anlatamazsınız ki, bir memleketin tuzu biberi asıl o sade, yapmacıksız, o kökleri yurdun aşağı tabakalarına saplı halk çocuklarıdır. Bulunduğunuz yerin gerçek yüzünü size ancak bunlar öğretebilir. Yarının siyasetine yol açan fikirler, temayüller ilk önce bunlar arasında kaynaşır; yüksek değerlerin — baremden gelmeyen gerçek değerlerin — çoğu bunlar içinden fışkırır ve sosyal hâdiselerin *laboratuvarı*, boş lâflarla vakit geçirilen şatafatlı merasim salonları değil, alın teri döken insanların gösterişsiz muhitidir.

Aman, neler söyleyorum? Sosyal hâdiseler mi dedim? Diplomatik lehcede böyle bir tâbir yoktur bile. Korkarım ki, eski meslektaşlarım bunu «Société» hayatına ait şeylerle karıştırıp paradoksal bir tezada düştüğüme hükmetmesinler ve «Şuna bak; hem sosyal hadiseler, diyor, hem de bunları *société*'nin züpdesi olan yüksek diplomasi çevrelerinden dışarıya atıyor.» tarzında bir tefsire kalkışmasınlar. Zira, Excellence'ların, mesleki sakatlığa — *déformation professionelle*'e uğramış her insan gibi, bütün

dünya problemlerinin hep kendi mihverlerinde toparlandığına ve ancak kendi idrak ve usulleriyle hallolunabileceğine inandıklarını pek yakından görmüşümdür. «İdrakleri malûm; ya usülleri nelerdir mi?» diyeceksiniz? Bu suale bir Fransız Büyük Elçisinin bulunduğu yerden ayrılırken şerefine verilen bir veda merasimi esnasında söylediği şu sözlerle cevap vereyim: «Biz, ne polemik, ne de propaganda ajanlarıyız. Diplomatın tek vazifesi devletler arasındaki anlaşmamazlıkları pazarlık ve uzlaşma yoluyla kaldırmaktır.»

Büyük Elçinin bu diplomasi tarifini, o mecliste, en ufak bir ihtiraz kaydiyle dahi karşılıyan olmamıştı. Hiç kimsenin aklından, bu Büyük Elçiye «Öyle ise, yalnız propaganda, yalnız polemik silâhlarıyla hareket eden Ruslar bizi, diplomasi alanında nasıl mat etmek imkânını buldu?» diye sormak geçmemişti. Zira, orada bulunanların çoğu, Ondokuzuncu yüzyılın gerisinde yaşayan insanlardı ve o devirlerin şartlarına göre diplomasiyi başka türlü tarif etmenin imkânı yoktu. Ama, siz diyeceksiniz ki, o yüzyılın son yarısından beri bu çeşit pazarlıkların ve uzlaşmaların hiçbir işe yaramadığını, bu yolda yazılıp çizilmiş «muahede» yığınlarından hiçbir şey kalmadığını da bilmeyor muydı, bunlar? Akla gelecek böyle bir sualin cevabını verebilmek için diplomasi tarihinin başlangıçlarına dönelim: Eski devirlerde, Büyük Elçinin «anlaşmamazlık» dediği şey neydi? İki Hükümdar, iki Prens arasında bir arazi, bir miras davası, yahut da evlenme, boşanma gibi, aile geçimsizliklerinden çıkma kavgalar. Bu Hükümdar veya Prenslerin kafası kızınca sırma koşumlu atlarının üstüne atlayıp ellerine beyaz eldivenlerini geçirirler ve karşılıklı bir nevi «meç» düellosuna girişirlerdi. İki taraftan biri Maç'ı kaybedeceğini anlayınca Sarayı erkânından birini bazı kıymetli hediyelerle, «muarızının» — düşmanının değil — huzuruna gönderir ve eline tutuşturduğu «name»de «Aziz karde-

şim; derdi. Boş yere biri birimizi üzmeyelim, yormayalım. On yukarı beş aşağı, gel, anlaşıverelim. İşbu mektubu getiren benim «mutemed» adamımdır. Kendisine barış şartlarını bildiresin.» Ve bundan öteye Prensin «mutemed adamı»na, yalnız tatlı diller döküp reveranslar yapmak zahmeti kalırdı. Bu zahmet de daima ya bir nişan, ya bir rütbeyle mükâfatlandırılırdı; güya davayı, onun tatlı dilleri ve reveranslarî kesip atmışcasına.

İşte, bugünkü diplomat, o eski Saraylının bir devamı olduğuna göre her Dış Politika ihtilâfının hallinde kendisinin en büyük rolü oynadığına inanır. Farkında değildir ki, zamanlar değişmiştir. Prenslerin yerine Milletler geçmiştir ve döğüşen de, barışan da bu milyon başlı taclılardır. Diplomatın, şu veya bu suretle hareket etmek için «talimat»ını aldığı hükûmetler ise, bin türlü fikir, menfaat ve ihtiras rüzgârlarının dalgalandırdığı bu milyonlar denizi üstünde durmadan sallanan, durmadan batıp çıkan birer tekne parçasından ibarettir. Öyle bir tekne parçası ki, pusulasızdır, barometresizdir. Kaptanı, çok defa, lodos mu, poyraz mı estiğini bilmez.

Eski Fransız Başvekillerinden M. Daladier'in Münih kapitülasyonundan dönerken geçirdiği korku bu bilgisizliğin ve gafletin en belli bir misali değil midir? Bu devlet adamı, güya harbi önlemek için Hitler'in diktasına boyun eğmek şerefsizliğine katlandığından dolayı Fransa topraklarına ayak basar basmaz halkın, kendisini taşa tutacağını zannetmiş. Sınır boyunda, ilk uğradığı kasabada nereye saklanıp kaçacağını bilemiyormuş. Bir de ne görsün: Yüzlerce kişi, ellerinde bayraklarla «Yaşasın Daladier...» diyerek istikbaline koşuyor. Bu beklenmedik sevgi gösterisi karşısında Başvekil Cenapları, ne kadar şaşırıp kaldığını etrafındaki gazete muhabirlerine açıkça beyan etmekten çekinmemiştir. M. Daladier neden korkmuş? Korktuğunun tam tersi çıkınca neden şaşırıp kalmış? Biz, bunu, Fransız Başvekilinin kendi

memleketinde, ötedenberi hüküm sürmekte olan «bozgunculuk» ruhundan tamamiyle habersiz bulunuşuna verebiliriz. M. Daladier, hiç değilse, yazar Montherlant'ın, o sıralarda çıkan *Equinoxe de Septembre* adlı kitabını okumuş olsaydı, böyle bir halk psikolojisi hatasına düşmeyecek; zira, o devirde, milletinin, her ne pahasına olursa olsun, sulhtan, rahattan başka bir şey istemediğini öğrenecekti. Lâkin, bir devlet adamı, yıllardan beri idare dizginlerini elinde tuttuğu bir milletin ruh haline dair malûmat edinmek için Devlet arşivlerindeki resmi dosyalar dışında herhangi bir vesikaya baş vurmak tenezzülünde bulunur mu?

O bulunmadığı gibi, şüphesiz, onun emrinde çalışan diplomat da bulunamaz. Bazı, beş yıl, bazı, on yıl vazife gördüğü yerlerde bütün fikir ve edebiyat mahsulleri, bu tenezzülsüzlük yüzünden, ona tamamiyle meçhul kalır. Nitekim, Prag'da geçirdiğim üç dört yıl zarfında Çekoslovakya'nın en büyük tarihçisi Dr. Krofta'dan bir satır okumuş veya Karel Chapek'in edebi değerine dair umumi bir fikir edinmiş tek Elçiye rasgelmedim. Diplomatik çevrelerde Dr. Krofta sönük bir Hariciye Nazırı olarak tanılırdı. Chapek'ten ise sadece hastalıklı, sakat ve acayip bir adam diye bahsedilirdi. Halbuki, bu iki şahsiyetin birinden Çeklerin geçmişini, öbüründen geleceğini öğrenmek pek mümkündü.

Prag'daki *corps diplomatique* bu gibi imkânlardan faydalanmadığı ve Çekoslovakya'nın içyüzüne M. Beneş'in nutuklarından hasıl olma akademik bir sis arkasından bakmağa alıştığı için motorlu Alman Birlikleri, bu memleketi, hiç bir dayatmağa uğramaksızın işgal ediverince hayretten donakaldı idi.

Gene bundan dolayı, zekâ ve malûmatı dillere destan bir Elçimiz, Avusturya *Anschluss*'undan beş altı gün önce, o zamanki Dışişleri Vekilimizin de hazır bulunduğu bir mecliste bize, Almanya'nın böyle bir harekette bulunmağı aslâ göze alamayacağını, zi-

ra, ilk adımında İtalyan ordularıyla çatışmak zorunda kalacağını iddia ediyordu. Evet, pek iyi hatırlarım, Viyana'da büyük bir otelin yemek salonunda idik. Dışişleri Vekilimiz, Elçisine: «Bu teminatı, size kim verdi?» diye sormuştu. O da: «Avusturya Hariciye Nazırı Dr. Schmitt.» demişti. Halbuki, Dr. Schmit aynı teminatı, bir kaç saat önceki bir mülâkatta, Dışişleri Vekilimize de vermiş olmakla beraber, o buna pek kulak asmış görünmeyordu ve Elçimizin saflığına gülmek mi, ağlamak mı lâzım geldiğini bilemiyordu. Uzun bir münakaşadan sonra, nihayet işi şakaya dökmek zorunda kaldı: «Azizim, korkarım ki, dedi. Bir sabah, bu kalp huzuriyle daldığımız uykuların birinden Alman kıtalarının ayak sesleri ve motor gürültüleriyle uyanmayasınız».

Dışişleri Vekilimizin bu sözleri üstünden bir hafta ya geçti ya geçmedi; Alman kıtaları gerçekten Viyana'nın içinde idi ve işin en acayip tarafı Dr. Scmitt de Nazi üniformasiyle bunları alkışlıyanlar arasında bulunuyordu. Nasıl bildi? Nasıl söyledi? diye şaşmayınız. Dışişleri Vekilimiz, bu «önceden seziş» hassasını belki de kariyerden yetişmemiş olmasına; yani, hayatta, resmî beyanatların, siyasi muahedelerin ve Devletlerarası Hukuku nazariyelerinin kat kat perdeleri ardından değil, doğrudan doğruya kendi gözleriyle bakabilmek melekesine borçluydu. Avusturya Hariciye Nazırı Mussolini'nin bir vaadine güvenerek Almanlar, memleketine saldırmağa kalkışırkalkışmaz İtalyan ordularının bunu önleyeceğini söylemişti. Gerçi, Dolfuss'un öldürülmesiyle yapılan ilk *Anschluss* tecrübesi, belki İtalya'nın işe karışmasıyla suya düşmüştü. Fakat, 1937 yılının askeri ve siyasi şartlarına göre ikinci bir Brenner tehdidinin bir blöfden başka mânası olamayacağı her sağduyulu kişi için ayan beyandı.

1937 siyasi ve askeri şartlarına göre, dedim. Bu şartlar, Mussolini'nin lehine görünseydi dahi, gene olan olacaktı. Zira, von Papen kurdu, Avusturya'yı,

zaten, içerisinden yemiş kemirilmiş bulunuyordu. Viyana'daki yabancı memleket temsilcileri bunun farkına varmamışlardı. Nasıl farkına varabilirlerdi? Yukarda bahsi geçen Fransa Büyük Elçisinin formülüne göre iki Devlet arasında ne bir pazarlık yapılmış, ne de bir uzlaşma imzalanmıştı. Kaldı ki, diplomatik lehcede *Putsh* tâbirinin de yeri yoktu. Bu, barbar bir lâftı. Yirminci yüzyılın ortasında bir millet, komşusunun topraklarına, haber vermeden, birden bire nasıl baskın yapabilirdi? Böyle bir hareket hattâ eski zamanların gelenek ve göreneklerine bile uymayordu.

Ama, siz diyeceksiniz ki, kendi memleketinin iktidar sandalyasını dahi elde tabanca, baskınla zabtetmiş Hitler gibi bir adamdan zaten ne beklenirdi. Ama, siz diyeceksiniz ki, Nazi çeteleri şöyle dursun, koca Hohenzollern İmparatorluğunun Başvekili Bethmann Holleweg, bu yirminci yüzyılın ondördünde kendi halindeki küçücük Belçika'yı *Kronn Prince* ordularına böyle bir baskınla çiğnetip ezdirmemiş miydi? Ve işin en tuhafı, ona, bu memleketin tarafsızlığını sağlayan ve Almanya'nın da imzasını taşıyan 1839 muahedeleri hatırlatıldığı vakit «Muahede dediğiniz de ne oluyor? O bir kâğat parçasından ibarettir.» cevabını vermemiş miydi?

Dünya hâdiselerinin diplomatik usul ve kaidelere göre yürümediğine dair buna benzer daha bir nice misal sayıp dökebilirsiniz. Excellence'lar, hiç birine kulak asmazlar. Hiç birini ciddiye almazlar. Sanırlar ki, bütün bu kitaba uymayan olaylar, milletlerarası münasebetlerde birer tesadüf, birer kazadır. Her nasılsa bir defa vuku bulmuşlardır ve tekrar vuku bulmalarına imkân ve ihtimal yoktur. Lâtincesi kuvvetli diplomat, böyle hâdiselere «ab hoc et ob hoc» deyip geçer. Üzerlerine iğilip, tetkike lüzum görmez. Lüzum görse de zaten bir türlü işin içinden çıkamaz. Zira, «diplomasi iskolastiki»'nde bu çeşit vakıaların tefsirine elverişli

örnek klişelerden iz bile bulmak mümkün değildir.

★

İşte, ben, acemi bir mektep çocuğu eksikliğiyle çekine çekine girdiğim Diplomatlık âleminde, yirmi yıl, hep böyle *anakronik* insanlar arasında yaşamış; yalnız sınır ötesi değil, Tarih dışı bir ömür geçirmeğe mahkûm olmuştum. Bu, benim için tam mânasıyla bir Sürgün'dü. Vücudum gurbette, kafam gurbette, gönlüm gurbette, yirmi yıl, kendime benzer kişilerden uzak, diyar diyar dolaşacaktım. Tek dosta, tek fikir arkadaşına, hayat görüşü benim hayat görüşüme uygun tek yoldaşa rasgelmeyecektim ve daima yeni muhitimi yadırgayıp duracaktım.

Zaten, uzun kariyerim boyunca bu muhitlere uymaktan ve etrafımdakilere benzemekten hep irkilmişimdir. Bereket versin ki, ne yaşım, ne başım ne yetişme tarzım öyle bir iğilip bükülüşe aslâ müsait değildi. Ben, bu yapma ve donmuş cemiyete, teşekkül halinde bir dünya gibi durmadan kaynayan, durmadan sarsılan ve batıp çıkan bir ülkenin yalçın ve yalın gerçekleriyle göz göze gelmesini, alın alına çarpışmasını öğrenip bellemiş olarak geliyordum. Orada, ilkin, bütün hâdiseler Tabiat kanunlarının tesiriyle olup biter gibiydi. İçeriden, bunak bir İmparatorluğun kâbusu; dışarıdan, merhametsiz bir Emperyalistliğin terrörü, sonu gelmeyen bir gece gibi bu ülkenin üstüne çökmüştü. Ve kimsesiz bir millet, uzun devirlerden beri, bu çifte baskının altında bunalıp kalmıştı. Her başını kaldırmak istedikçe, ya Saray, ya «Düveli Muazzama» denilen iki zulüm kutbunun arasında biraz daha ezildiğini hissederek siniyor, büzülüyor, korkulu rüyalarla dolu bir uykuya dalıyordu.

Uykuya dalmasın da ne yapsındı, bu millet? Gözlerini açıp başını kaldırsa da zaten kımıldayamaz, kalkınamaz, yürüyemezdi ki. Zira, gövdesinin her yanı nice nice «Muahede» ve «Kapitülâsyon» bağlarıyla kıskıvrak, sımsıkı bağlı idi ve Avrupalı diplo-

matlar işin aslını bilmemezlikten gelerek ona, «Hasta Adam» adını takmışlar; terekesini paylaşmak için dört gözle ölümünü beklemekteydiler.

Lâkin, bu ölüm saati çalar gibi olduğu gün, bir de ne gördüler? «Hasta Adam», can havliyle silkinip toparlanarak ve bütün bağlarından sıyrılarak birden bire ayağa kalkıvermiş; nasıl oldu, ne oldu? demeğe vakit bırakmadan bu fırsat düşkünü «kassam» ları derin bir husrana düşürmüştü.

İşte, yüzyıllardır, nice emek ve kuvvet sarfiyle, nice hilelere baş vurularak Türk milleti aleyhine kurulmuş olan devletlerarası bir komplo bu suretle sona ermiş bulunuyordu. O zaman, gerek dışarıdaki, gerek içerideki diplomatlar, acaba, bu kıssadan lâzım gelen hisseyi çıkarmasını bilmişler miydi? Ne gezer. Avrupa Diplomasisinin kutuplarından biri, Lord Curzon, Lausanne Konferansında, İsmet Paşa'ya şöyle bir ihtarda bulunmuştu: «Kapitülâsyonları kaldırmak isteyorsunuz; fakat, hiç düşünmeyorsunuz ki, «adli» ve «mali» teminatsız bir Türkiye'ye tek santim yabancı sermayesi girmez. O vakit, haliniz nice olur?»

O sıralarda, böyle düşünenler yalnız İngiliz Lord'larından ibaret değildi. Babı-Âli döküntüsü bir alay Türk diplomatıyla devlet adamlarının fikri de bu merkezde idi. İmtiyazlı yabancı bankaların tefeciliğinden ve «Düyunu Umumiye» nin kontrolünden kopup sıyrılmış bir Türkiye, yıllarca süren harplardan, ihtilâllerden arta kalmış harap ve perişan bir memleketti. Halkı açtı, çıplaktı ve imdadına yetişebilecek bütün kaynaklar kurumuştu.

Avrupalı diplomatlara, eski yarısömürge İmparatorluğun paytahtı, İstanbul, işte bunun içindir ki, uzun müddet, Yeni devletin derme çatma hükûmet merkezi Ankara'dan daha muhkem görünmüş ve her biri, Beyoğlundaki saraylarının penceresinden, karşı yakanın tepeleri ötesinde geçen hâdiselere bir komedya seyreder gibi gülümseyerek bakıp durmuştu.

Onlara göre, Ankara bu komediyanın hemen çökmeğe mahkûm salaştan şanosu idi ve «Büyük Millet Meclisi» «çöl ortasında bir parlemento» kadar mânasızdı. İçlerinde, yeni iktidar müesseselerini yakından gidip görenler bunu hiçe saymaktan kurtulamayor; hattâ, daha kötümser bir intibaa kapılıyordu. Böylece, zamanlar geçti. Hiç biri, o derme çatma devlet dekorunun ardında şuuru uyanmış, iradesi şahlanmış bir millet bulunduğunu hissedemedi, göremedi.

O tarihlerde ben, bu diplomatik tenezzülsüzlüğün sebebini, öteden beri, Avrupalıların gözünü bürümüş olan Türk düşmanlığında aramıştım. «Halimizi kötü görüyorlar; çünkü, öyle görmek isteyorlar.» demiştim. Gerçi, sonraları, diplomasi âleminde edindiğim tecrübeler bana, bu hükmümde yanılmadığımı ispat etmiştir. Evet, diplomatlar, daima babadan kalma his ve kanaatlerinin de esiridirler. Kötü bildiklerini hep kötü görmekte devam ettikleri gibi iyi bellediklerine de herhangi bir kötülüğü kondurmak aslâ ellerinden gelmez. Meselâ, onlarca, Türkiye ne yapsa batmaya mahkûmdur ama, herhangi bir Hiristiyan Avrupa memleketi dünya haritasından aslâ silinemez. Zira, bunun kültürü vardır, medeniyeti vardır veya ekonomik seviyesi yüksektir

Nitekim, 1938 de Çekler, Prag'daki Elçilere, hattâ Alman Elçisine böylesine dayanıklı bir millet olarak görünüyordu ve diplomatik çevrelerde umumi kanaat şuydu ki, Çekler bir Alman tecavüzü karşısında mutlaka silâha sarılacaklardır. Öyle ya, harp endüstrisi o kadar ileri, ordusu o kadar teçhizatlı, zengin, medeni bir Avrupalı millet, nasıl olur da, kanının son damlasına kadar çarpışmadan, Asya'nın herhangi bir geri halk camiası gibi esirlik zincirine sessizce boyun uzatabilirdi? Batı diplomasisi, buna aslâ ihtimal veremiyordu ve bütün siyasi tedbirler öyle bir tehlikeli hareketin önüne geçmek için alınmıştı.

İkinci dünya harbi patlayıp, nice irili ufaklı zengin ve medeni milletler, bir biri ardısıra sömürge haline girerken de Garplı diplomatlar, hâlâ, nasıl olur? nasıl oldu? demekte ve bu hâdiseleri hesaba kitaba sığmaz birer katastrof telâkki etmekte idiler. Hitler, zaferlerinin çoğunu, herşeyden önce, karşı taraf siyasetine hâkim olan bu zihniyet ve bu ruh hali sayesinde kazanmıştır. Korkarım ki, günün birinde Moskof emperiyalistliği de aynı zihniyetten, aynı ruh halinden faydalanarak dünyanın geri kalan parçasını da yutmak imkânını bulmasın.

Korkarım ki, dedim. Korkuyorum, demem lâzımdı. Zira, Çekoslovakya'nın teslim oluşundan beri Batı Avrupasında esen hava gene Münih havasıdır. O zaman bu zamandır, Batı diplomasisi, topyekûn, nice acı dersler gördü; nice çetin imtihanlardan geçti; nice kazâ ve belâlardan atladı. Lâkin, o ağır gaflet uykusundan hâlâ uyanamadı. Bugünün siyasi edebiyatında «hür dünya» denilen, gerçekte ise bir zindan duvarı dibine sinmiş daracık, ufacık bir toprak parçası üstünde, hâlâ «anlaşma», «uzlaşma» yoluyla bir kurtuluş rüyası görmektedir. Kimle anlaşılacak? Kimle uzlaşılacak? Sopasını sallayıp duran zindancı ile mi? Satırını bileyen cellâtla mı? Batı diplomasisinin nazenin Çelebileri, hep kendi benzerleriyle düşüp kalktıkları ve bu gibi kimseler dışında bir insan örneği tasavvur edemedikleri için çok defa onlara da el uzatmak uysallığında bulunurlar. Tatlı diller dökerek meram anlatacaklarını sanırlar.

Şu satırları yazdığım sırada —yani 1953 1954 sularında— Batı diplomatlarının yukarıdan beri sayıp döktüğüm kusurları, bana, artık hiç bir kelime ile ifade edemediğim bu vasıflarında toplanmış görünüyor.

TİRAN

ARNAVUTLUK
(1934 — 1935)

Arnavutluk yolunu boylarken yüreğim öylesine üzgündü ki, kendimi tutamayıp eski bir Fizan sürgününün torunu olan karıma: «Vaktiyle Fizan vardı, şimdi de Tiran...» diye mırıldanmıştım. İklimce biri birine o kadar zıt ve biri birinden o kadar uzak bu iki yerin adı arasında bulduğum münasebet yalnız kafiye bakımından değildi. Osmanlı ülkesinin o Afrika «belde» siyle bu Avrupa kasabası, ilk gençlik çağımızda bize aynı ürküntüyü veren memleket parçalarındandı. Nitekim, Yemen'le Dersim kelimeleri de biri birilerine ne kafiye, ne seci düşmedikleri halde gene hayalimizde böyle bir korkunç benzerlikle eşitleşirlerdi. Bir yandan tabiatın cevirleri, öbür yandan halkın isyanları ve bunun neticesi olan sosyal huzursuzluklar, İmparatorluk Türklerinin gözünde, buraları, yaşanılmaz, oturulmaz ve gidince dönülmez birer gurbet diyarına çevirmişti. Hele, Arnavutluk denilince akla gelen ihtimal, daha ilk adımda, ya arkadan bir hançer saplanmasıyla, ya enseden bir kurşun vurmasıyla düşüp ölmekten başka bir şey değildi. Balkan harbinde bütün bir ordumuz, oralarda böylelikle erimiş, gitmişti ve bu

ordunun Kumandanı Rıza Paşa, davetli olduğu bir Arnavut Beyinin konağında geceleyin böylece boğazlanmıştı.

İşin en garibi şu ki, ben, bir kaç gün sonra, Kral Zog'a «itimadname»mi, işte, şimdi saray haline çevrilmiş olan bu netameli konakta verecektim. Dahası var; Kral Zog, resimlerindeki bütün o çelebi görünüşlerine rağmen Türk Ordusu Kumandanı Riza Paşa'yı öldüreni öldürtüp yerine geçen adamdı ve söylendiğine göre, Elçileri kabul ettiği salonun masası üstünden kocaman bir «Parabellum» u hiç eksik etmezmiş. Gerçi, ben de, bu sefere çıkarken ihtiyatlı davranmış, otomatik bir polis tabancasını elçantama koymuş bulunuyordum. Vapurumuz, Arnavutluk kıyılarına yaklaşırken, bunu, ceplerimden birine yerleştirebilmek için de hayli uğraşmıştım.

Meğer, ne boş kuruntulara düşmüşüm. Meğer, ne boşuna zahmetler çekmişim. İşte, Draç, pırıl pırıl beyaz kumsalı, nârin ve yeşil tepeciklerile serin bir Sonbahar sabahının tatlı aydınlığına bürülü, önümde serilmiş duruyor. İşte, yanaştığımız iskeleden bir takım dost ve tanıdık çehreler bana doğru uzanmış, gülümseyor... Sanki, ben, çocukluğumda veya gençliğimde bulunduğum bir yere, uzun bir ayrılıktan sonra, dönmüşüm gibi bir şeyler duyuyorum tâ içerimde.

Beni karşılamağa gelenlerde de böyle bir hal vardı sanırım. Evet; durun bakayım: Şu, bizim Elçilik binasının sahibi olduğu söylenen Doktor Kemal Bey, on on beş yıl evvel, Haydarpaşa'da, bir Rum karısının evinde, Ahmet Haşim'le pansiyon arkadaşlığı eden genç Tıbbiye talebesi değil mi? Ya şu, kendini bana, Nebil Çika diye hatırlatan uzun boylu, yakışıklı adam, bir vakitler, mektep arkadaşım Baha Tevfik'e edebiyatçılık çömezliği eden ve İstanbul'un bazı dergilerinde kısacık «mensur şiir»lerin altında imzası görülen Ahmet Nebil'den başka kim olabilir? Hele, bir Anadolu delikanlısı gibi çe-

kingen ve sıkılgan şu Arnavut mebusunun kalınlaşmış cüssesi altından, ne kadar eskiden beri ve kaç kereler benimle ahbaplık etmiş İşkodralı Fazıl beyi bulup çıkarmamak ne mümkün? Bizim Elçilik kâtibi Tevfik Türker'i ise, Milli Mücadele devirlerinden beri tanıyordum. Bunlar arasında ilk defa gördüğüm yalnız iki kişi vardı ki, birisi Protokol şefi imiş, öbürü de Tiran'da yerleşmiş bir Türk tüccarı...

Bu sonuncu, sanki kırk yıllık adamımmış gibi benim çantalarımla, bavullarımla meşgul oluyor, onları hamallara taşıtıp arabalara yerleştiriyor. İkide birde, dönüp benden bir emrim olup olmadığını soruyordu. Protokol şefi, şapkası elinde, saygıyla yanıbaşımda yürüyordu. Tam bu sırada, Elçilik kâtibi Tevfik Bey, bana yaklaşıp kulağıma fısıldamıştı: «Beyefendi, Kral Hazretleri, iki gün evvel annesini kaybetti. Yanınızdakine bu hususta teessürünüzü ifade eder bir kaç söz söylerseniz pek iyi olur.» Benim, bu ölümden haberim bile yoktu. Hemen hüzünlü bir yüz takınıp: «Ne yazık ki, dedim, bu güzel memlekete ayak basarken kâfi derecede sevinemiyorum. Majeste Kral'ın uğradığı felâketten çok üzgünüm.»

Bu sözlerim Arnavut dostlarımızla aramızdaki samimiliği büsbütün arttırdı sanırım. Öyleki, arabalarımıza binip Tiran yoluna revan olduğumuz zaman, adetâ, kır gezintisine çıkmış bir aile halinde idik. Ne hoştu, Draç'la Tiran arasındaki bu yol... tıpkı bizim Ege illeri yollarına benzeyordu. Hafif inişler yokuşlar, serin derecikler, sağlı sollu küme küme korular, beyaz badanalı evleriyle küçük küçük köyler, bana hep çocukluğumun geçtiği o yerleri hatırlatıyordu. Elimi, otomobilin pençeresinden uzatıp her yanı okşayasım geliyordu. Hele, bazı köylerin yakınından geçerken bize gülümseyerek bakan beyaz donlu çocukların yuvarlak, kumral kafaları; pos bıyıklı ihtiyar çobanların keçi sürüleri arasından seğirtip yol kenarında selâma duruşları, beni, büsbü-

tün içlendiriyordu. Ne kadar da temiz, düzgün ve «millî» idi bunların üstü başı... Bir tane yalın ayaklısına, yakası paçası yırtığına rasgelmedikti tâ Tiran'a varıncaya dek...

Tiran, modernize olmağa çabalayan bir Batı Anadolu kasabası. Fakat, bizim Elçilik binası bunun baş ucunda bir Venedik sarayının «maketi» gibi duruyor. Çoktandır bu kadar geniş ve rahat bir konakta oturmamıştım. Ankara'da bıraktığım dört beş odalı, derme çatma kira evinden sonra burası bana, bir Şato'dan farksız görünmüştü. Hele benden evvelki Elçi Ruşen Eşref Beyin, ince bir artist zevkiyle döşetip dayattığı salonların, yemek, yazı ve yatak odalarının perdelerine, koltuklarına, kanepelerine, masalarına bakmakla doyum olmayordu. Bu odaların birinden çıkıp öbürüne giriyor, bu eşyanın birinden kalkıp öbürüne oturuyorduk.

Karımla benim, sanki, yeni evlenmiş gibi bir halimiz vardı. Neden olmasın? Buranın bir düğün evinden hiç farkı yoktu ki... Herkesin dikkati, saygısı, alâka ve ihtimamı hep ikimiz üstünde toplanmıştı. Resimlerimiz alınıyor, intibalarımız soruluyor; bizi karşılamağa gelenler, hangi şarap mahzeninden çıktığını bilmediğim şampanya kadehlerini «Şerefinize. Hoş geldiniz.» diyerek havaya kaldırıyor. Genç bir uşak, önümüzde yerlere kadar iğiliyor ve Atina'dan beraberimizde getirdiğimiz bir Viyanalı *«Femme de chambre»* etrafımızda *«Exzellenz, Exzellenz»* diye fırıl fırıl dönüyor.

Meğer, Elçiliğin safası, şatafatı yalnız bundan ibaret değilmiş. Meğer, ben, gerçek ikbale asıl, «itimadname» mi hükümdara takdimden sonra erecekmişim. Bu da o kadar kolay olmadı. Zira, Saray Kral Zog'un annesi öldü diye uzun bir yas devresine girmişti. Kırk gün sürmesi lâzım gelen bu yas müddeti, Kral tarafından —sözde Türk Elçisinin hatırı için— yarıya indirilmiş olmasına ve benim bir Venedik sarayında oturmama rağmen o yirmi

günlük bekleme devri de bana, epiyce uzun ve cansıkıcı geldiydi.

Protokol kaideleri şunu icabettiriyormuş ki, ben, bu devre esnasında kimseyle temasa gelemezmişim. Resmî vazifelerime el süremezmişim ve memleketimi, ben, Elçi Hazretleri değil, fakat, «maslahatgüzar» sıfatını taşımakta devam eden kâtibimiz temsil edermiş. Bunun içindir ki, çekirdekten yetişme Hariciyeli Tevfik Bey, bana, henüz ne evrakı, ne kasa anahtarlarını —gerçi içinde hiçbir şey yoktu ya— teslime lüzum görmüş, ne de herhangi bir işe karışınama meydan veriyordu. Bu, tam mânasıyla Araf'ta gibi bir durumdu. Daha doğrusu, Elçilik denilen bu konakta bir nevi içgüveysi hayatı sürüyordum. En âlâ yemekler önüme konuyor, en itinalı yataklar altıma seriliyor; araba kapıda emrime âmâde duruyordu. Fakat, ben, bunların hiç birinin sahibi değildim. Böylece, karımla beraber, yirmi gün bu kocaman evin içinde, bir otelde iki turist gibi yaşadıktı.

Her sabah, öğleye doğru, yan ucunda küçücük bir Türk bayrağı çırpınan yepyeni, pırıl pırıl bir Buick otomobiline atlayarak dere tepe, uzun gezintilere çıkıyorduk. Yolumuz üstünde rasgeldiğimiz ve ne kimin olduğunu, ne de adlarını bilmediğimiz bazı mandıralara, izbelere, köylere uğrayor; hoşumuza giden bazı kır kahvelerinin çardağı altında oturuyor; bize yanaşan yerlilerle sohbet etmeğe çalışıyorduk. Bunlar arasında tek tük Türkçe konuşanlar vardı. Fakat, hemen hepsi, yedisinden yetmişine kadar hemen hepsi, bize karşı öyle bir yakınlık ve samimilik göstermekte idiler ki, bunlarla Türkçe konuşmaksızın dahi anlaşmak, ahbaplık etmek mümkündü.

Çok defa, aramızda, gözyaşartıcı dostluk sahneleri bile oluyordu. Bir gün Elbasan civarında ihtiyar köylülerden biri, ağır ağır arabamıza yanaşmış ve ay yıldızlı kırmızı bayrağı «Osmanlı, Osmanlı!»

deyip alnına, yüzüne, gözlerine sürerek öpmüştü. Başka bir gün, gene yaşlı bir çoban bizi, uzun uzun, tatlı tatlı —âdeta hasretle— seyrettikten sonra şoförümüze dönüp: «Bu, İstanbul'dan Tiran'a yeni gelen Paşa mı?» diye sormuştu. Öyle fukara çocuklara raslayorduk ki, bize demet demet kır çiçekleri hediye ediyorlar ve kendilerine para vermek istediğimiz zaman mahcup mahcup red ederek çekiliyorlardı.

Bu, güzel bir memleket ve bu, asil bir milletti. Acaba, bize, uzaktan niçin o kadar kötü görünmüşlerdi? Ve hâlâ bütün dünyaya öyle görünüyorlardı? Resmi Arnavutluğu ve bunun dayandığı «yüksek sınıf»ı tanıdığım vakit bu sualin cevabını verebilecektim. Zira, hemen görecektim ki, resmi Arnavutluğun bütün kadrosunu «Yıldız Sarayının» silâhşorları ve yahut onlara benzer kimseler teşkil etmekte, yüksek sınıfın başlıca unsurları da Boğaziçi yalılarında harvurup harman savuran Rumeli eşrafı dediğimiz aileler içinden çıkıp gelmektedir. Bunlara, bir de, eski Babı-Âli memurlarını katarsanız tam bir Osmanlı Devleti'nin bütün o köhne ve çirkin mimarisi yeniden meydana çıkmış olur.

Öyle ya, Avrupa'nın burnu dibinde kurulan bu genç Krallık, iç idareyi keyifliğe, zorbalığa; dış politikayı ecnebi köleliğine bağlayan bir hükûmet sistemini, Yıldız Sarayı ile Babı-Âli'den başka nereden bulup çıkarabilirdi? Üstünde hüküm sürdüğü halkın fukara çocukları kendilerine can ve gönülden yapılmak istenen ihsanı ellerinin tersiyle iterken bu devlet, bir avucunu Doğu komşusuna, öbür avucunu Batı komşusuna açarak durmadan para dilenmek zilletini kimden öğrenmişti? Evet; milletin tortusu, bir vakitler bizde olduğu gibi, burada da suyun yüzüne çıkmış bulunuyordu. Asıl cevher, yurdun hâlis evlâtları, o, yürekleri, beyaz mintanları kadar lekesiz köylüler; o, elleri, yüzleri tertemiz altın başlı çocuklar, gene bir vakitler bizde olduğu gi-

bi, bu bulanık köpüğün altında görülmez hale girmişti.

Ne iyi oldu da, Kral Zog'un huzuruna çıkmazdan ve hükümet erkâniyle temasa gelmezden önce bunları tanımak ve sevmek fırsatını buldum. Yoksa, Arnavutluk hakkındaki duygularım, oldukça ters bir yana doğru yönelecekti. Buna rağmen, hemen söylemek isterim ki, Tiran'da sekiz aya varan Elçiliğim esnasında, Kraldan başlayarak bütün hükûmet adamları ve tanımak fırsatını bulduğum Beyzadeler tarafından yalnız nezaket ve ikram görmüşümdür. Hele İstibdat devrinin son Sadrazamı Avlonyalı Ferit Paşa ailesi, gerek kardeşi Süreyya Beyle eski âşinalığım, gerekse küçük oğlu zavallı Riyaz'la[1] sıkı arkadaşlık münasebetlerim yüzünden bana Türkiye'deki herhangi bir dost ocağı kadar sıcak gelmeğe başlamıştı.

★

Kral Zog, beni, bir türedi hükümdar sarayına mahsus özentili gösterişlerden pek uzak bir sadelikle kabul etti. Gerçi, bana selâma duran bir bölük, mavi kostümlü, beyaz tozluklu erleriyle benim üstümde bir Operet sahnesi tesiri yapmış ve Mabeyincinin, beklediğim salonun kapı eşiğinden *Le Roi* diye seslenmesi üzerine yerimden fırlayıp takma bir «vakar» ile Ahmet Zog'un bulunduğu odaya doğru ilerleyişim bana, bu Operette «bizzat» rol almış olmak hissini vermişse de o odadaki zatın beni; ayakta, en hâlis bir İstanbul Türkçesiyle: «Buyurun, Yakup Kadri Beyefendi.» diye karşılayışı her şeyi gerçeğe döndürmüştü.

Meğer, Kral Hazretleri, benim okurlarımdan imiş. Bunu, bana, sonradan, maiyetindekiler söylediler. «Hele Nur Baba'nıza bayılır.» dediler. Ne kadar olsa, serde sanatkâr «nahveti» var. Ahmet

---

[1]Riyaz. Arnavutlukta ilk komünistlik hareketleri sıralarında kurşuna dizilmek suretiyle öldürülmüştür.

Zog'u, ilk temasımdan beri pek şirin buluşumun sebebini de belki bunda aramak lâzım gelecektir. İtalyan istiylâsı felâketine uğradığı vakit, gene belki bundan dolayı içim sızlamıştı. Şimdi, hâlâ, uzaktan uzağa, onun başına gelenleri yürekten bir ilgiyle takıbeder dururum. Gerçi, Zog'un, bütün Doğulu hükümdarlar gibi bir çok kusurları vardı. Devlet başına, çapraşık ve belki de kanlı bir yoldan geldiğine ve yerinde tutunabilmek için, hemen hemen Abdülhamitvari bir muhafaza sistemi kurduğuna hükmedilebilirdi. Mala, paraya çok düşkün olduğu da şüphesizdi. Fakat, Zog, her şeye rağmen, memleketinin ölçülerine göre bir «nizam» adamı idi. Arnavutluğun istiklâlinden beri sürüp giden anarşi devrini kapatmış; medeni devletler örneğine göre bir hükûmet kurmuş; bunu, az çok hukuki ve meşruti temeller üstüne oturtmuş; mektepler açmış ve bunların hepsinden daha zorlu olan bir işi başarmıştı: âsâyiş.

Kral Zog, idare dizginlerini eline aldığından beri burada, artık, ne kan kavgalarından, ne dağ eşkıyalığından, ne sokak kabadayılığından eser kalmıştı. Hattâ, ufak tefek zabıta vakalarının, ufak tefek hırsızlıkların bile önü alınmıştı. Ben, tabancamı, çoktan, yazı masamın çekmecesinde bırakmıştım ve bütün memleketi, elimi kolumu sallayarak — tıpkı İsviçre'de olduğu gibi — serbes ve rahat dolaşmağa başlamıştım. Bahçemizin cadde tarafındaki parçasında, alçak bir parmaklığın koruduğu küçük bir portakallık vardı. Ağaç dallarındaki yemişleri, insan boyundan daha aşağı, sokağa sarkmakta idi. Gelip geçenlerden, büyük veya çocuk hiç kimsenin bunlardan bir tane koparmak istediğini görmedik. Karımla ben bu hale hayran kalmaktan kendimizi alamayorduk. Günün birinde, — ne oldu bilmeyorum — dallar üstündeki yemişler bize eksilmiş gibi geldiydi. Aramızda: «Çalınmış galiba, bir iki tane...» diye konuştuğumuz sırada odaya uşağımız Süley-

man girdi idi. Bu «çalmış, çalınmış» sözünü duyar duymaz benzi atmış ve zaten yarımyamalak bildiği Türkçesini büsbütün şaşırıp ve «nefiy edatı»nı kullanmağı unutarak: «Vallahi, ben çaldım. Billahi ben çaldım.» diye ağlamaklı olmuştu. O iriyarı Arnavut delikanlısının, kendisinden şüphe ediyoruz zanniyle düştüğü bu içli ve alıngan çocuk telâşı, dürüstlüğün en hâlis belgesi değil midir?

Fakat, — biraz yukarıda söylediğim gibi — bizim Süleyman'dan üç dört derece yükseğine çıkınca böyle bir medeni ahlâk örneğinin gölgesine bile rasgelmeyecektim ve bir gün benim ziyaretime gelen, Abdülhamit sarayının eski silâhşorlarından bir Arnavut mebusu, hiç sıkılmadan bana, diyecekti ki: «Sefir Hazretleri, Sefir Hazretleri, bizim aramızda, satılık olmayan tek kişi yoktur.» Ve ben, onun hesabına, onlar hesabına utanarak önüme bakarken o, devam edecekti: «Kimimimiz Sırp uşağıyız, kimimiz İtalyan kölesi. Hangi taraf fazla verirse oraya kapılanırız. Ama, şimdi, müzayede devri bitti artık. Şimdi, Kralımızdan candarma çavuşuna kadar hepimiz «makarnacıların» emrindeyiz.

«Gördünüz mü? Burada, bir genç İtalyan var. Her yere girer çıkar; her yüksek «familyanın» baş tacıdır. Bu, ne Elçi ne Elçilik memurudur. Fakat, Faşisttir. Arnavutluktaki Faşist teşkilâtının başıdır. Tiran'da Mussolini caddesi açılırken, o, nutuk söyledi. Dedi ki: «Bunun masrafını biz göreceğiz.» kimin ve neyin masrafını görmez ki, zaten, bu Sinyor? Şuna ticaret yaptırıp paralar kazandırır. Ona, nişanlar, hediyeler dağıtır. Öylesine de bir ırz düşmanıdır ki, köpek oğlu... Haydi beni fazla söyletmeyin».

Arnavut mebusunun bahsettiği bu İtalyan delikanlısının yüksek sınıf çevrelerinde ve bazı Beyzade evlerindeki itibarını, bir kaç zaman sonra, ben de yakından görecektim. En zarif, en güzel Arnavut hanımları onun etrafında pervaneler gibi dönerdi ve

bu yüzden o kadar şımarmıştı ki, bazılarını el âlem içinde elleyip okşamak cüretini bile gösterirdi. Evli veya genç kız, hepsini küçük isimleriyle çağırırdı. Bununla da kalmayıp her birinin adını İtalyan şivesine göre değiştirdi. Kibar sınıfın genç hanımları da bu lâübalilikten pek memnun görünürlerdi, doğrusu! Zira, onlar için en cazibeli medeniyet, zariflik ve güzellik merkezi İtalya idi. Hepsi, Roma'daki terzilerde giyinirlerdi. Modayı oradan takibederlerdi. İkinci dil olarak Fransızca konuşmakla beraber Paris'in bahsini bile açmazlardı. Bunun içindir ki, adlarının İtalyan şivesine uydurulması, onlara İtalyan milliyetine geçmiş gibi bir gurur verirdi.

Bu İtalya ve İtalyanlık sevgisini yalnız Arnavutluğun kibar kadınlarına hasretmek doğru değildir. Onların kocaları ve hattâ babaları dahi çoğu bizim mekteplerde yetişmiş ve Osmanlı hükûmetinin çeşitli yüksek memurluklarında bulunmuş olmakla beraber aldıkları soy adlarıyla bu kültüre ne kadar ısınmış olduklarını bize kâfi derecede ispat etmişlerdir: «Libohova», «Virioni», «Vrlaçi», «Alijoti» ve saire. Hele, bu Alijoti bana, kaç defa, İtalyamn eski ailelerinden Alioti'lerle akraba olduğunu böbürlene böbürlene söylemekten çekinmemişti. Bu Alijoti ki, asıl adı Ali Feyzi Beydi ve bizim eski mutasarrıflarımızdandı. Büyük veya küçük kardeşi de o sıralarda Türkiye Cumhuriyeti Temyiz mahkemesi azasındandı. Bu zat biraderi Alijoti'den bahsedilince kusurunu affettirmek için olacak «O, delinin biridir.» dermiş.

Arnavutluğun yüksek sınıf mensupları veya seçkin aydınları arasında daha böyle nice deliler vardı. Bunlardan bazısı, «Balkan»lara ilk ayak basan Romalı «Fatih»lerin torunları olduklarını, bazısı da Büyük İskender'in kendi aralarından çıktığını iddia ederler. Yıllarca, Fatih İkinci Mehmet'e kafa tut-

muş olan «İskender Bek» boşuna mı İskender Bek'ti?[1]

Gene bunlara göre, Türkler, Arnavutların yetiştirmesi bir milletti. Medeniyet, irfan ve büyük adam namına nelerimiz ve kimlerimiz varsa hep Arnavut kaynağından, Arnavut aslındandı. Köprülü Mehmet Paşa, Arnavuttu. Namık Kemal, Arnavuttu. Şemseddin Sâmi, Arnavuttu. Anadolu vilâyetlerimiz, «umran» ve «nizam» bakımından ne görmüşse Arnavut Valiler sayesinde görmüştü. Osmanlı Saltanatının en namuslu, en değerli, en akıllı vezirleri, Arnavuttular.

Bu çeşit iddialarla kulağı dolmuş olan karım, bir gün, Hariciye Nezareti tarafından şerefimize verilen bir ziyafette, yanındaki Adliye Nazırının «Kim bilir, bizim memleketimizi, ne kadar geri ve bakımsız buluyorsunuzdur. Fakat, kabahat bizde değil, asırlarca süren idareniz altında terakkimiz için hiç bir şey yapmadınız.» sözüne karşı gülerek şöyle bir cevap vermişti: «Bence kabahat gene sizdedir. Mademki, Osmanlı Devletinin en büyük adamları hep Arnavutlardandı. Mademki, Saray Arnavutlarla doluydu ve Abdülhamit devrinin son Sadrazam'ı Avlonyalı Ferit Paşa idi, nasıl olmuş da bunlar, kendi memleketlerine hiç yardımda bulunmayı düşünmemişler?»

İskiptar aydınları, yukarıda belirttiğim iddiaları yalnız söylemekle kalmayorlar, yazıyordılar da. Bir gün gene karım, Tiran'da bir kitapçıya uğramış ve «Sizde Arnavutluğa dair bir eser var mı?» diye sormuştu. Kitapçı, bizim eski mutasarrıflarımızdan ve Şemseddin Sâmi'nin akrabalarından Mitat Fraşeri idi. Müşterisinin Türkçe konuşmasından Türk olduğunu anlayıp «hayır» demiş. O sırada, bir taraftan da raflara bakan Bayan Karaosmanoğlu'nun gözü, birden bire, Arnavutluk hakkında İngilizce yazıl-

[1]Kral Zog da bu efsaneye göre, oğlunun adını (İskender II) koymuştur. Halbuki, Arnavutluk tarihine sadık kalmak için (İskender III) demesi lâzım gelirdi.

mış bir kitaba takılmasın mı? «İşte.» diye gösterince kitapçı şaşalamış «Tektir. Satılık değildir.» gibi bir takım özürler ileri sürmüş ve nihayet, okunup geriye verilmesi şartıyla alınmasına müsaade etmiş.

Bu kitap, bir Hiristiyan Arnavut tarafından yazılmış ve zamanında çeşit çeşit dillere çevrilerek Versailles Konferansındaki delegelere dağıtılmıştı. Arnavut yazarı, bu kitabında, Türkler aleyhine söylemediğini bırakmayordu. Osmanlı Saltanatı devrini «medeni ve lâtin» diye vasıflandırdığı Arnavut milletinin tarihinde, zulümlerle, felâketlerle dolu bir (Asyalılar istilâsı devri) olarak gösteriyordu.

Netekim, bizim eski devlet âmirlerimizden bir zat ki, ben, Tiran Elçiliğine tayin edildiğim tarihlerde Arnavutluk Şurayi Devleti reisi idi, biraz sonra da Başvekil olmuştu işittiğime göre, İtalyan istilâsına karşı bir vatan kahramanlığı (jest)i yapmak için Mussolini'ye bir telgıraf çekmiş ve bunda «Bir vakitler Asyalıların bize reva gördükleri vahşeti tekrar mı etmek isteyorsunuz?» demiştir. Talihin şu cilvesine bakın ki, bu telgıraf üzerine Faşist zabıtası kendisini yakalamağa kalkışınca, ancak, «Asyalı» dediği Türklerin Elçiliğine sığınmak suretiyle bir müddet için yakayı kurtarabilmiştir. Bir müddet için, dedim. Zira, bizim Elçi oradan ayrıldıktan sonra, bir çok Arnavut ricali gibi, onun da ne olduğunu bilmeyoruz.

Arnavut Beyleriyle okuryazarlarının bu Türk düşmanlığı, bütün Osmanlı tarihi boyunca türlü türlü şekiller alarak kendini göstermiş ve Balkanlardaki, Tuna boylarındaki nice bozgunlarımızın sebebi olmuştur. Hattâ, Osmanlı İmparatorluğunu içinden çökerten âmillerin en başında, Ordu kumandanlıklarına, Vezirliklere, yüksek idare âmirliklerine geçirdiğimiz Arnavutların sabotajlarını, hâinliklerini sayabiliriz. Bir vakitler, dış politikamızı, ellerine teslim ettiğimiz Fener Rumları bile bu yolda, bize,

Arnavut dindaşlarımız kadar kötülük etmemişlerdir. Zira, onların çoğu, bizden ziyade bir yabancı devletin hizmetinde idiler.

Genç yaşımızda, bu acı hakikatin bir sürü misalini, bizzat kendi gözümüzle gördüğümüz gibi, yukarıda bahsi geçen kitapta okuduğumuz yüzlerce tarihî vakalardan da öğrenmiş bulunuyoruz. Kitabın yazarı, bunları iftiharla söyler ve: «Eğer, der, İskender Bek, ordusuyla düşman tarafına geçmeseydi, Türklerin ilk Avrupadan sökülüş hâdisesini idrak medeniyet âlemine nasib olamazdı. Eğer, Tepedelenli Ali Paşa yardım etmeseydi, Yunanlılar istiklâllerine kavuşamazdı. Eğer, Arnavut vatanseverleri, silâha sarılıp Osmanlı ordusunun merkezî kuvvetlerini arkadan vurmasaydı, Balkan harbi Türklerin zaferiyle neticelenebilirdi.»

Lâkin, Kral Zog'un Arnavutluğunda, her nedense bütün bunlar, unutulmuş görünüyordu. O kadar ki, o kitabı yazan adam bile, İngiliz Elçiliğindeki bir davette, bana, kendisini takdim ettirmek fırsatını arayıp bulmuştu ve günün birinde, mebuslardan, eski Nazırlardan bir heyet benden müsaade alıp Elçiliğimize gelerek Türk hükümetinin, Yugoslavya'daki Arnavut azınlığı lehinde bir teşebbüsünü reca etmişti. Başka bir gün, Hariciye Nazırı, gene Elçiliğimize başvurup Arnavutlukla Yunanistan arasındaki bir ihtilâfı halletmek için bizim hakemliğimizi ve yahut, Arnavutluğun şerefini korur bir uzlaşma formülü bulmamızı dilemişti.

«Az zaman içinde ne büyük işler yaptınız. Ne kadar ilerlediniz. Ah, ne olurdu, Arnavutluk Türkiye ile sınırdaş kalabilseydi de sizden ayrılmasaydık...» gibi sözler bir çok entellektüellerin ağzından düşmeyordu. Lâkin, bütün bu dostluk ve yakınlık gösterişlerine rağmen, bizi, hâlâ, için için horgördüklerini ve kıskandıklarını sezmemek mümkün değildi. Nitekim, genç bir öğretmenin Atatürk hakkında yazdığı bir kitap ki içinde Atatürk'ün ana tarafından Arna-

vut olduğu da iddia edildiği halde epiyce fena karşılanmış ve zavallı genç, eserinde, sık sık inkılâp kelimesini kullandı diye komünistlikle suçlandırılmasına kadar gidilmişti. (Bu delikanlı, dört beş ay sonra, güya Kral Zog aleyhinde tertiplenen bir komplonun veya bir ihtilâlin bastırılması esnasında, eski Dahiliye Nazırlarından olan ağabeği ile yan yana candarmaların kurşun yağmuru altında ölmüştü).

«Atatürk» kitabının yazarı, eğer komünist idiyse, elebaşıları Beyzadeler olduğu söylenen bir ihtilâle karışmaması lâzımgelmez miydi? Her neyse, bu, başlı başına bir ayrı hikâye ki, sırası gelince anlatacağım.

★

Tiran'da, Türkiye'den başka, İngiltere ve Amerikadan tutun da Rusya ve Bulgaristana kadar irili ufaklı hemen bütün devletlerin Elçileri veya Temsilcileri vardı. Protokol icabettiriyordu ki, «itimadname» mi Krala verdikten sonra bunların, birer birer ziyaretine gideyim. Kâtibimiz Tevfik Bey: «Burada, tanışma merasimini kolaylaştıran iyi bir âdet vardır, dedi. Başka yerlerde olduğu gibi, siz, Elçilerden ayrı bir *«rendez-vous»*, Hanımefendi Elçi haremlerinden ayrı bir *«rendez-vous»* almak zorunda değilsiniz. Evli olan Elçilere ikiniz birden gidebilirsiniz. Bu suretle «protokoler» vazifeniz bir komşu ziyareti gibi sadeleşiyor.»

Öyle ama, nice büyük hükûmet merkezlerinde gündelik kıyafetle yapıla gelmekte olduğunu işittiğimiz bu ziyaretler, bir de baktık ki, Tiran'da, mutlaka çizgili pantolonlu bonjur ve silindir şapka ile yapılması lazımgelirmiş. Bu, benim için de lüzumundan fazla iddialı bir «merasimperestlik» ti. On beş günümü bu yüzden, hep giyinip soyunmakla geçirdim. Victoria devrinin Londralı centilmenleri kılığıyla her sokağa çıkışımda, kendimi, bir *transformiste* panayır oyuncusundan farksız buluyor,

halime gülmekten katılasım geliyordu. Hele kapımın önünden pırıl pırıl hareket eden otomobilim Tiran yollarında tozu dumana katan bir kaç dakikalık bir cevelândan sonra beni, rengi atmış, cilâsı sönmüş olarak, bazısı bir *Bungalow'u*, bazısı bir ambarı andıran ve filân filân Elçilik denilen binalardan biri önüne getirince tuhaf bir utanca kapılıp hareketlerimin serbesliğini kaybediyordum ve sanıyordum ki, içeride, beni kabul edecek olan ev sahibi her kimse, vaziyetimin acayipliğini hissedip gülümsemekten kendini alamayacaktır. Lâkin, içerideki ev sahiplerini, bereket versin ki, daima böyle bir hisden uzak buluyordum. Bu ziyaretleri, öylesine bir resmilik havası içinde, öyle bir ciddilikle karşılıyorlardı ki, deme gitsin.

Bu yersiz «merasimperestlik» in sebebini ben, kendimce şöyle izah ediyordum: Tiran, ne kadar küçük ve geri bir hükûmet merkeziyse, yabancı diplomatların temsil ettikleri Devletler, o kadar büyük ve ileriydi. Bu farkı ispat için, fırsat düştükçe, elden gelen bütün medenilik gösterişlerinde bulunmak lâzımgeliyordu. Hele Matili İbrahim Ağa'nın oğlu Ahmet Beyin, el çabukluğu marifet, başına bir Taç geçirip Tahta kurulduğu bu yerde, nice eski Hanedanların, nice gerçek Kralların temsilcileri vardı ki, kendilerini birer *Vice Roi* telâkki etmekten alamıyorlardı. (Bu gibiler arasında, yalnız büyük Britanya İmparatorluğunun Elçisi, Drac'ın bir yalısında tam bir balıkçı hayatı sürmekte idi.)

Tiran'daki elçilerin teşrifat düşkünlüklerini biraz da şu sebebe atfetmek mümkündür. Bunlar, Elçilik payesine, ilk defa, Tiran gibi küçük postlarda erişebilen kariyer adamlarıdır. Uzun bir Başkâtiplik veya Müsteşarlık devresinden yani yıllarca süren bir «maiyet erkânlığından» sonra âmirliğe ve Misyon şefliği'ne henüz yükselmişlerdir. Bütün gençliği bu makama oturmak maksadıyla geçmiş bir hariciye memurunun hayatında bu, başdöndürü-

cü bir yükseliştir. İster Tiran'da, ister Guatamalada olsun bu makama eriş ona, bir devlet reisinin tahtına veya koltuğuna kuruluş gibi bir his verir. Adetâ ne oldum delisine döner ve bütün hayat onun gözünde bir saray teşrifatı halini alır. Olmaya ki, herhangi birinin ziyaretine üç dört gün evvelinden izin almaksızın gideyim demeyesiniz. Hattâ bu izni, doğrudan doğruya kendisine telefon etmek suretiyle ricaya kalkışmayasınız. Kapısını daima örtülü, telefonunu daima tıkalı bulursnuz. Böyle bir teşebbüsü, hele Elçi veya Nazır payesini taşımayorsanız mutlaka memurunuzun delâletiyle yapmak mecburiyetindesinizdir. O memur, dileğinizi Son Excellence'in kâtibine arz eder ve o da kabul olunup olunamayacağınızı, en çabuk bir kaç saat geçtikten sonra bildirir. Şu da var ki, — kabul olunacağınız takdirde dahi — sizin istediğiniz vakit ve günün bazı tashihlere uğratılması; yani, siz çarşamba günü, saat onbire gelebilirmiyim?» dedinizse bunun, cuma günü, onikiye atılması Elçiliğin şeref ve itibarı iktizasındandır. Başka türlü işleri başından aşkın mühim bir adam olduğunu size nasıl ispat edebilir?

Derken, bu ziyaretler faslından sonra, sıra ziyafetlere gelir ve o zaman işler büsbütün nazikleşir, güçleşir. Meselâ, filân ve filân Elçileri öğle yemeğine mi, akşam yemeğine mi davet edeceksiniz? Bilemezsiniz. Zira, bunların bazısı, bir öğle yemeğiyle ağırlanmayı pek hafif bulur. Bazısı, erken yatmak itiyadında olduğu için akşam yemeklerinden hoşlanmaz.

Ziyafet faslının bu birinci safhası, şöyle böyle yoluna konulduktan sonra, sıra sofranın tertibine gelir ve o vakit mesele daha ziyade çatallaşır. Çünki, protokol yasası *préséance* davasını kitap üstünde halletmiş olmakla beraber «tatbikatta» gene bazı kargaşalıklara yol açmaktan hâli değildir. Bu yüzden, çok defa, Elçilerden veya yerli hükûmet erkânından şu veya bu davetlinin yerinden memnun kalmadığı görülür ve gücenikliğini ev sahibine karşı bir nev'i «su-

rat asma» tarzında belirtmekten çekinmez. Bu gibi hâdiselerin en sunturlularına Tiran'da şâhit olmuşumdur. Dedim a; bu küçük Balkan kasabası, diplomatlık mesleğinin — görgü ve gösteriş bakımından — ilk denemelerini, ilk idmanlarını yaptığı sahalardan biriydi.

Lâkin, burası aynı zamanda — ve hele benim bulunduğum sırada — Milletlerarası politikanın en elverişli bir «rasadhanesi» ydi. Mussolini'nin kuyruklu yıldızı, burada, her yerden daha iyi gözüküyordu. Ama o, nereye doğru yükseliyor? Dünyanın hangi tarafına çarpacak? Kimse farkında değildi. Bütün gözler, onun gittikçe artan parıltısıyla kamaşmış gibiydi. Stresa Konferansında, bu parıltı, siyaset atmosferini öylesine bir renk ve aydınlık içine aldı ki, artık hiç bir şey görülemez oldu. Hele, Mussolini, kendi kullandığı bir Hydravion'la Como gölünün mavi dalgaları üzerinden süzülerek İngiliz ve Fransız Başvekillerinin, el pençe divan, bekleşip durdukları kıyıya yanaştığı an, hepimiz, «Niebelungen» operasının ilk sahnesini seyrediyoruz, sanmıştık. İtalyan Diktatoru, o gün, gerçekten, kuğu üstündeki Siegfried'in tâ kendisiydi. Şu fark ile ki, M. Laval ona, Brunahilde yerine Avrupa'yla evlenme teklifinde bulunmağa gelmişti. Lâkin, Mussolini'nin gözü bereket versin, kızdan ziyade Nibelungen hazinelerinde idi ve bir yıl sonra — gene tıpkı Wagner'in operasında olduğu gibi — verdiği sözü bozdu, bunu başka bir diyarda ele geçirmek sevdasına düştü. Gemilerini donatıp ve yığın yığın askerle doldurup bir büyük sefere hazırlandı. Nereye gitmek isteyordu? Kesin olarak hâlâ bilinemiyordu. Bu gemilerden bir kaçının Adriyatik'deki harp limanlarından birinden kalkıp Akdenize açıldığını gören Bari Başkonsolosumuz, hemen Ankara'ya bir telgraf çekmişti, bize doğru gidiyorlar diye. Bu haberin gerçek olup olmadığı da benden sorulmuştu. Zira, ben, o limanın tam karşıyakasındaki bir noktada idim. Buna, gülecek miyim, ağlayacak mıyım? bi-

lemedim. Haftalardan beri Faşist trampetalarının «tam tam» ları, kulaklarımızı en koyu Afrika havalarıyla, Cibuti, Eritre nakaratiyle hırpalayıp dururken ortaya bir Anadolu seferi fısıltısı çıkarmak nasıl ve nereden hatıra gelmişti? Tuhafı şu ki, böyle bir maceraya ihtimal veren yalnız bizim Bari Başkonsolosumuz değildi. Tiran'daki Yugoslavya Elçisi de bu'nu akla yakın buluyordu. «Herif çılgın. Ne yapacağı belli olmaz; diyordu. Habeşistana derken size, size derken bize çatabilir.» Bu, Mussolini'nin parıltısıyla gözü kamaşmamış — ve protokol davaları içinde kendini kaybetmemiş — tek Elçi idi. Komitacılıktan, politikacılıktan yetişmiş olma, ona, kulağı daima kirişte bulunmak ve daima tetikte durmak hassalarını vermişti. Hele Faşist İtalya denildi mi, bu hassaları öylesine bir ayaklanıyordu ki, oradan akseden bir haber veya işitilen bir söz üzerine hükûmetini, derhal «seberberlik» ilânına teşvik edici raporlar yazmağa başlayordu. (Yugoslav meslektaşımın bu huyunu, bana, bir kaç yıl sonra Prag'da rasgeldiğim eski Yugoslavya Başvekillerinden Stayodinoviç söylemişti: «Pek taşkın bir vatanseverdir. Bu yüzden bizi, sık sık telâşa düşürürdü. Takıbettiğimiz «itidal politikası» vazifesine son vermeğe bizi mecbur etti.» demiştir).

Tiran'daki Balkanlı arkadaşımın «Pek taşkın bir vatansever» olduğuna şüphe yoktu. gençliğinin büyük bir kısmını, bundan dolayı, kâh çetin mücadelelerle dağ başlarında, kâh mihnet ve hicran içinde sürgünlerde geçirmişti[1]. Lâkin hayatın bu acı tecrübeleriyle pişkinleşmiş olmasına rağmen Mussolini'nin kuvvet gösterileri karşısında onun da bir nevi «panik» e kapılmış bulunmasından şüphe edilebilirdi. Nitekim, İtalyan diktatorundan bahsederken «Delinin biridir. Ne yapacağı belli olmaz.» tarzında bir mütalâada bulunuşu, onu, her istediğini icraya ka-

[1]Son harpte, memleketinin Almanlar tarafından işgali üzerine bu zat, «mülteci» olarak İstanbul'a gelmiş; oradan Mısır'a gitmişti. Şimdi, sanırım Amerika'da bir yerdedir.

dir görüşünün bir delili değil midir?

Gerçi, Mussolini bütün devletlere ve «Milletler Cemiyeti» ne kafa tutarak giriştiği Habeşistan «fethi»ni başarmakta çok gecikmemişti. Bu hâdise, yalnız Arnavutluktaki son İtalyan düşmanlığı izlerini silip süpürmekle kalmadı; ayni zamanda ve tarihte ilk defa, Batı Devletleri diplomasisinin ne kadar zayıf, ne kadar zavallı bir şey olduğunu da ispat etti. Hele, bunun ardından İtalyaya karşı elli milletin elbirliğiyle alınan *«sanctions»* tedbirlerinin iflâs edip en sonunda, bir de İngiliz - İtalyan anlaşmasıyla, neticelenivermesi, her kesin parmağını ağzında bırakti. O elli milleti, bu tedbirleri alınağa sevkeden İngiliz politikasının bütün mesuliyetini yüklenmiş olan Foreign Office değil miydi? İşte, gene o Foreign Office yoluyla Büyük Britanya devleti, elini Mussolini'ye uzatıyor ve arkasından sürüklediği elli milleti ne halin varsa gör durumunda bırakıp gizlice anlaşmaya girişiyordu.

İşin en tuhaf tarafı, bu yüz kızartıcı anlaşmanın, bu siyasi *Skandal'ın* adına *«gentleman agreement»*, yani «efendice anlaşma» denilmesiydi. *Gentleman* kelimesi, bilirsiniz ki, yalnız İngilizce lûgatının malıdır. *Gentleman*'liği de İngilizler, bunun için, kimseye vermek istemezler.

Lâkin, o tarihten beri sanırım, bu kelimenin manası hayli değişmiş, belki de, büsbütün tersine dönmüş olacaktır. Zira, verdiği sözden dönmez, dostluklarında vefalı İngiliz, o tarihlerde, herkese, hele Yakın-Doğu milletlerine tam zıddı bir çehre ile görünmeğe başlamıştır. Ayrıca hatırlayorum ki, İngilizler ve yahut Büyük Britanya devleti, bu diplomatik hâdise yüzünden, ayni milletler gözünde, yalnız manevi iytibarını değil, doğrudan doğruya maddi kuvvetlere dayanan «prestij» ini de kaybetmişti. Arnavutlukta dahi, gerek halk arasında, gerek resmi çevrelerde bunun tesirlerini görmemek mümkün değildi. Geçen Harp sonrasından beri, iki İtalyan saldırışı teşebbü-

süne karşı koymakla öğünen Avlonyalılarla Draçlıların «Bre, on para etmezmiş şu İngilizler... Bizim, de nize döktüğümüz orduların karşısında bile geri bastılar!» der gibi bir halleri vardı. Kral Zog'un hükûmet erkânı ise meşhur Foreign Office'in uğradığı bu hezimete bıyık altından gülüyor ve: «Bir de, bizi İtalyan uşaklığıyla suçlu bulurlardı. Şimdi, kimin haklı olduğu anlaşıldı mı?» diyorlardı.

Zaten, Habeşistan meselesi, İtalya ile Batı Devletlerinin biri birine düşürdüğü sıralarda, Kral Zog, meydanı boş bulup, içeride, kendisine düşman bildiği kimselere karşı geniş bir «temizleme» ameliyesine girişmiş bulunuyordu. Güya ortada bir ayaklanma varmış diye, nice kendi halinde insanları, dağ başlarında eşkiya tenkil eder gibi öldürttü. Nice beyleri, sorgusuz, yargısız ölüm cezalarına çarptırdı. Zindanlara attırdı. Bunlarla yakından uzaktan münasebeti olan yüzlerce masumu tevkif ettirdi. Hapishaneler, karakollar, resmî, yarı resmî binalar, hattâ hususî evler neye uğradıklarını bilmeyen bu zavallılarla tıklım tıklım doldu.

Bunlar arasında benim tanıdıklarım, ahbaplarım ve dostlarım da vardı. Meselâ *coup d'état* teşebbüsünün elebaşısı olduğu söylenen zat, İstanbul'da, kaç defa görüşüp hoş beş ettiğim Beratlı Kemal Beydi. Öbürü, Avlonyalı Sadrazam Ferit Paşanın oğlu ve benim en aziz arkadaşım Riyaz'ın ağabeyi Nurettin Vlora idi. Her ikisi de ilk ağızda, ölüm cezasına mahkûm edilip bizim Elçiliğin arka tarafındaki büyük hapishanenin hücrelerine tıkılmışlardı ve işin, bence en hazin tarafı, kardeşini yalnız bırakmak istemeyen, daha doğrusu, kardeşinin tevkifi esnasında polise, candarmaya karşı gelmeğe kalkışan zavallı Riyaz'ın da getirilip bu iki hücre arasına sokulmuş bulunmasıydı.

Hazin, dedim ama, Riyaz orada bulunmakla ağabeyinin hayatını kurtarmış oldu. Şöyle ki, Nurettin Vlora, gece yarısına doğru, el ayak çekildiği bir sı-

rada, baş ucundaki sürahiyi kırıp bunun parçalarıyla iki bileğinin damarlarını keserek intihara teşebbüs etmişti. O anda, kulağı zaten kirişte olan Riyaz, bitişikteki odada, ya bu sürahinin kırılışından çıkan sesi, yahut da kardeşinin iniltilerini işitip yatağından fırlamış ve yumruklarıyla kendi kapısını vurarak ve bağırıp çağırarak hapishane gardiyanlarını ayaklandırmış, kendisi de bu vesile ile koridora çıkmıştı.

Koridora çıkınca bir de ne görsün? Kardeşinin bulunduğu hücrenin, şimdi, yarı açık duran kapısından dışarıya doğru bir kan ırmağıdır akıp duruyor. «O vakit; derdi, Riyaz, o vakit ilk aklıma gelen şey Nurettin'in bir cinayete kurban gittiği olmuştu. Hemen yanına koştum ve hakikati öğrenince, bu halden benim kadar şaşırmış görünen gardiyanlarla candarmalara hemen bir doktor çağırmalarını söyledim.»

Gardiyanlarla candarmalar, gerçekten şaşırmış mıydılar? Yoksa, niyetleri, bir zorlu Kral düşmanını, ölsün diye kendi haline bırakmak mıydı, bilmeyorum. Bildiğim bir şey varsa o da, Riyaz'ın bu patırdılı müdahalesi olmasaydı, Nurettin'in imdadına tam zamanında yetişilemeyeceğiydi.

Dostoyevski'nin romanlarındaki en dramatik sahneleri gölgede bırakan bu hâdisenin, umumi efkârda uyandırdığı tepki derinden derine o kadar şiddetli olmuştur ki, Kral Zog, bir kaç gün sonra, henüz neticelenmemiş bütün idam kararlarını yüz bir sene hapis cezasına çevirmek zorunda kaldıydı.

Ben, işte, tam bu sırada bir Vichy küründen Tiran'a henüz dönmüş bulunuyordum. Bizim Elçilik, başta Riyaz olmak üzere, kiminin kocası, kiminin amcası, kiminin oğlu, kiminin babası hapsedilmiş bir çok hanımlar, beyler ve hattâ çocuklarla dolup dolup boşalıyordu. Bunların hepsi benden medet ummağa geliyorlardı. Demek ki, Türkiye'nin , bu eski yurtdaşlarımız üzerinde hâlâ canlı bir «prestiji» vardı ve Arnavutluk işlerine karışabilmesi onlarca hâlâ mümkün görünmekte idi. Ben, bunu tabii buluyordum.

Dört beş yüzyıllık bir tarihî mukadderat birliği, on beş yirmi yıllık bir ayrılıkla kolay kolay silinip gidemezdi. Kaldı ki, Türkçeyi ana dilleri gibi konuşan bu sınıf halkın kökleri hâlâ Türkiye'de idi. Felâkete uğrayanlardan çoğunun ya hısım ve akrabası, ya ana babası, ya kardeşi Türkiye'de Türk vatandaşı olarak yaşayordu. Avlonyalı dostlarımın annesi, ablaları İstanbul'da Nişantaşı'ndaki konaklarında oturuyordu. Gene bu aileden, karımın pek aziz dostu Selma Hanım, Büyükada'da yetişmiş ve buraya öksüz olarak gelmişti. Tevkif edilenler arasındaki kocası, Doktor Haydar Bey'in babası İstanbul'dan dışarıya ayak atmamıştı ve hepsi — Kral Zog gibi — tahsillerini bizim mekteplerde görmüşlerdi. Onları, Arnavutluğa bağlayan ya toprakları, ya malları mülkleri veya geçim belâsı idi. Şimdi, bu felâket ânında, benden medet ummayıp da kimden umacaklardı?

Zaten, ilk vazifeye başladığım günlerden beri ben, burada, kendimi bir Elçi değil, bir Vali gibi hissetmekte idim. Böyle bir hisse nasıl kapılmayabilirdim ki, Türkiye'ye bir defa ayak basmamış halk tabakalarına mensup bazı kimselerden bile eski harflerle yazılmış veya yazdırılmış «arzuhal» ve «istida» lar aldığım olmuştu. Bunların kimi, benden, ya haksız yere zaptedilmiş tarlasının geri alınması, yahut da, resmî dairelerden birine «hademe» tâyin ettirilmesi gibi şeyler taleb ediyordu. Bu kâğatlar, beni, bir yandan güldürmekle beraber, öbür yandan gözlerimi yaşartırdı.

Fakat, şimdi karşısında bulunduğum vaziyet o kadar facialıydı ki, böyle hafif teessürlerle geçiştirilmesine imkân bulamayordum. Adetâ bu facıaya bizzat karışmışım gibi bir acı duyuyordum. Ne edip ne işleyebilirdim? Hiç bir şey. Bu imkânsızlık da bana, ayrı bir azap veriyordu. Ben izinli olarak Vichy'de iken yapılan diplomatik bir «şefaat dileme teşebbüsü»ne Elçiliğimiz Maslahatgüzarı da katılmış ve onun bu hareketi hükûmetimiz tarafından «tasvib» edilmemiş-

ti. Hiç şüphesiz ki, öbür yabancı diplomatlar dahi kendi hükûmetlerince ayni itiraza uğramışlardı. Öyle ya, bu hareket müstakil bir devletin iç işlerine karışmak mânasına gelmez miydi? Bununla beraber, öyle sanıyorum ki, bu diplomatik teşebbüs Arnavutluk hükûmetince pek fena karşılanmamış ve belki de bazı «idam» hükümlerinin sonsuz hapis cezalarına çevrilmesinde biraz tesiri olmuştur.

İşte, bu zannın verdiği cüretledir ki, bir gün, canıma tak deyip, ben de şöyle bir teşebbüste bulunmuştum :

Tiran'da, vaktiyle Krala lalalık etmiş Arnavut Millet Vekillerinden Apturrahman Krosi, (yani Kel Apturrahman) namında bir zat vardı. Bunun, Kral üzerinde hâlâ pek büyük bir nüfuzu olduğunu işitmiş ve ilk geldiğim günlerden itibaren kendisiyle ahbaplık münasebetlerine girişmiştim. Bir vesile bulup onu, Elçiliğe davet ettim. Apturrahman Krosi'nin okuması yazması yoktu. Ahmet Zog'un öğrencilik yıllarında uzun zaman İstanbul'da yaşamış olmasına rağmen Türkçesi de pek kıttı. Fakat, Tanrı vergisi öyle bir anlayış ve kavrayışı vardı ki, ben, daha ağzımı açmadan önce, şu baş başa «mülâkat»dan ne çıkacağını o, çoktan, sezmiş görünüyordu. Nitekim, kendisine: «Sizi rahatsız edişimin sebebini, tabii, anlamışsınızdır.» dediğim vakit onun kurnaz tilki gözleriyle gözlerimin içine bakarak ve oldukça mânalı bir gülümsemeyi pos bıyıklarının altında gizlemeğe çalışarak: «Evet, Nurettin Vlora için değil mi?» cevabını verişi bu tahminimin ne kadar doğru olduğunu bana yeter bir açıklıkla ispat etmişti. «Hayır, dedim, yalnız ondan değil, bütün bu meseleden bahsetmek isteyorum. Maksadım, şunun bunun için de şefaat dilemek değildir. Ortada «Zatı Şahaneyi» üzen bir durum vardır ve o Beyler hapishanede kaldığı müddetçe bu üzüntü devam edecektir. Zira, bütün Avrupa gazeteleri Kral Hazretleri aleyhine yazmadıklarını bırakmayorlar. Yarın öbür gün, bu «kampanya» belki Büyük Devlet-

lerin diplomatik müdahalelerine yol açacak kadar geniş ve ciddi bir mahiyet alabilir. Kemal Vrioni'nin olsun, Nurettin Vlora'nın olsun Roma'da, Paris'te, Londra'da bir çok ehemmiyetli adamlarla münasebetleri olduğunu biliyorum. Bunlar da ayrıca harekete geçeceklerdir. İşte, sizinle baş başa vererek buna karşı bir çare bulalım diyorum.»

Biraz mübalâğayla çizdiğim bu kara levha önünde Apturrahman Krosi'nin yüzü bulutlamr gibi oldu. Dudaklarında, deminki gülümsemeden eser kalmadı: «Pekiyi, dedi, Padişahımızın canına kastetmek isteyen bu adamlar suçlarının cezasını görmeden serbest mi bırakılsınlar? Zatı Şâhane elinden gelen merhameti gösterdi. Onlara canlarını bağışladı. Daha ne isteyebilirler?». «Onların ne istedikleri beni alâkadar etmez, Apturrahman Bey; dedim. Maksadımı iyi anlatamadım. Ben, bu işte yalnız Zatı Şahanenin huzurunu düşünüyorum ve bu adamlar hapiste kaldıkça daima başını ağrıtacak hâdiselerle karşılaşmasından korkuyorum. Hem reca ederim, yüz bir yıl bunlar nasıl hapiste tutulabilir?»

Bu son sözü gülerek söylemiştim. Kralın lalası ise derin bir düşünceye daldı. Verdiğim cıgaradan üst üste bir kaç nefes çekti: «Şu halde, aklınıza gelen tedbir nedir?» diye sordu. «Aklıma gayet sade bir tedbir geliyor; bu adamları hemen memleketi terk etmek ve bir daha Arnavutluğa dönmemek şartıyla (affı şahâne) ye mazhar kılmak...»

Apturrahman Krosi, ne evet, ne hayır, hiç bir cevap vermedi. Yüzünden beni tasvip edip etmediğini de pek sezemiyordum. Bu, onunla tercümansız ilk konuşmamdı. Acaba, oldukça dolambaçlı ve fazla *nuancé* bu sözlerimden bir şey anlamadı mı, acaba büsbütün başka mânalar mı çıkardı, diye kuşkulanıyordum. Hele bu muammalı misafirimin kalkıp gidişi üzerinden günler ve haftalar geçip de hiç bir ses sada çıkmadığını görünce yaptığım işten âdetâ pişman olmağa başlamıştım.

Derken, — Apturrahman Krosi ile mülâkatımın yirminci günü idi — bir umumî af ilân edilivermesin mi? Hem de ne af. Kayıdsız şartsız. Hapishanelerden kurtulanlar arasında yalnız Vlora'dır ki, bana teşekkür ettikten sonra, bir daha dönmemesiye, soluğu karısının memleketi olan Şili'de almıştı.

Bu politik dramın hikâyesine son verirken bir vakitler, Türkler aleyhinde yazdığı kitapla ün alan zatın, «hâdise» veya «komplo» meydana çıkar çıkmaz, İtalya'ya kaçmak suretiyle yakayı dar sıyırmış olduğunu söylemek isterim.

★

Yabancı sıfatiyle de olsa, bir memleket halkının felâketini yakından ve içinden görmek insanda, o memlekete ve o halka karşı, bir nevi dostluk, bir nevi akrabalık duygusu uyandırıyor. Bunu, Arnavutlukta, Arnavutluktan sonra Çekoslovakya'da, Çekoslovakya'dan sonra Hollanda'da hissedecektim. Fakat ben, geçmişin bütün ayırıcı hatıralarına rağmen, ilk geldiğim günlerden beri, Arnavutluğa ve Arnavut halkına acımakla karışık bir «sempati» ile bağlanmıştım. Öbür yandan — gene ilk günlerden beri — Arnavutların bir kısmı; Beyler, politikacılar, kozmopolitler Arnavutluğu ile yıldızım hiç barışmamıştı. İşte, biraz yukarıda anlattığım sosyal dram esnasında bu iki zıd duygu ortadan kalkmış ve her iki Arnavutluk, yüreğimin o «acımakla karışık sempati» noktasında birleşivermiştir. Hattâ, daha ileriye giderek diyebilirim ki, eski yurtdaşlarımla benim aramda yeniden bir yurddaşlık kaynaşması hâsıl olmuştur.

Gerçi, bu «geriye basan» bir yurddaşlıktı. Hep bir arada, tekrar İkinci Apdülhamit saltanatının «terör» devrine dönmüş gibiydik. Tiran değil ama, İşkodra, Berat, Elbasan ve hattâ bizim «Akçahisar» adını verdiğimiz meşhur İskender Bek'in köyü «Kuriya», sanki çocukluğumun geçtiği Manisa'nın bir kazası veya nahiyesi idi. Yalnız, kerpiçten beyaz badanalı duvarları, ufacık bir delikten dışarı sarkıtılmış sicimlerle

açılan kapıları ve cumbaları ve pencerelerinin kafesleri; yalnız, sokaklarının kaldırımları ve avlularının içindeki çeşmeleriyle değil; buralarda oturanlarla da tıpkı tıpkısına Manisa'yı, Alaşehir'i, Akhisar'ı andıran Osmanlı kasabaları...

İşte, bir büyük eve giriyoruz; eli yüzü ter temiz bir besleme kız, şaşkın şaşkın, bizi karşılıyor. Nereye buyur edeceğini bilemeyor. Önümüzde seğirtiyor; bu odaya o odaya girip çıkıyor. Belli ki, burası kadınlı erkekli misafir kabulüne pek ahşmamış bir yer. Biraz şaşırıyoruz. Derken, bizi — eski Türk lehçesinde «sofa» denilen — *Hall* gibi geniş, fakat, baştan başa alaturka döşenmiş bir salona alıyorlar. Orta yerinde, yaşlıca bir hanımefendi, bizi, ayakta bekleyor. Temenna edip «Hoş geldiniz» diyor ve biz, sedirlere oturuncaya kadar o, hep ayakta elpençe divan duruyor. Tıpkı büyük annelerimizi hatırlatan bu hanım kim? Meselâ, Apdülhamit'in eski silâhşorlarından ve eski Osmanlı «Meclisi - Mebusan»mda Tiran mebusu Esat Toptani'nin kızkardeşi. Bunun arkasından, tombul tombul bir hanımcağız daha peydah oluyor. Öbürü ne kadar çekingen ve sessiz ise, bu, o kadar yaraş ve konuşkan. Tam mânasiyle bir İstanbul kadım. Bülbül gibi Türkçe söyleyerek: «Aman, ne sevindik; diyor. Bize İstanbul havası getirdiniz. Kırk yıldır, şu kümeste kapalı kazlar gibi yalnız vücut besleyip durmaktayız. Gözümüzü gönlümüzü açacak her şeyden mahrumuz. Ah, ne güzeldi o Direklerarası'nda Ramazan ve Donanma geceleri...»

Ya bu da kim mi? diyeceksiniz? Pek iyi hatırlayorum; bu, karşı konağın sahibi Şevket Vrlaçi'nin familyasındandı. Şevket Vrlaçi? Yani Osmanlı Meclisi - Mebusanımn Elbasan mebusu Şevket Bey. Arnavutluğun en zengin kişizadelerinden biri. Roma'da bir sürü emlâki, «akarı» bulunmak ve ömrünün yarısını Roma'da geçirmekle beraber bu kadıncağızları ve daha gençlerini «taassubundan» şu dört duvarın arasına tıkmış; pencereden başlarını uzatıp nefes al-

malarına bile izin vermeyormuş. Benim çocukluğumda, Manisa'da böyle nice aile reisleri vardı.

Evet, demiştim ya; Tiran dışına çıkınca, hemen her yerde bizim eski taşra hayatını anmamak mümkün değildi. Zaten, buralardan Tiran, insana büsbütün başka bir diyarda bir şehir gibi görünürdü ve mesafelerin kısalığına rağmen, Kral Zog'un «terör»ü ile o bulanık çevrenin fesatları buralara gelinceye dek bir hayli zayıflar ve hafiflerdi. İkinci Apdülhamit devrinde Yıldız Sarayı, biz taşralılar için de gerçek yıldızlar kadar uzak, uzak bir şey değil miydi? İstanbul'un «zaptiye» ve «hafiye» vakalarına dair havadisler bize, adetâ, efsaneleşmiş olarak aksetmez miydi? Ben, bu bakımdan da o günün Türkiyesiyle bugünün Arnavutluğu arasında sıkı bir benzerlik buluyordum.

Kral Zog, çok geçmeden, bu benzerliği tam bir eşitliğe kalbetmek istedi. Kızkardeşlerinden birini Aptülhamit'in oğullarından birine nişanladı. Bu iş o kadar gizli tutulmuş ve o kadar aceleyle yapılmıştı ki, diplomatlar gibi benim kulağıma da düğünden, ancak bir kaç gün önce çalındı idi. Zaten, öbür diplomatlar, bu hâdiseye hemen hiç ehemmiyet vermeyorlar; sadece, düğüne kendilerinin de davet edilip edilmeyeceklerini düşünüyorlardı. Halbuki, çektiğim bir telgraf haberi üzerine bizim hükûmet ve hassaten Dışişleri Vekilimiz, bunda pek büyük bir siyasî olay mânasını bulmuş ve bana, hemen Tiran'dan çıkıp gitmem emrini vermişti. Zira, onca, Kral Zog'un bu hareketi, Osmanlı Hanedanının Balkanlarda tekrar hüküm sürmesi neticesini doğurabilirdi. Öyle ya; o vakit Arnavut Kralı evli değildi. Günün birinde tahtını boş bırakıp gidecek ve buraya, İkinci Apdülhamit'in oğlu değilse bile torunu geçecekti. Dışişleri Vekilimiz, işte, asıl bu bakımdan endişeye düşerek yalnız beni çağırmakla kalmamış Ankara'daki Balkan devletleri Elçilerine de «tebligat»ta bulunmuş ve bu hâdiseden sade Türkiye Cumhuriyetinin menfaatlarına değil, Balkan Anlaşma-

sı'na da zarar getirebilecek bir siyasi huzursuzluk çıkabileceğini bildirmişti. Bunun üzerine, yirmidört saat geçmeden Tiran'daki Yugoslavya, Romanya, Yunanistan Elçileri ya hemen Tiran'ı terketmek, yahut herhangi bir diplomatik özürle düğünde bulunmamak emrini aldılardı. Halbuki, zavallılar, bu ilk Saray «teşrifat»ına katılmak hevesiyle, biliyorum, bayram çocukları gibi sevinç içindeydiler. Üniformalarının sırmalarını parlatıyorlar, üç köşeli şapkalarının sorguçlarını yenileyorlar ve Roma'dan eldiven, yakalık, gömlek gibi giyim kuşam levazımı getiriyorlardı. Hele evli olanlarının — bereket versin ki, bu üç Elçiden biri bekârdı — hali pek yamandı. Zira, bunlar, karılarına, uzun etekli saray robaları, yaldızlı iskarpinler ısmarlamışlar ve belki de daha ileri giderek elmas yüzük, inci gerdanlık almışlardı. Hepsine, «Kralın emriyle...» diye başlayan taçlı, yaldızlı davetiyeler de gelmiş bulunuyordu. İşin en kötü tarafı, her ne bahaneyle olursa olsun, bu «emir»e karşı gelmek, bir *incident diplomatique* çıkarmak demekti. Bizim Balkanlı arkadaşlar ise böyle bir «hâdise» neticesinde postlarından olmak gibi fena bir âkıbete uğrayacaklarından da korkuyorlardı. Çünkü, Devlet Reisinin davetini — hem de bu şekilde — kabul etmemenin cezası, en aşağı, *persona grata*'lıktan düşmek olacağını pek iyi biliyorlardı.[1]

Bana gelince, çok ısındığım bu küçük memleketi, hiçbir diplomatik üzüntüye kapılmaksızın, yalnız, hissî bir tedirginlikle terkedecektim. Kral Zog'la da herhangi bir gücenikliğim olmayacaktı. Zira, o, beni müşkül duruma sokmamak için zaten düğüne davet etmemiş ve neden etmediğini de Mabeyincisi vasıtasıyla bana bildirmek nezaketinde bulunmuştu.

---

[1]Nitekim, çok geçmeden, Kral Zog, bu Elçilerin geri alınmasını istemiştir. Bunlar arasında, Küçük Anlaşmadan olmak itibarile kendini Romanya ve Yugoslavya'ya bağlı hissedip hükûmetinden emir almaksızın davete gitmeyen Çekoslovakya Maslahatgüzarı da vardı.

PRAG

ÇEKOSLOVAKYA
(1935 1939)

Prag'a gittiğim tarihlerde Küçük Anlaşma denilen Orta Avrupa müdafaa sisteminde ilk «kriz» alâmetleri, ilk çatlaklar belirmeğe başlamış bulunuyordu. Buna karşı, henüz üç yaşına basan Nazi Almanyası ise gittikçe gürbüzleşmekte, gittikçe serilip serpilmekte idi (Küçük Anlaşma) nın başlıca dayanağı Yugoslavya, Prens Paul'le Stoyadinoviç'in sevk ve idaresi altında, çoktan, bu taze, bu körpe kudretin cazibesine kapılmış; gizliden gizliye onunla *«flirt»* etmek fırsatını kollayor gibiydi. Ben, daha Tiran'da iken S. S. geçit törenlerini gösterir bir propaganda filminin seyri esnasında, yanımda oturan Yugoslavya Elçiliği Başkâtibinin karısı, ikide bir bana iğilip: «Bakınız; diyordu, bakınız. Hitler, gençlerin elini ne derin, ne hâlis bir şefkatle sıkıyor Gözleri, ne kadar insanlık ve sevgi hisleriyle dolu.»

Çok zaman geçmeyecek, bu hayranlığın, bu «sempati»nin türlü türlü tezahürlerini Prag'daki Yugoslav Elçisinin, bizzat kendisinde müşahade edecektim. Bu Elçi, bana, her vesile düştükçe: «Bir Alman tehlikesi, bir Hitler belâsıdır tutturmuşlar; derdi. Herif gelmiş, nice zamandan beri sefalet ve «anarşi» içinde çal-

kanıp batmakta olan bir milleti, iki üç yılda selâmete çıkarmış, nizama refaha kavuşturmuş. Bununla da kalmayarak bizim gibi tarım ve ham madde memleketlerine ticaret kapılarını açmış. İhracatımıza, harp öncesinden beri görülmedik bir hız vermiş. Emsalsiz teknik kudreti ve çalışma kabiliyetiyle hem kendi yurdunu, hem de bütün Avrupayı kalkındırma imkânlarını hazırlamağa çabalıyor ve bunun karşısında, Beneş soyundan bir alay politikacı belâdan, tehlikeden bahsediyor. Nerede ise, «Yangın var, ateş saçağı sardı» diye bağıracaklar. Bugüne kadar ekonomik bakımdan ne sıkıntılar çektiğimizi bir biz biliriz. Ne büyük dostumuz Fransa, ne şu bolluk, zenginlik içinde yüzen müttefikimiz Çekoslovakya, bize bir defa haliniz nedir diye sordu mu? Ne biri ne öbürü bizden iki ton buğday, bir ton arpa, almak ve buna mukabil işimize yarar bir mal satmak lûtfunda bulundu mu? Halbuki, şimdi Almanya bütün mahsullerimizi adetâ gözü kapalı satın alıyor. Ucuzmuş pahalıymış münakaşa bile etmeyor ve sınai techizatımız için neye muhtaçsak tam istediğimiz gibi, tam zamanında yetiştiriyor.»

Sakın, bu sözleri söyleyen adamı Beşinci Kol'dan biri sanmayın. O sırada, böyle konuşanlar dünyanın her tarafında — hattâ bizde bile — pek çoktu. Ama, benim bahsetmek istediğim bu değildir.

Demiştim ki, Prag'a gelir gelmez ilk gözüme çarpan şey «Küçük Anlaşma» müdafaa sisteminde başgösteren bozgun emareleri olmuştu. O vakit, henüz Devlet Reisliğine gelmiş olan zavallı M. Beneş, bunları boş yere, örtmeğe çabalıyor. Nutuk nutuk üstüne çekerek her vesileyle herkese üç müttefik arasındaki bağların gittikçe kuvvetlendiğini ispat etmek isteyor: Belgrad, Bükreş seyahatlerine çıkıyor ve fırsat düştükçe. gözdağı olarak, Çekoslovak ordusunun «harp potansiyeli»ni teşhir ediyordu.

Fakat, bütün bu hareketler, nedendir bilmeyorum, bana, — gene ilk günlerden itibaren — o dina-

mik devlet adamının daimi bir yüksek huzursuzluğu içinde yaşadığı hissini vermişti. Hususi bir görüşmemizde benimle şöyle bir hasbihalde bulunduğunu hatırlarım :

«Bir yandan Fransa, bir yandan Rusya bizim emniyetimizi ve taarruzdan masunluğumuzu korumak taahhüdünü üslerine almışlardır. Bundan başka, — biliyorsunuz ki — Küçük Anlaşma paktı ile Romanya ve Yugoslavya bize bağlanmış bulunuyor. Bu iki devlet, diğer taraftan, «Balkan Anlaşması» ile size bağlıdır. Yani, sizinle bizim aramızda bir *trait d'union* teşkil etmektedirler. Görüyorsunuz ki, Çekoslovakya hiç yalnız değildir ve icabında yüz tümenlik bir müttefikler ordusunu çıkarabilecek, bunu, kendi harp endüstrisiyle techiz edecek imkânlara maliktir.»

M. Beneş'in bu sözlerini dinlerken içimden «İyi ama, diyordum, bu Cumhurreisi, bana bütün bu teminatı vermeğe neden lüzum görüyor?» Kaldı ki, ben, onunla herhangi bir siyasi müşaverede bulunmağa da gelmemiştim. Ziyaretimin sebebi, Dışişleri Vekilimizin, Çekoslovakya devlet reisinden aldığı bir fotograf hediyesi münasebetiyle kendisine yazılmış bir teşekkür mektubunu elden vermek gibi sade ve basit bir nezaket gösterisinden ibaretti. Bundan başka, o 1935 yılının sonlarında Çekoslovakya'nın pek yakın bir tehlike karşısında bulunduğuna dair ortada göze çarpar bir alâmet de yoktu. Südet Almanları, gerçi, biraz fazla kıpırdanmağa başlamışlardı. Henlein adında genç bir spor teşkilâtı reisi, Südet bölgesinde sporla hiç alâkası olmayan bir takım mitingler tertipleyerek ateşli nutuklar söyleyor ve sınır kasabalarında — o da pek seyrek — polisin müdahalesini tahrik eden bazı hâdiseler oluyordu. Fakat, bütün bunlar, M. Beneş çapında bir devlet adamını böyle telâşa, heyecana düşürecek ve etrafa böylesine meydan okutturacak şeyler değildi.

M. Beneş çapında dedim; zira, bu zatı, bir çok kimseler gibi ben de Birinci Harp sonrası Avrupa

haritasını silip çizen ve hassaten Milletler Cemiyeti alanında her sözünü geçiren cihan politikası şampiyonlarından biri olarak telâkki etmekte idim. Bundan dolayı değil midir ki, ona «itimadname» mi verirken söylediğim nutukta «şahsiyetinin ve zekâsının yüksek vasıfları» üzerinde durmak lüzumunu duymuştum. Lâkin, işte bu adam, şimdi bana tasavvur ettiğim o adamın taban tabana zıddı gibi görünüyordu. Nerede idi benim hayalimdeki o ağır başlı, temkinli hukuk âlimi? Nerede, her dakika davâsını kaybetmekten ürken bu acemi avukat?

Hem, Bohemya Kralları sarayının yeni sâkini, hiç de yerine alışmış gibi değildi. Bulunduğumuz yüksek tavanlı, geniş yazı odası ona pek bol geliyordu ve ufak tefek vücudunda, kendinden çok iri bir kimsenin esvaplarını giymişcesine bir rahatsızlık ve tedirginlik vardı. Kocaman Barok masasının başında nasıl oturacağını dirseklerini nereye dayayacağını, ellerini nasıl idare edeceğini bilmeyor gibiydi ve sesi hareketleri kadar ahenksizdi.

Kim ne derse desin (zira, Prag'daki Alman elçisi de dahil olmak üzere M. Beneş'in, dirayetine ve milletlerarası diplomasi âlemindeki nüfuzuna hâlâ inananlar pek çoktu.) evet, kim ne derse desin, Çekoslovakya Devlet Reisi, bu görüşmemizde beni oldukça derin bir hayâl sukutuna düşürmüştü. Acaba, o vakitler, bizim hissetmediğimiz bazı kötülükleri, bazı uğursuzlukları, o önceden sezmiş mi bulunuyordu? Acaba, ondan mı sinirlerinin müvazenesini kaybedip böyle tedirginleşiyordu? Neden olmasın. Pek iyi hatırlayorum, ki bu 1936 yılının başlarında Hitler, Çekoslovakya'ya karşı sinir harbine başlamış sayılabilirdi. Gerçi, açıktan açığa, Südet davasını diline dolamamıştı, ama Versailles Muahedesi aleyhinde söylemediğini bırakmayordu. Südet Almanyası ise bu muahedenin Avrupa kıtası üstünde yarattığı sancılı noktalardan biri değil miydi? Hitler, Rhenaniya davasını nasıl halle kalkıştıysa, günün birin-

de Südet meselesini de pek âlâ ele alabilirdi. Bahusus ki, Nazi'lerin, Führer'i bu ilk teşebbüsünde Fransa'nın protestolarına, ultimatomlarına kulak bile asmamış ve işin asıl dikkati çeken tarafı; İngiltere'nin yardımını bile görmüştü. Bundan cesaret alarak yarın Avusturya'ya, öbür gün Südet Almanları bölgesine — o vakitler bundan ötesi akla bile gelmezdi — el atmaktan onu, ne çekindirebilirdi?

Yalnız Beneş'in değil, etrafındaki bütün Çeklerin zihnini kurcalayan bu kuşkular, ben oraya gittikten bir kaç ay sonra artık matbuata dökülmüş ve kamunun yüreğini sarmağa başlamıştı. Sanki, herkesin kafası üstünde gözle görülmez kocaman bir Demokles Kılıcı sallanıyor gibiydi. Arada bir, siyasi havanın bir panik dalgasıyla ürpermesi için ya Hitler'in ateşli nutuklarından birinin, ya Berlindeki bir askerî geçit töreni patırtılarının bura radyolarına aksetmesi kâfi geliyordu. İlk yazdığım raporlarda bu ruh haline, ben, «bir harp psikozu» dediğimi hatırlarım.

Lâkin, nedendir bilmeyorum, Çekoslovakya'nın tok ve zengin bünyesi; Çekoslovakya'nın taşı toprağı bu halden habersiz görünüyordu ve Prag, Çeklerin Altın Praha adını taktıkları bu rüya şehri, şatolaları, katedralleri, anıtları, çeşmeleri ve bahçeleriyle hâlâ Bohemya Krallarının ihtişamlı ömrünü sürer gibiydi. Vetava nehrinin beri yakasından Mala Strana'ya bakınca, biz de kendimizi, yüzlerce yıl evveline dönmüş sanırdık. Hele dördüncü Karol köprüsünden geçip de Yaldızlı-Çeşme sokağına sapınca zaman anlamını büsbütün kaybederek çağdan çağa dalıp giderdik. On dokuzuncu Yüzyıl, Yirminci Yüzyıl, yeni Prag'la beraber, ne kadar arkamızda kalırdı! Sanki, biz doğduğumuz günden beri, hep bu daracık sokaklardan yürüyerek bu Gotik mabetlere girip çıkmış, bu Rönesans Saraylar önünden geçmiş, bu Barok heykeller arasında dolaşmıştık. Sanki modern şehirlerin dülger işi apartmanlarını, mühendis mari-

feti caddelerini, meydanlarını hiç görmemiştik. Berlin diye bir Başkendin kurulduğunu bilmeyorduk ve bunun içinde bir Başçavuşun hüküm sürdüğünü işitmemiştik.

İşte, biz diplomatlar kendimizi, belki biraz da böyle büyüye kaptırdığımız içindir ki, Almanya tarafından Çekoslovakya'ya bir saldırış olacağına inanmıyorduk. Hâttâ Avusturya Anschluss'unu bile imkânsız görüyorduk. «Hem, Hitler'in böyle bir tehlikeli işe atılmasına ne hacet!» diyorduk. «Biraz önce Schuschning'le imzaladığı Cermen Soydaşlığı paktı, zaten, bir nevi danışıklı Anchluss değil miydi? Südet meselesine gelince, buna da, Parlemento'daki Alman azınlığı mebuslarıyle Çek hükûmeti arasında başlayan konuşmalarda «hukuki» bir hal çaresi aranmayor muydu?

Evet, Çek hükûmeti, Alman azınlığının kültürel imtiyazlarını bir parça daha genişletmeğe karar vermişti. Bu imtiyazlar, zaten, eski Osmanlıların bile aklına sığmayacak kadar genişti. Südet bölgesinde bir Çek, polis, candarma veya idare âmirliği gibi resmi bir sıfat taşısa dahi kendi diliyle meramını anlatmağa imkân bulamazken herhangi bir Alman, bütün Çekoslovakya'da, en büyük şehirlerden en küçük köylere kadar Almanca konuşarak dolaşmak, hattâ oturup yerleşmek imkânlarına sahipti. Prag'da bir Çek, bir de Alman operası vardı. İki Üniversite, karşı karşıya, iki ayrı dil ve kültürde gençler yetiştirirdi. Birindeki Profesörleri Prag hükûmeti, öbüründekini Berlin hükûmeti tayin ederdi. Hastahaneler de böylesine iki milliyete ayrılmıştı. Alman hastahanesinde baş doktorluk eden Profesör Nonenbrug — ki benim hususi hekimimdi — hem buraya Münih Tıp Fakültesinden gelmiş hâlis bir Alman, hem de koyu bir Nazi idi. Yıllardan beri Prag'da iş gördüğü halde bir kelime Çekçe öğrenmek lüzumunu duymamıştı. Buna, haydi neyse deyip geçelim, Çeklerin Karlovy-Vivary dedikleri Karlsbad'da Südetli bir Doktor ta-

nımıştım ki, sözde Çek tebaasındandı ama, Karlsbad'ın Karlovy-Vivary'ye çevrilmiş olduğunu dahi bilmezdi. Yahut da bilmemezlikten gelirdi. Zaten, Bohemya ve Moravya'nın «itibari» hudutlarını geçip de Südet bölgesine varıldığı zaman, birden bire, yalnız konuşulan dil değil, her şey değişiverirdi: Halkın giyinişi, yürüyüşü, oturup kalkışı, teker teker bütün insanların fizyonomisi, evlerin mimarisi, otellerin, kahvehanelerin üslubu, düzeni; hattâ buralarda yenilip içilenlerin tadı tuzu, her şey...

Bundan başka, gene bu bölgede Hitler Jugend modeline göre teşkilâtlandırılmış, talim terbiye görmüş alay alay izci, sporcu gençler vardı ki, tıpkı Almanya'daki arkadaşları gibi beyaz çorap ve kara gömlek giyerler ve Führer unvanını taşıyan şeflerinin etrafında toplandıkları vakit, gene tıpkı Nazi Almanyasında olduğu gibi: «SİEG HEİL, SİEG HEİL» diye bağırırlardı. Kaç defa bu toplantıları, ibretle seyredip söylenen nutukları dinlemişimdir. Südetli şefler veya hatipler, Hitler'e Göbbels'e, Göring'e taş çıkartacak bir şiddetle konuşurlar, küfürler, tehditler savururlar; tozu dumana katarlardı.

Bazı defa, hemen bir ayaklanmamn, bir ihtilâlin başlangıcı halini alan bu açık hava mitinglerinin karşısında ise Çek polisini, daima benim gibi seyirci durumunda görmüşümdür.

Şu halde, Südet Almanları daha ne isteyordu? O sıralarda, anladığımıza göre, bu polisin de kendilerinden olmasmı isteyordu. Yani, bir nevi idarî bağımsızlık ki, onlara, hükûmet kadrolarını yalnız yerlilerle doldurmak hakkını verecekti. Lâkin, bu, Südet Almanlarının 1936 ve 1937 arasındaki talepleri idi. Gün geçtikçe, sesleri, *Riese Gebirge* (Devlerdağı)nın arkasından akseden orkestranın temposuna göre perde perde yükselecek ve kulaklar yalnız bununla uğuldayacaktır.

Biz, şimdilik, her devir sonunda yaşayan insanlar gibi bu dörtbaşı mamur sandığımız memlekette

kendimizi, kolay, ferah ve şenlikli bir hayatın akışına bırakmış bulunuyorduk. Gündüzlerimiz, o seyrandan bu seyrana çıkıp, bu şatodan o şatoya davetle, gecelerimiz o konserden bu operaya, bu operadan o baloya gitmekle geçiyordu. Başımızı nereye çevirsek ya Sanat elinde canlanıp dile gelmiş taşlar, ya gelin gibi özenip bezenmiş topraklar görüyorduk Dvorjak'ın Senfonileri içtiğimiz su, Smetana'nın Melodileri yediğimiz ekmekti. Zira, Çekoslovakya yalnız tabii ve maddi zenginlikleri ve Prag yalnız mimari güzellikleri bakımından değil, ayni zamanda, belki hepsinden ziyade, tükenmez bir musiki hazinesi olmakladır ki, Orta Avrupanın en talihli merkezlerinden biriydi. Zavallı Çeklere, o ikbal ve saadet devrinden, şimdi, sanırım, kala kala yalnız ruhun bu nimeti kalmıştır ve onlar, bununla doyunup teselli bulmaktadırlar.

Her ne ise, biz, şimdilik bu içliliği bir yana bırakıp tekrar Beneş bahsine, yani Politikaya dönelim.

★

Yahya Kemal, Varşova'da Elçi iken, bilmem nereye gitmek için Prag'dan geçiyormuş. Burada, bir kaç gün kalayım demiş. Fakat, anlaşılan o sıralarda hava pek yağmurlu imiş. İçi sıkılıp yirmi dört saatten fazla kalamamış ve şu beyiti mırıldanarak yoluna devam etmiş:

Bir şehr idi daima güneşsiz
Tek semtini görmedim Beneşsiz.

Şairin ilk mısraı bir dereceye kadar doğru, son mısraı ise tam bir gerçeğin ifadesidir. O zamanlar, Prag şehri içinde başınızı nereye çevirirseniz, nereye girip çıkarsanız mutlaka Beneş'in muhtelif çapta fotoğraflarıyla karşılaşırdınız. Bir çok sokak ve caddelerin adları ucunda da mutlaka bir Beneş ekinin belirdiğini görürdünüz. Nitekim, bizim Elçiliğin bulunduğu mahalleye Bubeneş derlerdi ve karşımızda eskiden Beneş'in oturduğu köşk vardı.

Düşünmeli ki, Yahya Kemal'in Prag'dan geçtiği devirde Beneş, henüz Devlet Reisi de değildi. Sade-

ce, Dışişleri Vekili idi. Bu isim ve şahıs istilâsının, sonradan daha ne kadar genişlediğini, buna göre, kolaylıkla tasavvur edebilirsiniz.

Evet, Prag'ın Beneş'siz tek semti olmadığı gibi, bütün Çekoslovakyada onsuz hiç bir şey yapılamazdı. Hükûmet erkânı hep onun emriyle hareket eder, iş ve endüstri erbabı onun çizdiği plânlar dışına çıkamaz, sosyal ve entelektüel hayat onun telkinlerinden vazgeçemezdi. Bu bakımdan M. Beneş'e de her halde Birleşik Amerika Devletleri reisi tarzında bir Cumhurbaşkanı demek lâzımgelirdi. Gerçi, Çekoslovakya anayasası, ona böyle bir salâhiyet vermeyordu, ama, o, bu salâhiyeti, devletin ikinci kurucusu olmak sıfatıyle kendiliğinden almış bulunuyordu. Onun içindir ki, Prag'da bazı yabancı diplomatlar, Südet Almanları davasının ateş saçağı sararcasına alevlenivermesini yalnız Nazi kışkırtmalarına atfetmek istemiyor; kabahatın, hiç değilse, yarısını Beneş'in bu şahsi ve otoriter idare sisteminde arayordu. Bunlara göre, Masaryk devlet başında kalsaydı, bu mesele gene çıkardı ama, böylesine bir buhranlı anlaşmamazlık haline girmezdi. Zira, o büyük adam, hakimliğin, temkinin, adalet ve toleransın canlı bir örneği idi. Yüksek insanlık hasletleriyle kendini dosta düşmana, yar ve ağyara sevdirmesini, saydırmasını bilmişti. Beneş gibi dar bir milliyetçiliğe kapılmamıştı. Küçük politika oyunlarına, demagogca propagandalara hiç tenezzül etmezdi. Aldığı geniş felsefe kültürü sayesinde her şeye yüksekten bakardı

Bundan başka, Masaryk, bir arabacının veya bir seyisin oyluydu, ama, eski Avusturya-Macaristan İmparatorluğundan kalan nice kişizadeleri hayran eden bir vakar, bir nezaket ve terbiye sahibiydi. Bunlardan, Kontes unvanını taşıyan yaşlı bir Madam bana demişti ki: «Masaryk'in yanma ilk girdiğim gün, âdetâ, François-Joseph'in huzuruna çıkmış gibi derin bir saygı hissine kapıldım. Az kalsın, kendisini, Saray usüllerine göre, «reverans» yaparak selâmlaya-

caktım.»

Gene bunlardan bir başkası anlatmıştı: «Çeklerin tabaası olmak gerçi, pek gücümüze gitmişti. Bütün imtiyazlarımızı kaldırmışlar, yüzlerce yıllık unvanlarımızı taşımaktan bizi menetmişlerdi. Fakat, beni en çok üzen şey Çekçe öğrenmek zorunda kalmaktı. Onun içindir ki, ilk görüşmemizde, Masaryk'e bu endişemden bahsetmiştim. Güldü ve: «Neden Çekçe öğrenmeğe mecbur olacakmışsınız?» dedi. «Bu memlekette Almancayı kim anlamaz? Hem unutmayınız ki, o benim anamın dilidir.» Bu tatlı sözler üzerine Masaryk'i babam gibi sevdim. Hâlâ da öyle severim.»

Zavallı Beneş, o şansız şöhretsiz kalıbı, o cakalı edaları, o daima çatık, mektep mubassırı suratıyla böyle «kâmil» bir insanın yerini nasıl doldurabilirdi? Beneş, yaşça, başça, boyca bosca Masaryk'in ne kadar zıddı ise ahlâk ve mizac itibarile de o kadar tersi idi. Sesinin temposunda, havadan sudan bahsederek veya «dostane» şeyler söylerken bile kulağı tırmalayan bir sertlik ve bir münakaşa tonu vardı. Arasıra verdiği diplomatik davetlerde, yabancı misafirlerini bırakıp bir köşeye çekilerek memleketinin ileri gelenleriyle «halvet» oluşları, herhangi birimiz tarafından kendisine karşı gösterilen bir «cemile»ye ancak dudak ucuyla teşekkür edişleri ve bir konuşma esnasında, hep kendi söyleyip karşısındakinin sözlerini hiç dinlemez görünüşleri, bir çoklarımıza, onun, yalnız «muaşeret adabına» vukufsuzluğunu ispatla kalmayor, küstahlığına da hükmettiriyordu. Bereket versin ki, Madam Beneş'in iyi huyu, tatlı gülümsemeleri, tatlı sözleri ve aslında bir Demiryolu makascısının kızı olmasma rağmen, hepimizde sevgiyle karışık bir derin saygı uyandıran kibarlığı, nazikliği o muamele bilmez kocasının salonlarındaki havanın soğukluğunu yarıdan yarıya ılıştırmakta idi. Yoksa, bütün yabancı devlet temsilcileri için bu salonlarda yaşanılan saatler, hep hoşnutsuzluk ve

gönül kırgınlığıyle gelip geçecekti.

Yalnız yabancı devlet temsilcileri için mi? Hayır, Hükûmet erkânı ve «partizanlar» dışında nice Çekler tanınuşımdır ki, M. Beneş'in bu hallerinden bizler kadar şikâyetçi idi. Artık, siz, Südet Almanyasının politikacılarıyla, eski Avusturya Macaristan asılzadegânı gibi yarı-Çeklerin bu hususta neler düşünüp neler söyleyebileceklerini bir tasavvur edin.

Evet, sade yabancılar değil, Çeklerin çoğu Beneş'i sevmezdi. Ama, bunun sebebini, yalnız yukarıda sayıp döktüğüm kusurlarında aramak doğru olmaz. Daima Partiler üstünde kalmasını bilen, toplayıcı uzlaştırıcı ve yumuşatıcı Masaryk'ın bu yaramaz halefi, her şeyden önce, bir Parti, hâttâ bir «hizip» adamı olmak dolayısıyladır ki, milli birliği sarsmış ve Çekoslovakya camiasında bir takım siyasi anlaşmamazlıklara yol açmış bulunuyordu. Meselâ Birinci Cihan Harbinde, gizli istiklâl hareketlerine karışmış kimseler imtiyazlı bir sınıf teşkil ettikleri ve yeni devletin bütün nimetlerinden faydalandıkları halde herhangi bir sebeple bu hareketlere katılmamış olanlar, adetâ, üvey evlât muamelesi görüyorlar; hükûmet memuru iseler bir türlü terfi edemiyorlar; iş adamı iseler büyük teşebbüs ve kazanç âlemine sokulamıyorlardı. Zaten, bu âlem, denilebilir ki, Beneş'in etrafını sarmış bazı bankerlerle endüstrüeller grupunun monopolu altında idi ve bir ucunda Sosyal Nasyonalist Partisine bağlı olduğu söylenen *Légionnaire'ler* Bankası bu monopol dışında kalan her işten arslan payı alıyordu. M. Beneş de Sosyal Nasyonalist Partisinin lideri olduğundan hakkında yapılmadık dedikodu, edilmedik «iftira» kalmayordu. Gerçi, bunlardan bir çoğunun «fasıkı mahrum»lar tarafından çıkarıldığına hükmedilebilirse de bu genç devletin kuruluşuyla türemiş nice yeni zenginlerin hep Beneş'in nüfuz çevresinde gözükmeleri en tarafsız kimselerde bile bazı şüpheler uyandırmaktan hâli kalamazdı. Bunlar arasında bazı

Yahudiler de vardı ve bu keyfiyet, millî şuurlarıyla istiklâl aşkları yüzlerce yıl süren mezhep kavgalarının ateşinden doğmuş olan Çekleri, samrım, ayrıca kızdırıp gücendirmekte idi. Öylesine ki, bir gün gelecek, halk arasında o eski Hıristiyan taassubu yeniden baş gösterecekti. Zaten, Prag'a vardığım sıralarda Slovakya'da Hlinka adlı bir ihtiyar Papaz, Beneş rejimine karşı yeni bir Haçlı hareketin Pierre Lermit'i rolünü oynamağa çoktan başlamış, bunun arkasından bir «muhtariyet» cereyanıdır alıp yürümüş bulunuyordu. Nitekim, zavallı Beneş, bu cereyanı yatıştırmak için ilk defa olarak Prag hükûmetinin başına, aslı Slovak bir zatı, M. Hoca'yı[1] getirmişti. M. Hoca yüksek kültür sahibi, ağırbaşlı ve enerjik bir devlet adamı idi. Gençliğinde, ilk politika «staj»ını, Slovak azınlığı mebusu olarak eski Macar Diyet'inde yapmış; büsbütün başka bir atmosferde, büsbütün başka davaların münakaşası içinde pişip yetişmiş olmasına rağmen Çeklerle tarihî kader birliğini tamamiyle kabullenmiş, benimsemiş görünüyordu. Bununla beraber, Beneş'in yakın bir iş arkadaşı olduğu da iddia edilemezdi. Zira, kendini hep kenarda tutan bir hali vardı. Hükûmet erkânı arasında, Dışişleri Vekili Dr. Krofta'dan başka, hiç kimsenin Beneş'e candan yar olduğunu söylemek zaten mümkün değildi.

Kaldı ki, bu bir *«coalition»* kabinesi idi ve her bir Vekil önce kendi partisinin mesuliyetini taşıyor, bir azınlık partisi olan Sosyal-Nasyonal liderinin gidişine nihayet, bir dereceye kadar ayak uydurabiliyordu.

M. Beneş, mizaç itibarile epiy otoriter olduğu halde, doğrusu bu durumdan pek üzgün görünmezdi.

---

[1] M. Hodza, bu soy adının kendi cedlerinden birine, Osmanlı İmparatorluğunun Macaristan ve Slovakya'da hüküm sürdüğü devirlerde bizim tarafımızdan verildiğini bana hikâye etmiş olduğu için Türkçe imlâya göre yazmak lüzumunu duydum.

Memleketin iç idaresini, kendi gönül rizasıyla, hükûmet erkânına bırakmış gibiydi. Çünki, onun «ihtisas sahası» Dış Politika, Cihan Politikasıydı. Buradaki, yüksek faaliyetlerini bırakıp da bir takım «bürokratik» meselelerle uğraşmağa zaten ne vakti vardı, ne de tenezzül ederdi. Biraz yukarıda söylemiştik ya; M. Beneş, genç yaşında atıldığı Milletlerarası siyaset âleminde, yalnız kendi memleketinin davalarını «kahramanca» savunmuş ve bu alanda nice zaferler kazanmış bir ÇEK diplomatı şöhretini taşımakla kalmayordu. O, Birinci Cihan Harbinden sonraki yeni Avrupanın başlıca kurucularından biri olmak ve Devletler arası «ihtilâflar»da kaç defa hakemlik etmek ve bir çok «muahede»lerde reyi sorulmakla ün almış bir büyük devlet adamı, bir büyük Avrupalı idi. Bir zamanlar, Cenevre'deki Milletler Cemiyeti, dünya meselelerini hep onun bulduğu formüllerle halleder, Fransa veya İngiltere'nin isteklerini yerine getirmek için lâzımgelen «hukuki» şekilleri o bulur; «manda»ları o, dağıtır; nüfuz bölgelerini o, çizerdi. Romanyalı arkadaşı, Titulescu'nun kendini överken böbürlene böbürlene tekrar ettiği şu söz, asıl Beneş'in ağzına yakışırdı: «Benim Parlâmentom, (Milletler Cemiyeti)dir.» M. Beneş, gerçi buna benzer iddiayı açıktan açığa ifade etmemişti ama, elbet, için için böyle düşünürdü ve Çekoslovakya Parlamentosunu, belki bundan dolayı dar bulup hor görür, bir nutuk veya bir «formül»le halledemeyeceği herhangi bir «dahilî mesele» olabileceği aklmdan geçmezdi.

Halbuki... evet, halbuki, Çekoslovakya'nın başında dolaşan belânın kaynağı dışarıdan ziyade içerisinde idi. Gün gelecek, ona hiç kimse dokunmadan, onu hiç kimse sarsmadan ve güzelim ordusu tek bir silâh patlatmadan temeli zayıf bir bina gibi kendiliğinden çöküverecekti. Nasıl olmuştu da, M. Beneş, Avrupa diplomasi tepelerinin o şanlı kartalı en uzak siyaset ufuklarını delip geçen gözleriyle bu en yakın âkıbeti, biraz önceden dahi, seçmek imkânını bula-

ınamıştı? Ve şu uğursuz 1938 yılının eşiğinde bile hâlâ burnunun dibindeki uçurumu göremiyordu? Bunu görmekten onu meneden, acaba, Versailles, Saint-Germaine, Trianon sulh muahedeleriyle bunlara ek sayısız Anlaşmaların, Uzlaşmaların ve Protokolların kâğat yığınları, kâğaddan ehramları mıydı?

Hiç şüphesiz, evet; diyeceğim. Zira, Beneş dinamik, vesveseli ve kurnaz mizacına rağmen içinden yetiştiği ve terbiyesini aldığı On dokuzuncu yüzyılın «hukuki» dünya görüşüne saplanıp kalmış bir insandı. Bu çeşit insanlar (ki, bugün hâlâ, yeryüzünde hüküm sürmektedirler) yeşil çuha örtülü bir masa başında milletlerin mukadderatını düşündükleri ve istedikleri gibi değiştirebileceklerini sanırlar. «Müzakere» ve «münakaşa» yoluyla her müşkülü halledeceklerine inanırlar ve bir sürü lâflardan sonra, dört beş sayfalık bir «höccet»in altına imzalarını attılar mı, bütün dünya işlerinin, hiç değilse, bir tarih devri boyunca, yoluna girdiğini farzederler. Böyle bir yığın imzalı, mühürlü kâğatların daha mürekkebi kurumadan, hattâ bazılarının - Sévres Muahedesi gibi — daha yazıldıkları sırada yırtılıp sepete atılacağını akıllarından bile geçirmezler. Arada bir, Bethmann Hollweg cinsinden tok sözlü bir adam çıkıp da «Muahede dediğiniz şey de ne oluyor? Nihayet, bir kâğat parçası bu.» dediği vakit «Şu kâfire, şu münkire bakın; milletlerarası Hukuku inkâr ediyor.» feryadını basarlar. Onu, nerede ise, Orta Çağ *hérétique*'lerinin âkıbetine uğratmağa kalkışırlar. Zira, bu Yeni Çağ «iskolastik»leri nazarında her muahede, her anlaşma tek harfine dokunulmaz birer «doğma» mahiyetini taşır.

Hele Beneş — ki adı «Pactoman»a[1], yani muahede delisine çıkmıştı — bu çeşit siyasi vesikaların, yalnız dokunulmamazlığına iman etmekle kalmaz,

[1]O devirlerde adı 'Pactoman'a çıkan daha iki kişi vardı ki, bunlardan biri Tevfik Rüştü Bey, öbürü de Titulescu idi.

milletlerin alın yazısını kökünden değiştireceğine ve hükümlerinin, tabii kanunların hükmü gibi, kıyamete kadar süreceğine inanırdı.[2] Onun içindir ki, Hitler'e — sanırım; — küreyi tersine döndürmeğe çalışan bir çılgın diye bakardı.

Evet, Hitler, o zamanların ölçülerine göre, dahi, belki çılgının biriydi. Lâkin, her nasılsa, Çekoslovakya'nın içyüzünü nice akıllılardan daha iyi görüyordu ve bütün kalelerinin, bütün askerî techizlerinin ve bütün «Harp Potansiyelî»nin S saati çalınca bir şeye yaramayacağını, zira bunlar arkasındaki milletin birlikten ve savaş şevkından ne kadar mahrum olduğunu anlamıştı. Neden görüp anlamayacaktı? Beşinci kol, bu memleketin her yanına, çoktan dal budak salmıştı. Prag'da nice Alman tüccarları, nice iş adamları vardı ki, bavullarının dibinde esham, para veya hesap dosyaları yerine askeri üniformalarını gizleyordu. Bunlar, ekseriyetle güleryüzlü, babacan ve hovarda insanlardı. Kendileri hakkında herhangi bir şüpheye düşmek kimsenin aklından geçmezdi. Her yere girip çıkarlar; herkesle dostluk, ahpaplık ederlerdi. Bazılarına Skoda fabrikalarının kapıları bile açıktı. İçlerinden bir kaçı, arasıra, yakayı ele verse bile — zira, Prag, bunları Çekoslovakya gizli polisi hesabına (fisebilullah) takip eden Almanya'dan kaçıp gelmiş Yahudilerle doluydu — evet, yakayı ele verse bile, nihayet hudut dışı edilmekle kalır ve yerlerine, çok geçmeden başkaları gelirdi.

Hoş, gelmese de Beşinci Kol, zaten bir şey kaybetmezdi ya. Biraz yukarıda anlattığım gibi, dört Milyon Südetli arasından bu vazife için binlerce kişiyi bir anda «seferber» etmek işten bile değildi.

---

[2]Hatay davamızın Milletler Cemiyeti'ne intikali takdirinde bizi destekleyip desteklemeyeceklerini Hariciye Nazırı Krofta'ya sorduğum vakit bana: «Biliyorsunuz ki, demişti, biz, prensip itibariyle Harp sonrası muahedelerinin değişmemezliğine karar vermiş bulunuyoruz. Davanızda haklı veya haksız olabilirsiniz. Bu, bizi aslâ alâkadar etmez.

Dahası var: Prag'da başka milletlerden, hattâ Çek dostu sayılanlardan bazı Hitler taraftarlarına dahi rasgeliniyordu. Bu gibiler, Führer'in davasını — hele Südetland bahsinde tamamiyle — haklı bulan ve Avrupanın nizamını, selâmetini Versailles, Saint Germain Muahedelerinin tadili şartına bağlayan kimselerdi. İkinci bir Cihan harbi tehlikesinin de ancak böyle bir tedbirle önlenebileceğine inanmakta idiler. Öyle ya; seksen beş milyonluk genç, dinç bir milletin kaynaştığı koca bir Cermen âlemi, nasıl olur da, bir takım yaratma devletlerin zinciriyle çep çevre çevrilerek, adetâ, siyasi bir karantina bölgesi, yahut da bir Toplama Kampı haline sokulabilirdi? Sokuldu ise, bu durum, aslâ devam edemezdi. Enerjileri, kudretleri dünyaca malûm olan Almanlar, er geç, o çemberi kırıp geçirecekti. İyisi mi böyle bir patlamaya meydan vermeden sulh yoluyla, müzakere yoluyla bir uzlaşmaya vararak Hitler'in sesinde, en son haddini bulduğu hissolunan millî galeyanı teskin etmeliydi.

Bundan başka, o yabancı Hitlerciler, şunu da düşünüyorlardı: Çekoslovakya'yı küçük parçalara ayırmak ve onun bugünkü Harp Potansiyelini azaltmak Batı Avrupa medeniyetinin menfaati icabındandır. Çünki, bu millet, şimdiki kudretiyle bırakıldığı takdirde, kıtanın göbeğinde bir âfetin kaynağı olabilir. Neden mi, deyeceksiniz? Zira, Çekler Islavdırlar ve haddizatında bir Panislavizm cereyanı olan Rus Komünistliği Avrupaya en kolaylıkla Çekoslovakya koridorundan geçip beri yakaya yayılmak imkânını bulur. Zaten, Çek ordusunun Erkânı Harp reisi, ilk Cihan Harbinde, Avusturya askeri olarak, kendi gönül rizasiyle Ruslara teslim olmuş yüzlerce Çek'ten, yüzlerce Slovak'tan biri değil miydi? Bir çok arkadaşı ve milletdaşıyla birlikte — ki o sırada, bunlardan bazıları Çek ordusunun yüksek rütbeli subayları idiler — orada talim ve terbiye görmemiş miydi? Gerçi, Prag'da daimi bir de Fransız

askeri «müşavere heyeti» vardı ama, General ve Albayları, hemen her törende, her kabul resminde, her ziyafette görünmekle beraber, ne yaptığını, neye yaradığını kimse bilmezdi ve Çekoslovakya ordusu erkânının bu heyetle münasebeti de, sanırım, diplomatik temaslar hududunu aşmazdı. Nitekim, o Generalle, o Albaylar, felâket günü gelip çatınca Masaryk'in mezarı üstüne bir çiçek demeti bırakıp gittilerdi. Hitlercilere, bu da ispat etmişti ki, Çekler, yalnız soyca değil, askerlikçe de Fransızlardan ziyade Ruslara yakındılar. O devirlerde, yabancı Elçiler arasında en çok ehemmiyet verdikleri ve «Acaba, bizim hakkımızda ne düşünüyor?» diye gözünün içine baktıkları da — gene bu yabancı şâhitlere göre — Rusya Birleşik Sovyet Şuraları Elçisiydi.

İşte, Çek dostu ve tarafsız milletlere mensup bazı kimseler, bütün bu görünüşleri birer delil telâkki ederek, Çekoslovakya'ya, Hitler'in dediği gibi Orta Avrupa'nın bağrına saplanmış, sapı Moskova'nın elinde, bir hançer gözüyle bakıyorlardı. Bunu, böyle gören yabancı Hitlercilerin başında bir de Fransız yazarı vardı. Bu adam, sözde, şair Rainer Maria Rilke'nin çocukluk ve gençlik hayatına dair bir takım «biyografik» vesikalar toplamak için, epiyce zamandan beri, postu Prag'da sermiş bulunuyordu ve kendini, tamamiyle fikir ve edebiyat meselelerine vermiş, gündelik hayatın, hele politikanın dedisinden kodusundan hiç bir şey anlamaz görünüyordu. Büyük bir bankerin oğlu olmak dolayısıyla, gençliğinden beri Avrupanın yüksek ve «kozmopolit» çevrelerinde, kadın erkek bir sürü «mondain» şahsiyetlerin dostluğunu veya âşinalığını kazanmış olduğu için eski Kontlar, Baronlar ve hattâ Prenseslerle dolu bu Prag şehrinde hemen her yere girip çıkabiliyordu ama, bu imkânlardan fazla istifade etmesini istemiyor gibiydi... Davetlerin çoğuna burun kıvırıyordu. Kabul edip gittiği toplantılarda ise pek az kişiyle konuşuyor veya hiç konuşmadan bir kenarda

durup âlemi seyrediyordu. Giyinişi, kalıbı, kıyafeti hal ve tavrı da hayli acayipti bu adamın. Küçücük sıska vücudunu, arasıra, yakınınızdan sessizce geçerken bir hayalet görmüş gibi ürperirdiniz. O. bazan, size hiç bakmadan kayar, gider; bazan da sık bir cemiyet kalabalığının içinden süzülerek yanınıza sokulur; otomatik bir nezaketle elinizi sıkıp selâmlaştıktan sonra, size, bir takım sualler sormağa başlardı. Fakat, zannetmeyin ki, bu sualler herhangi bir ciddî mevzuà dairdir. Aslâ. O, çekirdekten yetişme bir salon adamıydı. Bir kabul resminde, bir çay ziyafetinde zihin yorucu bahisler üzerinde konuşmanın ne kadar büyük bir patavatsızlık olduğunu bilirdi. Bunun içindir ki, henüz ergenliğe ermiş bir oğlan çocuğu sesiyle kulağınıza fısıldadığı «istifhamlı» lâflar, nihayet, şunlara benzer şeylerden ibaretti: «...Elçisinin üniformasını bütün bu nişanlar, bu sırmalarla fazla yüklü bulmayor musunuz?». «Şu karşıdan gelen Madam xxx değil mi? Kocasından ayrılmak üzere diyorlar; siz de işittiniz mi?». «Demin, Matmazel xxx'ye rasgelmiştim. Pek güzelleşmiş; bilmem, tanır mısınız?» «İşte mahabetli Prenses xxx — Ooo, dilim alışmış, pardon. Hâlâ prenses diyorum — Asillik unvanlarını kaldıran kanunlara göre sadece «madam» demem lâzımgelirdi.» Sonra, birden lâfı gene sorguya çevirerek: «Fırsat düşüp de gördünüz mü Lopkoviç'lerin şatosunu?»

Sanki, Proust'un «snob» tiplerinden biri canlanmış da yanıbaşımda konuşuyor gibidir. Yazdığı kitapları, *«etude»*leri, kritikleri, hattâ, Fransa'da, bir vakitler, hayli «polemik»lere meydan açmış olan (Ya Moskova ya Hitler) adlı eserini unutup insanın, ona, ne basit, ne manâsız, ne budala adam, diyeceği gelirdi. Zannıma göre, Fransız yazarı, bu havailikleri, bu abuk sabuk görünüşleri sayesindedir ki, Prag'da artist kahvelerinden, Üniversite çevrelerinden, konferans salonlarından tutun da Beneş'in oturduğu Saraya kadar bütün kapıları kendisine açık

buluyordu.

Nitekim, ben onu ilk defa, bu tarihî Sarayda, Romanya Kralı Karol'un şerefine verilen tantanalı bir kabûl resminde, Fransız Elçiliği Müşteşarımn delâletiyle tanımıştım. Sonraları, onunla ülfette devam edecektim. Zira, nice kusur ve acayipliklerine rağmen benim için bir tek meziyeti vardı ki, o da Marcel Proust hakkında son derece dikkate değer bir eser yazmış olmasıydı. Bundan başka oturduğu mükellef apartmanda, arasıra tertibettiği çay toplantılarındaki edebiyat ve «biyografi» musahabelerinden de büyük bir zevk duymakta idim. Gün gelip de bu yüksek kültür sahibi Fransız'ın, Çek polisi tarafından adi bir casus gibi hudut dışına atıldığını işittiğim vakit hayretten donakalmıştım.

★

İşte, 1936-1937 yıllarında, iç durumu bakımından Çekoslovakya, böyle bir kargaşalık halinde idi ve Prag'ın bir Babil Kulesinden hemen hiç farkı kalmamıştı. M. Beneş, istediği kadar, Dış Politikasına hız vermeğe çalışsın, dost ve komşu devlet ve hükûmet reisleriyle, istediği kadar, karşılıklı ziyaretler tertip ededursun, bu ziyaretler esnasında Çekoslovakya'nın maddî manevî kudretlerini, imkânlarını, avazı çıktığı kadar, sayıp dökedursun, bu manzarayı örtmeğe bir türlü muvaffak olamıyordu. Polonya ve Macaristan gibi kıskanç komşular, onun bu hareketliliğine bir iç huzursuzluğun kıvranışları manâsını vererek gülüyordu. Dostlar ve müttefikler ise, sanırım, vakitsiz ve yersiz bir telâşa düştüğüne hükmederek ona, sükûn tavsiye etmek lüzumunu duyuyordu. Bir takım tarafsızlar da — Ah bu tarafsızlar! — vardı ki, Beneş'in diplomatik gösterileriyle, Hitler'i büsbütün kışkırttığını düşünüyordu.

Nitekim, Küçük Anlaşma'nın üç direğinden biri olan Yugoslavya da bu fikirde idi. M. Beneş'i, her yaptığında tasvip eder görünen ve onunla sağdaşlık eden bir Rumanya Kralı İkinci Karol kalmıştı.

Pek iyi hatırlarım; Prag'a gelişimin ilk aylarından birinde, M. Beneş, bu biricik vefalı dostunu ziyaret için yola çıkıyordu. Küçük Anlaşma ile Balkan Anlaşması arasında bir «sıhriyet» mevcut olması lâzımgeldiğini düşünerek Yunan Elçisiyle birlikte, kendisini, garda uğurlamağa gitmiştim. Bir de ne göreyim? Bu merasime iştirak edenler içinde, Prag'daki elçilerden hiç kimse bulunmadığı gibi Küçük Anlaşma'nın anası Fransa ile başlıca üyesi Yugoslavya'nın da tek temsilcisi yoktu. Bununla beraber, Çek basınının büyük bir kısmı bu seyahate pek geniş bir manâ vermekten geri kalmamıştı. Bazı gazetelerin yorumlarına göre M. Beneş'in Bükreş'e gitmesiyle Üçüzlü Anlaşma, evvelkinden çok daha ziyade sağlamlaşacak, üyeler arasındaki bağlar, daha ziyade perçinleşip askerî ve siyasi tam bir blok haline girecektir.

Gerçi, biz, Bükreş'de, iki devlet ve iki hükûmet erkânı beyninde ne gibi müzakereler cereyan ettiğini, nelere karar verildiğini bilmeyorduk ve Çek basınının yaptığı imalarla yorumların ne kadar havadan olduğunu ancak, beş altı ay sonra, Rumanyanın havaî Kralı, «iadei ziyaret» için Prag'a geldiği zaman anlayacaktık. İkinci Karol, buraya, bütün Saray erkânı, oğlu, odalığı ve av takımlarıyla teşrif buyurmuşlardı.

Hey, neydi o günler!... Prag, Haşmetli misafiri şerefine, baştan başa donanmış ve bütün bir hafta geceli gündüzlü düğün bayram etmişti. Askerî geçit resimleri mi istersiniz; balolar, şölenler, sürgün avları, seyirler, seyranlar mı istersiniz; Majeste'yi ağırlamak, eğlendirmek ve pohpohlamak için elden ne geldiyse yapıldı ve bu şenlik alanında, biz Diplomatların, biz *«figuran»*ların tâb ve tâkâti ise, kabul merasiminde sıra sıra dizilmeler, saatlerce ayak üstünde durmalar, ense kırıp kafa iğmeler, sofralarda biri birinden uzun nutukların azabını çekmelerle kesildi gitti idi.

Bari bu yorgunluklarımız bir işe yaramış olsaydı... Ne gezer. Kral Karol'un, Prag'a o tarihî seyahatinden iki üç sayfalık bir siyasi rapor çıkarmak imkânını bile bulamamıştık. İlk verilen büyük «banquet»de, B. Beneş'in elli, Haşmetlinin kırk dakika süren «hitabe»lerinden aklımızda dikkate değer tek cümle dahi kalmamıştı. Protokol zoru ayakta dinlenen Kralın nutku esnasında, Elçi haremlerinden biri bayılıp yere yığılmış; Beneş konuşurken de sofranın uç tarafında yaşlı bir diplomat, uyuya kalmıştı. Bu iki hâdise, bereket versin ki, herkesin kapanmak üzere olan gözlerini açtı. Yoksa, genç ihtiyar, davetlilerin büyük bir kısmı bu yaşlı diplomatın ve yahut o Madamın âkıbetine uğrayacaktı. Zira, Rumanya Hükümdarı ile Çekoslovakya Cumhurreisinin nutukları, yalnız lüzumundan fazla uzun olduğu için değil, mevzularındaki masal çeşnisi bakımından da bir hayli uyutucuydu. Düşünün ki, her iki «hatip» o günün bütün ateşli meselelerini bir yana bırakmışlar; bize ve biribirlerine, bundan bilmem kaç yüz yıl evvel Moldavya Voyvodalarıyla Bohemya Prensleri arasındaki dostluk münasebetlerinden bahsedip durmuşlardı.

Böyle bir bahis, içimizden yalnız bir kişiyi, büyük Çek tarihçisi Dışişleri Vekili Dr. Krofta'yı ilgilendirebilirdi. Fakat, o da yanıbaşında baygınlık geçiren Elçi karısıyla meşgûl olduğundan bunu, lâyıkıyla dinlemeğe vakit bulamamıştı sanırım.

İşte, Rumanya Kralı Karol, 1937 yılı Çekoslovakyasının bulanık ufuklarından, bir kuyruklu yıldız misali, gözler kamaştırarak ve arkasında hiç bir iz bırakmayarak böylece geçip gitmişti. Haşmetli, bize kâh Mareşal, kâh Amiral, kâh Hassa alayı kumandanı üniformalarının sırmaları, sorguç ve nişanlarıyla donanmış olarak görünmesine rağmen üzerimizdeki tesiri de «şahanelik»ten pek uzak kalmıştır. Yüzünün ifadesi o kadar kaba, tavır ve hareketleri o kadar bayağı idi ki, en iyimser, en hoşgörür insanda bile an-

cak bir mühimsememezlik hissi uyandırabilirdi.

Manisa Milletvekilliğim sıralarında, bir Balkan Birliği konferansı münasebetiyle Bükreş'e gittiğim zaman onu, Sinaia şatosunda, bir kere daha görmüştüm. Prag'da kendisine bunu hatırlatmak isteyince adetâ dudak bükerek: «Ha evet; şu Balkanik toplantıda...» demişti. Karol'un bu baştan savma cevabında Balkan Birliği'ne karşı bir nevi «istihfaf» tonu sezmemek mümkün değildi. Hiç şüphesiz, Avrupanın göbeğinde, bu bin yıllık Bohemya Kralları sarayında, Hohenzollern Hânedanının bu kibirli torunu, bir Balkan memleketinin Hükümdarı olduğunu hatırlamak istemeyordu. Meğer, «snobisma» denilen kusur, yalnız sonradan görmüşlerin hastalığı değilmiş.

★

M. Beneş, bu diplomatik nümayiş fiyaskosundan, hattâ büyük Masaryk'in ölümü ve Avusturya Anschluss'u yas ve elem günlerinden sonra dahi, gene fütur getirmeyecek, Müttefikler arası dostluk gösterilerine devam edecekti. Bu gösterilerden biri, artık Südet davası, adam akıllı alevlenip saçağı sardığı anlardı. Fransa Hariciye Nazırı Yvon Délbos'un Prag'a daveti oldu. Hâdisesiz bir gün geçtiği yok. Bir curcunadır gidiyor. Südet Almanları, gemi azıya almışlar; parlamentodaki Milletvekilleri, gazetelerdeki yazarları, sürü sürü miting hatipleri ağzından, bar bar bağırarak «idarî bağımsızlık» davalarını savunmaktalar.

Bunun arkasından Hitler'in yalnız «orkestra şefi» değneği gözükmeyor, ayni zamanda kendi sesinin de bu bando muzikaya katıldığı işitiliyor ve bu ses, bir patiska çarşafın liyme liyme yırtılırken çıkardığı keskin hışırtılara benzeyen bu ses, biz tarafsızların, biz masumların harimindeki sükûnu bozan bir tempo ile perde perde yükselmededir. Radyonuzun düğmesine dokunur dokunmaz «Hak tuh» diye ağız dolusu söğen bir adamın tükrükleri halinde suratınıza fışkırıyor, nefesinizi tıkıyor. Sık sık tekerrür eden

Deutschland'ları «*National Socialismus*»ları ve «*aber*»leriyle kulaklarınızı tırmalıyor.

Şimdi, bu «leitmotivelere Hitler, bir yenisini daha ilâve etmişti. Her cümlesinin başında veya sonunda bir «Herr Beneş», «Der Beneş» nakaratı alıp yürüyordu. Belli ki, Alman Devlet Reisi, doğrudan doğruya Çekoslovakya Cumhurreisinin şahsına hücum etmeğe başlamıştır. Bu, Truva muharebelerinde Akiles'in Hektor'a meydan okumalarını, yahut da Orta Çağ Prenslerinin aralarındaki memleket dâvalarını «düello» ile halletme âdetlerini hatırlatıyordu. Lâkin, Beneş, Hitler'in bu «düello»ya davetlerini işitmemezlikten geliyordu. Beneş, sesini torbaya koymuş: artık ne Çekoslovakya'nın askerî kudretinden, ne de kurduğu emniyet sisteminin sarsılmazlığından bahsediyor, kara kara düşünüyordu. Yahut da Hariciye Nazırıyla baş başa vererek şu uğursuz Südetland meselesine «hukuki» bir hal çaresi bulmağa çalışıyor; şimdiden bir yabancı devletin temsilcileri tavrı takınmış olan Alman azınlığı Mebuslariyle el altından müzakerelere girişiyor, hattâ, bazı taleplerini kabul eder görünüyordu. Lâkin, bunların talepleri, o, kabul eder göründükçe, bir iken iki, iki iken üç oluyor, Südet bölgesi sınırlarını aşıp hâlis muhlis Çek malı olan yerlere kadar genişliyordu. Evet, Südet Almanları, yavaş yavaş «Prag da bizimdir. Çünkü, bu şehri bütün sarayları, şatoları, anıtları ve köprüleriyle bizim ecdadımız kurdu.» demeğe başlamışlardı. Prag'a, Praha'ya, Çeklerin o güzelim Altın-Praha'sına Almanlık damgasını basmak! Yooo, küfrün, haddini bilmemezliğin bu derecesi, Beneş şöyle dursun, en uysal kimselerin bile havsalasına sığamazdı.

Dost Fransa Hariciye Nazırı, Prag'a, işte böyle bir *atmosfer* içinde gelmiş bulunuyordu. Bu hal, Fransız devlet adamı üzerinde nasıl bir tesir kıldı? İki üç günlük misafirliği ona, Çekoslovakya'yı tehdideden âfeti, bütün genişliğiyle sezip anlamak imkânını verebildi mi? Çek arkadaşlarıyla, o bizim dinlediğimiz

basmakalıp nutuk edebiyatı dışında neler konuştu? Bilmeyorduk, fakat dikkatli bir müşahadeci için M. Yvon Délbos'un yüzündeki, hal ve tavırlarındaki durgunluğu, dalgınlığı görüp de bu temaslardan ne kadar bunalmış, hâttâ ne kadar çökmüş olduğunu keşfetmemek mümkün değildi. Hele, onunla yan yana gelip beş on dakika konuşmak fırsatını bulduğum Çernin Sarayının holündeki durumunu ben, ancak şaşkınlık sözüyle ifade edebilirdim.

M. Délbos, bu geniş ve kalabalık holde, kendini adetâ kaybetmiş gibiydi. Kafasında, o Fransızlara mahsus *cartesien* berraklıktan hiç eser kalmamış, gözleri boşluğa dalmış, düşünüyor, lâkin, düşündüğünü ifadede zorluk çekiyor gibiydi. Bana, herhangi bir başlangıça lüzum görmeden Türkiye ile Fransa arasındaki «an'anevi dostluk»tan bahsedeyim dedi, sonunu getiremedi. Zira, o anda, sanırım, aklına bir den bire Hatay meselesi gelmişti. «Ona da bir hal çaresi bulacağız.» demek istedi. Kendini tuttu ve «Takdir edersiniz ki, bu işte durumumuz gayet nâziktir. Fransa, bir İslâm İmparatorluğu olmak itibariyle Arap âleminin hissiyatını kollamak mecburiyetindedir.» gibi acayip sözlerle açtığı bahsi kapamağa çalıştı. Belki, o sırada, adamcağızın zihni büsbütün başka şeylerle meşguldü.

Çekler, — yani Çek hükûmeti — büyük bir «müsamaha» göstererek bu «*soirée*»ye ileri gelen bir kaç Südet Milletvekilini de davet etmişlerdi ve bunların başında Alman azınlığı şeflerinden biri, Dr. Frank vardı. Biraz sonra, Fransa Hariciye Nazırı, işte böyle bir heyetle, gene Çeklerin tertibettiği bir «mülâkat»ta bulunacaktı. Bu «vakıa» bana, şimdi, Münih uzlaşmasına doğru atılmış ilk adım gibi geliyor.

Meğer, o tarihlerde her vakıanın, her sözün, her hareketin böyle bir *sembolik* manâsı varmış da ne Çekler, ne bizler anlayamamışız. Nitekim, büyük Masaryk'in cenaze alayı, diyebilirim ki, bunlardan biriydi. Evet, diyebilirim ki, — daha doğrusu bunu, şimdi

öyle görüyorum — Çekoslovakya'nın bütün tarih boyunca yaşadığı kısacık ikbal ve istiklâl devri, sanki o gün, bu adamla beraber toprağa gömülmüş gibiydi. Tabutun peşi sıra baştan başa dolaştığımız Prag şehrinin her sokağını, her caddesini, her meydanını, bize yalnız bu hissi vermesi lâzımgelen bir kasvet kaplamıştı. Halkın gözyaşları, hıçkırıkları, çığlıkları havayı öylesine bir yas ve tasa, hattâ öylesine bir yeis ve ümitsizlikle bulandırmıştı ki, güya dünyanın sonu geldiğine hükmedilebilirdi. Onbinlerce insan yığınlarının, hep birden, bu kadar derin, bu kadar taşkın bir yürek acısına kapılışı — Masaryk çapında dahi olsa — bir devlet reisinin veya bir millet babasının kaybıyla izah olunamazdı. Kaldı ki, bu devlet reisi, çoktan beri, iş başından çekilmiş bulunuyordu. Bizim Atatürk'ümüz gibi kendisinden vatana, daha bir çok hizmetler beklenen çağda bir «eceli kaza»ya kurban olup gitmiş de değildi. Doksan yaşını boyladıktan sonra sönüp göçmüş bir «pirî fânî» idi. Aylardan beri cançekiştiğini herkes biliyordu; günün birinde ortaya yayılan ölüm haberinde, en zayıf sinirli kadınları bile sarsacak, heyecana düşürecek bir «olağanüstülük» yoktu.

Olsa bile, yüzlerce yıllık esirliği devrinde sessizce mihnet çekmeği, sevinçleri kadar hınçlarını da gizlemeği öğrenmiş olan soğuk kanlı, sinsi Çek halkına nasıl yakıştırılabilirdi bu sokaklara dökülüp ağlamalar, sızlamalar? Evet, bu öylesine bir millî yas manzarasıydı ki, insan — hayalini zorlamağa lüzum görmeksizin — kendini Cermiya Nebi zamanında, Filistin çölleri ortasındaki Beni İsrail «nevhager»leriyle karşılaşmış zannederdi. Bütün «trafik»i durdurulmuş; otomobilleri, otobüsleri, tramvayları kaldırılmış; binaları suspus olmuş Prag şehrinin, gerçekte dahi, Tih sahrasından farkı kalmamıştı.

Bununla beraber itiraf ederim ki, o gün, bir alay oniformalı Fevkalâde Devlet Temsilcileri arasında, Masaryk'in tabutu arkasından yürürken böy-

le bir «mistik» duyguya kapıldığımı aslâ hatırlamıyorum. Zira, bu cenaze alayı, resmî cephesinden, bir millet babasının veya bir millî kahramanın şanına lâyık bir tarzda değil, herhangi bir devlet reisinin ölüsüne münasip bir tören protokolüne göre tertip edilmişti. Alayın en önünde Masaryk'in oğlu ile kızı, bunların ardında Cumhurreisi M. Beneş, M. Beneş'in arkasından da dost devletlerin «fevkalâde temsilcileri» saf, saf, memleket adlarının alfabe sırasınca yürüyordu. Bunlardan sonra Çekoslovakya hükûmeti erkânı ve daha sonra da «fevkalâdelik» pâyesini taşımayan Elçiler geliyordu.

Ben, hükûmetimiz tarafından Fevkalâde Temsilci tayin edildiğim için ön sıradakilerin arasında idim ve bir yanımda Sovyet Rusya'nın eski Ankara büyük Elçisi Suriç, öbür yanımda Yugoslavya Başvekili Stoyadinoviç vardı. Pek çoktan tanıdığım Suriç, ikide bir, kolumu dürtüp kendisini Stoyadinoviç'e takdim etmemi isteyordu. Ben ise, o zamanlar Yugoslavya Krallığı ile Komünist Rus hükûmeti beyninde diplomatik münasebet yerine sadece düşmanlık hüküm sürdüğünü bildiğimden Suriç Yoldaşın isteğini yapmağa bir türlü cesaret edemiyordum. Kaldı ki, Stoyadinoviç'le ancak bir saat önce tanışmış idim. Buna rağmen, Suriç'in ısrarları o kadar sıklaşmıştı ki, nihayet canımı dişime alıp Yugoslavya Başvekilinin kulağına: «Mahzur görmezseniz size, Sovyet Büyük Elçisi dostum M. Suriç'i takdim edeyim.» diye fısıldamak zorunda kalmıştım. Stoyadinoviç, bereket, beni mahçup durumda bırakmadı ve hemen Rus diplomatiyle konuşmağa başladı. Suriç Yoldaş da, bu hizmetime karşılık, biraz sonra, beni bir takım öğmeler ve pohpohlamalarla Fransa Başvekili M. Léon Blum'a tanıtmıştı. Zira o tarihlerde, Suriç Paris Büyük Elçisiydi ve Fransa'nın üç esaslı politik Partisi arasında *Front Populaire* (Halk Cephesi) namiyle kurulan bir solcu birliğin hazırlanışında ehemmiyetli roller oynadığı söyleniyordu. Fakat, o bana,

bu başarılarını anlatacağı yerde, üç saat süren yürüyüşümüz esnasında, hep Türkiye'ye, Ankara'ya dair bahisler açmıştı. Hattâ, bu münasebetle, o günlerin başlıca dedikodusunu teşkil eden İnönü - Tevfik Rüştü Bey küskünlüğünü, ilk defa, Suriç Yoldaş'tan duymuştum[1].

Size, bu fıkraları hikâyeden maksat Masaryk'in cenaze alayında bulunanların, sağlı sollu yayakaldırımlarında birikmiş halk yığınlarını kaplayan mânevi ve mistik tesirlerden ne kadar uzak olduğunu belirtmektir. Mutlaka, önümüz sıra yürüyen Temsilciler de bizim yaptığımız işten başka bir şeyle meşgul değildiler. Bir kısmı, gerçi konuşmayordu. Fakat, bu «sükûti»lerin de, buraya yalnız kendilerini ve üniformalarının şatafatını göstermeğe gelmiş gibi bir halleri vardı. Hep dimdik yürümeğe ve alfabe sıralarını kaybetmemeğe çabalıyorlardı. Bunların gözünde, belli ki, Protokol kaideleri ve *préséance* nizamı, ölümden daha üstün, ölümden daha ehemmiyetli bir «emri-hak»tı.

★

Çekoslovakya devletinin kurucusu hakim ve büyük Masaryk, 1937 yılının yaz mevsimi sonlarında, işte böylece toprağa gömülmüştü. Bu günün üstünden bir yıl geçmeden Avusturya, iki yıl tamam olmadan Çekoslovakya ortadan kalkacaktı ve biz, içimizden, Masaryk'in cenazesi geçerken Prag sokaklarında ağlaşan halkın taşkın kederini pek yerinde bulmağa başlayacaktık. Hattâ, tarihin bu haşin realiteleri karşısında *mistik* düşüncelere dalmak imkânımız olsaydı, bunu, belki de eski kâhinler gibi bir uğursuzluk alâmeti saymaktan çekinmeyecektik.

İmkânımız olsaydı, diyorum. Herhangi bir hâdise üzerinde uzun boylu durmağa ve ondan bir takım hükümler çıkarmağa, zati, vaktimiz de yoktu

[1]Söylendiğine göre Tevfik Rüştü Bey, Nyon Konferansında hükûmete danışmadan bir takım taahhütlere girdiği için Başvekil İnönü'nün itimadını kaybetmiş imiş.

ya. Olaylar, biri birini kovalıyor; hemen her hafta, her gün yeni bir meseleyle karşılaşıyorduk. Bu olaylar kasırgası içinde, halk da Masaryk'in ölümünü, hattâ bir vakitler Masaryk denilen bir adam olduğunu unutmuş gitmişti. Belki, dirilip mezardan çıksa, «Sen de kimsin?» diyecek hale gelmişti. Halk «psikoloji»si bu! Şimdi, büyük ve coşkun bir sevgi, bir heyecan, biraz sonra tam bir kayıtsızlık. Bugün derin bir saygı ve hayranlık, yarın bir hiçe sayış; hattâ, evet hâttâ bir kötüleyiş, bir horgörüş. Tevekkeli, Wellington kendi lehinde veya kendi aleyhinde yapılan bütün sokak gösterişlerini, daima «Köpük» diye vasıflandırmamış.

İşte, 1938 Martının sonlarında, — yani Anschluss'un hemen ertesi günlerinde — Prag'ın o köpüklerinden ve o köpürüşlerinden artık hiç bir iz kalmamıştı. Herkesi derin bir düşünce almıştı. Tam bu sıralarda idi, bilmem hangi vesile ile, M. Beneş'in bir «kabul merasimi»ne gitmiştik. Saray merdivenlerinin basamaklarında gene *Légionnaire*'ler selâma duruyordu. Teşrifat Nazırı, gene tehalükle davetlileri karşılıyordu. Aynalı Salonun ortasında Madam Beneş, gene her vakitki tatlı gülümseyişleri, okşar bakışlarıyla bize, yumuşak ve beyaz elini uzatmıştı. Hattâ bu eli, özel bir samimilikle uzun bir müddet, önümüzden giren Sovyet Rusya Elçisinin avucunda bırakmıştı.

Fakat, bilinemez nedendir, havada tuhaf bir durgunluk vardı. Bütün yabancı diplomatlar, bahsi geçen bu Elçi de dahil olmak üzere nasıl hareket edeceklerini, ne söyleyeceklerini şaşırmış gibiydiler. Hele Alman Elçisi, aziz dostum Eisenlohr[1] bir köşeye sinmiş kalmıştı. Toplantıda yalnız iki kişi var-

[1]Bu zat, vatansever bir Alman olmakla beraber hükûmetinin harpçi ve fütuhatçı gidişini pek hoş görmezdi sanırım. Adı, biraz da Beneşçiliğe çıkmıştı. Nitekim, işgalden biraz evvel geriye çağırılışını buna hamledenler oldu. Müttefiklerin

dı ki, dünyaları fethetmiş iki ordunun Kumandanları cakasıyla dolaşıyordu. Bunlardan biri Polonya, öbürü de Macaristan Elçisi idi. Çeklere karşı, her ikisinin gözlerinde beliren yüksekten bakışlarda, her ikisinin dudaklarındaki bükülüşlerde, yalnız, «Bugün Avusturya'nın başına gelen yarın sizin de başınıza gelecek.» mânası okunmayor; sanki bu umut şimdiden gerçekleşmiş gibi bir kötü sevincin sinsi sinsi pırıldadığı hissolunuyordu.

Öyle ya; o mahut Versailles, Saint Germain sulh konferanslarının kargaşalığı içinde türlü politika şaklabanlıklarıyla kahraman Polonyalıların kömür havzalarını, asil Macaristan'ın bereketli topraklarını aparmak kolay mıydı? İşte şimdi, M. Beneş için bu haksızlığın hesabını vermek zamanı gelip çatıyordu.

Sahi, bu Beneş denilen adam da hâlâ nerede? «Hem, bizi buraya davet etmiş; hem de yarım saatten beri ortaya çıkmayor; biz misafirlerine «Hoş geldiğiniz» demekte gecikip duruyor.» O iki komşu devlet elçilerinden biri, yanıbaşımda böyle mırıldanıyordu. Ben, işitmemezlikten geliyordum ve içimden «Belki, birden bire hastalanıverdi.» diyordum.

Biraz sonra, M. Beneş'i, Hükûmet erkânının önünde —daha doğrusu ortasında— sağa sola kafasıyla selâmlar vererek geçerken görünce, yanımdaki Polonya veya Macaristan Elçilerinin tepesi büsbütün atıyor: «Hele şuna bakınız; hele şu herife bakınız. Bu ne küstahlık... Görgüsüz milletin görgüsüz devlet reisi.» diye söylenmeğe başlayorlar.

Halbuki, bence zavallı Beneş, o gün sadece bir

---

zaferinden sonra (Nürenberg Harp Mücrimleri Mahkemesi) nde Eisenlohr adının Naziler tarafından öldürülmek istenilenler arasında geçtiği görülür. Şöyle ki, Hitler, Beneş'in dostu telâkki edilen bu diplomatın vücudunu ortadan kaldırmak ve bu cinayetin suçunu Çeklerin üstüne atmak suretiyle Çekoslovakya'ya bir harp açmak vesilesini bulacak ve böylece bir taşla iki kuş vurmuş olacaktı.

eksiklik duyusu içinde idi ve bizden, bunu belli etmemek için, çekinen, sıkılan bir hali vardı. O kadar özen, o kadar güvenle kurduğu binanın böğründe, daha yirmi yıl geçmeden, koca bir gedik açılıvermişti: Avusturya Anschluss'u... M. Beneş, daha iki üç hafta evveline, daha düne gelinceye dek böyle bir kazanın olacağına ihtimal veremezdi. Avusturya'nın istiklâli Büyük Devletler arası «ahit»lerin garantisi altında değil miydi? Milletler Cemiyeti gibi bir cihan kurulu, bütün «hukuki» ve «politik» cihazlarıyla her türlü «işgal» ve «ilhak» hareketini önlemek, buna teşebbüs edenleri cezalandırmak vazifesini üstüne almış bulunmayor muydu? Fakat, işte ne o Büyük Devletler ahitlerine vefa göstermişler, ne de o Kurul herhangi bir savunma tedbirine baş vurmuştu. Hattâ, evet, hattâ Dolfuss «Push»unda Brenner'e yığılan İtalyan orduları da, bu sefer, yerinden kımıldamamıştı. Bir takım boğuk itiraz sesleri arasında atı alan Üsküdarı geçmişti. Demek ki, yarın öbür gün, Çekoslovakya da, pek âlâ, böyle bir âkıbete uğrayabilir ve hiç kimse imdadına koşmazdı.

Evet, Beneş'in zihni, o sıralarda, şüphesiz bu gibi düşüncelerle dolup dolup boşalmakta idi ve yabancı diplomatlarla konuşup hoşbeş edecek halde değildi. Hem, ne konuşacaktı artık bizimle? Onun gözünde, sanırım, biz artık hiç bir şeyi temsil etmeyorduk. Hiç bir işe yaramazdık. Bizden öğreneceği hiç bir bilgi kalmamıştı. Düne kadar Duvayenimiz olan Avusturya Elçisi bile memleketinin uğradığı felâkete dair ona, tek bir haber vermeksizin ortadan sıvışmış, gitmişti[1].

M. Beneş, o günlerde, kendini yalnız böyle bir

[1]Burada bahsi geçen Avusturya elçisi Marek adında, namuslu, iyi bir adamdı. Aschluss'dan sonra memleketine dönmedi. Prag'da kaldı. Çekoslovakya Almanların eline geçince kendisini pek hırpaladıklarını, Harpten sonra da Rusların (Toplama Kamp) larında ölüp gittiğini haber aldık.

hayal düşüklüğüne mi bırakmış bulunuyordu? Etrafındakilerden aldığım «intiba»a göre, öyle sanıyorum ki, umudunu henüz büsbütün kaybetmiş değildi. Silâhlı bir Alman saldırışına uğrayınca bir yandan Fransa'nın, öbür yandan Rusya'nın, mutlaka, imdadına koşacaklarını umuyordu. Bu ise, yeni bir Cihan Harbinin patlamasına sebep olabilirdi ve Hitler, böyle bir tehlikeyi aslâ göze alamazdı. Zira, o zamanki kuvvetleriyle, tek başına Çekoslovakya'ya bile karşı koyacak hali yoktu ve saire...

M. Beneş, bu ihtimallerin hepsini düşünüyordu. Fakat, günün birinde, dost bildiği devletlerin, kendini ve memleketini, eli kolu bağlı olarak kurbanlık koyun gibi düşmana teslim edeceklerini hiç aklından geçirmeyordu. Böyle bir şey, yar ve ağyar, zaten, kimin aklından geçmişti ki?

Aydan aya, haftadan haftaya, dev adımlarıyla yaklaşan âfeti, o vakitler, Prag'da, sanırım, yalnız Almanya'dan kaçıp gelmiş Yahudilerden sorup anlamak mümkündü. Berlin Firavunu'nun nelere güçlü olduğunu, herkesten iyi ancak onlar biliyordu. Zira, her birinin kızgın (J) damgasıyla dağlanmış etinde, o Firavunun — hayır, hayır, — o Deccalın gazabı bir unulmaz yara gibi sızlayıp durmakta idi. Nereye gitseler bu yarayı beraberlerinde götürüyorlardı. Hangi tedbire baş vursalar bunun sızısını dindiremiyorlardı. Bu yüzden, artık ne insani kanunlara güvenleri, ne Tanrının adaletine imanları kalmıştı. Âdeta, Naziler gibi onlar da Hitler'in iradesini her kudretten üstün görmeğe başlamışlar ve bunu da tarihî kaderlerinin bir cilvesi sanıp Beni İsrail'in ilk göçündeki karışık ruh haline düşmüşlerdi. Bir yandan isyan, bir yandan korku, öbür yandan tevekkül içinde idiler. Aralarında genç kızlar ve genç kadınlar vardı ki, Sodom ve Gomore'den arta kalmış hayasız *sadik*'leri hatırlatıyordu. Her yaşta erkekler vardı ki, kimi suçlu çocuklar gibi ürkek ve pısırık, sinip saklanacak bir delik arıyor;

kimi hâlâ kazanç ve sefahat peşinde dolaşıyor; kimi de Hicret yolunun ortasında, yalnız ölümünü bekleyordu. Lâkin, bunların hepsi aynı şeyi düşünmekte, aynı şeyi söylemekte idi: Hitler buraya da gelecek.

Buraya da mı? Prag'a da mı? Yok canım; bu, akla mantıka uymak şöyle dursun, hayale bile sığamazdı. Çek hükûmeti, sayıları gittikçe artan ve yaygaraları gittikçe yükselen bu sığıntılara, etrafı boş yere *panik*'e vermesinler diye, kalkıp başka diyarlara gitmeleri için elinden gelen bütün kolaylıkları gösteriyordu. Pasaportlulara vizeler, pasaportsuzlara seyahat tezkereleri veriyor, kalmakta ısrar edenlere ise bir takım zorluklar çıkarıyordu.

Lâkin, nereye gitsindi, bunlar? Bir çok yakın memleketler Alman Yahudilerine kapılarını kapamıştı. Kapıları açık kalan memleketlere seyahat ise bir sürü güçlüklerle doluydu. Yabancı Konsoloslukların vize ücretleri gittikçe yükseliyor ve diplomatik yollardan para, mal nakli muameleleri hayli tuzluya oturuyordu. Hem Prag, ne de olsa, Almanca konuşulan ve Yahudisi bol olan bir yerdi. Burada, kendilerini kendi vatanlarında gibi hissediyorlardı. Bazılarının Çek milliyetli, dükkân ve mağaza sahibi hısımları vardı. Bazılarının Almanyadaki firmalarının şubesi burada bulunuyordu. Böyle ilgilerden mahrum olanlara gelince, yeniden bir talih denemesine girişmek için Altın Praha — sür git değilse bile şimdilik — bir Arzı Mev'ud cazibesini taşıyordu. Bir vakitler Berlin'de, Viyana'da olduğu gibi kara borsanın med ve cezirleri her türlü spekülasyona müsaitti.

Üstelik, tam bu sıralarda, İngiliz hükûmeti reisi Mr. Chamberlain, kendi arkadaşlarından bir ihtiyar Lord'u, Almanlarla Çekler arasındaki anlaşmamazlığa bir hal çaresi arasın diye buraya göndermişti. Lord'un geliş haberi yayılır yayılmaz, bütün Prag'da bir umut ışığıdır parlayıverdi. Hah, niha-

yet Büyük Britanya, hak, adalet ve kudret timsali koca Britanya aslanı, nihayet, derin uykusundan uyanmış, ininden fırlamış, Cermen ejderhasına karşı Çekoslovakya'nın imdadına erişiyordu. Lord'u istikbal için koşan koşana. İndiği otele üşüşen üşüşene. Sakat, Lord Cenapları, nedendir bilinemez, halktan, gazeteciden veya resmî kişilerden, hemen hiç kimseyle görüşmek istemiyordu. Çeklerle temasa girmekten âdeta çekiniyordu. Nasıl, ne biçim işti bu? Ne etmeğe, ne işlemeğe gelmişti, şu Lord Runciman denilen zat öyleyse? Mübarek ihtiyar bu seyahate, acaba, Çekoslovakya'nın türlü türlü kaplıcalarından birinde «kür» yapmak niyetile çıkmıştı da, buna, Avrupa gazeteleri, boş yere bir siyasi mâna mı vermişlerdi? Acaba işin aslı gerçekten siyasi idi de, bu devlet adamı, Almanya'yı vaktinden önce ayaklandırmamak için tam bir İngiliz diplomatına yakışan böyle bir ihtiyatlı tavır takınmağa mı lüzum görmüştü? Hayır, hayır.

Neden sonra anlaşıldı ki, meğer Runciman buraya, ne siyasi bir vazife ile ne de sıhhî bir maksatla gelmiş imiş. Ya niçin mi, diyeceksiniz? Söylesem, belki inanmayacaksınız: İngiliz devlet adamı, buraya sadece şu «Südet Davası» denilen şeyin ne olduğunu yakından görüp öğrenmeğe gelmişti. İngiltere'nin o meşhur Foreign Office'inde buna dair hiç bir malûmat yok muydu? Yok ise, Südet Almanları Bölgesini, yirmi yıl evvel Çeklere hediye etmiş olan Lloyd George kumpanyası — ki hâlâ yaşamakta ve cihan politikasına hâlâ karışmakta idiler — ona, bu hususta lâzımgelen bilgileri veremez miydiler? Yirmi yıldan beri Prag'da vazife görmüş İngiliz Elçileri, Alman azınlığının bu feveranına herhangi bir esaslı sebep mevcut bulunmadığını, Çek idarecileri tarafından herhangi bir haksızlığa uğramadıklarını hükûmetlerine bildirmemişler miydi?

Hepimizin zihninden geçen bu sorular, Runci-

man duvarı karşısında hep cevapsız kalmıştı. Evet, duvarın kulağı vardı ama, Runciman'ın yoktu. Bunun üzerine, Prag hükûmeti, Südet meselesi hakkında tarihî, siyasi, sosyal, ekonomik ve etnografik ne kadar vesika toplamak mümkünse topladı; her iki taraftan canlı şâhitler davet etti ve hepsini değerli *Observer*'in emrine «âmâde» kıldı. Fakat, tam o sırada, Lord Cenapları ortadan kayboluvermişti. Aradılar, sordular. Bir de, neden sonra haber aldılar ki, gitmiş, Marienbad civarında, Alman soyundan bir Kont'un şatosuna misafir olmuş.

İhtiyar Lord'un «kür»e gelmiş olması tahminleri yeniden alıp yürümüştü. Çünki, Marienbad, sularının «radyo-aktifliği»yle Orta Avrupa'nın en çok ün almış kaplıcalarından biridir. Lâkin, her hastanın yaptığı gibi Marienbad kasabasının içindeki banyolu, doktorlu otellerden birine inmek varken acaba neden tutmuş da bu kasabaya yirmi beş otuz kilometre uzakta bir şatoya, hem de bir Almanın şatosuna konmayı münasip görmüş?

Çok geçmeden bunun da sebebini keşfedecektik. Meğer, bizim Lord, oraya «kür» yapmağa değil, misafir bulunduğu şatonun tam önünden geçen bir derede balık avlamağa gitmiş. Prag'da hükümet erkânı, elçiler ve halk biri birine gire dursun, Runciman, Çekoslovakya'ya ziyaretinin üç haftasını, bu dere kıyısında, sessiz, kaygısız, balık avlamakla geçirecekti. Ondan sonra da hiç kimseyle vedalaşmadan, tam İngiliz usulü, memleketine sıvışacaktı.

Bugün olmuş, gibi hatırlarım: Lord Runciman, İngiltere'ye ayak basar basmaz, etrafım gazeteciler sarmıştı. Ona «Çekoslovakya'da ne ettiniz, ne eylediniz? Südet işi hakkında ne düşünüyorsunuz?» diye sormuşlardı. O da, tam yaşına ve ırkına yaraşan bir *flegme* ile: «Yapılacak bir şey yok. Bu iş Allaha kaldı.» cevabını vermişti. İş, Neville Chamberlain denilen amelimanda devlet adamının eline geçeceğine, keşke, gerçekten Allaha kalsaydı.

1939 Eylûl ayının sonlarındayız: Hitler, gittikçe sıklaşan çığlıkları, kükreyişleri, meydan okuyuşlarıyla siyasi havayı, en son haddine kadar, öylesine bir kızıştırmıştır ki, burnumuza, adetâ bir barut kokusu gelir gibi oluyor. Neden olmasın? Aylardan beri, bir takım söylentiler halinde dolaşan «hududa asker yığma» haberleri, bugün, gözle görülür elle tutulur şekilde gerçekleşmişti. Beri yakadan, Südet bölgesinde, sınırlara doğru bir otomobil gezintisi; öte yakadan, Almanya'nın göbeğiyle güneyi arasında bir seyahat, iki komşu milletin biri birine karşı ne kadar hummalı bir harp hazırlığına giriştiğini anlatmağa yeterdi. Bahsettiğim bu tarihten iki üç ay önce, bir akşam karanlığında, Drest'ten Berlin'e giderken, aşağıya doğru bir uzun katar halinde inen üstleri beyaz tente örtülü askeri taşıtları saya saya bitirememiştim. Şimdi de Moravya ile Bohemya'dan kuzeye uzanan yollar, böyle bir kamyon, toparabası ve motorlu birlikler kalabalığıyla dolup boşalmakta ve sınır boyuna yaklaştıkça her iki üç kilometrede bir demirden «barikat» lar yolumuzu kesmektedir.

Bir çok Südet köy ve kasabalarında örfi idare ilân olunmuştur. Nice tatlı ve rahat günler geçirdiğimiz; dünyanın her yanından gelme nice güzeller, zarifler ve kibarlarla düşüp kalktığımız; musiki sesleriyle uyanıp musiki sesleriyle uyuduğumuz cennet misali kaplıcaların, su şehirlerinin bazıları da bunlar arasındadır. Bir kaç ay evvel, Karlsbad'da, ehlidil Kapurtala Mahrace'siyle, zeki ve «nüktedan» Titulescu ile sofra arkadaşlığı edip sohbete daldığımız o ihtişamlı, o canlı Palace salonlarında, şimdi cinler top oynayordu.

(Kapurtala Mahracesi, dedim de hatırıma geldi. Bu hindli Prensin, kalıbı kıyafeti ve hattâ düşünüşü, yaşayışı itibarile bir İngiliz Lordundan farkı, yalnız derisinin esmer rengi idi; yılının üç haftasını, şu Karlovy-Vivary'nin rahatlık ve serbeslik ha-

vası içinde geçirmekle beraber, nedendir bilinemez, buranın Nazi'ler eline düşmesini, yani bir «S. S.» kışlası haline girmesini haklı bulurdu. Südet meselesine bir millî kurtuluş hareketi mânası verdiği için mi? Hayır; Kapurtala Mahracesinin kalbinde, kendi memleketi hesabına bile, bir millî istiklâl duygusu yoktu. Hattâ İngilteresiz Hindistan'ın bir nevi Kaos'a döneceğini tahmin ederdi. Böyle olduğu halde, Südet bölgesinde şimdiye kadar hüküm sürmekte olan tatlı nizamın bozulmasını nasıl hoş görüyor, nasıl temenni ediyordu? Ben, bu çapraşık run halini, Nasyonal Sosyalist ve Faşist propagandalarının göz kamaştırıcı tesirlerinden başka bir şeye veremiyorum. O devirlerde, nice Asyalılarla Avrupalılar bu tesir altında adetâ büyülenmiş gibiydiler. Ne Südet bölgesinin, Almanya'ya katılışından hemen sonra gösterdiği sefalet manzarası, ne «hayat çevresi» diye işlenen cinayetler, ne toplama kamplarından yükselen boğuk feryatlar, ne Polonya faciası, hattâ ne de Blietz Kriegin yıldırımları bunlarda, herhangi bir tepki, bir kendine gelip gerçeği yalandan ayırabilme tepkisi, uyandırmamıştı.)

Bu uzun giymeden sonra biz, gene 1938 Eylûlünün helecanlı günlerine dönelim: Almanya'nın gittikçe artan baskısına karşı Çek hükûmeti, nihayet, Seferberlik ilânına mecbur olmuş ve bir akşam üstü, ışıkların söndürülmesi kararını vermişti. Hiç unutmam; Prag'da *Ambassadeur* Otelinin taraçasında, yerliler, yabancılar ve Alman Yahudi mültecileriyle uğul uğul kaynaşan bir karışık kalabalığın içinde oturuyorduk. Birden bire, San- Venceslas meydanının *haut parleur*'leri, o ilânla bu kararı iki dille, üst üste yayınlayıvermişlerdi. Meçhul *Speaker*'in kim bilir kaç yüz derece şişirilmiş sesi bir gökgürültüsü gibi kulaklarımızda uğuldayınca herkes birbirlerinin yüzüne bakakaldıydı.

Brezilya Elçisiyle ben, bir masada yanyana oturuyorduk. Gözlerimizi etrafımızdakiler üzerinde

dikkat ve tecessüsle gezdirerek bu tarihî trajik ânın tesirini, bize dönük yüzlerden okumağa çalıştık. İlk bakışta görebildiğimiz çehreler bize yalnız şaşkınlığı ifade etmişti. Fakat, bu, ürküntü ile karışık bir şaşkınlık olacaktı. Zira, benizler o kadar atmıştı ki, her yüz, beyaz kâğıttan birer maske halini almıştı ve biraz önce cıvıl cıvıl kaynaşan *Ambassadeur* oteli kahvesinin taraçasmda, tâ içerilere kadar sinen bir mezar sessizliği... derken, bir kadın, orta yaşlı bir kadın hıçkırarak ağlamağa başladı.

Yarım saat geçmeden bu *Guignol* sahnesinin üstüne gecenin kara perdesi inecekti. Artık hiç bir şey göremeyecek ve yalnız, o orta yaşlı kadının hıçkırıklarını işitecektik. Brezilya Elçisi: «Bu, bütün evlâtlar için ağlayan anadır.» dedi. Kalktık. Bir orman gibi hışıldayan kalabalığı yararak otomobillerimizi aramağa gittik. İşte, tam bu sırada, karanlığın içinden bir genç adam bize yaklaşıp selâm verdi. Bu, Polonya Elçiliği Başkâtibi idi. «Ne dersiniz bu işe?» diye soracak olduk. Kahkahayla güldü: «Bir komedya, kaba bir komedya; dedi. Her vakit Sokol gösterileri yapacak değiller a! Bu sefer de canları bir muharebe oyunu oynamak isteyor. Eğlene dursunlar bakalım...»

O ağır felâket havası içinde, genç Polonyalının bu «sinik» lâfları, kulaklarımızda, Mefisto'nun dondurucu ıslıkları gibi soğuk soğuk çınlamıştı. Lâkin, biraz sonra, yüreğinin ve dilinin katılığıyla bizi o kadar irkindiren bu Mefisto'ya hak vermek zorunda kalmıştık: Bütün Radyo istasyonları, Büyük Britanya hükûmeti Reisi Mr. Chamberlain'in Hitler'le görüşmek üzere Berchtesgaden'e gitmek için yola çıktığım haber veriyordu. Bu şemsiyeli adamla beli tabancalı Führer arasındaki buluşmaya, her halde, bir düello karşılaşması mânası verilemezdi ya? Balık avcısı Runciman'ın ihtiyar arkadaşı, Berchtesgaden'de, olsa olsa, Hitler'in gönlünü avlayabilirdi. Bundan başka, o günlerde yağmurdan hiç eser yok-

ken yola şemsiyeyle çıkmak ihtiyatını gösteren bu İngiliz devlet adamı, pek çok kimseye tedbirliliğin, uzağı görürlüğün canlı bir timsalini arzetmekten de hâli değildi doğrusu. Kim bilir, belki, bu şemsiye Musa'nın değneği gibi sihirli bir şeydi. Açar açmaz, başlamak üzere olan ateş yağmuruna karşı koyacaktı. Eh, derviş mizaçlı, dini bütün bir zattı bu. Ne yapıp yapıp harbin önüne geçecekti ve bu suretle, genç Polonyalı diplomatın söylediği de çıkacaktı. Yani, Çeklerin bütün savaş hazırlıkları boşuna bir mey dan okumadan ibaret kalacaktı.

Nitekim öyle oldu. Ertesi gün işittik ki, Mr. Chamberlain'le Hitler anlaşmışlar ve el ele verip sulhu kurtarmışlar. Nasıl? Ne tarzda? Bir kaç gün sonra, bunun da herhangi bir sır tarafı kalmayacaktı. Prag'daki İngiliz ve Fransız Elçileri, gece yarısını iki buçuk saat gece — yani idam mahkûmlarına ölüm kararının tebliğ edildiği sularda — zavallı Beneş'i yatağından kaldırarak Südet bölgesinin Çekoslovakya'dan ayrılacağı haberini ulaştırmışlar ve bundan daha fâcialı hâdiselere meydan vermemek için Führer'in bu (1) numaralı düşmanına hemen memleketi terk edip gitmesi tavsiyesinde bulunmuşlardı.

M. Beneş, kendisine kal denilseydi de zaten kalamazdı. Zira, yurdunun bünyesine yapılacak olan bu tehlikeli ameliyattan sonra Çekoslovakya nâmı altında bir müstakil devlete yaşamak imkânı kalmayacağını o, herkesten iyi biliyordu. Evet, Beneş, Versailles konferansında büyük Masaryk'le beraber en çok Südet bölgesi dileğini savunduğu için pek iyi bilirdi ki, bu bölgenin elden gitmesi, yalnız üç buçuk dört milyonluk bir insan potansiyelinin, zengin toprakları ve yüksek istihsal kabiliyetleriyle Almanya'ya geçmesi demek değil, ana yurdu koruyan tabii ve askeri bütün müdafaa üslerinin düşman eline teslimi mânasını ifade ederdi. Tâ eski zamanlardan beri Kuzeyden gelen akınların çoğunu, şimdi Cham-

berlain'in Hitler'e hediye ettiği dağlar ve tepeler zinciri durdurmuştu. Bohemya Krallarının çadır kurup silâh çattığı yerler bu dağların etekleriyle o tepelerin üstü idi. Yeni Çek ordusu da savunma tedbirlerini bu yüzlerce yıllık askerî geleneğe göre almış; «beton armé»den istihkamlarını bu tepelerde, bu dağlarda kurmuştu.

Güya, Mr. Chamberlain Südetland'dan geri kalan Çekoslovakya'nın emniyeti için Hitler'den lâzım gelen teminatı (!) almış; bunu da ayrıca İngiltere ile Fransa'nın kefâletine bağlayacağını söylemiş imiş.

İngiliz devlet adamının Avrupa sulhunu kurtarma yolunda oynadığı bu role gülmek mi, ağlamak mı lâzımgeldiğini bir türlü anlayamamıştık. Zira, bunda trajik unsurla komik unsur o kadar biri birine karışmıştı ki, biz seyirciler, şimdi güleyim derken şimdi ağlamaklı oluyorduk. Kabahat aktörde miydi, oynanan piyeste mi? Bunu, boş yere kendi kendimize soruyorduk. Bunu, boş yere gelip geçen hâdiselerden keşfe çalışıyorduk. Lâkin, o abuk sabuk işin karşısında «hikmeti siyaset» denilen şey duruyor; diplomatik tefsirler bir biri ardısıra iflâs ediyor; daha doğrusu, her kafadan bir mânasız ses çıkıyordu. Acaba bu «traji komedya»nın arkasında bizim görmediğimiz, bilmediğimiz bazı gerçekler mi vardı? Acaba bu gerçekler midir ki, zavallı ihtiyar devlet adamını, kendi elinde olmaksızın, böyle bir sakar harekete, böyle bir tehlikeli ve acayip işe sevk etmişti?

Gerçi, o sıralarda Fransa'da olsun, İngiltere'de olsun, halkın muharebeden ne kadar tiksinip ürktüğünü ve iki memleket ordularının savaş gücünden ne kadar mahrum bulunduğunu anlamış pek çok tarafsız müşahit'ler, Mr. Chamberlain için Hitler'in ayaklarına kapanmaktan başka çare kalmadığı fikrinde idi. Lâkin, durum böyle de olsa, Mr. Chamberlain'e bu baştan kara sulh misyonerliği vazifesini kim vermişti?

Bu sualin cevabını, ancak şimdi, şu satırları yazmakta olduğum 1954 şubat ayı içinde elime geçen bir «Hatıra» kitabında bulacaktım. Kitabın adı (Oldmen Forget) dir ve Çekoslovakya'mn teslimin-den biraz evveline kadar Chamberlain kabinesinde Nazırlık etmiş olan Duff Cooper tarafından yazılmıştır. Bu İngiliz diplomatının sözüne inanmak lâzım gelirse — ki inanmamak için ortada hiç bir sebep yoktur — Mr. Chamberlain, Berchtesgaden seferine, Kabine arkadaşlarının dahi malûmatı olmaksızın, gizlice çıkıp gitmiştir. Ne Parlamentoya, ne basın çevrelerine bu yolculuğun asıl sebebi hakkında en küçük bir haber sızmamıştır. Demek oluyor ki, Londra politika âlemi de, o vakit, tıpkı bizim gibi bir takım kuşkular, korkular ve «faraziye» ler içinde bocalayıp durmakta idi. Adanın, yani İngiltere'nin kendi iş ve gücüyle meşgul halkına gelince, o belki ortada bir Çekoslovakya meselesi olduğunu dahi işitmemişti. Gazeteler arasında ise, yalnız yüksek iş çevrelerinin sözcüsü «Times» den başka hemen hiç bir gazete böyle bir «sulhu kurtarma teşebbüsü» dâvasını benimsemiş değildi. Times'i de hayat düsturları «hareketsizlik»ten ibaret bulunan bazı amelimanda Lordlarla City'nin sarrafları dışında hemen hiç kimse okumaz.

Şu halde — gene Duff Cooper'in o günlere dair notlarından aldığımız intibaa göre — diyebiliriz ki, Mr. Chamberlain, misyonunu yalnız bu sınıf insanlardan — yani kendi rahatlarını, kendi kazançlarını her şeyden üstün tutan bu egoist azınlıktan — almış ve hareket plânını da Times'e çizdirmiş bulunuyordu. Nitekim, muhterem ihtiyar, Çekoslovakya'yı eli kolu bağlı olarak Nazi ejderine teslim edip memleketine döndüğü gün bu ağır başlı gazetenin sütunları hep ona dair «medhiye» lerle dolup dolup boşalmıştı. İngiliz milleti, bütün tarihi boyunca mutlaka Wellington cinsinden harp kahramanlarını alkışlayacak değildi ya. Arada bir, böyle bir sulh

fedaisine de saygı gösterip el çırpsa ne lâzımgelirdi?

Lâkin, Chamberlain, gerçekten bir sulh fedaisi miydi? Ve bütün fedailer gibi yüksek ideal bölgelerinde dolaşmaktan başı dönmüştü de yeryüzünün katılığını, iniş ve yokuşunu görüp anlamaz bir hale mi girmişti? Hayır. Gene Duff Cooper'in yazdığına göre, Mr. Chamberlain bu çeşit idealistlerden de değilmiş. Son derece «oportünist» ve kurnaz bir politikacı imiş. Öyle ya, iktidar koltuğuna oturur oturmaz, onun ilk işi Mussolini ile anlaşmak, Habeşistan davası karşısında, bizzat İngiltere'nin ısrarı üzerine, elli iki devlete imza ettirilen *sanctions* taahhütlerinden sıyrılarak İtalya ile Büyük Britanya arasında *«gentlemen agreement»* diye bir dostluk paktı yapmak olmamış mıydı? Ve bu hedefine varmak için Grandi ile elbirliği edip kendi Hariciye Nazırının kuyusunu kazan da o değil miydi?

Duff Cooper, bir polis romanından hiç farkı olmayan bu komployu aşağı yukarı şöyle anlatır: «Her gece yarısından sonra İtalyan Büyük Elçisi Grandi'nin gizli ajanlarından biriyle Chamberlain'in sır kâtibi bir taksi içinde buluşup görüşürler ve Foreign Office'nin takibettiği politikayı nasıl baltalamak lâzımgeldiği hakkında danışmalarda bulunurlar, plânlar kurarlardı. Arada bir «sır kâtibi», Başvekilinin Mussolini'ye yazdığı hususi mektubu ajana teslim eder; ajan da Duce'nin arzularını sır kâtibine bildirirdi.»

Bir hükûmet reisinin, hele bir İngiliz Başvekilinin bu âdi ve küçük hareketleri, nihayet acayibimize gidip bizi güldürmekle kalabilir. Lâkin, gene Duff Cooper'den öğrendiğimize göre, Mr. Chamberlain Çekoslovakya cinayetinden önce, öylesine vahim bir suç daha işlemiştir ki, adı, yeryüzünün bütün mazlûm milletleri tarafından kıyamete kadar, lânetle anılsa yeri vardır: Habeşistan'ın barbarca şartlar içindeki istilâsına karşı Milletler Cemiyetinin aldığı tedbirlerden müsbet bir netice çık-

madığını gören Roosewelt, hiç değilse ondan sonraki tecavüzleri önliyebilmek için Washington'da bir «Orta ve Küçük Devletler Konferansı» toplamak tasarısında bulunur ve bu tasarısını hususi bir mektupla Chamberlain'e bildirir. Chamberlain ise, tam o sırada İngiliz-İtalyan dostluk anlaşmasını imzalamak üzeredir. Hemen, Roosewelt'e şu cevabı verir: «Ben diktatörlerle bütün Avrupa davalarını hal etme yolundayım. Sakın, bu işlere karışayım demeyin.»

Mr. Chamberlain, bu hareketiyle bütün dünya hesabına tarihte ne büyük bir fırsat kaybettiğini acaba 1939 Eylülünde olsun anlayabilmiş miydi? Hiç zannetmeyoruz. O adam, bütün kusurlarından başka bir de kendini beğenmişin biriydi. Berchtesgaden dönüşünde: «Hitler mi? Adam sen de; o, bir adi küçük köpek; dermiş. Öyle bir tesirim altında ezildi, kaldı ki...» Ve içinden bu sözlere, mutlaka, şunları ilâve ediyordu: «O küçük köpeği, boynuna tasma bile geçirmeğe lüzum görmeden istediğim yere çekip sürükleyebilirim.»

Evet, Büyük Britanya İmparatorluğu Başvekili, kendini beğenmişliği bu derece ileri götürmüş adamlardan biriydi. Bunun da sebebi, Duff Cooper'in anlattığına göre, Maliye Nazırlığı sırasında, Sterling Lirasını bir krizden kurtarmış olmaktı. Mr. Chamberlain, keşke şu «kurtarıcılık» gücünü sulh yolunda harcamağa kalkışmasaydı.

★

Beneş, kalkıp gittikten sonra kendini başsız ve çaresiz hisseden Çekler, işi bazı büyük şehirlerde bir takım sokak nümayişlerine döktülerdi. Bu nümayişlerin en ehemmiyetlisi, tabii, Prag'da oluyordu. Halk yığınları, gece gündüz demeyip caddelerden sel gibi geçerek meydanları dolduruyor ve belli başlı Elçiliklerin önünde durup homurdanıyordu. Bu yüzden, ençok Fransız Elçiliği daimi bir tehlike altında gibiydi. Nitekim, ilk teslim haberleri gelmeğe başlar başlamaz, camları taşlanan ilk bina o hayır-

sız Çek dostlarının sarayı olmuştu. Buranın avlusundan dışarıya çıkmak gafletinde bulunan bir C. D. markalı otomobil, beş on dakika zarfında bir hırdavat yığını haline sokulmuştu ve içinde bulunan Elçilik erkâmından biri, kavasların kahramanca yardımları sayesinde yakayı dar kurtarabilmişti.

Bu hâdiseden sonra, halk, nerede bir C.D. arabasına rasgelirse ya elle, ya ağızla sataşmayı kendine âdet etmişti. Bu halka göre, Çekoslovakya'nın uğradığı — yahut uğramak üzere olduğu — felâketten, başta Fransız ve İngiliz diplomatları olmak üzere, hemen bütün yabancı dünya temsilcileri sorumluydu ve bunlardan ancak oturdukları evlerin camlarını taşlamak, bayraklarını yırtmak, bindikleri arabalara saldırmak suretiyledir ki, bir parça öç almak mümkündü.

Bir akşam, Venceslas meydamna çıkan sokaklardan birinin dirseğini dönerken içinde bulunduğum Elçilik arabamızın başına da böyle bir şey gelmek üzere idi. Fakat, hâlâ nedendir bilmeyorum, şoförümüz «Türkiye» kelimesini söyler söylemez, yumruk sallayarak ve homurdanarak etrafımızı saran kalabalık birdenbire kuzu sürüsüne dönüverdi ve bizimle hazin hazin dertleşmeğe başladıydı: «Gördünüz mü, bize neler ettiler, bizi ne alçakçasına sattılar eski dostlarımız?» diyordu hep bir ağızdan bu insanlar. «Sizden reca ederiz, memleketinize döndüğünüzde anlatın herkese; hak ve adâlet namına durmadan anlatın, şu tarihî dramı...»

Yıllar geçti; Çekoslovakya'da biri birinden korkunç daha nice dramlar oynandı ve oynanmaktadır. Fakat ben, Çek denilince hâlâ 1938 yılı sonbaharında, bir akşam karanlığı, arabamın etrafım saran bu âvâre insan kümelerinin yalvaran seslerini duyarım. Bu millet bir koyun sürüsü gibi kaç defa kurtlara teslim edildi. Avrupa'nın rahatı yoluna kaç defa kurban taşlarına yatırıldı ve hâlâ ne kurtlar doymak biliyor, ne de Avrupa kurtulmuştur.

Lâkin, o sıralarda, herkes Südet bölgesinin Almanya'ya verilmesiyle Hitler'in tatmin edildiğine —zira, bu zat, artık Avrupa kıtası üstünde talebedeceğim bir karış toprak yoktur, demişti— ve ikinci bir Cihan Harbinin önlendiğine inanmış bulunuyordu. Bu bakımdan, şimdi bozgunculuğa alem olan Münih, o zaman bütün cihana «sulh'un kâbesi» gibi görünmekteydi. Nitekim, Beneş'in gidişinden sonra Cumhurreisliğine seçilen Dr. Haha'nın kurduğu ilk hükûmetin başına General Sirovi'nin getirilişi Avrupa siyasi çevrelerinde epiyce büyük bir telâş uyandırmıştı. Zira, General Sirovi denilen bu tek gözlü, iri boylu, babayiğit adam, askerî terbiyesini Rusya'da görmüş ve Çekoslovakya'nın İstiklâl hareketinde büyük rol oynamış vatanseverlerden olduğu için Almanların en amansız düşmanı ve yarı ihtilâlci bir millî kahraman sayılırdı. Bundan başka, yıllardan beri Erkânıharp reisliğini ettiği ordunun da en çok sevilen kumandanlarından biriydi. Yani, Çekoslovakya'nın bir nevi Budyeni'si, yahut Voroşilof'u idi. Pek tabiidir ki, böyle bir adamın, Alman orduları Südet bölgesini işgale başladığı bir sırada hükûmet başına geçmesi, dünya diplomasi âleminde ancak bir harp endişesine yol açabilirdi. Bu tahminimde ne kadar yanılmadığımı, o esnada Milletler Cemiyetinde bulunan — zaten ne vakit orada değildi ki — Dışişleri Vekilimiz Tevfik Rüştü Bey'in pek telâşlı bir telefonundan anlamıştım. Gerçi, Çekoslovakya dâvası alevlendiği günden beri, Cenevre'den telefon başına çağırılışımm bu, ilki değildi. Ancak, şu var ki, öbürlerinde «muhatap» olarak hep hususi kalem müdüriyle karşılaştığım halde, bu sefer doğrudan doğruya vekilimle konuşmak şerefine ermiş bulunuyordum. Öyle ufak tefek patırdıya kolayca pabuç bırakmaz cinsten bir adam olduğunu bildiğim Tevfik Rüştü Bey, kendisinde ilk defa müşahede ettiğim samimî bir helecanla soruyordu: «General Sirovi'nin hükûmet başına geçişi hakkındaki mütalâ

anı bana kısaca anlatır mısın?»

Belli ki, Milletler Cemiyeti, ihtiyar Chamberlain'in kazandığı «Sulh» tehlikeye girdi diye telâş içinde idi. Belli ki, dünya politikasının bu ana merkezinde de hiç kimsenin hiçbir şeye dair esaslı malûmatı olmadığı için bir kör döğüşüdür gidiyordu. Tevfik Rüştü Bey'e: «General Sirovi, dedim, iş başına «istihale» devrini sarsıntısızca kapamak için geçti. Malûm a, bu devrin en mühim meselelerinden biri Çek ordusunun tasfiyesi...» Tevfik Rüştü Bey: «Anladım, anladım. Kâfi. Teşekkür ederim.» diye seslendi.

O telefon muhaberesinden sonra ben de, bir kere daha, şunu anlamıştım: Milletler Cemiyeti, genç yaşında bürokrasi illetiyle elden ayaktan düşmüş, amelimanda bir bünye haline girmiştir. O, hâdisleri önleyeceği, istediği yana yönelteceği yere, hâdiseler, onu, arkalarından sürükleyip durmaktadır. Şu da var ki, Milletler Cemiyeti, böylece sürüklenip gittiğinin de farkında değildir. Dünyayı, hep kendi kuruluş anındaki gibi, — hep kendi kurduğu şekilde — devam eder sanmaktadır. Nitekim, bu *statik* dünya görüşü, ona, Çek «Légionnaire» alaylarının eski savaş şevkleriyle hâlâ ayakta durdukları ve General Sirovi'nin hâlâ otuz yaşında bir serdengeçti olduğu zehabını uyandırmıştı.

Halbuki, o «Légionnaire» alaylarının kalbindeki milli ateş, yarı diplomatik bir yabancı askerî heyetin klâsik kışla nizamı altında çoktan sönmüş ve bunların başındaki kahraman Sirovi, yaşlı bir «barem generali» olmuştu. Yani, — sözün kısası — bir yandan kuru *teknik*, öbür yandan paslı *bürokrasi* Çek istiklâl savaşçılığının destani devrini çoktan kapamış bulunuyordu. Gerçi, ortada henüz mükemmel bir ordu vardı. Hattâ denildiğine göre, malzeme ve teçhizat kalitesi bakımından o zamanki Whermacht'a kat kat üstündü. Ama, ne çare ki, Çek milletinde buna, «Yürü!» emrini verecek kimseler kalmamıştı.

M. Beneş'in yerine gelen Dr. Haha, bütün ömrü

boyunca her türlü politika işlerinden ve ihtiraslarından uzak kalmış, kendi halinde bir ihtiyar hukuk âlimi idi. Cumhurreisliğini, âdeta zorla kabul etmişti. Kendisini, seçim günü, ilk defa, Parlementoda görmüştüm. Milletvekilleri sıralarının karşısında, Riyaset Divanı makamındaki koltukların birine rasgele çöküp yığılıvermiş gibiydi. Eğer, aynı zamanda, yanıbaşındaki koltukta kurulan ve her işini yoluna koymuş bir köy ağasını andıran yeni Slovakya hükûmet reisi Monseigneur Tisso'nun kalın, gürbüz ve rahat cüssesine gözüm ilişmemiş olsaydı, Haha'yı bir ihtilâl mahkemesi huzurunda ölüm cezasına çarpılmış bir ağır suçlu zannedecektim. Zaten, o gün, bütün Parlamento salonunda da böyle vahametli bir hava vardı doğrusu. Südet bölgesi milletvekillerinden boşalan arka sıraların sol köşesine sinip büzülmüş komünist mebusların, fırtınalı bir gecede, burun buruna sokulup titreşen bir küme ağıl mahlûkundan farkı yoktu. Orta yeri, Slovak mebuslarının sert ve haşin grupu, sanki zorla gelip zaptetmiş gibiydi. Ön sıralarda Çekler, hep önlerine bakıp susuyordu. Sessiz ve ağır adımlarla oy kaplarını gezdiren hademeler ise tıpkı kiliselerdeki cenaze törenlerinde buhurdan sallayan zangoçları andırıyordu.

Evet, bir klisede, bir cenaze töreni. Üçüncü Cumhurreisini seçmekte olan Çekoslovakya Parlamentosunun görünüşünde daha ziyade böyle bir hal vardı ve cenaze töreni yapılan mevta da o şişman papazın yanıbaşındaki bembeyaz ihtiyardan başka kimse olamazdı. Hattâ, bu ihtiyar, biraz sonra ayağa kalkıp Reislik kürsüsüne doğru yürüdüğü ve eline verilen kâğıdı okumağa başladığı vakit de bizim üstümüzdeki ölü tesiri dağılmayacaktı. Titrek ve bulanık bir sesle Çek vatanına ve Anayasasına sadakat yeminini ederken içimizden: «Hangi vatan? Hangi Anayasa?» diye soracaktık. Onu, Devlet Reisliğine seçenlerin yüzünde de bu suallerin çizgilendiğini görmek mümkündü. Hele Monseigneur Tisso, bu nafile yemine kah-

kahayla gülmekten kendini güç zaptediyor gibiydi.

Zavallı Haha, biraz sonra tek başına arabasına binip M. Beneş'in bomboş bıraktığı Cumhur Başkanı Sarayına doğru uzaklaşırken, bize öyle geldi ki, o, artık bir daha günün insanları arasına dönmeyecektir. Bohemya Krallarının tarihi eşyaları içine karışıp gidecektir.

Nitekim, böyle oldu. Haftalarca, aylarca ne sesi, ne nefesi işitildi. Bu yeni Çekoslovakya'nın gerçekten bir Cumhurreisi var mıydı? Yok muydu? Kimseler farkında değildi. Hükûmet adamlariyle temasımız da pek seyrekleşmişti. Bunlara, arasıra şu veya bu elçilikte verilen küçük, hafif tertip öğle yemeği ziyafetlerinde rasgeliyorduk ve kendileriyle umumî politikaya dair tek kelime konuşmağa imkân bulamıyorduk. Başta Sirovi olmak üzere, hepsinin bizden çekinir ve irkilir gibi bir hali vardı. Hele yeni Hariciye Nazırı M. Chwalkovski'nin bizimle bir «köşe kapmaca» oyunu oynadığına hükmedilebilirdi. O kadar akıcı ve kaçıcı bir adamdı ki, bir an için olsun, ele avuca sığmıyordu. Şimdi yanıbaşınızda dururken birdenbire uzaklaşıp kayboluyor; şimdi bir bahis üzerinde konuşmağa başlarken cümlesini bitirmeden, hemen başka bir bahse atlayıveriyordu. Bir gün, kendisine: «Sizi o kadar az görüyoruz ki, âdeta hasretinizi çeker olduk.» demiştim. O da, gülerek bana şu cevabı vermişti: «Ben de kendi kendimin hasretini çekiyorum.»

Bu, doğrusu, Hamlet'in ağzına yakışır bir sözdü ve benim pek içime dokunmuştu. Almanların «sadık kölesi» diye bilinen Chwaldovski'nin bütün bu yerinde duramamazlıklarını, bir nevi vicdan azabı tedirginliğine vererek ona, adetâ acıyasım gelmişti.

O sıralarda iyi Çekle kötü Çeki birbirinden ayırmak zaten hayli güçleşmişti. Bir milletin başına, büyük bir felâket gelmeye dursun; bütün ahlâk ve karakter değerleri öylesine karışıyor ki, kimin doğru yolda gittiği, kimin eğri yollara saptığı belli olmayor. Meselâ, şeref ve namusu şüphe götürmeyen bir Dr.

Haha, vatanseverliği en çetin imtihanlardan geçmiş bir General Sirovi ile bu bulanık adam, işte, hep bir arada yürüyorlardı. Bu bulanık adam, dedim. Halbuki, daha düne kadar Chwalkovski, Çekoslovakya devletini muhtelif memleketlerde liyakatla temsil etmiş bir Elçi idi. Eski «Légionnaire» lerden bir meslektaşı, bana derdi ki: «Bu adamın, Alman taraftarlığına dair Hariciye dosyalarında en ufak bir işaret yoktu. Birdenbire nasıl değişiverdi? Şaşıyorum.»

Tiran'da Çekoslovakya maslahatgüzarı olarak tanıdığım ve pek samimî, pek ateşli bir Çek milliyetçisi bildiğim bu zat da, çok geçmeden, beni, aynı hayrete düşürmüştür: Arkadaşı Chwalkovski, onu Roma gibi bir büyük posta Elçi tayin edince, karşıma büsbütün başka bir çehre ile çıkıvermiştir. «Ben, bu kapitülâsyon rejiminin verdiği vazifeyi nasıl kabul ederim?» demeyi aklından bile geçirmemiştir.

Mahut Münih Uzlaşması'ndan sonra belli başlı Çekler arasında buna benzer daha nice ruh çöküntülerine şâhit olduktu. Ekmek parası kaygısıyla boyun eğmeğe mecbur kalan memurlar şöyle dursun, Beneş sayesinde milyonlar kazanmış kaç sanayicinin, kaç bankerin Almanlarla işbirliği etmeğe can attıkları görülmüştür. Hattâ, bunlar içinde Yahudi soyundan olanlar bile vardı.

Denilebilir ki, o günlerde, Çekoslovakya, batan bir gemiyi andırıyordu. Burada, herkes, yalnız kendi malının ve canının derdine düşmüştü ve memleket dâvası, artık, büsbütün unutulmuştu. Çoluk çocuğunu Fransa'ya, İsviçre'ye, İngiltere'ye gönderenlerin, hattâ buraları da kâfi derece emniyette bulmayıp Güney Amerika memleketlerine kaçıranların; paralarını Londra, Newyork bankalarına aşıranların; mağazalarını, fabrikalarını, ticarethanelerini yabancı ellere devredenlerin dedikodusu, Prag'daki konuşmaların yegâne mevzuunu teşkil ediyordu.

Çarşı ve pazarlarda bir nevi «bağbozumu» manzarası görülmeğe, bir «haraç mezat» havası esmeğe

başlamıştı. Kara borsa, bir Kermes gecesi haline girmişti. Burada, Dolardan, İngiliz lirasından, «esham» ve «tahvilât»tan elmasa, inciye kadar bütün kıymetler başdöndürücü bir raksa koyulmuştu. Çek Kuronu, dibi gözle seçilmeyecek derece derin bir uçuruma yuvarlanıyordu. Bu yüzden nice yerli zenginin milyonları erimekte ve nice yabancı züğürdün cepleri dolmakta idi.

«Gemisini kurtaran kaptandır» veya «altta kalanın canı çıksın» sözlerinin birer yaşama düsturu haline girişini, ben, ilk defa o devirlerde, Prag'da görmüş ve âkıbetinden umudu kesilen bir cemiyette, yüzlerce yıllık bir medeniyet ve kültür geleneklerine rağmen bütün «mânevi», «ahlâki» değerlerin birdenbire nasıl iflâs ettiğini anlamıştım.. Evet, bu değerler dahi Çek Kuronuyla beraber tepesi aşağı düşüyordu. Düzme pasaportlarla milliyet değiştiren erkekler, muvazaalı evlenmelerle yeni yeni soyadları alan kadınlar birbirleriyle yarış halinde idiler. Şantajın, iftiranın, casusluğun sürümü, en yakın akrabalar, en samimî dostlar, en sevişen karı kocalar arasında bile geçer akça gibi bollaşmıştı. Bir zaman gelecek, kendi başlarını kurtarmak için babalar evlâtlarını, evlâtlar babalarını, ya komünist dostluğu ya Alman düşmanlığıyla lekelemeğe kalkışacaktır.

Bütün bu hallerin yanı sıra, «fuhuş» ve «sefahet» öylesine bir alıp yürümüştü ki, Prag şehrinin, Babil'den, Sodom ve Gomore'den, Pompei'den hemen hiç farkı kalmamıştı. Bar ve gazino gibi eğlence yerleri şöyle dursun, en kibar otellerin salonları bile eski esir pazarlarını andırır kız ve kadın piyasaları haline girmişti. «Piyasaları» dedik. Hayır; karaborsaları dememiz lâzımgelirdi. Zira, eski çağların hiçbir devrinde bu kadar ucuza, bu kadar yok pahasına «odalık» ve «cariye» alım satımları olmamıştır sanırım. Çoğu Almanya'nın, Çekoslovakya'nın zengin Yahudi ailelerine mensup nice genç kızların, binbir bakımla yetişmiş vücutlarını hür memleketlere doğru bir «hu-

duttan aşırılabilme» veya «bir sığınakta gizlenme» mukabilinde her önlerine çıkan yabancıya teslim ettiklerini, pek görmemişsem de çok işitmişimdir. Bunlar arasında, Yahudilikle hiç ilgisi olmadığı halde, sırf Nazi rejiminin sert manzarasından yahut Toplama Kampları'nın korkunç hikâyelerinden ürktükleri için her türlü kaçış ve kurtuluş macerasına atılanlar da vardı.

★

Çekoslovakya, sosyal ahlâk bakımından böyle bir uçuruma yuvarlana dursun, politika alanında, zavallı Haha, geriye ne kaldıysa kurtarmağa çabalıyordu. Lâkin, bu, o kadar kolay bir iş değildi. Südet dâvası kapanmıştı ama, şimdi de, bunun yerine bir sürü yeni meseleler çıkmıştı. Monseigneure Tisso, Slovakya için tam bir bağımsızlık istiyordu. Sübkarpat azınlığı Macaristan'a katılmak meylini gösteriyordu. Polonya ise «Tetsen de Tetsen» diye tutturmuştu ve bunların hepsinin ardından gene Hitler'in heybetli gölgesi gözüküyordu. Katolik papazı Tisso, ikide bir, İsa düşmanı bu «deccal»ın huzurunda diz çöküp milli ve dinî dâvalarının faslında kendine «şefaat» etmesini dileyordu. Sübkarpat Rusları, Tatra dağlarıyla Berchetesgaden kayası arasında durmadan mekik dokuyordu. Polonya Hariciye Nazırı Albay Beck, Alman meslektaşı von Ribbentropp'la geceli gündüzlü müşavere halinde idi. Nazi Almanyası, şimdi Komünist Rusya'nın yaptığı gibi, «gadra uğramış milletlerin» koruyucusu rolünü oynayordu ve bütün Avrupa'da «hak» ı, «adalet» i savunma misyonunu Hitler üstüne almıştı. Führer böyle düşünüyor; Führer böyle münasip görüyor; Führer bunu emrediyor denildi mi akan sular duruyordu.

Onun içindir ki, Hitler'in ini Berchetesgaden, yalnız Avrupa'nın bu bölgesindeki devlet ve politika adamlarına değil, küçük Baltık memleketleri hükûmet erkânına da âdeta kutsal bir ziyaret yeri olmağa başlamıştı. Bütün dertler buraya dökülüyor, bütün

çareler buradan bekleniyordu ve kaderlerinin artık Hitler'e bağlı olduğunu bilen bu insancıklar, Berchetesgaden kayasının önüne gelip — tıpkı bizim masallardaki Keloğlan'ların gâipten haber soruşları gibi — haykırırlardı: «Bahtım kara mı, ak mı?» Eğer kayadan gelen yankı «ak» derse ak olurdu, «kara» derse kara. Ve bu kehaneti değiştirmeğe yeryüzünde hiç kimsenin gücü yetmezdi.

Çekoslovakya'nın yeni Hariciye Nazırı, oraya en sık başvuranlardandı. Fakat, her gidip gelişinde, yüzünden anlayorduk ki, Kayanın cevapları gittikçe sertleşmektedir. Eski Yunanlılar, şu veya bu Tanrı'nın gazabını yatıştırmak için ocağına durmadan adaklar götürürler ve eşiğinde durmadan kurbanlar keserlerdi. Chwalkovski de Berchetesgaden'e her defasında böyle adaklar ve kurbanlarla gidiyordu. Ama nafile Berchetesgaden Tanrısı bir türlü doymayordu: «Daha, daha, daha...» diyordu. Slovakya'ya istiklâl mi? Lebbeyk. Polonyalılara Tetsen'i vermek mi? Lebbeyk. Sübkarpatlıları Macarlarla birleştirmek mi? Lebbeyk. Bunların hepsi oldu. Oldu ama, Hitler'in suratı çeklere karşı hâlâ asık duruyor. Prag'a hâlâ yeni bir Elçi bile göndermedi. Her iki memleket arasındaki diplomatik münasebetler hâlâ askıdadır. Almanya Elçiliğinin işleri, sorumsuz bir takım Nazi ajanları tarafından idare ediliyor ve bunlar, ikide bir, Çek hükûmetinin, hattâ Belediyesinin kendilerine âit vazifelerine karışıyor. Bu müdahaleler yüzünden Prag şehrinin bazı semt, sokak ve meydan adları değişmiştir. Wilson garına, Masaryk, Beneş caddelerine, şimdi, bilmem ne deniliyor. Yakında Çekoslovakya'ya da belki «Bohemya Moravya» lâkabı takılacaktır.

Bundan başka, son zamanlarda, ortalıkta bir «Heil März» sözüdür alıp yürüdü. Bunun lûgat mânası, aşağı yukarı, «uğur sana Mart ayı» demeğe gelir. Politik mânası ise, Hitler'in her büyük işi mutlaka bu ayda başardığını ifade eder. Bu başarıların en yakını, geçen Marttaki «Avusturya Anscheluss» udur.

Git gide bir «emri yevmi» halinde, bütün Almanların ağzında dolaşan ve hattâ nerede ise «Heil Hitler» yerine geçmek istidadını gösteren bu sözü, Çekler işitmemezlikten geliyorlar; fakat, sanırım ki, yüreklerinin içinde bir saatli bombanın tik-taklarını duyar gibi helecanla dinleyorlardı.

İşte, bu korkunç ve karanlık şartlar arasında, bir yılbaşı, biz diplomatlar, giyinip kuşanıp Çekoslovakya devlet Reisi Dr. Haha'yı tebrike gitmiştik. Cumhurreisi Sarayında her şey yerli yerinde idi. Benim, üç buçuk yıl evvel, Beneş'e «İtimatname» mi verdiğim büyük teşrifat salonunda, hepimiz süslü püslü, terbiyeli terbiyeli sıraya dizildik. Hattâ, aramızda Almanyanın bir temsilcisi de vardı. Dr. Haha, maiyeti erkânı ve Hariciye Nazıriyle birlikte salondan içeri girdi. Bir yandan gülümsemeye bir yandan ciddî durmağa çalışıyordu. Sağına soluna şaşkın şaşkın bakarak ilerledi. Tam salonun ortasına geldiği vakit ne yapacağını bilmez bir hal aldı. Bunun üzerine yanındakilerden biri eteğinden mi çekti, kulağına bir söz mü fısıldadı, bilmeyorum. Birdenbire sarsılarak durdu. Bu sırada, Nonce Apostolique, erguvan renkli Kardinal peleriniyle ağır ağır ona doğru yürüdü ve hepimiz namına hazırlanmış olan «Yeni yıl mesajı» m okumağa başladı. Bana öyle geliyor ki, Dr. Haha, işte o zaman, ilk ve son defa olarak, Devlet Reisliğini hissetmiş bulunuyordu. Yanaklarına bir pembelik geldi. Gözleri ferlendi ve başı, dimdik, yukarı kalktı. Bizim mesaja karşı verdiği cevapta neler söylediği pek aklımda kalmadı ama, sesinin vakarlı temposunu iyi hatırlayorum.

Merasimin bu ilk safhasından sonra Dr. Haha gene aynı vakarla bizim sıraya yaklaştı. Baştan itibaren Elçilerin birer birer ellerini sıkıp hatırlarını sorarak benim önüme kadar geldi. Öbür Elçilere yaptığı gibi elimi sıkıp hatırımı sorduktan sonra bir müddet duraladı. Şefkatli bir baba gözleriyle gözlerimin içine baktı ve: «Elçi Bey; dedi. Atatürk'ün ölü-

müyle yalnız siz Türkler değil, hepimiz büyük bir adam kaybetmiş oluyoruz. O, tarihte eşine pek az rasgelinen millet kurtarıcılarından ve devlet kurucularındandı.»

Dr. Haha, bana bu sözleri söylediği zaman, Atatürk aramızdan ayrılalı henüz iki ay bile olmamıştı. Hasretinin yarası, kalbimin üstünde taptaze duruyordu. Dr. Haha, parmağını oraya basmakla, az kalsın, gözlerimden yaşlar getirecekti. Hem, o güne kadar nice yabancılardan teselli ve baş sağlığı sözleri işitmiştim; benim içime bu kadar dokunanı olmadıydı. Öbürleri daha az mı samimî idiler? Zannetmeyorum. Fakat, bu bahtı kara ihtiyarın ağzında Atatürk bahsi büsbütün başka bir mâna almıştı. Öyle ki, «millet kurtarıcısı», «devlet kurucusu» derken bana, sesi heyecandan titreyor gibi gelmişti. Ne heyecanı? Kim bilir, belki, Çekoslovakya da Atatürkün dehâ ve iradesi çapında, bir uzağı görür ve bir sarsılmaz iradeyle kurtulup kurulmuş olsaydı bugünkü felâkete uğramazdı diye mi düşünüyordu?

Zavallı Haha ile bu bahis üzerine bir kere daha dönmek isterdim. Zira, kültürü kadar ruhunun da derinliğinden emindim. Lâkin, bu yılbaşından sonra, hâdiseler, öyle bir hızla koşuşmağa başladı ki, göz gözü görmez oldu. Bir yandan da Hitler'in saatli bombası «Heil März, Heil März...» diye diye işleyip duruyordu. Nereye gitseniz, ne etseniz bu sesi duymaktan kurtulamıyordunuz. Böylelikle Ocak geçti; Şubat geldi. Tik Tak, Tik Tak... Ha yarın patlayacak, ha öbür gün derken Şubatın sonuna vardık. Martın biri, Martın ikisi. Hamdolsun birşey zuhur etmedi. Belki de etmeyecek. Etmesine de zaten ne lüzum var? Slovakyalılar, muratlarına erdiler veya hemen ermek üzereler. Polonyalılar, göz diktikleri toprak parçasını alıyorlar. Geri kalan şu küçücük «Çekistan» ı, bari Hitler bir büyüklük etse de şu Hahacağızın yaşına bağışlasa.

İşte, bol bol Mart ayı içindeyiz. Bir akşam, Prag

operasında, bilmem hangi hayır işi için verilen bir gala temsilindeyiz. Bütün «*Corps diplomatique*», Çeklerin bütün ileri gelenleri, hattâ Beneş'in en yakın dostlarından, Skoda fabrikaları müdürünün dulu Madam Havrankova dahi orada. Ama, ne tuhaf bir atmosfer. Sanki, tiyatronun sahnesi bir «*Chapelle Ardente*» dır. Hepimizin başı önüne iğik. Birbirimize, şöyle uzaktan uzağa ancak selâm verebiliyoruz. Dudaklarda, — hattâ yabancı diplomatların dudaklarında bile — en yapma, en ısmarlama bir gülümsemeye yer kalmamış. Protokol müdürü asılmış bir adama benzeyor. Madam Havrankova'nın yüzü, Pierrot'nun alçıdan suratı gibi bembeyaz. Cumhurreisinin locası ise karanlık bir uçurum! Hükûmet erkânından hiçbiri ortada görünmeyor. Halbuki, biz buraya onların davetlisi olarak gelmiştik. Gerçi, Dr. Haha ile Hariciye Nazırının, o gün, birdenbire Berchetesgaden'e çağırıldıklarını biliyorduk. Ama, öbür hükûmet adamlarına ne olmuştu? Bizi, neden yalnız fukara bir protokol müdürüyle milyoner bir dulun eline bırakmışlardı?

Gece yarısına doğru, tam Operadan çıktığımız sırada, yüreğimizi sıkan bu ağır esrar perdeleri, Berchetesgaden'de oynanan bir melodramın üstünden yavaş yavaş kalkmağa başlayacaktı: Sahne, yalçın bir kayanın kovuğunu temsil ediyor. Aktörlerin her biri ayrı cinsten bir yırtıcı hayvan heyetine girmiştir. Bunlar, ihtiyar bir adamın etrafını çevirmişler; onu, birbirinden korkunç bazı pençe uzatışları, diş gıcırtıları ve ağız şapırtılarıyla tehdit edip durmaktadırlar. İhtiyar adam, şimdiden yarı diri yarı ölü bir haldedir. Pars rolünü oynamakta olan birinci aktör kızıl perçemli kafasını uzatıp: «Seni, nerenden yiyeyim? der demez büsbütün kendini kaybediyor. Bunun üzerine, sırtlan rolündeki ikinci aktör, avın derisine bir ilâç şırıngasının iğnesini saplayarak ayıltmağa çalışıyor. Zira, yırtıcılar, bu avı, mutlaka diri diri yemek kararındadırlar. Nitekim, av kendine gelin-

ce hepsinin yüzü gülmeğe başlayor ve pars, bir ev kedisi gibi munisleşip onun yanına sokuluyor: «Korkma, sen bizim sıcacık karnımızda rahata kavuşacaksın.» diyor.

Bütün bunlar oyun değil masal değil, gerçeğin tâ kendisiydi. Birinci aktör dediğimiz, Hitler'di. İkinci aktör dediğimiz, Göring'di. İhtiyar adam da zavallı Haha'cıktı. Kendisine uzatılan «idam» hükmünü bizzat imzalamadan önce üç kere bayılmış ve Göring tarafından kâfur yağıyla üç kere ayıltılmıştı. Zira, iki taraflı bir «mukavele» mahiyetini taşıyan bu «hüküm» ün hukukî şekillere uyması için zorlanmadan, gönül rızasiyle kabul olunması ve imzalanması lâzımgeliyordu. Buna göre, Hitler'le Haha, sözde karşılıklı bir müzakere sonunda şöyle bir anlaşmaya varmışlardı: «Ordusuz ve yalnız Çekistan bir Büyük Devletin himayesine sığınmadan yaşayamaz. Er geç haris komşularından birinin, hassaten komünist Rusya'nın hâkimiyeti altına girebilir. Şu halde, böyle bir felâketi önlemek için bu memleketin bir Alman protektorasına inkılâp etmesi hayatî bir zarurettir.» ve saire...

Zaten, bu anlaşma imzalandığı saatlerde Hitler in motörlü kıtaları, bu «insanî» misyonu bir an evvel yerine getirebilmek üzere harekete geçmek emrini almış bulunuyordu. Çünkü, bu kıtaların, sabahın altısında Prag'ı işgal edebilmelerine başka türlü ihtimal verilemezdi.

★

Evet, operaya davetli bulunduğumuz gecenin ertesi, Prag şehri, Çeklerin Altın Praha'sı erkenden Almanların eline geçip gitmiş ve öğleye varmazdan önce, bütün resmî binalara kıvrık haçlı bayrakları çekilmişti. Bunların en büyüğü, en ihtişamlısı, dünkü Reisicumhur sarayının çatısı üstünde dalgalanıyordu. S.S. kıtalarının genç çavuşları, çoktan, sokakbaşlarını tutmuş, meydanları çevirmişti. Akşama doğru, Gestapo, bizim Elçiliğin karşısında — eskiden

Beneş'in oturduğu köşkle — yanıbaşımızdaki zengin bir Yahudi evine girip yerleşmişti. Etrafta çıt yoktu. Çekler, tam bir sükûn içindeydiler. Herkes ve her şey, Yeni Nizam'a o kadar çabuk alışmış görünüyordu ki, insanın, Prag'ı, öteden beri hep bu kasklı Alman çavuşlarıyla idare edilmekte olan bir yer sanacağı geliyordu. Avusturya İmparatorluğu zamanından beri, soldan işleyen sokak trafiği bile iki üç saat zarfında, tıkır tıkır sağdan işlemeğe başlamıştı. O sabah, Elçilik erkânından biriyle, olan bitenleri görmek için şehirde bir gezintiye çıkan Bayan Karaosmanoğlu'nun C. D. markalı arabası da uslu uslu caddelerin sağını takip ederek yol almıştı.[1]

Dönüşünde, sordum: «Çarşı pazar da bizim mahalle gibi sâkin miydi?» Karım, hazin hazin gülümseyerek: «El âlem alışında verişinde; dedi. Yalnız, Jean Huss meydanında, çoğu kadın, bir büyük halk topluluğu gördüm. Eski Belediye binasının yanıbaşındaki Adsız Asker anıtının etrafını sarmış, Alman kıtaları San Venceslas'a doğru yürürken, göşyaşları ve hıçkırıklar arasında, son defa olarak, millî marşlarını, ilâhilerini okuyorlardı. Pek içime dokundu bu hal.» Ve bu sözleri söylerken kendisi de gözyaşlarını

[1]Gerçi, bu nizam ve sükûn çok zaman sürmedi. Gestapo, Yahudi, komünist ve Sosyal Demokrat avına başlar başlamaz şehrin içinde bir terör kasırgasının alaborasıdır aldı yürüdü. Hattâ bunun tesirinden bazı Elçiler ve Elçilikler bile masun kalmadı. Kimine Yahudileri himaye ediyor, kimine Almanya'nın dahilî işlerine karışıyor diye Milletlerarası Nezakete uymayan muameleler yapıldı. Bunların en vahşicesi İsveç Elçisinin başına gelendi: Bir gün, Gestapo'nun silâhlı ajanları tarafından kovalanan bir Alman komünisti, can havliyle kendini, İsveç Elçiliğinin açık bulduğu kapısından içeri atmış. Ajanlar, arkasından yetişip onu, zorla almak istemişler. Elçi, memleketinin büyük Hukuk âlimlerinden biriydi. İyi yürekli bir adamdı da. Gestapo polisinin önüne geçmek istemiş: «Tutmak istediğiniz bir siyasi mücrimdir. İsveç bayrağı altına sığınmıştır. Geriye veremem.» demiş. Fakat, kim dinler? Tabancalarla üstüne saldırmışlar. Bereket versin ki, tam o sırada mülteci, Elçinin biraz önce kendisine bıraktığı bir cep rovelverlyle intihar etmişti.

tutamadıydı.

Halbuki, on yıldan beri, Elçiliğimizde tercümanlık ve yerli kâtiplik vazifesini görmekte olan M. Barabaş, — ki eski Légionnaire'lerden olmakla beraber Beneş devrinin nimetlerinden hiçbirine erişememişti ve buna rağmen son günlere kadar Hitler'e, tezyif makamında «Adolf Çavuş» demekle vatanseverliğini ispattan asla çekinmemişti — evet, bizim melek huylu, iyi yürekli bu Çek memurumuz bile, memleketinin uğradığı millî felâket karşısında, kupkuru gözlerle kaskatı duruyor ve her vakitki gibi yerli gazetelerden bana tercümelerini hazırlıyordu.

Nitekim, o günün akşamı, Hitler'in Prag'a gelişini ve gelir gelmez «Bu ne tozlu, ne kirli memleket.» dediğini de heyecansız bir sesle bana haber veren Barabaş olmuştu. Mösyö Barabaş, geceleyin Hitler'in indiği Saray'ı — güya yeni kurulmuş bir bina imiş gibi — Vltava'nın karşı yakasından seyir için toplanmış kalabalık arasına nasıl katıldığını ve aydınlık bir balkon camının üstünde beliren «Adolf Çavuş» un gölgesine nasıl baktığını gene aynı sesle hikâye etmişti.

İşgalden birkaç gün sonra, Mösyö Barabaş bana sokulup gayet önemli bir sır söyleyormuşçasına: «Meğer, o kadar göklere çıkarılan Alman ordusu bizimkinin yanında beş para etmezmiş; dedi. Motörlü kıtalarının yarısından fazlası, bir sürü «pan» lar yüzünden yollarda kalmış. Makineleri öylesine çürük çarıkmış ki, teknisyenlerimiz, zabitlerimiz hayretten hayrete düşmüşler. Bütün Ordu erkânımız, şimdi: «Ah, ne ettik de bunlara karşı koymadık.» diye dizlerini dövüyorlarmış.»

Hakıkat da bu merkezde idi. Almanların eski püskü, derme çatma Panzer'lerini, taşıtlarını görüp de Çeklerin bu pişmanlığına hak vermemek mümkün değildi. Fakat, olan olmuş geçen geçmişti. Beş on gün sonra, Prag şehrinin umumi manzarası da böyle bir sünepelik, böyle bir külüstürlük ifâde etmeğe başlayacaktı. Sanki, Mala Strana'nın o güzel, o ihtişamlı

sanat âbideleri, beş on gün içinde, beş on yüz yıllık bir zamanın cevrine uğramışçasına eskiyecekler, viranlaşacaklardı. Meğer, taşın, mermerin, tahtanın bir ruhu varmış da şimdi uçup gitmiş gibi herbiri bir ayrı dille konuşan bütün o tarihî binalar, birdenbire suspus olmuşlar, kadavralaşmışlar, ifâdelerini kaybetmişlerdi. Altın Praha'nın bütün yaldızları dökülmüş; pırıl pırıl Altın Praha'ya, ışığı sönmüş bir renkli fener donukluğu gelmişti. Elvan elvan nakışlarından, bezgilerinden artık hiçbir şey seçilmeyordu.

Ya bizim, her «kür» mevsimi, o kadar konforlu, o kadar safalı haftalar geçirdiğimiz Karlovy-Vivari'ye ne diyelim? Son defa gittiğimizde ne oturacak otel, ne yiyecek yemek bulabilmiştik. Belli başlı Palace'ları ya birer askerî «nekahatane» veya doğrudan doğruya kışla olmuştu. Banyolarının, sağlık müesseselerinin çoğunda eski bakımdan, eski düzenden eser kalmamıştı. Avrupa'nın en nâdir, en zengin matahlarına sergilik eden mağazalarının camekânları talana uğramış gibi bomboştu ve bunların eski kibar müşterilerinden de zaten bir kişiye rasgelmek mümkün değildi. Karlsbad, tam mânasiyle, suyu çekilmiş değirmene benzeyordu.

Heil Hitler! Evet ama, gene Heil Hitler. Daha geçen Eylûle kadar her gittigimiz yerde bizi nazik ve âhenkli «Guten Tag», «Küste Hand» veya «Gruss Got» larıyla karşılayan otel hizmetçileri, kahve garsonları, şimdi, bu «cengâver» Hitler selâmlarıyla yüreklerimizi hoplatıp durmakta idiler. İşte, Nazi rejiminin sert ve haşin idaresi, beş altı ay içinde, bu eski Alman kasabasını da zorla zaptedilmiş bir yer haline sokmuştu.

Gerçi, Nazi partisi, içeri Turizm teşkilâtı vasıtasiyle Karlsbad'a elden gelen canlılık ve hareketliliği vermeğe çalışıyordu: Meselâ, günde yüzlerce otobüs buraya, eski Almanya'nın civar köy ve kasabalarından kadın, erkek, çoluk çocuk binlerce insan taşıyıp getiriyor ve bunları, Bethoven'in, Goethe'nin Schil-

ler'in hâtıralarıyla dolu kaplıcanın içine yığıyordu. Fakat, kim gider Tanrısal musiki ustasının heykelini görmeğe? Kim gider büyük Avrupalı şairin mermer levhalara kazılmış yazılarını okumağa? Ve kimin aklından geçer, bilmem neredeki müzede saklanan Schiller'e ait vesikaları arayıp bulmak? Bunlar, şaşkın şaşkın sokaklara yayılırlar; zaten dar olan geçitleri tıkarlar; mağaza camekânları önünde birikip eski devirden kalma bazı «sold» eşyasını hayran hayran seyretmeğe koyulurlar; biribirlerini dirsekleriyle dürterek: «*Kuk, kuk. Ach, wie Schön, wie Schön.*» diye haykırışırlardı. Akşam olunca da hiçbir alış verişte bulunmadan mahzun mahzun kalkıp giderlerdi.

Bir gün, eski müşterilerinden olduğumuz bir çiçekçi dükkânının önünde durmuş, bunlara bakıyordum. Dükkânın sahibi dışarı çıkıp yanıma sokuldu: «Hoş geldiniz, Elçi Bey; dedi. Sizi buralarda tekrar görmek ne saadet. Artık, hiç gelmezsiniz diye korkuyorduk. Malûm a; Karlsbad, eski Karlsbad değil, bir çöle döndü.» Çiçekçinin hâlis Südet Almanı olduğunu bildiğimden, belki ağzımı arayordur şüphesine kapılarak: «Neden? dedim. Görüyorum, kasabanız eskisinden daha canlı, daha kalabalık," ve elimle karşı kaldırımdaki yerli «turist» yığınlarını gösterdim.

Adamcağız, acı acı gülümseyerek şöyle cevap verdi: «Bunlar mı? Elçi Bey, bunlar koyun sürüsü.»

LA HAYE

HOLLANDA
(1939 — 1940)

Çocukluğumda veya ilk gençlik çağımda, Hollanda'nın herhangi bir vesile ile — bizce eskiden Felemenk olan — adı geçti mi gözüm önüne üç şey gelirdi: Kraliçe Willhelmina'nın resimli gazetelerde hayran hayran seyrettiğim tazelik fotoğrafları; annemin «Felemenk taşı» diye vasıflandırdığı pırlanta yüzüğü ve kırmızı boyalı bir topu andıran Felemenk peyniri. Kırk beşimi hayli aşarak Hollanda'ya vardığım zaman çocukluğumun bu üç güzel «*vizyon*» undan, yalnız birini, annemin parmağındaki pırlantayı gerçekleştirebilecektim. Bizim eski «iğci tezgâhları» nı hatırlatan elmas atelyelerinin loşluğu içinde bundan daha ne kadar büyük taşların, gökyüzündeki yıldızlar gibi, ışıl ışıl, küme küme pırıldadığını görecektim.

Fakat, hani benim o saçları lüle lüle, mine gözlü Kraliçem? Heyhat, onun yerine, şimdi karşıma çıkan altmışlık bir ninedir ve kırk yıl evvelki tazeliğinden yalnız sesindeki tatlı gevreklik kalmıştır. Evet, bu, yumuşak, berrak bir genç kız sesiydi ve insanın kulağını hoş bir musiki gibi okşuyordu ama, eski fotoğraflarının hasretini gönlümden aslâ silemiyordu.

Felemenk peynirine gelince, o da, karşıma sararıp solmuş olarak çıktıydı. Hattâ şekli de bir tuhaftı bunun. Hiç topa benzemiyordu. Sonradan öğrendim: Meğer, bizim bildiğimiz Felemenk peynirleri dışarıya çıkarılırken bayatlamasın diye, yusyuvarlak edilip balmumundan bir kılıf içine sarılırmış.

La Haye yolunu boylarken Felemenk diyarına dair düşüncelerim, yalnız bu çocukluk hayallerinden ibaret değildi. Yirmi yaşıma doğru, dört elle sarılıp okumağa başladığım eski Fransız ve Alman filozoflarının onaltıncı, onyedinci yüzyıllarda çıkan kitaplarından çoğunun, ya Amsterdam'da, ya Harlem'de, ya Leyde' de basılmış olduklarını hatırlıyordum. Bundan başka, Skolastik ilimlere karşı ilk harbi açan Spinoza'nın La Haye'de, Erasm'ın Amsterdam'da doğup yaşadıklarını, Descartes'ın, Voltaire'in, arada bir; Kilise baskısından kaçıp buraya sığındıklarını da biliyordum. Demek ki Avrupa'nın bu minicik parçası bir vakitler, vicdan ve fikir hürriyetinin en aydın, en canlı bir merkeziydi.

Bundan başka, Güzel San'atlar bakımından, «Renaissance» mucizesinin ikinci vatanı ancak Hollanda olabilirdi. Van Dyck'lerden, Rembrandt'lardan Vermeer'e kadar nice yaratıcı dehalar buradan yetişmiş, burada ün almış, buraya şeref vermişti.

İmdi, o büyük fikir ve sanat hareketleri, hâlâ devam etmeyorsa bile, Hollandanın havasında bunlardan bir soluk, bir ürperiş bulacağını umuyordum. Çok geçmeden bu umudum da boşa çıkacaktı. Yirminci yüzyıl Hollandalısı aydın ve şanlı geçmişini unutmuş görünüyordu. Vicdan ve fikir hürriyetinin dev akıncıları, burada hiç bir iz bırakmadan göçüp gitmişlerdi. Orta Çağ'ın ne kadar skolastik ve teolojik mezhepleri varsa, şimdi burada tekrar baş kaldırmıştı: Katolik partisi, Protestan partisi, Lutheryen veya Anglikan partileri, Hollanda parlamentosunda didişip duruyordu.

«Spinoza? Spinoza mı? Ha, şu La Haye'li Yahudi...» Ya Rembrandt? «Onu müzeye kapadık. Otur-

duğu evi, Amsterdam Belediyesi, geçenlerde onartıp eski haline getirdi». «Voltaire'in ilk manuskrileri mi? Sanırız, millî kütüphanelerin birindedir. Hayret, demek ki, Voltaire, Hollanda'da kitaplar da bastırmış.»

Evet, hattâ tabileriyle arasında çıkan bir anlaşmamazlık üzerine öylesine tepesi atmış ki, Hollandaya ayak basınamağa karar vermiş ve pılısını pırtısını toplayıp giderken Hollandalılara şu küfürü savurmaktan da çekinmemiş: «*Aideu canaux, canards et canailles*» (1) Acaba, ben de uğradığım hayal kırgınlığının verdiği huysuzluğa kapılarak «Merhaba değirmenler, tersaneler, inekler..» mi deseydim?

Demedim; fakat, deseydim yeri vardı. Tersaneler, yeldeğirmenleri haydi neyse ama, Felemenk inekleri, gerçekten, her türlü saygıya lâyık şâhâne mahlûklardı. Değme zengin köylü karılarının bile giyinip kuşanamayacağı süslü püslü «ferme-jupe» lerle örtülü kalçalarını, dantelâlı «soutien-gorge»larla sarılı memelerini sallaya sallaya, çimenlerin yeşil kadifesi üstünde öyle bir ağır ağır dolaşışları, öyle nazlı nazlı uzanıp yatışları, sağa sola öyle bir vakarla baş çevirişleri vardı ki, bunlar önünden geçerken insanın eğilip derin reveranslar yapacağı gelirdi.

La Haye'e ilk ayak bastığım günlerde gözüme çarpan acayipliklerden biri de sokaklardaki bisikletliler kalabalığı olmuştu. Bizde, yalnız çocuklarla pek gençlerin, umumiyetle Avrupada ise, gençlerden, çocuklardan başka yalnız işçilerin altında görmeğe alıştığımız bu iki tekerlekli binekler, her yaşta ve her sınıftan bütün Hollandalıların başlıca hareket vasıtasıdır. Evet, burada, altmışını geçmiş Kralıçadan altısına basmış Prensese ve bu iki uç arasında kırklık ellilik, saçlı sakallı, kelli felli devlet veya hükûmet adamlarından tutun da, hâkimlere, memurlara, ban-

(1) Bu sözün, aşağı yukarı mânası şudur: «Elveda kanallar, kazlar ve külhaniler!»»

ka direktörlerine, papaslara kadar herkesi, evet herkesi, yağmur kar demeyip hep bu iki tekerleğin üstünde fırıl fırıl döner görürsünüz.

Hollanda'da — Hollanda'da diyorum, çünkü başka yerde görmedim — bisikletlerin, iki kişiliği, üç kişiliği, beş kişiliği vardır. Arkalarında irili ufaklı sepetler asılıdır. Kâh karı kocalar, kâh iki üç nesli bir arada temsil eden aileler minicik yavrularını bu sepetlerin içine yerleştirip kır gezintilerine çıkarlar. Bazan bakarsınız; uzun sakallı, melon şapkalı ve siyah redingotlu bir zat, çiseleyen bir yağmur altında şemsiyesini açmış, kalıbına kıyafetine hiç yakışmayan bir süratle çala pedal yanınızdan geçiverir. Kahkahalarla gülmekten kendinizi güç zaptedersiniz. Bazan da gene bakarsınız; cübbeli bir papas, iki tekerleğin üstünde, küçük dua kitabını açmış, dalgın dalgın ilerliyor. Hayretten donakalırsınız ve günün birinde, nihayet, şu hükme varırsınız: Bisiklet, Hollandalının eli ayağıdır.

Lâkin, ben bu hükmü vermekle Hollandaya ve Hollandalılara dair ilk intibalarımın altına bir son çizgisi çekmiş değilim. Bütün bu inek, değirmen, tezgâh, tersane ve bisiklet âleminden başka, cepheleri ve pencere camları, her ay şakır şakır yıkanan ikişer üçer katlı evlerin tuğla duvarları arkasında gizlenip sinmiş diğer bir âlem daha vardır ki, bunun içine sokulmak değme yabancıya nâsibolmaz. O evler, birer mezar gibi sessiz ve birer kale gibi istihkâmlıdır. Geceleri, pencerelerinden ne bir ışık sızar, ne de kapılarından bir kimsenin girip çıktığı görülür. Hattâ, boş mudurlar, dolu mudurlar keşfedip anlamak için tecessüsünüzü oldukça ileriye götürmeniz, yani soruşturmanız lâzımgelir. Ancak, o vakit öğrenebilirsiniz ki, o evler, şecerelerinin kökü üç beş yüz yıllık bir geçmişe dayanan ve «asâlet» unvanları en az yarım satır tutan birer eski ve tarihî aile ocağıdır. Burada saatler çoktan işlemez olmuş, zaman denilen şey, durmuştur. Yakaları, yenleri dantelalı, beyaz

perukalı büyükbabalar, büyükanalar, ecdat galerisinin duvarlarındaki çerçevelerinin içinden bugünkü torunlarını veya torun torunlarını daimi bir gözhapsine almış ve kendi devirlerinin yaşama töresine, düşünüş görüş tarzına ölünceye dek mahkûm etmiş gibidirler. Aile reisi, kızım veya oğlunu verirken bunlara danışır; karısı, müşkül demlerinde bunların şefaatine sığınır, bunlarla dertleşir ve bunlardan birinin acayip şekilli antika yüzüğünü — el âleme gülünç görünme pahasına da olsa — bir tılsım gibi daima parmağında taşır durur. Zaten, yattıkları döşekler, cedlerinin son nefeslerini verdiği karyolaların içine serilidir. Yemek masasından çanak çömleğe kadar kullandıkları bütün eşyalar onların eşyasıdır ve çoluk çocuk sabahleyin sütlü kahvelerini, beş altı göbek evvelki dede ve ninelerinin dudaklariyle aşınmış fincanlardan içmektedir.

Bundan başka, genç ihtiyar, ailenin bütün üyeleri, çıra, kandil veya mum devrinden kalma bir geleneğe uyarak akşam yemeklerini en geç altı buçukta yerler ve saat dokuzda yataklarına girerler. Onun içindir ki, yabancılarla düşüp kalkmak, hele diplomatların akşam yemeği davetine gitmek bu zavallılara pek ağır bir külfet gibi gelir. Düşünün bir kere, böyle bir davete katılmak — yılda velev bir kaç defa olsun — onların hayatında ne büyük bir macerâ, ne büyük bir ihtilâldir! Sekizde sekiz buçukta sofraya oturacaklar ve en erken gece yarısına doğru yatmak zorunda kalacaklar...

Nitekim, Hollanda Hariciyesi Protokol müdürlüğü, La Haye'in ve civar şehirlerin eski ailelerini böyle bir felâketten korumak için bir Teşrifat Kitabı yayınlamak lüzumunu duymuştur. Bu kitabı tertibedenler, o sınıf mensupları arasında ziyafet kabul edebilir bir kaç Hanımkızın, beş on genç adamın adlarını yazıp resimlerini koymak suretiyle bizlere «Bunları çağırabilirsiniz. Fakat öbürlerini rahat bırakın.» demek istemişlerdir. Öbürleri? Evet ama, kişizade-

ler çoğunluğunu asıl bunlar teşkil etmekte idi ve bize «rehine» olarak verilenler ise, sanırım, ya baştan çıkıp kozmopolitleşmiş, yahut da sonradan görmüş kimselerdi.

Hâlis kan Hollanda aristokratlarını bir Çin Seddi ardında yaşamağa mecbur eden sebepler, çok geçmeden anladığıma göre yalnız atadan kalma görenek ve geleneklere sadakat noktası üzerinde toplanmıyordu. Böyle olsaydı, yabancı diplomatlara, hiç değilse, kendi «vakit tarifeleri»ne uygun saatlerde kapılarını açmak nezaketinde bulunurlardı. Halbuki, Hollandalı aristokratlar, bizlerle bu şekilde ülfetten de çekingendiler. Sözün kısası, bunlar için umumiyetle bütün yabancılar değil, yalnız kendi soylarından olmayanlar tabu'ydu. Nitekim, «Corps diplomatique» üyeleri arasından herhangi bir asalet unvanı taşıyanlar — hattâ üçüncü kâtip, hattâ «attaché» derecesinde olsalar bile — pekâlâ bu karantinanın dışına çıkabiliyorlar ve bununla da kalmayıp yüksek «société"nin baş sedirlerine geçiriliyorlardı. Kırk yıl önce, Osmanlı Devletini La Haye'de temsil etmiş bir Elçimiz, baba tarafından bir Paşa oğlu, karı tarafından Prenses kocasıdır diye öyle bir itibar kazanmış, öyle bir el üstünde tutulmuştu ki, ben gittiğimde, adı hâlâ dillerde dolaşıyor ve ondan sonra Türk Elçisi olarak kimlerin gelip gittiğini kimseler hatırlamıyordu. Bundan başka, başkâtip derecesinde bir Hariciye memurumuz, Türkiyenin pek eski ve asil bir ailesinden olduğunu bildirmek suretiyle gene ayni mertebeye ermiş ve nice Baronların, Kontların, Kontesların baş tacı olmuştu.

La Haye'de iki üçyüz yıllık bir kibarlar klübü vardır. Buraya, Elçi veya Büyükelçi dahi olsanız, ancak «Ballottage» la girebilirsiniz. Ben, her nasılsa «Ballottage» da kazanmış ve bu klübe âzâ kabul edilmek «şerefine» ermiştim. Oraya her gittiğimde, Türklere dair bahisler, döner dolaşır, bu iki yurddaşımızın adları üstünde dururdu. Biri için «Ne güzel bridge

oynardı!» öbürü için «Her dili ne iyi konuşurdu!» ve her ikisi için «Ne seçkin, ne kibar insanlardı!» sözlerini, nice şövalyelerin, nice baronların ve daha nice «*Van*»ların ağzından dinlemişimdir. O iki yuddaşımızın adları, ayni zamanda, klübün Altın Kitabı'na da geçmiş bulunuyordu.

Şu «Asaletlu» cemiyetin ortasında, ne tuhaftır ki, Orange-Nassau Hanedanının sarayı ve saraylılar, hiç bir Snobisme meydan vermeyen bir sadelik manzarası göstermekte idi. Kapısında iki nöbetçi askerin durduğu bir küçük avluyla taş döşeli iddiasız bir Hall'den geçip on beş yirmi basamaklı bir tahta merdivenden çıktınız mı, yukarı sofanın yan odalarının birinde Sa Majeste Kraliçe Wilhelmine ile karşılaşıvermeniz pek muhtemeldi.

Gerçi, beni buraya dört atlı bir saltanat karoçası içinde sallaya sallaya getirmişlerdi. Gerçi, Sarayın eşiğine varınca kafasında şatafatlı külâhı ve elinde uzun asasiyle Musa sakallı, iri yarı bir «huissier» tarafından karşılanmıştım. Ama, zerre kadar şaşırıp sıkıldığımı hatırlamıyorum. Yalnız, yolda bana refakat eden mabeyinciye sormuştum: «Ben bir Kraliçe huzuruna ilk defa olarak çıkıyorum. Kendisini nasıl selâmlamam icabedecek?» Ve mabeyinci: «Oh, hiç merak etmeyin, demişti. Bizim Saray teşrifatı gayet basittir. Size, ancak bir noktayı izah etmek isterim: Kraliçe, erkeklere el vermez, ne sıktırmak, ne de öptürmek için. Bundan ötesi her yerde bildiğiniz gibidir.»

Wilhelmine'nin eline dokunmak şerefine, benden beş on gün sonra bayan Karaosmanoğlu ermiş ve bununla da kalmayıp bir kaç ay içinde, Wilhelmine'nin *Grande Maîtresse'iyle* (saray nazırı Hanım) birinci *Dame d'Honneur*'ünün ahbaplığını kazanmıştı. Karım, bu mühim tanışıklıkları sayesinde bazı ziyafet sofralarının tertibine dair herhangi bir zorluğa uğrayınca Saray Hanımlarına baş vurmak suretiyle müşkülünü hallederdi. Meselâ ziyafetten bir gün önce davet-

liler listesindeki Madam veya Matmazellerden biri özür diledi mi, bunun boş kalan yerine Sarayın genç Hanımkızlarından birinin gelmesine müsaade dilerdi. O Hanımkızların çoğu La Haye'de oturmadıkları ve bazı hayır müesseseleriyle kültür alanlarında başlarından aşkın vazifelerle meşgul oldukları halde, içlerinden bir tanesi mutlaka imdadımıza koşup gelirdi.

Hollanda'da, «kişizade» lerle Saraylılar takımından başka bir de yüksek ve orta «burjuvazi» sınıfı vardır ki, bu da ayrı bir karakter arzeder. Çoğu büyük endüstri ve büyük iş âlemine mensup bu sınıf üyeleri, kılık kıyafet bakımından bizim kasaba eşrafını hatırlatmakla beraber hususi yaşayış tarzları itibariyle başka memleketlerde eşlerine nâdir rasgelinen acayip birer sosyal tiptirler. Son derece dindar görünürler. Pazar günlerini, bir kiliseden farksız evlerinde İncil okuyup ibadet etmekle geçirirler. Fakat, akşama doğru, ya Bruxelles'e ya Paris'e sıvışıp sefahat yerlerinde çal oynasın vur patlasın sabahı bulurlar. Söylendiğine göre, bunlardan bazıları o kadar çok içermiş ki, otellerine dönerken şehrin kaldırımları üstünde sızıp kalırmış.

Benim için bu söylentiye inanmamak mümkün değildi. Zira, harpten çok önce, Moskova'da böyle bir Hollanda'lı ayyaş örneğine rasgelmiş bulunuyordum. Moskova'da mı? Evet, Moskova'da. Ruslarla aramızdan su geçmediği devirlerde idi. Falih Rıfkı ile beraber, bir «Milletlerarası muharrirler kongresi» ne davetli olarak bu şehire gitmiştim. Falih izahı uzun sürecek bir takım sebepler dolayısiyle Kongreyi yarıda bırakıp memlekete dönmüştü. Ben, her akşam, misafir olduğum otelin barında yalnız başıma bir köşeye çekilip uyku saatimin gelmesini bekleye bekleye pinekliyordum ve bu tenha barda, her akşam, bir tek müşterinin, karşı tarafımdaki masaların birinde durmadan içtiğini seyrediyordum. Kafası traşlı iri yarı bir adamdı. Onu, önce, işi sarhoşluğa döküp beni gözetleyen bir Gepeu ajanı sanmıştım. Fakat, sonra-

dan öğrendiğime göre, bir «Hollanda Neft kumpanyası» nın direktörü imiş. Sonradan öğrendiğime göre dedim. Halbuki, «Hollanda Neft kumpanyası» direktörü, o akşamların birinde, yerinden kalkıp yanıma gelmiş, kartını uzatarak kendi kendisini bana tanıtmıştı. Ve: «Görüyorum, içiniz pek sıkılıyor, demişti. Bu memleket böyledir. Hiç kimse kimseyle konuşmaz. Benim, buraya Rus hükûmetiyle bir petrol meselesini müzakere için üçüncü gelişim. Her defasında, ikişer üçer ay kaldım. Buna rağmen, iş dışında yabancı veya yerli bir insanla iki çift lâf atmak imkânını bulamadım. (Hollandalılar çene çalınağı da çok severler). Hele gece oldu mu çatlayacağım geliyor. Fakat, sizin gibi itibarlı zatlar çok hoş vakit geçirebilir bu şehirde. Ben Hollandalı olduğumdan — Malûm a, aramızda diplomatik münasebet yoktur. — umumî yerlerin bütün kapıları yüzüme kapalıdır. Ama, siz... Siz isterseniz neler yapabilirsiniz. Bu oteldeki apartmanınıza Operanın en güzel balerinlerini davet edebilirsiniz. Yahut da — meselâ ne bileyim — kadın erkek en hâlis Çingene çengilerinin sabahlara kadar çalıp oynadıkları halk meyhanelerine gidebilirsiniz.»

Nitekim, bu konuşmamızın ertesi akşamı, Kongre arkadaşlarımdan iki Yunanlı ile o meyhanelerden birine götürdüğümüz bu Hollandalı Neft Kumpanyası müdürünün, katıksız bir Balalayka ve Oçiçurniya havası içinde ne kadar coşup eğlendiğini, çeşit çeşit içkilerle dolup boşalan kadehlerden nasıl kana kana içip sızdığını hayretle seyredecektim.

★

Hollanda bahsine, damdan düşer gibi başladım; hem de ileri geri bir sürü giymeler açarak. Bunu, biraz evvelinden, bir diplomata yakışır tarzda ele almaya çalışmalıyım: Ben, La Haye'e elçi tayin edildiğim vakit harp patlayalı beş on gün olmuştu; Polonyanın da işi bitmiş veya bitmek üzere idi. Karımla birlikte, Simplon ekspresiyle yola çıkmıştık. Benim için

sulhun bir remzi haline giren su Simplon Ekspresi adını hâlâ bir nevi hasretle anıyorum. Zira, o tarihten sonra Türkiye'den Avrupa'ya, Avrupa'dan Türkiye'ye bu tirende yolculuk bana nasib olmamıştı. Ah, ne rahattı, ne kolaydı o seferler, hâttâ 1939 Eylûlünün içinde bile, Fransa'ya ve hususiyle Paris'e varıncaya kadar, ne Bulgaristan'dan, ne Yugoslavya'dan geçerken o kıyamet gününün kopuşuna dair herhangi bir alâmete rasgelmedikti. Yalnız İtalyan demiryolları boyunca gördüğümüz bazı «seferberlik» ve askerî nakliyat kargaşalıklarındandır ki, ilk barut kokularını alır gibi olmuştuk. Fakat Fransa, fakat Paris, daha o devirden beri, bize, düşman ordusunun muhasarası altında soluğu kesilmiş, suspus olmuş bir ülke ve bir şehir halinde görünmüştü. Sokaklar tenha, mağazalar boş, şurada burada rasgelip hoşbeş etmek istediğimiz insanlar, yılgın veya bezgindi. Hiç birinde Fransız soyuna mahsus babacanlıktan, neşe ve nüktelerden eser kalmamıştı. Asık suratlarından düşen bin parça oluyordu. Rue de la Paix'nin fettan *midinette*'leri bile o gönül avlayıcı gülümsemelerini, o «benim arkamdan gel» der gibi yürüyüşlerini bırakıp aksileşmişler, somurtmuşlardı. Bunların hemen hepsi, güzel kokulu mendil, ponpon ve tuvalet takımlarına mahfazalık eden cicibici el çantaları yerine, torbasının kayışları omuzdan geçme gaz-maskeleri taşımakta idi. Ve güneş battıktan biraz sonra, Nur Şehri diye bildiğimiz bu Paris'in üstüne öyle bir zifirî karanlık çöküyordu ki, insanın, bir yandan nefesi tıkanıyor, bir yandan da :

örtün, evet ey şehr,
Örtün ve müebbed uyu ey facirei dehr.

diye haykıracağı geliyordu.

Parisliler, birine veya bir şeye de kızmış gibiydiler. Kime? Neye? Pek söylemiyorlardı. Fakat, bazı mırıltılarından, homurtularından seziliyordu ki, öfkelerinin başlıca sebebi harbe girmiş; hem de Polonyalıları kurtarmak için harbe girmiş olmak keyfi-

yetidir. O Polonyalılar ki, daha düne kadar Hitler'in elini eteğini öpüyorlardı, Fransız dostluğunu çoktan unutmuşlardı. Çekoslovakya'nın terekesinden pay almışlardı. Yani, kendi din ve soy kardeşlerinin arkasından vurmuşlardı. Evet, o Polonyalılar ki, Harici ye Nazırları, onbeş yıl önce, Almanlar hesabına casusluk töhmetiyle Fransadan koğulan Albay Beck'ti.

İşte, böyle düşünülen, böyle konuşulan bu çeşit bir Paris'in bozgun havasında, dört beş gün kaldıktan sonradır ki, Lahaye'e varmıştık. Burası harp dışı zengin bir Krallık Paytahtının mamurluğu, sükûn ve nizamı içindeydi. Halk, işini tıkırına koymuş, kesesini doldurmuş insanlara mahsus bir tatlı rahavetle yaşamakta ve geçmişe, geleceğe ait her türlü kaygıdan uzak görünmekte idi. Lahaye şehrine baştan başa bir mücevher, altın, gümüş ve antika eşya sergisi denilebilirdi. Her adımda bir kuyumcu, bir âvânici, bir eski mobilyacı dükkânı... Ve elâlemin gözü o kadar toktu ki bunlara kimse dönüp bakmıyordu bile. Zira, herkesin evi, bu mağaza camekânları gibi tıklım tıklım gümüş takımları, antika eşya ve mücevherlerle doluydu. Bunun böyle olduğunu sokaklardaki kalabalığın rahat rahat, ağır ağır kımıldayışından da anlamak mümkündü. Hiç bir yanda telâştan, aceleden eser görünmiyordu. Kim, neden telâş etsin? Aceleye neden ihtiyaç duysun? Cava, Sumatra, Madura zaptolunduğu ve ilk Hollanda gemileri baharat yüklerini altın yığınlarına çevirdiği devirlerden beri, bu diyarda artık, boğaz kavgası, geçim didişmesi diye bir şey kalmamıştır. Altmış beş milyon baldırıçıplak, bu beş altı milyon insanın refahı için, kâh sıtmalı bataklıklarda, kâh karanlık maden kuyularında, durmadan alın teri döküyor. Bu da yetmiyormuş gibi, Kraliçe Wilhelmine'nin taç giyme yıldönümlerinde Endonezya'nın sayısız adalarından, sayısız heyetler gelip değer biçilmez hediyelerini sunuyorlar. Nitekim, bu yıldönümlerinin kırkıncısında Sumatra'nın, Madura'nın, kim bilir kaç bin yıllık Hanedanlarına men-

sup Prensesler de Hollandalıların bayram şenliklerine katılarak Wilhelmine'nin huzurunda, yalın ayak, milli rakıslarını oynamışlardır.

Bununla beraber... evet, bununla beraber, o haşmetli imparatorluk sade, basit ve demokratik bir küçücük Krallık kisvesine bürünmüş, halkı da yaşayış tarzını bu kisveye göre ayarlamıştı. Zenginlik, Hollandalıda hiç göze batmıyordu. Zira, o gösterişi hiç sevmeyen bir insandır. Milyonerleri, iki katlı, üç katlı tuğladan evlerde otururlar ve otomobilin en ucuzuna binerler. Hattâ ben oraya vardığım sıralarda, bu otomobillerin çoğu, garajlara kapatılmış ve bu yüzden bisikletlerin sayısı artmıştı. Hele Pazar günleri, benzin israfının önüne geçmek için motorlu taşıtlarla dolaşmak büsbütün yasak edilmişti. Bu yasağa, Kraliçe Wilhelmine bile baş eğiyor ve canı gezmeğe çıkmak isteyince bisiklete biniyordu.

Nasıl? Royal Dutsch Petrol Kumpanyasının dünyayı gaza buladığı bir yerde benzin tasarrufuna ne lüzum mu var? diyeceksiniz. Buna şaşmayalım. Royal Dutsch Petrol Kumpanyası, her şeyden önce, harp eden milletlerin yakıt ihtiyaçlarını düşünüyordu ve iç istihlâkin getireceği bir kaç milyon Florin, bunlar dan sağladığı heybetli kazançların yanında bahse bi le değmiyordu.

Hem, iki ateş ortasında kalmış bu memleket, döğüşen ordulara ekonomik yardımlarda bulunmasın da ne yapsın? Esmayi üstüne mi sıçratsın? Tarafsızlık politikası, zaten ona emretmeyor muydu ki, gerek Almanya ile gerek Müttefiklerle hoş geçinmek lâzımdır? Hoş geçinmenin ilk şartı ise, normal zamanların ekonomik münasebetlerine devamdan başka ne olabilir? Nitekim, Hollanda, birinci Cihan Harbinde de bu düsturlara göre hareket etmiş ve o sayede yalnız yakasını kurtarmakla kalmamış, kesesini de doldurmuştu. Bu sefer, gene öyle yapacaktı. Kauçuktan çeliğe, çelikten pamuğa kadar bitmez tükenmez ham madde kaynaklarını bir baç olarak savaşçıların em-

rine hazır kılacaktı.

Hollanda devlet adamlarıyla ilk temaslarımdan yalnız bu hükümleri çıkarmamıştım. Kraliçenin hükûmeti, tarafsızlık politikasını sonuna kadar savunmak kararıyla sınırları dibinde silâh çatmış her iki orduya karşı lâzımgelen bütün askerî tedbirleri almış olduğunu da söylüyordu. Gerçi, Almanya'dan yana, — Guillaume d'Orange'ın on yedinci yüzyılda Fransız isitlâsını önlemek için tatbik ettiği müdafaa sistemine göre — kanallar açılıp sular taşırılmış; İngiltereden yana da, gemilerle asker çıkarılır endişesine kapılarak deniz kıyıları boyunca istihkâmlar kurulup büyük kalibrada toplar yerleştirilmişti. Hariciye Nazırı, bizimle her konuşmasında: «Görüyorsunuz; derdi. Kararımız, hangi taraftan tecavüze uğrarsak kendimizi kanımızın son damlasına kadar müdafaa etmektir.»

Hakikatte de Hollandalıların ne Almanlara karşı fazla bir düşmanlığı, ne de İngilizlere fazla bir dostluğu vardı. Yüz elli yıldan beri süren «tecerrüt» politikası, bunların adetâ ruhuna işlemiş gibiydi. Hâttâ, diyebilirim ki, iliklerine kadar demokrat ve liberal insanlar oldukları halde (o sırada Sosyalist çoğunluğuna dayanan bir hükûmet iktidarda idi) Faşistlik ve Nazilik gibi diktatorya rejimleri dahi bunların kalbinde herhangi bir tepki uyandırmıyordu. Onun içindir ki, bir gün, kendimi tutamayıp Hariciye Nazırına: «Görüyorum; demiştim. Tarafsızlık, sizde bir politika değil, bir ruh hali, bir mezheptir.» Ve bu sözüm üzerine Hollandalı devlet adamının bana hayli kızdığını sezmiştim

Buna rağmen, resmi makamlarda değilse bile, hususi çevrelerde bazı Alman taraftarlariyle, İngiliz aleyhtarlarına rasgelmek mümkündü. Çoğu aristokrasi gençlerinden olan birincilere göre, Hitler, Yahudilere, ve Komünistlere karşı açtığı amansız cidalde Avrupa medeniyetini tehdit eden iki büyük tehlikeyi önlemeğe çalışıyordu. Her aklı başında Avrupa-

lının ona, bu yolda yardım etmesi lâzımgelirdi. Fakat, gerek Fransa, gerek İngiltere yanlış politikalarıyla hem Yahudiliğin kökünden kazılmasına sebep oluyorlar; hem de Almanya'yı komünist Rusyanın kucağına itiyorlardı.

Doğrudan doğruya İngiliz aleyhtarlığına gelince, bunun mahiyet ve sebepleri büsbütün başkaydı: Hattâ buna «aleyhtarlık» tan ziyade bir nevi «akraba kıskançlığı» desek daha münasip olur. Malûm a, Avrupa'nın ilk endüstri merkezi Hollanda idi. İngilizler, henüz, çobanlık seviyesini aşmadan önce burada, çıkrıklar, tezgâhlar çoktan işlemeğe başlamıştı. İngiltere koyunlarının yünü, ancak bu çıkrıklarda iğirilir, bu tezgâhlarda dokunur ve Avrupa pazarlarına sürülürdü.

Yalnız Avrupa pazarlarına mı? Atlas denizinden Hind denizine ticaret yollarını açan ilk gemiler kimindi? Hangi milletin bayrağını taşıyordu? Evet, İngiliz balıkçıları İrlânda kıyılarında veya Norveç fiyor'ları karşısında bocalayıp dururken, koca koca Felemenk yelkenlileri dünyanın öbür ucuna kadar yayılıp baharat kokuları saçan kükürt renkli, sıcak adalar etrafında dolaşırlar ve buralardan Avrupalının tatsız yemeklerine, eski Romalıların damağına lâyık çeşniyi veren biberi, tarçını, zencefili getirirlerdi. İngiliz gemicileri, neden sonra, bunların izlerinden yürüyebildi idi. O da Amsterdam, Rotterdam tersanelerinde yapılan gemilerle. Hollandalılar, dünkü küçük İngiliz Krallığını bugünkü İmparatorluk haline sokan ve hattâ bütün Avrupayı refaha kavuşturan sömürgeciliğin ilk öncülerindendir. Cihanın bütün zenginlik gömülerini deşip tarayıp Avrupaya taşıyan, o, gözleri bir şeyden yılmaz Hollanda gemicileriydi.

Bundan başka, On üçüncü yüzyıla kadar, alış verişlerini iptidaî kabileler gibi trampa ile yapmakta olan milletlere banka muamelelerini öğreten ve ilk bankayı kuran da gene Felemenk'lilerdi. Bu bakım-

dan, denilebilir ki, Londranın «City» si, Amsterdam borsasının, neden sonra hâsıl olmuş yavrusudur.

İşte, bazı Hollandalılar, bu tarihî delillere dayanarak İngiltere'yi, hâlâ küçük görmekte israr ederlerdi ve fırsat düştükçe alaycı alaycı gülümseyerek: «Bizim de Dreadnought[1] çapında gemilerimiz vardır ama, onlara, bu adı takmaya lüzum görmeyiz.» derlerdi.

O devirde, herkesin, bugünkü atom bombası kadar ehemmiyet vermekte devam ettiği İngiliz Donanmasına karşı bile. Hollandalının bu mühimsemeyiş hissi, harp içinde, bazı ticaret gemilerinin İngiliz torpitoları tarafından kontrola tâbi tutuluşu üzerine, âdeta bir öfkeye, bir isyana inkılap etmişti İkide bir, Laheye'den Londraya protestolar, ultimatomlar yağıyordu. Menfaat meselesi bu. Avrupalımn gözünde şeref, haysiyet, adalet ve insanlık mefhumları hep bunun üstünde toplanır ve bence de, Hollanda, Avrupanın çekirdeği, Avrupamn kökü olduğu için menfaatçılık karakteri, her yerden ziyade Hollandada göze çarpar. «Milletler, istedikleri kadar boğazlaşsınlar. Dünya, kana ateşe bulansın. Ben, kendi işime, kendi çıkarıma bakarım.» İşte, yüz elli yıllık tarafsızlık politikası, yahut da bu politikayı doğuran millî gelenekler, diğer irili ufaklı bütün Avrupa memleketleri gibi Hollandayı da, burnunun dibine kadar sokulmuş olan Cihan Harbi önünde böyle dar bir «egoistlik» e düşürmüş bulunuyordu.

★

Cihan Harbi? Lâkin, bu ne biçim bir Cihan Harbiydi. İki müttefik ordularıyla Alman ordusu, haftalardan, hâttâ aylardan beri, hep karşı karşıya silâh çatmış duruyordu. Arasıra, çat pat bir ateş tıkırtısı, bir keşif kolunun uzanıp çekilişi. Sonra, gene uzun bir sessizlik, uzun bir hareketsizlik. San-

[1]Dreadnought, dehşetli, korkunç veya yıldırıcı mânasına gelir.

ki, Fransız askerleri, Maginot'nun yeraltı koğuşlarını son derece konforlu bulup derin bir uykuya dalmışlardı. Sanki, Wehrmacht, biraz önce sömürüp yuttuğu Polonya'yı hazmetmek için, bir Boğa yılanı gibi çöreklenmiş, yatıyordu. İngilizlerin ise nerede oldukları ne yaptıkları pek mâlûm değildi. Bu hale, Paris gazeteleri, tam yerinde bir ad takmışlardı: Drole de Guerre — Acayip Harp...

Evet, bu, gerçekten acayip bir harptı. Onun içindir ki, Lahaye'in resmî çevreleri, ikide bir dolaşan «taarruz» şayialarına kulak bile asmıyordu. Hele, tarafsız Hollandanın bir tecavüze uğrayacağına aslâ ihtimal vermiyordu... Bu çevrelerde: «Ne münasebet! deniliyordu. Almanların burada işi ne? Fransa'ya en kestirme yol, geçen harpta olduğu gibi, gene Liége ve Namur'dür. Hem, Almanya bindiği dalı kesmek ister mi? Ne de olsa harp maddelerinin çoğunu bizden tedarik etmektedir.» ve saire...

Nitekim, bu emniyet sâikasıyladır ki, Hollanda hükûmeti ve Erkânı Harbiyesi, Batı komşularının resmî istihbarata dayanan bir çok «ikaz» larını kötü niyetle yapılan bir takım tahrikler gibi karşılıyor; yani Müttefiklerin, Hollandayı kendi saflarına çekmek için yalanlar uydurduğuna hükmediyordu. Hattâ, bir gün, bu memleket kadar tarafsız olan Belçika'nın genç Kralı, kendi askerî kaynaklarının verdiği bir «alarm» üzerine, Wilhelmine ile görüşüp her ihtimale karşı müşterek bir tedbir alınması teklifinde bulunmak için Lahay'e gelmişti de koğulmaktan beter edilmişti. Gerek saray, gerek Hükûmet, bu ziyaretin — pardon — bu hâdisenin tesirini dağıtmak yolunda, günlerce, ne gayretler sarf etmemişti. O münasebetle, Hariciye Nazırının bana söylediği şu sözü hiç unutmam: «Kraliçe, harpten, askerlik işlerinden bahsetmeği bile sevmez.»

Belçika Kralının Wilhelmine'yi bu telâşlı ziyareti üstünden bir ay geçip de Alman ordusunun, hâlâ yerinden kımıldamadığını gören en kötümser

kimseler bile, Hollandanın Alman orduları tarafından çiğnenip geçilmesi tahmini şöyle dursun, hâttâ Batı cephesinde herhangi bir ciddî hareket ihtimalini dahi pek uzak görmeğe başladılar. O vakit, diplomatlar arasında yeni yeni faraziyelere yol açıldı. Maginot hattını geçemeyeceğini anlayan Wehrmacht, Rhin ve Meuse boylarında tedafüi bir vaziyet alıp kuvvetlerinin çoğuyla yeniden Doğuya veya Balkanlara doğru bir sefere çıkacaktı. Zira, Ruslar, artık hadlerini aşmağa başlamışlar; Finlandiya'ya harp açmışlar; günün birinde belki Türkiye'ye de el uzatmağa kalkışacaklardı. Yooo, Hitler, kendi sırtından bu kadar bedava «fütuhat» a müsaade edemezdi. Hem, Finlândiya taarruzunda Kızıl Ordunun ne mal olduğu da meydana çıkmış bulunuyordu. Fırsat bu fırsattı.

Bir gün, bir ziyafet sofrasında yanıma düşen Fransız Elçiliği *«attaché militaire»* i, kulağıma, aşağı yukarı, bu mütalâaları fısıldamıştı. Alman Erkân-ı-Harbiyesinin plânlarına dair bu çeşit mütalâaları, ilk defa, Fransız «attaché militaire» inin ağzından duymuyordum. Tâ harbin başlangıcından beri, diplomat, asker veya sokak adamı, bütün Batılıların umduğu, düşündüğü ve istediği şey her ne suretle olursa olsun, muharebenin kendi bölgelerinden başka bir yere uzaklaşmasıydı. Fransa, İngiltere hemen Polonya harbi sıralarında, bizi Rusya'ya taarruz ettirmek için az mı çalışmışlardı? Herriot Cenapları, her gittiği yerde, her rasgeldiği Türke «İkinci bir Kırım seferine hazırlanmamız» lüzumundan kaç defa dem vurmuştu. La Hay'deki Fransız Elçisi de beni her görüşünde: «Sizin yirmi beş otuz tümenlik bir ordunuz var. Bizim Yakın-Doğudaki kuvvetlerimizin mevcudu beşyüz bini tutuyor. Buna, bir de Müttefik donanmasının ezici kudretini ilâve edin. Rusya'nın petrol bölgesini beş on gün içinde yakıp yıkarak motorlu Kızıl Orduyu kımıldamaz bir hale sokmamız işten bile değildir. " sözlerini tek-

rar eder dururdu.

Halbuki, o zamanlar, Fransız Elçisinin Yakın Doğu dediği yerlerde yeller estiğini sonradan anlamıştık. İngiliz ve Fransız donanmasına gelince, Alman denizaltılarının tehdidi karşısında, tâ o vakitten beri bütün hareket serbesliğini kaybedip felce uğramış bir halde idi. Şimdi, bütün bu hayalî stratejinin dayandığı yegâne gerçek, harbin sıklet merkezini bizden yana çevirmek kasdinden ibaretti.

Onun içindir ki, Fransız "attachè militaire" inin yukarıda bahsettiğim mütalâaları bende, nefis müdafaasını andıran bir tepki uyandırmıştı ve: «Hayır, Generalim, demiştim. Bence, Alman ordusu pek yakında Şimale doğru bir hareket yapacağa benziyor.» Bunu söylerken yalnız öfkemin verdiği cezbeye kapılarak bir «keramet» taslamağa kalkışmamıştım. Şu konuşmadan dört beş gün önce, İngilizler Norveç'in kara sularım mayınlamış bulunuyordu ve hattâ bu yüzden Oslo hükûmetiyle Londra hükûmeti arasında bazı notalar verilip alınmağa başlamıştı. Almanya'nın, bu hâdiseden son derece işkillendiğini anlamak için de Berlin Radyosunun ateş püskürücü yayınlarını dinlemek kâfiydi. Her ne kadar, İngilizler, Norveçlilere verdikleri cevaplarda, bu mayınlama işini bir takım hukukî delillere dayanarak kitabına uydurmağa çalışıyor idiyseler de, buna ne Norveçliler inanıyor, ne Almanlar kulak asıyordu. Hele, bu sonunculara göre, İngilizlerin Skagerrak boğazını tıkamağa kalkıştıklarından aslâ şüphe edilemezdi. Şu halde, bu boğazın iki yakasını tutan iki Skandinav memleketini işgal suretiyle buna karşı hemen harekete geçmek lâzımgelirdi.

Nitekim, Fransız «attaché militaire» iyle konuşmamızın, sanırım ertesi günü, Alman kıtaları, Danimarka'yı çiğneyerek Norveç'e abanıverdiydi.

Bu hâdiseden sonra ben, Fransız subayının gözünde — hiç de yerinde olmayan — büyük bir ehemmiyet kazanmıştım. Bana, her rasgelişinde: «Nere-

den haber aldınız? Nasıl bildiniz bu işi?» diye sorar dururdu. Ben ise, ona, bizim Atalar sözlerinden birini tekrar etmekle kalırdım: «Görülen köy kılavuz istemez.» Lâkin, ne yapalım ki, diplomasi âleminde, görülen köyler için de mutlaka bir kılavuz aramak lâzımdır.

★

Almanların, Danimarka ile Norveç'i işgali üzerine, Hollandalılar geniş bir nefes almışlardı doğrusu. Bunlar hep bir ağızdan: «Tanrıya bin şükür, tehlikeyi atlattık. Ateş, bizim saçağı sarmadan şöyle yalayıp geçti.» diyorlardı. Evet, hattâ bazı alaylı tabiyecilere göre, Fransa'nın bile yakayı sıyırdığına hükmetmek lâzımgeliyordu. Wehrmacht, Maginot'yu uzun ve külfetli bir zorlayışla yarıp geçmektense Norveç kıyılarından, bütün hava ve deniz kuvvetleriyle İngiltere'nin üstüne atılabilirdi. Hem, bu memleketin idaresi de, politikası da, savunma işleri de hâlâ Chamberlaine denilen biçare ihtiyarın titrek elindeydi. City'nin üstüne Luftwaffe'nin ilk obusları yağmaya başlar başlamaz o, gene şemsiyesinden başka bir korunma âleti bulamayıp, beş on gün içinde Hitler'e «pes» demek zorunda kalacaktı. Böyle bir âkıbetten sonra Fransa'nın tek başına harbe devam etmek ne haddineydi?

İşte, Hollanda'da, 1940 yılının kış ayları, bu gibi tahminler ve yorumlarla tatlı tatlı, sâkin sâkin geçip gidiyordu. Arada, bir kaç «alârm» daha oldu ama, kimse aldırmadı. «Corps diplomatique» çevrelerinde her vakitki gibi çay ve yemek ziyafetleri, kokteyller, resepsiyonlar, biri birini takibetti. Biz de, Büyük Kanal boyunda, Princessingraht denilen cadde üstündeki Elçiliğimizin kapısını açtıktı.

İlk akşam yemeğimizi, Grande Maitresse — Saray Nazırı — Madame la Baronne de Teuyle şerefine vermiştik. Kraliçenin «Dame d'honneur» lerinden pek kibar bir Hanımefendiyle kocası, Hariciye Umumî Kâtibi M. Snook van Hronie de baş davetliler

arasında idi. Bu adlardan da anlaşıldığına göre, soframız gayet resmî olmakla beraber, pek neşeli ve samimi bir hava içinde yemek yenmiş; ondan sonra da, Hollandalıların erkencilik geleneği unutulup gecenin geç vaktine kadar tatlı tatlı sohbetler edilmişti.

M. Snook, bizim Elçilik binasının, ev mimarisi bakımından, La Haye şehrinin incisi olduğunu söylemişti. O, babasının, şimdi Kızıl Haç merkezi olan, yanıbaşımızdaki konağında doğup büyüdüğünden, bu binayı kendi evi gibi tanıyor ve seviyordu. Bizim Elçilik, M. Snook'tan aldığımız malûmata göre, onyedinci yüzyılda yapılıp kurulmuştu. İçeri bezgilerini çizip boyayan o devrin tanınmış sanatkârlarıydı. Hele, baştan başa Venedik peyzajlarıyla kaplı yemek salonu, bütün manasıyla, bir usta işiydi. M. Snook, ikide bir, hayran hayran duvarlara tavanlara bakarak: «Aman, kıymetini bilin, üstüne titreyin bu evin...» diyordu.

Muhterem misafirimiz, bereket versin ki, yukarı kata çıkmak istemedi. Çıksaydı, bizim yatak odasından başlayarak, her tarafta bir çok viranlık alâmetleri görecekti. Dam aktığı için bağdadi tavanlarda bazı lekeler ve duvarlarda bazı su izleri hasıl olmuştu. Odaların kaplama kâğatları şurasından burasından yırtılmış, hattâ lime lime olmuş, yer yer sarkıyordu. Kalorifer demirlerinin çerçevelerini örtüp süsleyen kafeslerin hasır örgüleri çözülüp çökmüştü ve saire.. Bütün bunların niçin onarılmadığını, niçin bu halde bırakıldığını, M. Snook van Hronie'ye anlatmak epiyce ağırımıza gidecekti. Zira, «Hükûmetimiz tamir tahsisatı vermiyor» demekle özrümüzden büyük bir kabahat işlemiş olacaktık.

O sıralarda, Hükûmetten «tamir tahsisatı» istemeğe, zaten, dilim varamazdı, doğrusu, bu tatlı sulh havası içinde yüreği tedirgin dört beş kişi varsa, onlardan biri de bendim. Hitler'in Beşinci Kol'u, bir vakitler Çekoslovakya'da olduğu gibi, burada da çok-

tan işlemeğe başlamış bulunuyordu. İkide bir, hududa yakın yerlerden adam kaldırmalar, oradan buraya, buradan oraya mekik dokuyan iki taraf casusları arasında silâhlı çarpışmalar gittikçe sıklaşıyordu. Alman Elçiliği, memur kadrosunu genişlettikçe genişletmekte idi. Bu Elçiliğin başında, uzun zamandan beri, eski Alman aristokrasisinden ve Bethmann-Hollweg'in damadı Von Zeck adında herkesce sevilen gayet çelebi bir zat bulunuyordu. Anlaşılan, Berlin Hükûmeti, Hollandaya karşı tasarladığı işlerin bu kadar yumuşak huylu bir kimse tarafından lâzımgelen azimle tatbik edilemeyeceğini düşünerek ona yardım için bir Elçi daha göndermişti. Bu diplomat, Alman Hariciyesinin «İstihbarat» müdürü idi. La Haye'de de yalnız bu vazifeyle meşgul olacağı söyleniyordu. Gelir gelmez, hemen, eski Çek Elçiliği binasına yerleşti. Teşkilâtını kurdu. Bürolarını tesis etti. Kendisine, ziyaretini iadeye gittiğim zaman, asıl Alman Elçiliğinden çok daha büyük, çok daha kalabalık bir daireye girdiğimi hissettim. Buranın havası da sinsi, fakat hummalı bir çalışmanın ateşiyle kızışmış gibiydi.

Ben, bu yeni veya ikinci Alman elçisini pek iyi tanıyordum. Zira, o, harpten on yıl önce, uzun müddet, İkinci Reich'ın Ankara Büyükelçiliği Müsteşarlığında bulunan M. Aschmann'dan başka biri değildi. Aschmann, Hitler'in iktidara gelişi üzerine daha mühim vazifelerde bulunmak için Almanyaya döndükten sonra da, aramızdaki — dostluk diyemeyeceğim — ahbaplık münasebetleri devam etmişti. Hattâ, iki yıl evvel kendisiyle Karlsbad'da buluşup görüşmüştüm. Lâkin, o vakitlerdeki Aschmann'la, şimdiki Aschmann arasında ne büyük bir fark vardı! Mübarek, sanki, Ribbentrop'un buzdan kalıbı içine girmişti. Ağzından bir lâf kapmak şöyle dursun, ne bakışlarından, ne yüzünün çizgilerinden bir şey sezinmek mümkün oluyordu.

Zati, ondan neyi anlayacaktım? Alman ordusu-

nun ne vakit taarruza geçeceğini mi? Onu, Hitler'den başka kimse bilemezdi. Hitler ise, âdeti hilâfına susuyordu, hep susuyordu ve Almanya radyoları, ismi cismi malûm olmayan bir takım yabancıların sesleriyle dolup dolup boşalıyordu. Berlinden Lord Havhav diye biri, İngiliz diliyle İngilizlere, Stutgart'da Feronet veya Fredonnay adında bir adam, Fransız diliyle Fransızlara durmadan «Teslim olun!» öğüdünü verip «Yoksa haliniz haraptır.» tehdidini savurmakta idi. Hollandalıların söylediğine göre, bir başka radyo istasyonu da, her akşam, kendilerine, Almanlarla bir ırktan olduklarını tekrar etmekten bıkmaz usanmazmış. Hollandalılar, bunu ciddiye bile almıyorlardı. Hattâ Almanyada basılmış ve burada elden ele dolaşan bir «Büyük Reich» haritası üstünde, bütün Şimal memleketleriyle beraber Hollandanın da bir küçük Alman vilâyeti olarak gösterilişi bunları, ancak güldürmekle kalıyordu.

Fransızlar, hiç değilse, Feronet veya Fredonnay denilen Speaker'e Stutgard hâini» adını takmakla bir çeşit vatanseverlik tepkisi belirtmekte idiler. Gerçi, bu adamın, harp patlar patlamaz düşman tarafına geçip düşman hizmetine giren Thorez ve saire gibi bazı Fransız komünistlerinden bence hiç farkı yoktu ama, Stütgart radyo istasyonunda yaptığı bozgunculuk propagandalarıyla, öbürlerinden çok daha iğrenç bir iş gördüğü ve memleketine daha ziyade zararı dokunduğu inkâr kabul etmez bir vakıaydı. Sonradan da anlaşıldığına göre, bu propagandaların, Fransız ordusuyla Fransa halkı üzerinde pek yıldırıcı bir tesiri olmuştur. Ne kadar da keskin ve çirkin bir sesi vardı o Stütgart hainiinin. Hele, arada bir, Fransız hükûmetinin politikasiyle ve yahut karşılaştığı bazı parlamento zorluklariyle alay ederken gülmeğe başlayınca bana, Faust operasındaki Mefistofel kahkahalarını işitiyorum hissi gelirdi.

Berlin'den, İngilizlere hitâbeden Lord Havhav lâkablı İngiliz ise — hüviyetine pek yakışan bu iğreti

adı kendisi seçmişti — hâinlikte ve hayasızlıkta Fransız arkadaşından daha ileri gitmekle beraber, sesini İngiltere halkına duyurmakta, sanırım, hayli zorluk çekiyordu. Zira Londra radyo istasyonları, ellerindeki «embrouillage» tertipleriyle, bu sesi, bütün dalgalar üstünde yakalayıp boğmak imkânını bulmakta idi.

İşte, o büyük taarruz başlamadan bir kaç hafta evveline kadar — İngiliz ve Alman harp gemileri arasında vuku bulan çarpışmaların uzaktan uzağa akseden yankıları bir yana bırakılacak olursa — denilebilir ki, Batı cephesine bu kadar yakın şu bölgede bile işitilen yegâne savaş patırtısı, Hertz dalgalarının taşıyıp getirdiği o radyo şamatalarından ibaretti.

Lâkin, Hollandalıların tarafsız kulakları, bildiğime göre, bu kadarcık bir rahatsızlıktan da masun bulunuyordu. Vaktinden evvel gelmiş bir İlkbaharın tatlı harareti içinde, hepsinin — ve belki hepimizin — sinirleri öylesine bir uyuşmuştu ki, şurada burada alınan bir takım sembolik korunma tedbirleri dahi lüzumsuz görünmeğe başlamıştı. Bazı binaların altında, bazı meydanlarda kazılıp kurulmuş ufak tefek sığınaklarda, şimdi, çocuklar saklambaç oynuyor; köprü başlarındaki topların üstüne martılar konup kalkıyor ve Scheweningen plâjı boyunca sıralanmış istihkâmlar arasında genç kızlarla genç adamlar güneş banyosu alıyordu. Bizim Elçiliğin hemen karşı yakasında — Büyük Kanalın biraz ötesinden Nassau ormanına kadar — yemyeşil serilen bir çayıra yerleştirilmiş D. C. A. topları ise, ikide bir, boyunlarını yuvalarından dışarıya uzatarak gökyüzünde, boş yere, bir şeyler araştırıp durmaktan bıkmış usanmış gibiydiler. Bu gökyüzü, öylesine tenha ve masmaviydi ki, orada, herhangi bir uçağın geçtiğini görmek şöyle dursun, tek bir bulut parçasından bile eser yoktu.

Biz, çoktan düşünmez olmuştuk, bu sulh ve sü-

kûn kubbesinin altında bir kıyamet gününün arifesinde bulunduğumuzu... ve mektep kaçkını çocuklar gibi, kâh deniz kıyılarında med ve cezir oyunlarını, kâh elvan elvan çiçek sergilerini, kâh yeni açmış lâle tarlalarını seyre gidiyorduk. Ah, ne güzeldi, hele bu lâle tarlaları... İnsanda, gamdan kasavetten eser bırakmıyordu. Tevekkeli şair Nedim :

Bir nîm neşve say şu cihanın baharını
Bir sâgeri keşideye tut lâlezarını

dememiş. Tevekkeli Vezir İbrahim Paşa, bunun verdiği «haz» ile devlet kaygılarını unutup candan geçmemiş. O demlerde, bizim de ne farkımız vardı, o şairle bu vezirden? Korkunç bir âkıbete doğru aynı kalenderlik, aynı kaygısızlıkla yürüyüp gitmiyor muyduk?

Korkunç bir âkıbet mi? Haydi canım. Bu cennet misâli yerde öyle kötü bir şey nasıl akla gelebilirdi? Buralarda neye baksanız size, yalnız yaşamak, yalnız yaşamak ve zevke, safaya dalmak şevkinden başka bir his telkin etmeyordu.

Bu sıralarda, Norveç Elçisiyle birlikte, birer eski şato avlusuna benzeyen küçücük şehirlerden geçerek Alman hududuna doğru yaptığımız bir gezintinin ve müşterek tanıdıklarımızdan bir Hollandalı hanımın o civardaki malikânesinde geçirdiğimiz saatlerin tatlı hâtırası hâlâ zihnimden silinmemiştir. Bu hanım, bizde, uzun zamanlar Hollanda Maslahatgüzarlığı etmiş Baron Harrinxmann'ın eşiydi ve kocası, şimdi, Bruxelles'de memleketini Büyük Elçi olarak temsil eder bulunmakla beraber, aklı fikri hâlâ İstanbul'da ve Ankara'da idi. Bizde, o kadar iyi günler geçirmiş ve o kadar candan ahbaplar edinmişti ki, bir türlü unutamadığını söyler dururdu. Türkiye'de on yıl kalmış olan Norveç Elçisi M. Benson'la karısı da daha az Türk âşıkı değildiler. Onun içindir ki, Harinxmann'larda kaldığımız müddetçe konuşmalarımızın mevzuunu, hep bizim yurdumuz ve bizim yurttaşlarımız teşkil etmişti.

Bununla beraber, Harrinxman'ların malikânesinde memleketimizi hatırlatan hiçbir şey yoktu. Parkındaki ağaçlardan, taraçalardan, taş merdivenlerden, havuz ve kuyulardan tutun da içerisinde yemek yediğimiz odanın duvarlarına, tavanına, sofra takımlarına kadar, burada, neye baksak, ne görsek bize, ancak Hollanda'nın, hem de yeni Hollanda'nın değil, Onbeşinci veya Onaltıncı yüzyılların Leyde ve Haarlem ressamları tarafından çizilip boyanmış «claire-obscure» tablolardaki Hollanda'nın, o tatlı alacakaranlık havasını verebilirdi.

Nitekim, biraz sonra gittiğimiz Tieren köyünde Şimalli arkadaşlarımızla beraber, kendimizi, tam mânasiyle bir Rembrandt atmosferi içinde bulacaktık: Meuse nehrine bakan bir tepenin üstündeki bu eski Felemenk köyünde, bir antikacı Yahudinin mağazası vardı. Daha doğrusu, Katz denilen bu adam, üç katlı bir evi, tarihi bir yığın eşya ile değer biçilmez bir sürü usta tablolarının sergisi ve mezat yeri haline sokmuş bulunuyordu. Madam Harrinxmann bizi bu hazinenin kapısından içeri sokunca âdeta gözlerimiz kamaşmış ve bütün o zenginliklerin, bütün o güzelliklerin hangisine bakacağımızı şaşırıp kalmıştık. Lâkin, hazinenin sahibi M. Katz, tos burnu, koyu esmer çehresi ve ırkına hâs bezirgânlık talâkatlariyle karşımıza çıktığı vakit, bendeki sanat zevki, bir müddet için, yerini diplomatik endişelerime terkeder gibi olmuştu ve içimden: «Mademki, demiştim; bu Yahudi, Almanya'nın tâ yanıbaşında, ne şu Karun malını, ne de kendi canını kurtarmak telâşına düşüyor. Şu halde, Hollanda'nın âkıbeti emniyette demektir.»[1]

Bana, böyle bir emniyet hissi veren hâdiselerden sonuncusu da şu olmuştu: Karşı köşemizdeki büyük

[1]Harbin son yıllarında haber aldığıma göre, bu adam, en kıymetli tablolarından bir kaçını Goring'e vermek suretiyle hem malını, hem canını kurtararak İsviçre'de yan gelip oturmakta imiş.

hayvanat bahçesi, birkaç günden beri, gezginci bir kumpanya tarafından bir Luna Park haline çevrilmişti. Montagne Russe'ler mi istersiniz; dönme dolaplar mı istersiniz; otomobil tokuşturmaları, medium gösterileri, hokkabazlar, cambazlar mı istersiniz, bu bahçede, şimdi hepsi vardı. Üstelik, bu kumpanyanın erkânını Meuse nehri yoluyla Almanya'dan getiren motörlü su taşıtlarından biri de, içerisi kadın erkek bir alay insanla dolu, Kanal rıhtımının tam bi zim önümüze düşen bir noktasında demir atmış duruyordu.

★

Felemenk lâleleri açmazdan on onbeş gün önce, Hollanda hükûmetiyle bir Ticaret Anlaşması yapmak üzere, Ankara'dan La Haye'e iki kişilik bir heyetimiz gelmiş bulunuyordu. Bu heyet üyelerinden biri eski ahbabım İsmet Akkoyunlu, öbürü de Ticaret Vekâleti erkânından Cemil Conk'tu. O vakite kadar Amsterdam'da vazife gören Ticaret ataşemiz Melih Günel de heyetin çalışmalarına yardım için bayaniyle birlikte buraya nakledince Elçiliğimizin yurtdaş ve arkadaş çevresi birdenbire genişleyip şenlenivermişti. Bir yandan Hollanda Ekonomi Nezaretiyle aramızda başlayan müzakereler, öbür yandan bu arkadaşlarla samimî sohbetlerimiz, bana bile dünyanın kötü durumunu unutturmuş ve zihnimden yakın geleceğe dair son endişeleri de silip süpürmüştü.

Lâkin heyhat; çok zaman geçmeyecek, Mayıs ayının onuna rastlayan bir gece, bu huzur ve emniyetle daldığım tatlı uykularımın birinden, sabaha karşı, Luftwaffe'nin motör patırtılarıyla uyanacaktım. Daha doğrusu, o patırtıları benden önce işitip yatağı içinde doğrulan karım beni: «Kalk; işte Alman taarruzu başladı.» diye seslenerek uyandıracaktı.

Alman taarruzu mu? Ne münasebet! Son günlerde, savunma ve korunma tedbirlerinin göze çar-

par derecede arttırılması üzerine kendisiyle görüşmeğe gittiğim Hollanda Hariciye Nazırı «vaziyette, belli başlı bir değişiklik olmadığını ve köprü başlarına, sokak köşelerine konulan toplarla mitralyözlerin her vakitki «ihtiyat tedbirlerinden» başka bir mâna taşımadığını bana, en kesip atıcı bir dille ifâde etmemiş miydi? Bundan daha yedi sekiz saat önce, Kraliçenin Saray Nazırı Madame van Teuyl, şuracıkta, bizim Elçilikte, Bayan Karaosmanoğlu ve Yunan, İtalyan Elçilerinin hanımlarıyla sâkin sâkin, rahat rahat briç oynamakta değil miydi? Hattâ bu samimî briç partisinden ne kadar hoşlandığını bildirmek için çıkıp gidişinden hemen yirmi dakika sonra, karıma, teşekkür kartıyla büyük bir çiçek demeti göndermemiş miydi? Bu demet, işte, ter ve taze karşımızdaki vazonun içinde duruyordu.

Uyku sersemliğiyle, uzun bir müddet, gözüm buna takılıp kalmıştı. İçimden, belki de, şuurumun altından bir ses: «Nasıl olur? diyordu bana. Haydi farzedelim ki, Hariciye Nazırının sözleri resmi birer tevilden veya diplomatik bir yalandan ibaretti. Fakat, bu çiçek demeti, o teşekkür kartı; Madame van Teuyl'ün, yedi sekiz saat önce, bizde, sâkin sâkin, rahat rahat kâğıt oynayışı ne yalana ne yapmacığa hamledilebilirdi. Madame van Teuyl, her Hollandalı gibi temkinli ve soğukkanlıydı ama, bu derece büyük bir millî felâket karşısında, iki üç elçi hanımını avutmak için böyle bir komedya oynayacak kadar «sinik» olamazdı.»

Bu düşünceler, kafamın derinliklerinde kaç saniye devam etti, bilmeyorum. Herhalde, karım bana seslenir seslenmez, ikimiz birden, kendimizi, bir pencerenin önünde bulmuştuk sanırım. Bu pencereden, Prinssecingraht caddesi, kanal, kanalın öteyanındaki cadde ve hemen ondan ötede D.C.A. toplarının bulunduğu çayırlık görünüyordu. Fakat, bütün bunlardan evvel, başımızı kaldırıp gökyüzüne bak-

mıştık: küme küme uçaklar, birer arı büyüklüğünde ve birer arı oğulu halinde vızıldayarak uçuşuyorlardı. Bu kümeler içinden bazı uçaklar, birdenbire alçalıp havada âni bir kavis çizdikten ve şehrin üstüne bir takım kâğıt parçaları serptikten sonra, tekrar yükselip gözle seçilmeyecek kadar ufalıyor, gökyüzünün lekesiz maviliğinde birer benek şeklini alıyordu.

Gözlerimizi yere çevirince bir de ne görelim: Kadın erkek, çoluk çocuk bütün komşular gecelik kıyafetleriyle sokağa dökülmüşler; kayıtsız, pervasız gökleri seyredip duruyorlar. Hattâ on on beş yaşlarında bazı çocuklar, damlara çıkmış, uçak kümelerine dürbünle bakıyor. Hiçbirinde ne telâş, ne korku alâmeti var. D.C.A. yuvalarında ise tam bir hareketsizlik.

Karıma, dönüp dedim ki: «Böyle taarruz mu olur? Bu ya bir manevradır; yahut Alman hava kuvvetleri, Fransa üzerine buradan geçip gidiyorlar. Gerçi, Hollanda bunu da tarafsızlığına karşı bir tecavüz telâkki ederek havalarının serbestliğini müdafaaya kalkışabilir. Almanlar, bunu önlemek maksadıyladır ki, yere, durmadan teminat verici «beyanname»ler saçıyorlar. Görüyorsun, şimdiye kadar, ne yukarıdan bir bomba atıldı; ne de aşağıdan bir D.C.A. mermisi çekildi.»

Lâkin, sözümü bitirmeme vakit kalmadı. Karşı yakadan D.C.A.lar, birdenbire harekete geçti ve göklere doğru, havâi fişekleri andıran bir takım ateş fıskıyeleri fışkırmağa başladı. Çayırdaki yuvalardan önce, bir şimşek çakıyor, bu şimşek, tersine bir yıldırım halinde yükseklere uzanıyor ve tam hedefine yaklaşınca, zararsız bir şeye, bir pamuk yumağına, yahut da bir yuvarlak bulut parçasına inkılâbediyordu.

Derken... evet, derken yukarıdaki uçaklardan birinin, tutuşmuş bir kocaman paçavra gibi alevler saçarak karşımızdaki korunun üstüne düştüğünü

gördük.

Karımın hakkı varmış. İşte, Alman taarruzu başlamıştı. Fakat, sokaktaki halk, damlardaki çocuklar, hâlâ niçin aldırış etmeyor? Luna Park Çingenelerinin gemisi de hâlâ niçin yerinden kımıldamayor? Birkaç dakika evveline kadar haydi neyse. Ama şimdi, Polonya bombardımanlarıyla dünyaya dehşet salan Luftwaffe, şehrin şurasına burasına ilk bombalarını da atmıştır.

Tam bu sırada, biz, gene dışarıya bakıyoruz: Sokakta, deminki pijamalı, kimonolu kalabalıktan kimse kalmamış. Damlarda, dürbünlü çocuklar da görünmeyor. Belli ki, küçükler mekteplerine, büyükler iş ve güçlerine gitmek için evlerine girmiş hazırlanmaktalar. Saat yedi buçuk. Geç bile kalmışlar. İşte, pencerelerimizin altından bisikletliler, vızır vızır gelip geçiyorlar. İşte, ekmekçinin, sütçünün küçük süslü kamyonetleri, birbiri ardısıra, her eve uğrayarak bizim kapının önünde durdu. Nerede ise, kasabın «frigorifik» arabası da sökün edecek. Evet, işte o da geliyor.

Karımla ben, şaşkın şaşkın bakışıyoruz: Bu ne soğukkanlılık! Bu, ne cesaret! Hattâ, bu, ne kahramanlık! Zira, o esnada, hava hücumları, adamakıllı sıklaşmıştı. Demin, uzaktan uzağa, arılara benzettiğimiz uçaklardan birkaçı, şimdi, birer ejderha kadar büyüyerek tâ aşağılara iniyor ve gazaba gelmiş bir yırtıcı mahlûk azgınlığıyla kükreyerek, homurdanarak evlerin çatılarını sıyırıp geçiyordu.

Öteyandan, canavar düdükleri de ilk çığlıklarını koparmağa başlamışlardı. Bu çığlıklar, yüreklerimize, boş yere, dehşet salmaktan başka bir şeye yaramayordu. Zira, bizim Elçilikte, sığınak şöyle dursun, hattâ tam mânasiyle bir yeraltı mahzeni bile yoktu. Alt kat pencerelerimizi kum torbalarıyla da örmüş değildik. İlk aldığımız korunma tedbiri, kapımızın önüne bayrağımızı çekmek ve otomobilimizin üstünü daha küçük bir bayrakla örtmekten ibaret kalmıştı.

Kendimiz de, arada bir dört beş basamak merdivenle inilen mutfak ve ofis dairesinin, taşlığına inmekle bir nevi devekuşu emniyetine kavuşuyorduk.

Her biri bir otelde veya bir pansiyonda oturan Ticaret heyeti üyelerini de Elçiliğe aldırıp bu sembolik sığınakta toplamayı da unutmamıştık. Yalnız gündüzlerimizin değil, gecelerimizin büyük bir kısmını, burada, bir takım uzun sandalyalarla tahta eşya sandıkları üstünde tüneyerek geçirmeğe başlamıştık. Derken, bizlere, Yunan Elçisiyle madamı da katıldılar. Bunlar, La Haye'e geleli bir hafta ya var ya yoktu. Hattâ Elçi M. Polihronyadis, henüz Kraliçeye «itimadname» sini bile vermemişti. Fakat, Ankara'da bulundukları zamanlardan beri aramızda teessüs etmiş bir ahbaplık vardı. Onun içindir ki, hava bombardımanları başlar başlamaz karımın ilk aklına gelen şeylerden biri de Polihronyadis'leri, telefonla hemen bize davet etmek olmuştu. İsabet etmiş. Zira, tam o sıralarda, bombalardan biri, Yunan Elçiliği yakınlarında bir yere düşüp zavallı Madam Polihronyadis'i ne yaptığını, ne yapacağını bilmez bir hale sokmuştu. Kocasıyla beraber bize geldiği vakit o levend kadın, dayak yemiş bir küçücük kız çocuğu gibi tir tir titreyerek hıçkırıklarla ağlayor ve Bayan Karaosmanoğlu'nun boynuna sarılıp: «Ben, hep sizde kalayım. Ölürsem sizinle öleyim. Beni bırakmayın Allah aşkına..» diye yalvarıyordu.

M. Polihronyadis ise tam bir sükûnet içindeydi. Hattâ karısıyla alay eden bir hali vardı: «Yakışır mı sana, bu korkaklık? Hem de Sırp kızı olacaksın. Yazık, yazık... Kanında meğer, soyuna mahsus yiğitlikten bir zerre yokmuş..» diyordu. Daha dün işitmişim gibi hatırlarım: Madam Polihronyadis'in kesik kesik seslerle kocasına verdiği şu cevabı: «Ben, şimdi, ne Sırplığımı, ne Yunanlılığımı, ne de insanlığımı biliyorum. Islak paçavra gibi bir şeyim şu anda...»

Yunan Elçisi, bunun üzerine, bana döndü ve durum hakkında ne düşündüğümü sordu.

«— Hiç bir şey. Hariciye Nezaretine gitmeği düşünüyorum.»

«— Aman, birlikte gidelim.»

Ve beş on dakika sonra, üstü Türk bayrağıyla örtülü otomobilimize binip Hariciye Nezaretine vardık. Burası şimdi, boşaltma veya göç halinde bir bina idi. Tenha koridorlardan geçerek çoğu eşyasız odaların birinde Umumî Kâtip M. Snook'u tek başına masasının önüne oturur bulduk. Pek yorgun görünüyordu ve bize ancak şu malûmatı verebildi :

«— Bu sabah saat altıda, Alman Elçisi von Zeck, Hariciye Nazırımızdan acele bir mülâkat istedi. Bir *note verbal*'le Alman hava kuvvetlerinin buradan geçeceğini, bütün askerî üslerimizin işgal edileceğini, bunun dışında Hollanda Devletinin hükûmranlık haklarına dokunulmayacağını bildirdi! (M. Snook, Alman notasındaki şu sonuncu kaydı söylerken hazin hazin gülümsemişti.) Pek tabiî olarak, biz de, Elçinin bu tebliğini bir «casus belli» telâkki ettik. İmdi, saat altı buçuktan beri Üçüncü Reich'la harp halindeyiz. Mesele bundan ibaret.»

Ben, kendimi tutamayıp :

«— Saat altı buçuktan beri, diyorsunuz. Halbuki Luftwaffe'nin uçakları, saat dörtte, havalarınıza tecavüz etmiş bulunuyordu» diye söyledim.

M. Snook tekrar gülümsedi :

«— O da ayrı bir iş» dedi.

İçinden henüz cenaze çıkmış bir evi andıran Hollanda Hariciye Nezaretini terk ederken yüreğime öyle bir hüzün çökmüştü ki, kalender ve babacan arkadaşım Polihronyadis'in mutlaka, beni avutmak için ettiği bir şakaya gülememiştim bile. Yunan Elçisi, yapma bir ciddiyetle bana dönüp:

«— Yazık oldu, düşünemediğimize, demişti. Şu merdiven başında, tarihî bir hâtıra olarak fotoğrafımızı çektirmeliydik ve altına «Türkiye, Yunanistan Elçilerinin Alman bombalarına göğüs gererek diplomatik vazifelerini kahramanca ifa edişlerinin resmi-

dir» diye yazıp hükûmetlerimize göndermeli, hâttâ gazetelerde bastırmalıydık.»

Pek yakınımızda olan Hollanda Hariciye Nezaretine gidip gelişimiz, gerçekten hayli zor ve sıkıcı olmuştu. C. D. markalı otomobilimiz, ayrıca Türk bayraklarıyla donanmış olmasına rağmen, ikide bir, askeri inzibat çavuş veya subayları tarafından durdurulup bir takım kontrollara, araştırmalara tâbi tutuluyor ve tam o sıralarda bir «alârm» oldu mu, arabamızdan indirilerek bir binanın saçağı altına itiliyorduk. Bu suretle, iki üç dakika sürmesi lâzımgelen yolumuz yarım satten fazla uzamıştı. Dostum Polihronyadis, başımızdan geçenleri öylesine bir geniş yürekle karşılıyor ve öyle bir alaya alıyordu ki, insanın, bu macerayı, hoş değilse bile, adetâ tuhaf bulacağı geliyordu.

Elçiliğe döndüğümüzde, elime bir telgraf uzattılar. Bir de baktım: Hükümetimiz, bana, müzakeresi bir kaç gün evvel sona ermiş olan Türkiye Hollanda Ticaret Anlaşmasını imzalamak salâhiyetini vermekte idi. Madem ki, işi şakaya dökmüştük; ben de, Ticaret heyeti arkadaşlarıma, Polihronyadis'in yapma ciddiyetiyle: «Haydi, hazır olun; imza merasimine.» demiştim. Fakat, gördüm ki, hiç biri, sözüme inanmıyor, yahut da inanmak istemiyordu. Her biri, çoluk çocuk sahibiydi ve burada hoş yere ölmektense, bir an evvel memlekete dönmek çarelerini düşünüyordu. Ama nasıl? Ve nereden? Kendilerine tedarik ettiğim ve üstünü başka bir Türk bayrağıyla örttürdüğüm kira otomobili, Cemil Conk'la İsmet Akkoyunlu'yu, ertesi gün, Belçika'da bilmem nereye kadar götürebilmiş, oradan geri basmak zorunda kalmıştı. Bundan bir gün sonra, Elçilik kâtibimiz, başka bir vasıta ile Brüksel'e gitmiş ve orada tahsilde bulunan oğlunu da kurtarıp La Haye'e getirebilmişti. Her üçünün ifâdesinden, Belçika'nın Hollanda'dan daha yaman bir durumda olduğu anlaşılıyordu. Hele, babalık gayretiyle, türlü zahmetlere katlanarak Brük-

sel'e kadar uzanmak imkânını bulan kâtip bey, Luftwaffe'nin hücumlarından ziyade, bu şehirde gördüğü «panik» manzarasının dehşetinden ürkmüş gibiydi. Şu halde, hepsi için gene burada, âkıbeti tevekküle beklemekten başka çare yoktu.

Bana gelince, yol bulsam da Hükûmetimin talimatı olmaksızın bir yere kımıldayamazdım. Kraliçe, nazırlarıyla beraber, henüz burada idi. Kızı, küçücük yavrularını alıp Kanada'ya gitmişti, ama damadı Prens Bernhart, orduda askerî vazifesini görmekteydi. Bu ordunun kahramanca harp ettiği de söyleniyordu. Hava hücumunun ikinci günü, İsviçre Elçiliğinde yaptığımız diplomatlar toplantısında, bize umut verici meslektaşlara bile rasgelmiştik. Bunlardan biri, İsviçre Elçisi, — ki aynı zamanda Doyen'imizdi — Kraliçe Wilhelmine'nin, başında bir «kask» la muhtelif Alay ve Tümenleri teftişe gittiğini ve bu yüzden askerin «maneviyat»ında büyük bir yükseliş hâsıl olduğunu söylüyordu. Ancak, bu toplantıda, bizim «mâneviyat» ımızı bozan bir hâdise vardı ki o da Fransız, Belçika ve İngiltere Elçilerinin aramızda bulunmayışlarıydı.

Bu münasebetle, ayni toplantıda bulunan ve yanıbaşımda oturan Rumanya Elçisi kulağıma eğilip: «Kaçmışlar; diye fısıldadı. Ya biz ne yapacağız?» «Biz» dediği, ikimizdik. Zira o zaman Rumanya hükûmeti, henüz Demokrasiler safında idi. Türkiye, İngiliz Fransız paktıyla Almanya'ya karşı, açıktan açıga, muhalif bir cephe almış bulunuyordu. Şimdi, birlikte, vaziyeti müzakere ettiğimiz diğer meslektaşlar ise yüzde yüz tarafsız devlet Elçileriydi. Hâttâ bunlar arasında Almanyanın aziz müttefiki İtalyanın elçisi de vardı ve bu zat, bizlerin emniyet verici sözlerimizi, âdetâ istihzalı bir gülümsemeyle dinler görünüyordu.

Rumanyalı arkadaşım, hep kulağıma eğilmiş olarak: «Başımızın bir çaresine bakmalıyız.» dedi. Fakat, nasıl? Ne onun telgraflarına Bükreş'ten, ne be-

nimkilere Ankaradan cevap geliyordu. Hariciye Vekâletimizden en son aldığım haber, şu Türkiye Hollanda Ticaret anlaşmasını imza etme salâhiyetine dair olandı. Şu halde, ne yapmalı? Aklıma, birden bire Londra Büyükelçimiz Tevfik Rüştü delâletiyle bir muhabere yolu açmak fikri geldi. Eve döner dönmez hemen telefona sarıldım. Bereket versin ki, telefon hatlarından faydalanmak henüz mümkündü ve Tevfik Rüştü Bey de makamında idi. Bir sürü hırıltılara ve Türkçe konuştuğumuz için yapılan müdahalelere rağmen kendisine sesimi iştittirip meramımı ifadeye muvaffak oldum. Londra Büyükelçimizden istediğim şuydu: Hollanda Kraliçesi ve hükûmeti La Haye'i terke mecbur kaldıkları takdirde onları takibedip etmeyeceğimin Vekâletten sorulup bana bildirilmesi.

Meğer, içime doğmuş. Ertesi gün bir de ne bulayım? Kraliçe, kendi hükûmet erkânının ve Başkumandanın israrıyle — çünkü, Wilhelmine'nin her tehlikeyi göze alarak milletinden ayrılmamağa karar verdiğini biliyorduk — çıkıp gitmek zorunda kalmış. Daha doğrusu, halk arasında dolaşan söylentilere göre, gece yarısı, Sarayından kaldırılıp Londra'ya kaçırılmış. Kraliçeden önce mi, sonra mı, pek iyi hatırlamayorum, başta Hariciye Nazırı olmak üzere hükümet üyelerinden çoğu da dramatik bir takım şartlar içinde İngiltere yolunu boylamışlardı. Bu suretle, Hollanda'da bütün devlet ve idare işleri durmuş veya henüz harbe devam etmekte olan Ordunun eline geçmişti, benim için de, artık, ne tekrar Tevfik Rüştü Beyi telefon başına çağırmam, ne de onun bana haber iletmesi imkânı kalmıştı.

Evet, biz, şimdi, harp meydanında kendi hallerine bırakılmış bir takım sivillerdik. Evlerimizin, ön cephede birer siperden farkı yoktu. Kapıdan dışarıya bir adım atmak şöyle dursun, kafamızı pencereden bile uzatamayacak hale gelmiştik. Hava hücumları o kadar sıklaşmıştı ki, artık canımızdan bez-

miş; evin yer katına inip çıkmaktan usanmış; gecelerimizi yatak odalarımızda, gündüzlerimizi salonlarımızda geçirir olmuştuk. Zaten, Ticaret heyetimizden Cemil Conk, ilk günden beri, bu korunma ve sığınma zahmetlerine hiç katlanmak istememişti. Geceleri, Polihronyadis'lere ayırdığımız yatak odasımn yanıbaşmda, yumuşak bir divana uzanıp horul horul uyumuş, gündüzleri de içi sıkılınca çarşı pazar dolaşmaktan geri kalmamıştı. Hattâ bu gezintilerinin birinde, başından pek korkunç bir mâcera da geçti idi. Şöyle ki, girdiği bir mağazada Almanca konuşmak ihtiyatsızlığında bulununca mağaza sahibi, kendisini, türlü kıyafetlerle havadan indirilmekte olan Beşinci Kol ajanlarından biri sanıp «Senin yerin burası değil şu karşıki duvarın dibidir.» diye omuzlarından tutup o duvara doğru itmeğe başlamış. Bu adam, bir yandan zavallı Conk'u iter, kakar; öbür yandan da «Yetişin bir Alman casusu yakaladım.» feryatlarını basarmış. O günlerde, sokakların her köşesini, ellerinde mitrayetlerle, makinalı tüfeklerle manga manga Hollanda askerleri tutmuş ve düşman uçaklarının salıverdiği üniformalı veya sivil kıyafette bütün paraşütçüleri hemen kurşuna dizmek emrini almış bulunuyordu.

Neye uğradığını bilmeyen Cemil Conk, bereket versin ki, akıl edip cebinden pasaportu çıkarıp göstermiş ve o suretle muhakkak bir ölümden kurtulmuştur.

O babacan yurtdaşımız, bahsi geçen şu hâdisenin ertesi günü de — benim uğruma — ikinci bir kazaya kurban gideyazdı. «Benim uğruma» dedim. Çünki, Tevfik Rüştü Beyden haber alamayınca, o gün, hem İngiliz Elçiliğinin hususi telsizinden istifade ederek Londrayla konuşabilmek, hem de askerî durum hakkında bu Elçilik «attaché militaire» inden bazı malûmat alabilmek maksadıyla, henüz La Haye'de bulunduğunu öğrendiğim Büyük Britanya Elçisini gidip görmeğe karar vermiştim. Cemil Conk,

o kargaşalıkta beni yalnız bırakmak istemedi ve bütün itirazlarıma rağmen, hiç değilse otomobilde benim yanımda bulunmak arzusunu gösterdi. Gerçi, her iki elçilik arasındaki mesafe pek uzun değildi. Ama, Polihronyadis'le Hariciye Nezaretine gittimiz günden — yani kırk sekiz saatten — beri şehir içinde, bir mahalleden öbürüne bu otomobil seferleri öylesine zorlaşmış, vahimleşmiş ve sorup araştırma tedbirleri o kadar dramatik bir şiddet almıştı ki, İngiliz Elçiliğinin kapısı önüne sağ sâlim nasıl varabildiğimizi hâlâ anlayamayorum. İkide bir askerî inzibat memurları tarafından arabamız durduruluyor, her yanı aranıp taranıyor; üstümüz, başımız cepleri miz yoklanıyor, pasaportlarımız inceden inceye gözden geçiriliyor ve bu sırada bir tanesi benim bir tanesi arkadaşımın, öbürü şoförün yüzümüze çevrilmiş tabancalar burnumuzun dibinden bir saniye ayrılmıyordu.[1]

En son, İngiliz Elçiliğinin büyük avlu kapısı önüne varınca — bu gelişin bir de dönüşü olduğunu unutarak — geniş bir soluk almıştık. Cemil Conk:

«— Ben, sizi burada otomobilin içinde beklerim. Kısmet olursa bir şekerleme de yaparım» dedi.

Hattâ, Elçilik kapıcısının şoförümüze, arabayı içeriye almak tavsiyesini de reddetti. Bu suretle, Cemil Conk'u dışarıda bırakarak Elçinin yanına girmiştim. Sir Bland, koskoca bir holün ortasında beni bekliyordu. Bu holde eşya namına, bir tahta masayla iki sandalyadan başka bir şey yoktu ve bel ki, bunlar da oraya, yalnız benim ziyaretim münasebetiyle konulmuştu. İngiliz Elçisi son derece yor-

[1]Hollandalılar, bu tedbirleri almakta yerden göğe kadar haklı idiler. Çünkü, memleketin her şehri, her kasabası, her köyü Alman istilâ ordusunun düzme vesikalar taşıyan, türlü kıyafetlere girmiş binlerce öncüleriyle dolup taşmakta idi. Bunlar içinde Hollanda Subayı üniforması taşıyanlar olduğu gibi bir alay sahte diplomatlar, papazlar, hattâ dilenciler bile vardı.

gun görünüyordu. Bir müddet, bu ne haldir der gibi göz göze bakıştıktan sonra hemen söze başladım:

«— Aziz meslektaşım, biliyorsunuz ki, dedim, Türkiye Almanya ile harp hâlinde değildir ama, İngilterenin müttefikidir. La Haye'i terk etmek zarureti hasıl olunca gideceğim yer ancak Londra'dır. Bu tarzda harekete kendimi vazife bakımından da mecbur sayıyorum. Zira, nezdinde *«acrédité»* olduğum hükûmet de şimdi orada bulunuyor. Bu münasebetle sizden bazı şeyler sormağa geldim. Birincisi: Londra Büyük Elçimizle benim aramda acele bir muhabere temin edebilir misiniz? İkincisi: «Attaché militaire» inizden şu andaki muhabere durumuna dair bazı malûmat alabilir miyim? Üçüncüsü: Zaruret baş gösterince, sizi, İngiltereye götürecek olan vasıtada benim için dört kişilik bir yer ayırtmanızın imkânı var mıdır? ve olduğu takdirde bana, hareketinizden dört beş saat evvel haber verebilir misiniz? Fakat, bu son sualimi, Londra Büyük Elçimizle, konuşabilmem şartına bağlıyorum.»

İngiliz Elçisi, şaşkın şaşkın yüzüme bakıyor; ne diyeceğini bilmez görünüyordu. Sonra, birden, kendini toparlayıp ayağa kalktı:

«— Geliniz, bütün bunları «attaché militaire» imizle müzakere edelim, dedi ve ilâve etti, malûm ya, şu sırada her şey askerlerin elinde.»

Bomboş koridorlardan geçerek «attaché militaire» in yanına gittik. Telefonda, telâşlı telâşlı konuşuyordu. Bize, eliyle «Durunuz, biraz bekleyin...» manâsına gelen bir işaret yaptı. Tam o anda... evet, tam o anda, Luftwaffe'nin uçaklarından biri sanki bu İngiliz subayına caka satmak ister gibi pençerelerin camlarını zangır zangır titreterek bulunduğumuz odanın çatısını yalayıp geçmişti. Lâkin subay, buna aldırmamış göründü. Telefon telinin öbür ucundakine: «Yok, yok, bir şey olmadı. Devam ediyorum». dedi. Dedi, ama, hal ve tavrından bir hayli sinirlen-

diği belliydi. Yüzü de sapsarı kesilmişti. Korkudan mı? Pek zannetmiyorum. O, daha ziyade, öfkeden sinirlenmiş, öfkeden sararmış gibiydi.

Telefondaki konuşmasını bitirip bize yaklaştığı vakit bu öfkenin belirtilerini hem gözlerinden, hem sözlerinden anlamıştım. «Attaché militaire» bizim yüzümüze de sert sert bakıyordu. Elçisi, kendisine ziyaretimin sebebini açıklayınca büsbütün kızdı sanırım. Zira, ne evet, ne hayır, hiç bir cevap vermedi. Sonra, ne düşündüyse düşündü, beni bürosunun karşısındaki bir odaya geçirdi. Burada, büyük bir Avrupa haritası, duvara gerilmiş duruyordu. İngiliz subayı, bu haritada Hollandamn Güney Batısına raslayan bir noktayı parmağıyla işaret ederek:

«— İşte, dedi. Şimdi, bu mevzide çarpışmalar devam ediyor.»

Parmağını oradan kaldırıp Hollanda'mn Kuzey-Doğusunda bir yarım-adanın ucuna götürdü ve:

«— Evvelki gece, sabaha karşı buraya yaptığımız çıkarma ameliyesi...» demeğe kalmadı. Bir telefon sesi. Attaché militaire, hemen karşı odaya seğirtti. Ben bir müddet, uzun bir müddet, burada tek başıma kaldım. Tek başıma, diyorum, zira İngiliz Elçisi de bilmem ne vakit, bilmem nasıl, ortadan kaybolup gitmişti. Beş dakika, on dakika on beş dakika bekle dur, bekle dur, ne gelen var ne giden. Bu tenhalık içinde, yalnız attaché militaire'in telefondaki bitmez tükenmez mırıltıları. Derken, bir de ne göreyim: Ellerinde bir whisky şişesi ve iki bardak la orta yaşlı bir deniz subayı, bulunduğum odanın yarı açık kapısından içeri süzülüyor. Şişeyle bardakları, bir «maître d'hotel» ihtimamiyle masanın üstüne yerleştiriyor. Benimle selâmlaştıktan sonra karşıma geçip oturuyor.

«— Bizim Kolonel'in telefon muhaberesi uzun süreceğe benziyor. Sizi, yalmz bırakmamak için geldim. Bir whisky içer misiniz?»

Cevabını beklemeden bardağı dolduruyor. Bü-

tün denizciler gibi babacan, kalender bir adam. Üstelik Pierre Loti kadar da İstanbul âşıkı imiş.

«— Bayılırım Boğaziçine, dedi. Dünyada eşi, menendi yoktur. İnşallah, — bu kelimeyi bizim telâffuza göre söylemişti — yolum, gene oraya düşer. Hem bu sefer, dost olarak. Bizim avanak devlet adamlarımız, nihayet Türklerin kadrini anlamış bulunuyorlar. Büyük-Britanya, şimdiye kadar sizden daha sağlam bir müttefik edinmemiştir kendisine. Görüyorsunuz, Avrupa'nın bu yakasındaki milletlerden artık hayır kalmamıştır. Hepsi, çürümüş meyvalar gibi bir sarsılışta sapır sapır dökülüyorlar.

Ben, bu söz üzerinde durmak lüzumunu hissettim:

«— Pek kötümser görüyorum sizi... Avrupa'nın bu yakasındaki vaziyet gerçekten o kadar umutsuz mu?»

İngiliz bahriyelisi, whisky bardağından uzun bir yudum çekerek gülümsedi ve:

«— Bence, dedi. Bence, Almanya kara harbini kazanmak üzeredir. Fakat, karadan sonra denizler var. Orada ise son söz gene bizim olacaktır. Hiç merak etmeyin...»

Böylece ne kadar zaman konuştuk? Daha doğrusu, o daha neler söyleyip anlattı? Hatırlamıyorum. Ancak, saatime bakınca İngiliz Elçiliğinde lüzumundan çok daha fazla geçiktiğimi görmüştüm. Bu kadar uzun bir ziyaret, müttefikler arası protokoluna dahi sığmayacak derecede haddi aşmıştı. Kaldı ki, asıl görüşmeğe geldiğim kimse de ortadan çekilmiş, yani benden kaçmıştı. Sesinin, karşı odadan akseden yankıları da çoktan işitilmiyordu.

Ya Cemil Conk? Hemen yerimden fırladım. Deniz subayı, bütün itirazlarıma rağmen, beni tâ sokak kapısına kadar geçirmeğe geldi. Bereket ki gelmiş. Zira, kapı açılınca bir de baktık. Sokakta ne bizim otomobilden, ne de Cemil Conk'tan eser var.

Babacan bahriyeli, oraya buraya baş vurdu. Araştırıp taraştırdı. Nihayet, bizim arabayı, içinde Cemil Conkla Elçiliğin yeraltı garajından bulup çıkardı.

«— Ne oldu? Ne geçti başınızdan?»

«— Sormayın, Beyefendi. Pek büyük bir tehlike atlattık. Siz, içeriye girdikten ya beş ya on dakika sonra bu sokak, birden bire, adetâ harp cephelerindeki siperlerden biri haline giriverdi. Alman paraşütçüleriyle Hollanda askerleri arasında, makineli tüfekler, mitralyözlerle öyle bir çarpışma, öyle bir vuruşmadır başladı ki, neye uğradığımızı bilemedik. İngiliz Elçiliğinin kapıcısı, tam vaktinde imdadımıza yetişip de bizi içeri almamış olsaydı iki ateş ortasında kalacaktık.»

★

Bu, La Haye'deki sokak muharebelerinin ne ilki, ne sonuncusu idi. Hava hücumlarının ikinci gününden beri başlamış ve Hollanda ordusu teslim bayrağını çektiği saate kadar devam etmişti. Silâhlı paraşütçü akıncılar, önce Kraliçeyi ele geçirmek kararıyle sarayın etrafını sarmışlar ve yaralı, ölü, tutsak birçok kayıp vererek bastırılmışlardı. Sonra, Başvekâletle Hariciye Nezareti önünde diğer bir sokak muharebesi olmuş ve Almanların hezimetiyle neticelenmişti. Daha sonra, Hotel des Indes'de kapatılmış bulunan Alman Elçiliği erkânını kurtarmak için yapılan bir hareket, otelin Hollandalı muhafızları tarafından aynı şiddetle önlenmişti.

Luftwaffe'nin bu gözü bir şeyden yılmaz fedaileri, onsekizle yirmi yaşları arasında, tüyü bitmemiş, ter ve tâze bir takım delikanlılardı. Kara gömleklerinin, uçları iskelet kafasiyle işaretli açık yakalarından uzanan boyunları, birer genç kız gerdanı gibi narin ve beyazdı. Tabanları yaylı çizmelerinin üstünde, sanki toprağa basmıyorlarmış, sanki hâlâ havalarda uçuyorlarmışcasına öyle bir hafif hafif, çevik çevik yürüyüşleri vardı ki, insana, ancak «plâstik dans» «figure» lerini hatırlatabilirdi.

Gerçi, bunların fidan boyları, şu kanlı «barikat» lardan ziyade bir «bale» sahnesine daha ne kadar çok yaraşırdı! Lânet, bin lânet olsun o Hitler'e... Nasıl acımıyor, nasıl kıyıyordu da bütün bir gençlik fideliğinin en güzel tomurcuklarını, eli hiç titremeden, avuç avuç, öbek öbek şu ateş tarlalarının içine atıp duruyordu? Hitler, bunların yalnız bedenlerine kıymakla kalmamış, ruhlarını da haczetmişti. Yüreklerinden insanlıklarını sökmüş çıkarmış, hepsini bir otomat haline sokmuştu. Onlarda, ne şuur ne kalb, ne vicdan, hiçbir şey bırakmamıştı. Bırakmış olsaydı.. bırakmış olsaydı, bu gençlerin, Hollanda topraklarına ve Hollandalılara karşı böyle bir vahşi hareketete girişmekten çekinmeleri, tiksinmeleri lâzımgelirdi. Zira, Hollanda toprakları, onların çocukluk yurdu idi. Onları bağırlarına basıp besleyen, yetiştiren Hollandalılardı. Evet, Hollandalıların şefkati, merhameti sayesindedir ki, Birinci Cihan Harbi sonrasının kıtlık, yoksulluk Almanyasında, uzun bir can çekişmeye veya vakitsiz bir ölüme mahkûm, o cılız, bakımsız Alman yetimleri, bugünkü gürbüz ve çevik delikanlılar haline gelmişlerdi.

İşte, Hitler, ne etmiş ne eylemiş, hepsinin kalbinden ve beyninden o iyiliklerin bütün izlerini silip süpürmenin yolunu bulmuş ve onları, birer ölüm savaşçısı olarak «hassaten» buraya gönderiyordu. Niçin başka yerlere değil de «hassaten» buraya? Çünkü genç paraşütçüler, Felemenkçeyi ana dilleri gibi konuşuyorlar ve Hollanda'nın her yanını, en ücra köşe ve bucaklarına kadar biliyorlardı. Filâncalar nerede otururlar? Filân köyden filân kasabaya en kestirme yol hangisidir? La Haye'de kaç köprü vardır? Amsterdam'ın Yahudi mahallesi ne tarafa düşer? Hattâ, evet, hatta bazı «garnizon»larda nöbet değiştirme vakitleri saat kaçtadır? Bütün bu bilgiler onların kafasına hakkedilmiş gibiydi.

Nitekim, taarruzun üçüncü günü, içlerinden birkaçı, Hollanda subayı üniformasıyla Rotterdam civa-

rındaki hava meydanı karargâhını, böyle bir nöbet değiştirme saatinde teslim almanın yolunu bulmuş ve bu hile sayesindedir ki, Luftwaffe'nin bombardıman uçakları, hiçbir savunmayla karşılaşmadan bu kocaman liman şehrini, bir tek gemi, bir tek bina kalmamasıya rahat rahat yakıp yıkmıştı. Ondan sonra da, artık, Hollanda'nın iler tutar yeri kalmamıştı. Zira, hem ordunun, hem halkın mâneviyatı kökünden sarsılmıştı.

Rotterdam felâketinin ertesi, La Haye üstüne yapılan hava hücumları da, sanki, bu şehir halkına: «Siz de Rotterdamlıların âkıbetine uğrayacaksınız.» ihtarında bulunur gibi sıklaştıkça sıklaşmış idi. Birkaç büyük bomba, Elçiliğimizin iki yüz adım ötesinde, bir «Doğumevi»ne isabet etmiş; Doğumevi yıkılmış ve içerisindeki lohusalarla yavruları paramparça olmuştu. Şu garip tesadüfe bakın ki, ben tam, o anda, Ticaret Müşavirimiz Melih Günel'in hanımıyla birlikte, sokak kapısının önüne çıkmış bulunuyordum. Âdeta katılaşmış sıcak bir hava dalgası, bizi, göğsümüzden kakarak içeriye itti. Neye döndüğümüzü bilemedik. Henüz kendimizi toparlamağa vakit bulmadan biraz öncekinden daha şiddetli bir infilâk bütün Elçiliği temellerinden sarsmıştı. Beş on dakika sonra aldığımız bir habere göre, komşularımız Brezilya ve Arjantin Elçilikleri, bu sarsıntının çok daha şiddetlisini geçirmiş, ne camları ne çerçeveleri kalmıştı. Bunun üzerine, Elçiler, çoluk çocuklarıyla şehrin biraz dışındaki «Nonciature» e sığınmışlardı. Hemen telefonu açıp kendilerine geçmiş olsun, demek istedim. Karşıma, doğrudan doğruya, Papanın temsilcisi çıktı. Korkudan, helecandan titreyen bir sesle: «Evet, buradalar. Sağ salim buradalar, diyordu, Piskopos Cenapları. Fakat, siz, asıl benim başıma gelenleri sorunuz. Şimdi, bir bomba da bizim «Chapelle Mescit» in üstüne düştü.»

«Vah, vah deyip kapamamla açmam bir olmuştu, Bu sefer de beni arayorlardı:

«Alo, alo... Burası İngiliz Elçiliği. Sir Bland sizinle konuşmak istiyor.»

Birkaç saniye sonra, İngiliz Elçisinin kısık sesi:

«— Ben, bir çeyrek saate kadar hareket ediyorum. Arzunuz üzere yer tutulmuştur. Hemen geliniz.»

«— Nereye?»

«— Onu söyleyemem.»

Sanki söylese neye yarardı? Bir çeyrek saat içinde bavullarımızı bile hazırlayamazdık. Ne cevap vereceğimi bilemiyordum:

«— Yetişemem, dedim. Hem de biliyorsunuz ki size geldiğim gün Londra Büyük Elçimizle bu hususa dair konuşamamıştım.»

«— O halde, *good-by*...»

«— Uğurlar olsun...»

Bizim Londra seferi tasarısı da böylece suya düşmüş ve artık, kadere rizadan başka yapacak şey kalmamıştı. Zaten, Londra'ya gitmek fikri bana siyasî durumumuzun icabettirdiği bir hareket olarak gelmişti. Korkunun veya can kaygısının bununla herhangi bir alâkası bulunduğunu hiç hatırlamayorum. Yalnız ben değil, bütün arkadaşlarımız ve yurtdaşlarımız, hava hücumlarının ikinci gününden itibaren bu tehlikeli yaşama tarzına kanıksamış idik. Hattâ, Madam Polihronyadis bile ilk günün sinir buhranlarından kurtulmuş görünüyordu. Kocasıyla, arasıra, kendi evlerine gittiği oluyor ve oradan bize, bazı tuhaf havadisler telefon etmek cesaretini de gösteriyordu.

Hiç unutmam: Bunlardan biri ve en tuhafı, Rotterdam bombardımanında yanan ve sakatlanan bir Yunan şilebinin gemicilerine dairdi. Şöyle ki, bir akşam üstü, kaptanları, makinecisi, ateşçisi ve tayfalarıyla on on beş kişilik bir denizci grubu — hangi yollardan ve nasıl, bilmeyorum — La Haye'e gelip Elçiliğin himayesine sığınmış ve başlarının çaresine bakılıncaya kadar, şuradan şuraya kımılda-

mamak kararıyle binanın alt katındaki taşlıkta toplanmış, oturuyorlarmış. Bu beklenmedik Tanrı misafirlerinden henüz haberi olmayan dostlarımız ise, üst kattaki dairelerinde, biraz sonra bize gelmek üzere, üst baş değiştirmekle meşgul imişler. Tam o sırada, Madam Polihronyadis, elim değmişken bir de banyoya gireyim, demiş. (Zira, kadıncağız, belki üç günden beri, doğru dürüst yıkanmak imkânını bulamamıştı.) Tekneyi doldurmuş. Suyun içine, sevdiği kokuları serpmiş ve soyunup girmek üzere iken civarda bir yere, gümbür gümbür bir bomba düşüvermesin mi? Can havliyle kendini dışarıya atarak ve çığlıklar basarak soluğu, çırılçıplak, aşağıdaki taşlıkta almış,

Bu manzara karşısında, tahmin ediyordum ki, Yunan gemicilerinden kimi neye uğradığını bilememiş; kimi de «Venüs de Milo» heykelinin canlanıp *diyoniziyak* bir raksa çıktığını sanarak hayran hayran baka kalmıştır. Fakat, hakikatte ne öyle olmuştu, ne böyle. Yunan gemicilerinden biri, — bu, mutlaka baş kaptandı — hemen kaputunu çıkarıp Madam Polihronyadis'in sırtına atmakla Perikles devrinin «çıplak güzelliğe tapınma» geleneklerinden ne kadar uzak bir Ortodoks Rumu olduğunu göstermişti.

Bu esnada, Mösyö Polihronyadis, ne yapıyordu zannedersiniz? Bu esnada, Mösyö Polihronyadis, karısının, kendi vücudu için bin özenle hazırladığı banyonun ılık ve lavantalı suyuna dalmış, bir güzel yıkanırmış... Bu da işin Diyojen tarafı idi. Lâkin, dostlarımız bize geldikleri vakit, başlarından geçen şu acayip vakadaki «Yunaniyat» çesnisinin — ne yazık ki — farkında bile görünmüyorlardı. M. Polihronyadis, karısına ettiği azizliğin zevkıyle, hâlâ kıs kıs gülüyor; Madam Polihronyadis ise, o nefis banyosundan mahrum kalmanın kızgınlığıyla durmadan kocasına çıkışıyordu.

İşte, ilk iki gün, bizi, kapana tutulmuş farelere

çeviren Alman hava hücumlarının son günlerine doğru halimiz böyle bir komikliğe inkılâp etmişti. Arada bir bazı krizler geçiriyorduk ama, bu yüzden herhangi bir «panik» e kapılmaktan daima uzak kalıyorduk. Hattâ, bombardımanlar bizim mahallemiz üstünde sıklaşmağa başlayınca arkadaşlarımızdan biri, şehir dışında bir ormanlıkta keşfettiği küçük bir otele taşınmak teklifinde bulunmuştu da karımın şiddetli bir itirazıyla karşılaşmıştı. Bayan Karaosmanoğlu: «Ben ölürsem bayrağımın altında ölürüm. Şuradan şuraya kımıldamam...» demişti ve bunun üzerine, hepimize, «bayrağımızın altında ölmek» kararı, kurtuluş çarelerinin en iyisi gibi görünmeğe başlamıştı.

İtiraf ederim ki, bu yiğitçe tevekkül, yalnız Türk Elçiliğinin havasına sinmiş değildi. Yanıbaşımızdaki Amerikan Kançalarlığı ve sabahtan akşama kadar orada çalışmakta olan Amerika Elçisi Mr. Gordon, bu ruh halinin, bu pervasızlığın en yüksek örneklerindendi. Zira, Amerikan Elçiliğiyle Amerika Elçisi kendi devletine ait işlerin mesuliyetinden başka, beş «muharip» devlet tabaasının himayesi vazifesini de yüklenmiş bulunuyordu. Tâ sokak başlarından içerideki bürolara kadar uzanıp yayılan kadın erkek, çoluk çocuk yüzlerce — ve belki binlerce — Fransalı, İngiltereli, Belçikalı, Norveçli ve Kanadalı kalabalığı, ardı arası kesilmeyen bir sel halinde, hep Amerikan kançalaryasına akıyor; zavallı Mr. Gordon'la çalışma arkadaşlarını su taşkınına uğramış kazazedelere çeviriyordu.

İşte ben, böyle bir kalabalığı yararaktır ki, birkaç defa Amerikalı meslekdaşımı ziyarete gitmiştim. Ne birinci, ne ikinci gidişimde hiç de bunalmış bir halini görmedimdi, doğrusu. Olsa olsa, diyebilirim ki, biraz sinirli, biraz da öfkeli gibiydi. Sinirliydi: Çünkü, elinden bir şey gelmiyordu. Öfkeliydi: Çünkü, bütün bu âvârelere, nasıl bir aciz içinde bulunduğunu anlatamıyordu.

«— Viza vereyim, istedikleri kadar. Fakat, neye yarar? diyordu. Bir yere gidemezler ki... Mallarını, paralarını emniyet altına alayım; malı ve parası olmayanlara yiyecek giyecek dağıtayım. Fakat, canlarını kurtaramam ki... Can bahsinde, onlarla benim aramda, onlarla bizim aramızda ne fark var? Şimdi, karşı karşıya geçmiş, konuşuyoruz. Biraz sonra benim ne olacağımı, sizin ne olacağınızı kimbilir? Şu ateş yağmuru, diplomatik «muafiyet» sahiplerini, dışarıda kaynaşan halktan ayırd eder mi? Etmez tabii... Ama, siz gelin de bunu, kapının önünde ağlaşanlara anlatın bakayım. Hepsi sanıyor ki, bizlere zeval yoktur. Hepsi sanıyor ki, dünyanın bütün imkânları bizim elimizdedir. Ne istersek yapabiliriz.»

«— Siz gelmeden biraz önce, benden kaybolan kocasına dair haber soruyordu. Ben ise, üç gündür kendi hükûmetimden bile haber alamıyorum. Sonra... sonra, doğrusu şaşılacak şey aziz meslekdaşım; şu Hollanda hükûmetinin bize kestiği iş. Hepimizi, bir işarette bile bulunmağa lüzum görmeden, sokak ortasında, serseri köpekler gibi bırakarak sıvışıp gitti.»

Hasbihallerimiz sırasında, Amerika Elçisinin, en ziyade bu muameleye kızdığını seziyordum. Gerçekten, Hollanda hükûmetinin hareket tarzı, diplomasi tarihinde misline rasgelinmeyen bir hâdiseydi. Fakat, bundan daha acayibi, kendi memleketlerinin menfaatlerini Amerika Elçiliğinin himayesine bırakan devlet temsilcilerinden çoğunun Mr. Gordon'a «Allaha ısmarladık» demeksizin savuşup gitmiş olmalarıydı. Nitekim, ben, boş bulunarak, İngiliz Elçisinin, hareketinden birkaç dakika evvel bana telefon ettiğini söyleyince Mr. Gordon âdeta yerinden zıpladı:

«— Nasıl, nasıl? dedi. Sir Bland, size telefon mu etti? Bana, onu bile yapmadı. Gittiğini de şimdi sizden duyuyorum. Halbuki, şu dışarıda bekleşenlerin yarısından fazlası İngiliz yurtdaşlarıdır.»

Alman hava taarruzunun altıncı ve Rotterdam bombardımanının ikinci günüydü: Hollanda orduları kumandanı, emri altındaki bütün kuvvetler sapsağlam olarak, teslim bayrağını çekmişti. Bunu yapmasaydı düşmanın verdiği bir «ultimatum» a göre, La Haye'in, Amsterdam'ın, Leyde'in, Haarlem'in ve diğer bütün Hollanda şehir ve kasabalarının, birer birer, Rotterdam gibi yakılıp yıkılmasını boş yere göze almış olacaktı. Hele, «pasif korunma» teşkilâtının başından geldiği söylenen ve bu teşkilâtın hiçliğini herkesten iyi bilen bu kumandan, zati, başka türlü bir karar veremezdi. Kaldı ki, bu kararı ona verdiren de Kraliçe Wilhelmine idi. Bu yumuşak kalbli kadın, sonu gelmeyecek bir harp için daha fazla kan dökülmesine râzı olmamıştı.

Hem, askerlik bakımından, şu altı günlük hava ve sokak muharebelerinin bilânçosu, gerek insanca gerek malzemece, en çok ziyana uğrayanların Almanlar olduğunu belirtmekteydi. Rivayete göre, paraşütlü akıncılarından on on beş bini ağır yaralanmış veya öldürülmüş; uçaklarının, hiç değilse, yüzü yüz yirmisi yok edilmişti. Şu halde, Hollanda ordusu vatan müdafaasında elden gelen gayreti, kahramanlığı göstermiş, askerî şerefine leke sürdürmemiş sayılabilirdi.

Buna karşılık, Alman ordusunun başarısına, kelimenin bütün mânasıyla, bir zafer demek ve bunda herhangi bir kahramanlık vasfı bulmak mümkün değildi. Zira, Almanlar, Hollandayı, cephe ardına türlü şekil ve kıyafette bozguncular salarak ve açık şehirleri bombardıman ederek, hep hile ve «şantaj» la zaptetmişlerdi. Neden merdce bir muharebeye girişmemişlerdi? Neden barajlarını aşarak hudut boyunca bekleyen kıtalarla döğüşmeyi göze alamamışlardı? Askerî şeref, bunun neresinde idi?

İşte, teslimden sonra halk arasındaki muhare-

be yorumları bu suretle yapılıyordu. Fakat, atı alan Üsküdar'ı geçmişti. Birkaç saat içinde Wehrmacht'ın motorlu kuvvetleri, su çevrelerini, kendi köprüleriyle, rahat rahat geçerek, hiçbir yanları çamurlanmadan ve hattâ ıslanmadan, — adetâ bir geçid resmi yapar gibi — tertemiz, pırıl pırıl, Hollanda topraklarına yayılacaklardı.[1] İç mevzilerde bulunan bazı Hollanda kıtaları ise, bu kısa mühletten faydalanarak bütün «mühimmat» larını, «techizat» larını — düşman eline geçmesin diye — «berhava» etmeğe başlamışlardı. Nitekim, akşama doğru, bunlardan biri, bir motorlu kıta, askerî nizam üzere yürüyüp gelerek nesi varsa karşımızdaki çayırlığın ortasına yığdı; Uçaksavar toplarını da yuvalarından çıkararak bu demir ve çelik höyüğünün üstüne attı ve hepsini bol benzinle sulayıp tutuşturduktan sonra, sessiz sessiz çekildi, gitti idi.

Bu yangın, bütün gece sönmesini bilmemişti. Alevleri, gittikçe kabarıp yükselerek ve etrafa kızgın demir parçaları püskürerek korkunç çatırdılarla sabaha kadar sürmüştü.

O gün, bizim elçilik binasında da, az kalsın, bir yangın çıkayazdı. Şöyleki, Hollanda kumandanının teslim olduğu haberini alır almaz, şifre «miftah» ı kitaplarıyla bütün şifreli muhabere dosyalarını yakmağa karar vermiştik. Bunları, hiç kullanılmayan bir «şömine» nin içine istif edip ateşledik. Fakat, biraz sonra, bir de baktık ki, alev ve dumanlar geri geri basıyor. Meğer benden evvelki elçilerden biri soğuk hava cereyanlarını önlemek için ocağın bacasını paçavralarla, eski gazete kâğatlarıyla tıkatmış imiş. Güç belâ, söndürmek zorunda kaldık ve yarın Almanların eline geçmesinden korktuğumuz bu Devlet sırlarını, nihayet, kalorifer külhanı-

[1] Talihin şu cilvesine bakın ki, o esnada, eski Alman İmparatoru İkinci Wilhelm, yirmi yıldan beri, rahat rahat yaşamakta olduğu Dronn şatosunda kalb durmasından ölüvermişti.

na atmak suretiyle yok edebildikti.

Bu korku, bize, istilâcılar tarafından kanun dışı her muamelenin ve medenilik prensiplerine aykırı her zorbalığın revâ görüleceği kuruntusundan geliyordu. Öyle ya; Hitler Almanyası, o güne kadar, Harp ve Siyaset geleneklerinin hangisine kulak asmıştı? Sağa sola, ultimatumlar mı vererek saldırmıştı? Milletlerarası hakların hangisini saymıştı? Danimarka'yı, Norveç'i, ve nihayet Hollanda'yı, işgal tarzının bir çete baskınından ne farkı vardı? Şimdi, gelip de, buradaki tarafsız bir kaç devlet temsilcisinin dokunulmamazlığına mı riayet edecekti?

Kaldı ki, bizim burada bulunuşumuz, onlar için ancak bir baş belâsı olabilirdi. Zira, gözlerimiz, Hollandalılara yapacakları zulumları görecek; kulaklarımız, hapishanelerden, toplama kamplarından yükselen feryatları duyacaktı ve günün birinde, hürriyetimize kavuştuğumuz vakit, bütün bu görüp işittiklerimizi âleme ilân edecektik. İmdi, S. S. kıtaları ile Gestapo, bizleri, göremez işitemez bir hale sokmak için mutlaka en şiddetli candan bezdirici tedbirleri alacaktı. Bu bakımdan ve bu mülâhazaya göre, belki de, Hollandalılardan önce Toplama Kamplarına tıkılacak olan bizlerdik. Rumanya Elçisi: «Hele sizle ben, bu kafilenin en önünde gideceklerdeniz.» diyordu.

Lâkin, hemen itiraf edeyim ki, Wehrmacht kuvvetleri, işgalin ilk gününden Hollandayı S. S. kıtalarının ve yarı sivil idarenin eline bırakıp çekilinceye kadar, gerek yerli ahaliye, gerek bize karşı — en ufak bir kötülükte bulunmak şöyle dursun — daima medeni bir ordu şıarını göstermiştir. Daha doğrusu, biz var mıyız, yok muyuz farkına bile varmamıştır. «Biz» derken yalnız diplomatlardan bahsettiğimi sanmayınız. Wehrmacht askerleri, halka karşı da ayni ilgisizliği gösteriyor; ayni bilmemezlikten, aldırmamazlıktan geliyor ve «ihtişamlı bir tecerrüt» le uçsuz bucaksız bir tank, Panzer ve zırhlı araba zenciri halinde geçip gidiyor, geçip gidiyordu. Bu tankların,

bu Panzerlerin içinde oturan ise, hiç insana benzemeyordu. Hepsi, çelikten demirden dökülmüş «otomat» ları andırıyordu ve elleri kolları, sanki göğüslerinin altındaki bir motorla işliyor gibiydi. Ne sağlarına ne sollarına bakıyorlardı. Bir cam veya maden parıltısıyla ışıldayan heykel gözlerini, hep öne doğru bir uzak noktaya dimdik dikmiş ilerlemekte idiler.

Öyleki, halk arasından işitilen bazı ıslık sesleri bile bunlarda herhangi bir insanî tepki uyandıramıyor; dökme tunç kafaları en hafif bir iğiliş veya çevriliş eseri göstermiyordu. «Halk arasında bazı ıslık sesleri» mi? Evet, La Haye sokaklarında, Wehrmacht'ın buna benzer tezyiflere uğradığını kendi gözümle görmüş, kendi kulağımla işitmişimdir.

Bunlar, La Haye'in işçi veya esnaf takımından gençlerdi ki, ya bir köşe başında durup Alman motorlu kıtalarının geçişini, ıslık çalma, öksürme, yere tükürme suretiyle tahkire yeltenirler; yahut da bisikletleriyle Alman askerî makamlarının işgâli altında bulunan binalar önünden geçerlerken avaz avaz millî marşlarını çağırırlardı. Bunlardan en cüretlisine İşgâl Ordusu karargâhı olan «Hôtel des Indes» in meydanında rasgelmiştim. (Hôtel des Indes, bir kaç gün önce Alman Elçilik erkânının hapsedildiği oteldir). On yedi on sekiz yaşlarında bir mağaza çırağı idi. Bisikletiyle, trafik nizamlarına uymayan bazı helezonlar yaparak, geldi. Tam otelin önünde durdu ve Felemenkçe bir takım küfürler savurarak uzaklaşıp gitti. Kapıdaki nöbetçiler aldırış bile etmedilerdi. Yüzlerine tükürseydi de, belki, gene tınmayacaklardı.

Alman askerlerinin bu vakar ve müsamahasına şâhid olan yaşlı başlı Hollandalılar arasında, düşmana karşı âdetâ bir saygı hissi uyanmağa başlamıştı. «Bize yanlış anlatmışlar. Pek dürüst insanlarmış, doğrusu...» diyenler gittikçe çoğalıyordu. Hattâ bizim Elçilikte tercümanlık vazifesi gören bir Yahudi, M. Simon bile, bu dürüstlük, bu müsamaha havası içinde öylesine bir yumuşamıştı ki, toprağa göm-

düğü altınlarını meydana çıkarmağa ve servetine dair kendisinden hesap sorulduğu vakit doğruyu söylemeğe karar vermişti. Fakat...

Fakat, ne çare ki, bu emniyet ve huzur havası çok uzun sürmemişti. Wehrmacht kuvvetleri çekilip gittikten sonra buraya, büsbütün başka karakterde, büsbütün başka terbiyede, başka ruhta bir sürü kimseler gelip yerleşmişti. Bunların değil Almanlıkla, hattâ en geri bir kabileyle dahi alâkası yok gibiydi. Gidenlerle ayni ırktan, aynı milletten olduklarına bin şâhit isterdi ve başlarındaki Kumandana ancak bir «hilkat acibesi denilebilirdi. Yamru yumru bir değnek üstüne bir at kellesinin iskeletini geçiriniz ve bunu, topal bir adamın eline verip dolaştırınız: İşte, adıyla sanıyla Gauleiter Seis Inquart, böyle bir korkuluktu. O, buraya yalnız Polisi, Gestaposu, S. S. kıtalarıyla değil, dahili ve haricî işlere bakan bütün bir hükûmet kadrosuyla geldiydi. Hattâ, gelir gelmez, memleketin «ayân» ve «eşraf» ını toplayıp bir de «evet efendimciler» meclisi kurmuştu. Bu zavallıların, «Les Bourgeois de Calais» heykelindeki «şefaat dileyicileri» ne tas tamam benzemeleri için yalnız ayaklarında zincirleri eksikti. Hollanda Gaulaiter'i Seis-İnquart, bu meclisi büyük törenle açmış ve bu töreni filme çekmeyi de ihmâl etmemişti. Kimler tarafından ve ne münasebetle davet edildiğimizi hatırlamayorum; biz yabancı diplomatlar da o filmin ilk gösterilişinde bulunmuş ve ister istemez, Seis - İnquart'ın suratını, yürüyüşünü seyredip suratından, yürüyüşünden daha çirkin bir sesle okuduğu uzun nutkunu dinlemiştik.

Herifin ağzı, bir makinalı tüfek gibi takır takır işleyerek dinleyicileri, en az üç çeyrek saat süren bir yaylım ateşine tutmuştu. Buna karşı ise, Hollandalıların tepkisi, sürekli öksürükler halinde kendini göstermeğe başladı. Sağdan soldan «susunuz, susunuz!» sesleri. Fakat kulak asan kim? Öksürükler, biri birinden sürekli, biri birinden keskin öksürükler, Seis

İnquart'ın nutkunu, âdetâ, anlaşılmaz bir hale sokuyordu.

Diplomatlar locasında, yanıbaşımdaki elçilerden biri — bu, sanırım, gene Rumanyalı meslekdaşımdı — :

«— Eyvah, yandık; dedi. Şimdi, S. S.'ler sinemayı basıp da toptan bir tevkife kalkışırlarsa ne yaparız?»

Ne dersiniz? Hiç bir şey olmadı. Olmadı ama, biz gene, ertesi günden itibaren, bu için için kaynaşan memleketten bir an evvel çıkıp gitmenin çarelerini aramağa başladık. İlk defa, Rumanya Elçiliğinde toplanarak uzun danışmalarda ve konuşmalarda bulunduk. Nereye baş vurmamız, kimlerle temasa girmemiz lâzımdı? Bir türlü kestiremiyorduk. İşin içinden, diplomatik şerefimiz kırılmıyacak bir tarzda çıkmak isteyorduk. Bu bakımdan, doğrudan doğruya Alman makamlarına müracaat ağırımıza gidiyordu. Kaldı ki, böyle bir hareket, milletlerarası «hukuk» a taban tabana zıddı. Biz, Hollanda devleti nezdinde «*acrédité*» idik. Bu makamlara müracaatla hem Hollanda'nın işgalini tasdik, hem de Almanya hükûmetine dehalet etmiş olurduk. Tam, biz böyle konuşup düşünürken Güney Amerika'lı genç bir maslahatgüzar, damdan düşercesine, Gauleiter'e «kollektif» bir «Memorandum» yazmamız teklifinde bulunmasın mı? Meclisimiz, birden bire, elektrikleniverdi. Arjantin Elçisi, ihtiyar dostum M. de Brebia:

«— Bu teklifi, *indignation*'la red ederim.» diye haykırdı.

Ve mesele çığrından çıktı. İki gün sonra başka bir elçilikte gene bir toplantı. Bu, öbüründen daha kavgalı oldu. Nihayet, üçüncü bir müzakeremizde şu çapraşık karara varabildik. Her birimiz, ayrı ayrı, kendi memleketlerimizin Berlin'deki Elçisine bir mektup yazacak ve bunda, münasip bir dille vaziyetimizi anlatıp Hariciye Vekâletlerimiz nezdinde teşebbüse geçmesini isteyecektik. Bu mektupları da

gene Alman «kuriye» siyle gönderecektik ama, hiç değilse, onlardan bir recada bulunmak durumuna düşmeyecektik. Lâkin, Alman kuriyesi, mektuplarımızı yerine iletir mi? iletmez mi? O, Allahın bileceği bir işti. Nitekim, ben, Berlin Büyük Elçimize yolladığım mektuba hiçbir cevap alamamıştım.

Tam bu sıralarda, bir gün, çat çat kapı «Herr Ashmann gelmiş, sizi görmek isteyor.» dediler. Zannettim ki, bana, Berlin'den haber getiriyor. Yahut da, içinde bocaladığımız şu «yaldızlı Toplama Kampından» kurtuluş müjdesini vermeğe geliyor. Hayır; ne o, ne bu. Herr Ashmann'ın bu ziyaretine sebep sadece benimle vedalaşmak imiş.

«— Berlin'e dönüyorum; dedi. Size, bir Allaha ısmarladık demek istedim. Nasılsınız? İyi misiniz? Hoş musunuz?»

Fransızcaya, veya Almancaya çevirebilseydim «Fena değil, iç güveysinden hallice.» diyecektim.

«— Görüyorsunuz, diye mırıldandım, bir harp esirinden farkımız ne?»

«— Yok canım, yok canım. O kadar da *pessimist* olmayın. Askerî nakliyat durur durmaz istediğiniz yere gidebilirsiniz. Bütün yollar açılacaktır.»

Benim, hâlâ surat astığımı görünce :

«— Berlin'de sizin için bir şey yapabilir miyim? dedi.

Ashmann'ın bu dostça sözünü, hiç değilse, teşekkürle karşılamam lâzımgelirdi. Belki de, kendisinden bizim Büyük Elçiliğe bir telefonla halimi anlatmasını reca edebilirdim. Fakat, bilmem neden, o anda birden bire tepem atmıştı, huysuzlaşıvermiştim. Yarı şakacı, yarı sitemli bir tebessümle gülümseyerek şöyle dedim :

«— Sizden yalnız bir dilekte bulunacağım. Fakat, bilmem, bunu yerine getirmek imkânını bulabilecek misiniz? Führer'iniz, ikinci defadır ki, benim rahatımı bozuyor. Önce Prag'da, şimdi La Haye'de bana etmediğini bırakmadı. İmdi, bundan böyle, hükû-

metim beni, başka bir yere tayin edecek olursa, kendisinden sormak ıstırarında kalacağım: «Oraya da gelmek niyetinde midir? değil midir?» Bu sualime cevap vermek lutfûnde bulunur mu? İşte, sizden, öğrenip bana bildirmenizi istediğim şey budur. Doğrudan doğruya mı olur, yüksek bir zatın delâletiyle mi, S. E. Reich Kançaları Hitler'den bu hususta bir söz alıp bana iletebilirseniz, ömrümün sonuna kadar size minnettar kalacağım.»

Bu sözlerim üstüne, Ashmann, kıs kıs güldükten sonra :

«— Ama, dedi, siz artık bu cefalara alışmışsınızdır.»

Gerçekten alışmış, hattâ kanıksamıştım bile. Hava hücumları — zira, Hollandanın başından geçen faciâya bir türlü «Harp» adını veremiyorum — evet, hava hücumları kesilir kesilmez, yalnız ben değil, hepimiz, her şeyi unutmuş, gene lâle tarlalarıyla deniz kıyılarındaki gezintilerimize başlamıştık. Hattâ, «ateş kes» emri verildiği günün ertesi, Polihronyadis'lerle birlikte, henüz dumanı tütmekte olan Rotterdam yangın yerine gidip kül, kor ve moloz yığınları arasında, o büyük liman şehrinin harabesini çepçevre dolaşmıştık.

İlk önce, La Haye'den çıkar çıkmaz, bütün yol boyunca gözlerimiz önüne serilen manzara şu idi: Sağlı sollu çayırlar ve lâle tarlaları, bir fırtınaya veya sel baskınına uğramış gibi alt üst olmuştu. «Ferme-jupe»lü, «soutien-gorge» lu güzelim ineklerin leşleri, yer yer, uzanmış yatıyordu. Alman uçaklarının, vurulmuş kocaman kuşlar halinde sıra sıra, küme küme toprağa serildikleri görülüyordu. Hattâ bunlardan bir kaçı, burunları derelere saplı, kıçları havada, sanki aldıkları yaranın ateşiyle durmadan sulanır gibiydi.. Bazıları ise, ne oldukları belirsiz birer madenî eşya yığınından farksızdı.

Biz, Rotterdam'a varıncaya kadar, Polihronyadis, böyle yüz elli uçak saydığını söyledi. Karım:

«Hayır, ikiyüz...» dedi. Benim bulduğum yekûn ise altmışı geçmeyordu. Altı gün altı gecelik sinir buhranından henüz kurtulmuş olan Madam Polihronyadis'e gelince, tatlı bir rehavet içinde, sanırım, yalnız gökyüzünün sessiz maviliğine bakıyordu. Kocası, bana dönüp: «Haberiniz var mı? Altı günde kaç paraşütçü öldürülmüş? Tam onbeş bin...» deyince bir korkulu rüyadan uyanır gibi silkinip: «Vah zavallılar..» feryadını bastırmasın mı?

Lâkin, Rotterdam'a girdiğimiz vakit, bu acıma hissi, onda, bir nevî hınca inkılâbedecekti. Koca Rotterdam'da, kenar mahallelerdeki evlerden başka tek bina kalmamıştı. Hele, şehrin iş ve ticaret merkezleriyle limanı — eğer yıkıntılar hâlâ tütmekte devam etmeseydi ve eğer Yeni Çağa ait bazı şeyler göze çarpmasaydı — bize, binlerce yıldan arta kalmış bir antika medeniyet viranesi hissini verecekti. Eski bir tâbire göre, o kadar «hâkile yeksân» olmuştu. Havada, çelik teller yumak halinde birbirine karışmış, demir telgraf direkleri kıvrım kıvrım kıvrılmış ve cadde köşelerindeki kocaman elektrikli saat kadranları, bükük, buruk sütunlarının ucunda, asılmış adamların başları gibi yana, öne, arkaya doğru iğilip kalmıştı. Hepsinin yelkovaniyle akrebi «IV» rakamının üstünde duruyordu. Demek ki, Rotterdam'ın kârı, iki gün evvel tam saat dördü yirmi geçe tamam olmuştu. Limanda, büyük bir «Transatlantik» o vakitten beri, hâlâ cayır cayır yanmakta ve evinden barkından olmuş binlerce insan, o vakitten beri, başı boş sürüler halinde sokak sokak dolaşmakta idi. Avrupa'nın bu en modern, en zengin liman şehrinin halkı, birden bire, mağara devirlerinin yabaniliğine, iptidailiğine dönmüştü. Traşı uzamış vahşi bakışlı erkekler, saçları kırk sekiz saattir tarak yüzü görmemiş kadınlar, yüzleri kirden pastan görülmeyen çocuklar, hep bir arada kaynaşıp durmakta idi ve hiç birinde insanî «refleks» lerden eser kalmamış gibiydi. Ne kederli, ne kaygılı, ne de ürkekdiler. Hattâ,

aç mıydılar? Tok muydular?' Çehrelerinden o bile anlaşılmayordu. Perişan kalabalıklarını güçlükle sıyırıp geçen otomobilimize dönüp bakan dahi olmadı.

Lâkin, ne acayip şey? Rotterdam'ın varoşlarına doğru ilerleyince büsbütün başka bir manzarayla karşılaştıktı. Fabrikaların — hangi fabrika? nerede? — akşam paydosundan çıkan kadınlı erkekli işçi kafileleri, tıpkı harpten önceki halleriyle bisikletlerinin üstünde, akın akın, bombardımandan masun kalmış mahallelerine dönüyorlardı. Rotterdam'da bütün saatler durmuştu ama, pedallar hâlâ işlemekte idi.

★

Hollanda'nın teslim oluşu, bizi, tam manâsıyle bir sulh ve sükûn devrine kavuşturamadı. Bunun üstünden yirmi dört saat ya geçti ya geçmedi, gökyüzünün sessizliği, gene motor gürültüleri ve hattâ bir takım silâhlı çarpışma yankılarıyla bulanmağa başladı. Bu gürültü ve patırdılar, ilk defa gece yarısına doğru, tam yataklarımıza girdiğimiz sırada, kulağımıza çarpmış ve uykumuzu kaçırdıktan sonra, kaybolup gitmişti. Ertesi gece ve daha ertesi geceler, gene ayni sılarda, ayni sesler... Fakat biz, ikinci geceden itibaren bunların İngiliz bombardıman uçaklarından geldiğini öğrendiğimiz için, uykumuz kaçmak, telâşa düşmek şöyle dursun, tekrarlanmalarını âdetâ bekler olmuştuk. Zira, bize göre, dost hava kuvvetlerinin bu ısrarlı gece ziyaretleri, istilâcıya karşı bir savunma hareketinin başlangıcını ifade ediyordu. Hiç aklımıza gelmeyordu ki, başımızın üstünde dolaşan uçaklar yalnız R. A. F.'in bombardıman birliklerinden ibaret değildir. Bunların karşısında Luftwaffe'nin küme küme avcıları da vardır ve İngiliz uçaklarını, durmadan, yaylım ateşine tutmaktadırlar. Bu, itibar ile, tehlike bizler için şimdi iki kattı. Çünkü, İngiliz uçakları, hem hedeflerini şaşırıp şehri bombardıman edebilirler, hem de bomba yükleriyle tutuşup bir «semavi âfet» halinde yere düşebilirlerdi.

Fakat, hamd olsun ki, ne dostlarımız ne biz böyle bir musibete uğramadık. Hattâ R. A. F. uçaklarının gittikçe artan bir cüretle gündüzleri dahi uçuşmağa başladıklarını gördük. Bunlar, ulu orta şuraya buraya değil, hep «stratejik» noktalara hücum ediyorlar ve yüzde seksen tam hedeflerine dokunuyorlardı. On gün içinde, sahil boyundaki bir çok askeri mevzileri ve tesisleri, bu suretle, yakıp yıktılar. Schewening'deki Bahriye Mektebini yok ettiler. Bir büyük uçak alanını kullanılmaz hale soktular ve Alman ordusu ağırlıklarına başlıca geçit yeri teşkil eden bir demir köprüyü, Amsterdam'da, güpegündüz, ortasından böldüler. Tam o sırada, köprünün civarında birikmiş olan Hollandalılar, R. A. F. uçaklarının bu başarısını «Yaşa, hurra, hurra...» diye haykırarak alkışlamakta imişler.

Biz de, içimizden, bu alkışlara katılmakta idik. Fakat, neye yarar? Beri taraftan, durum gittikçe kötüleşiyordu. Almanlar, bir hamlede Sedan'a girmişlerdi. Yukarıda, Liége ve Namur kaleleri hemen düşmek üzere idi. Paris ve Brüksel Radyo istasyonları, bize, henüz, bu haberleri vermiyordu ama, Speaker'lerinin sesinden her şeyi sezmek mümkün oluyordu. Bu, can çekişmesi halindeki kimselerin sesi gibi kısık kısık, kesik kesikti:

«— Sedan önünde şiddetli muharebeler oluyor.. Sedan önünde, Sedan arkasında...»

«Namur hâlâ dayanıyor.. Liége hâlâ dayanıyor...»

Fransız ve Belçikalı Speaker'ler, bu cümleleri hemen her «komünike» nin başında bir kaç kere tekrar eder dururdu. Derken, ne Sedan'dan, ne Liége'le Namur'dan bahsetmez oldular. Bunların yerini Ardenne, Aisne gibi bölgelerle Verdun, Marne gibi ırmaklar almağa başladı. Derken, Speaker'lerin sesi büsbütün kısılıp Dunkerk'in adını fısıldadı. General Gamlain'in azlini kekeledi. Ateşi kırka çıkmış bir hastanın hezeyanlarını andıran bu Radyo konuşmalarını, her defasında, bir «Marseillaise» marşıdır ta-

kibediyordu. Ama, öylesine bitkin ve hazin bir Marseillaise ki, eskiden ölülere can veren destanî bestesi, bir yas havasına dönmüş ve «Kalkın ey vatan çocukları...» diye başlayan güftesi «Ben mahvoluyorum. İmdadıma yetişin.» manâsını ifade eder olmuştu.

Gerçi, bir gün, Fransa Başvekili Reynaud'nun, avaz avaz, Amerika'dan imdat isteyişini de işitecektik. Fakat, bu ufacık ihtiyar adamın sesi hiç titremiyordu. Yalvaran, «bittim» diyen bir tonu da yoktu. Tam tersine, düşmanın hemen karşısında, boşalan Paris'in ortasında, tek başına dimdik dikilmiş de konuşuyor gibiydi. Reynaud diyordu ki: «Paris'in önünde de, içinde de, ardında da vuruşacağız. Amerikadan beklediğimiz yardım, muhtaç olduğumuz silâhları bir an evvel yetiştirmesidir. Aksi takdirde, Fransa, Batı medeniyetinin mezarı olacaktır.»

Evet, Fransız Başvekili, tek başına böyle haykırmıştı. Lâkin, onu bizden başka can kulağıyla dinleyen olamamıştır sanırım. Bundan sonra ise Fransa'nın sesi kesilip gitti idi. Bize, artık, yalnız Londra Radyosunu dinlemek kalmıştı. Bu istasyon da o sıralarda Dunkerk fâciasından bahseder dururdu. Fakat, öylesine bir destânî ifade tarzıyla ki, biz faciâ dediğimiz bu hâdisenin ancak kahramanlık tarafını görebiliyorduk. İngilizler bu limandaki kuvvetlerinin yarısından fazlasını akıl ve hayale sığmayan fedakârlıklarla Almanların ateş çemberinden sıyırıp kurtarmıştı.

B.B.C. Radyo istasyonunun, dost İngiltere hesabına, kalbimize kuvvet veren havadislerinden biri de mahud Chamberlain'in Başvekillikten çekilip yerine Churchill'in geçişi olmuştu. Bu siyasî hâdise üzerine, bize öyle geldi ki, İngiltere'nin talihi birden bire değişmiş ve harp kudreti, birden bire, yüz misline çıkmıştır. Nitekim, öyle de oldu. Cephenin beri yakasında — Fransız ordusunun saf dışı edilişinden sonra — Londra hükûmetinin hemen diz çöküp sulh di-

leyeceği zannına düşenler veya bunu umanlar bir nevi hayâl kırgınlığına uğramışlardı. Hele, ilk hava hücumlarının beklenmeyen bir şiddetle püskürtülüşü üzerine bunlar, âdetâ kara kara düşünmeğe «Demek ki, bu iş kolay kolay olup bitmeyecek.» demeğe başlamışlardı.

Çoğunun korkunç yankılarını B. B. C.'den işitğimiz bu hava muharebelerinden İngiliz milletinin savunma ve boğuşma iradesini hissedip anlamak o kadar güç değildi. Londra'nın iki yüz mil uzağında, bir radyo makinası başında bile tüylerimizi ürperten o kıyamet uğultusu, o çatırdılar, o patırdılar bize, bu iradenin tam ölçüsünü vermekte idi.

Dahası var: Londradaki Speaker'ler o müthiş anda bile türlü dillerle konuşmalarında devam ediyordu. Bunların sesi, bir «*football*» maçını anlatırcasına tarafsızdı: «İşte, işte... diyorlardı, Alman bombardıman uçakları, baraj balonlarının arasında bir kaç kayıp vererek şehrin merkezine doğru yaklaşıyor. İşte, xxx'e vardılar. Bu işittiğiniz gürültü xxx'deki büyük infilâkın akisleridir. Çok dehşetli oldu bu infilâk... Bütün bir bina blokunun çöküp yanmakta olduğunu haber alıyoruz. Lâkin, Sivil Korunma teşkilâtının gayreti sayesinde yangının başka mahallere sirayeti önlenmektedir. Uçak savarlarımızın çekişlerindeki isabet hayranlığa şayandır. Havalarımızı kontrolu altına alan Spitfire'lerimiz de bazı düşman guruplarına karşı durmadan ateş ediyor.. İşte, iki tane indirdiler. İşte, üçüncüsü...» derken bir Canavar düdüğü. Derken uzaklaşan motor homurtuları...

Evet, İngilizler, bu korkunç, hava muharebelerini bir çeşit «football» maçı haline sokmuşlardı ve B. B. C. sözcülerinin birer spor muhabirinden hiç farkı yoktu. Bu bakımdan Londra radyo istasyonu, bize, İngiliz milletinin gösterişsiz ve hınçsız kahramanlığını en iyi belirten kalelerden ve siperlerden biri gibi görünmeğe başlamıştı. Bütün günümüzü, bü-

tün gecemizi hep orayı dinlemekle geçiriyorduk.

Bu sayede, Churchill'in ilk tarihi nutkunu da, kendi sesiyle dinlemek fırsatını bulmuştuk. İhtiyar kaplan, hiç gevelemeden, hiç kekelemeden İngiliz milletine durumun bütün fecaatini bildiriyordu. «Size, yalnız kan, yalnız alın teri vaadediyorum.» diyordu. Bu arada, de Gaulle adında bir Fransız Generalinin sesi de yükselmeğe başladı. General de Gaulle keskin bir tonla şöyle söylüyordu: «Fransa, bir muharebe kaybetti, fakat harbi değil.»

Kimin namına konuşuyordu bu Fransız Generali? Ortada ne Fransa kalmıştı ne de harbe devam etmek isteyen Fransızlar. Lâkin, Demokrasi cephesinde bu kadarcık bir canlılık bile bizi avutmağa kâfi geliyordu.

İşte, böyle bir radyo tiryakiliği içindedir ki, bir kaç gün sonra Berlin yoluyla İstanbul'a hareket edecektik.

BERLİN YOLUYLA TÜRKİYE'YE

Berlin'e Almanların «Zieg Woche» dedikleri Zafer Haftası'nın tam ortasında düştüktü! «Vardıktı» deyorum. Çünkü, biz buraya düşman salgınına uğramış bir diyardan geliyorduk ve yolculuğumuzu diplomatik pasaportlarla birinci sınıf kompartımanlarda yapmış olmamıza, hattâ maiyetimizde aşçı, hizmetçi bulunmasına rağmen, göçmenlere mahsus bir çeşit tedirginlik, bir çeşit ne bileyim ben? — eksiklik kompleksi içinde idik. Bereket versin ki, Berlin Büyükelçimiz, eski dostum Husrev Gerede, garın rıhtımına ayak bastığımız dakikadan itibaren bizi, bu ruh halinden kurtarmanın yolunu aramış; bütün maiyyeti erkânıyla birlikte gelip etrafımızı sıcak bir dostluk ve yurttaşlık havasıyla sararak bütün çektiklerimizi unutturmağa çalışmıştı. Onun delâletiyle Berlin'in en kibar bir otelinde — burası Nazi şeflerinin karargâhı Kaiserhof'tu — rahat ve âdetâ mükellef diyebileceğim bir daireye yerleşmiştik.

Husrev Gerede, Berlin'e vardığımız günün akşamı, gözümüze, gönlümüze ferah vermek için karımla beni, şehrin çalgılı eğlenceli lokantalarından birine davet etmişti. Bu lokantada bir yandan yemek yeniyor, öbür yandan — eskilerin tabiri veçhile —

«envai lûbiyat» seyrolunuyordu. En güzel Alman kızları tarafından yapılan danslar mı istersiniz? En meşhur Alman komikleri tarafından oynanan oyunlar mı? Burada hepsi vardı. Ama, Tanrının şu hikmetine bakın ki, biz, bir türlü kendimize gelemiyor, bir türlü neşelenemiyorduk. Yediğimiz yemekler ise, lokma lokma boğazımızda dizilip kalıyordu. Haydi, bu iştahsızlığımızı, Hollanda'nın hâlis yağına, hâlis tuzuna ve gerçek etiyle taze balığına alışmış damağımızın Almanya'daki *ersatz* yağdan, ersatz tuzdan, konserve etle bayat balıktan tiksinişine verelim. Fakat, buranın çalgısı da, dansözleri de, komik oyuncuları da ersatz değildi ya? Hiç birinden neye hoşlanmıyorduk? Neden yüreğimizde daimî bir sıkıntı vardı? Acaba, başımızdan geçen belâlar, çektiğimiz mihnetler ve nihayet rahat, zengin bir memleketin batışını görmüş olmamız bizde, artık, dünya hazlarına karşı bir nevi irkinti mi hasıl etmişti? Artık bundan böyle gülüp eğlenme bize haram mı olacaktı?

«— Bir kadeh şarap daha...»

Hayır, burada şarabın da tadı yoktu ve işin en acayip tarafı, burada herkes bizcileyin hiç bir şeyden tad almıyor gibiydi. Varyeteli lokantanın halkında, Hollandalılarda bile görmediğimiz bir kuşkunun, bir yürek huzursuzluğunun alâmetleri seziliyordu. Hepsinin, buraya zorla gelmiş denilebilecek bir hali vardı. İşte, sıra, aktüalite filimlerinin çevrilmesine gelince beşer onar kalkıp gitmeğe başladılar. Halbuki, bu filmler onlara, kendi büyük zaferlerinin bir sürü destani safhalarını göstermekte idi: Alman topları Fransız köy ve kasabalarını yakıp yıkıyor. Alman zırhlı birlikleri, Fransa topraklarının ta içerilerine doğru ilerliyor. Arada bir, dinlenme halinde bir Alman ordugâhının ortasında Führer'in beliriverdiği görülüyor; askerler şevk ile «Heil, Heil!» diye haykırışıyorlar; Führerlerine yedikleri yemekten ikram ediyorlar. O, gülümseyerek

tasını uzatıyor ve buram buram tüten karavanalardan aldığı çorbayı, bir Hidromel içer gibi, âdetâ ruhani bir hazla sömürüyor. Niebelungen efsanelerini andıran, bütün bu levhalar, varyeteli lokanta halkının heyecanını uyandırmak şöyle dursun, alâkasını bile çekmiyordu.

Berlin'de geçirdiğim on gün içinde, hemen her yerde her vesile ile, Alman vatandaşlarının, — Hitler'in emrine rağmen — Alman zaferine karşı hep bu ilgisizliğini müşahade etmişimdir. Yalnız ilgisizlik mi? Gerek sokakta, gerek gazino, lokanta ve otel holü gibi topluluk yerlerinde, onların, durmadan işleyen ve durmadan harp haberleri veren umumi radyo seslerinden âdetâ rahatsız olup nereye kaçacaklarını bilmez gibi bir halleri de var. Hitler, bu Zafer Haftası şerefine resmî ve hususî bütün binaları bayrakla donattırmış ve kilise çanlarının hemen her saat çalması emrini vermişti. Halk bundan da bizar görünüyordu. Hele, Hitler Jugend alaylarının, o vakitler yeni çıkmış, «Bomben, Bomben nach England» marşını haykırarak caddelerde dolaşmaları, bana, bizim kadar bütün Almanların da keyfini kaçırır hissini veriyordu. Bunun içindir ki, gerek Haut-Parleur'ler harp haberleri verirken, gerekse bu gençler İngiltereye hücum şarkısını çağırırken etrafımdaki bütün suratların asıldığını görüyordum.

Bir gün, bizi karısıyla birlikte ziyarete gelen Almanyanın eski Prag elçisi, dostum Eisenlohr'dan bunun sebebini, yarı şakaya vurarak anlamak istemiştim:

«— Kuzum, harbi siz mi kaybettiniz; yoksa Fransızlar mı?»

Eisenlohr, yukarıdaki fasılların birinde de anlattığım gibi, gözü bağlı Hitlercilerden olmamakla beraber, hükûmetinin gidişine ayak uydurmuş bir diplomattı. Benim bu beklenmedik sualim üzerine bir hayli şaşırdı:

«— Ne demek istiyorsunuz?»

«— Demek istediğim şu ki, Berlin'e geldiğim ilk günden beri herhangi bir sevinç alâmetine, herhangi bir güler yüze rasgelmedim. Ezilmiş, bitmiş Hollanda da bile buradan ziyade canlılık ve yaşamak şevki vardı. (Otelin holündeki sessiz, gamlı insanları göstererek) şunlara baksanıza... dedim.

Eisenlohr güldü:

«— Bizim halimiz hep böyledir; dedi. Alman milleti taşkınlığı hiç sevmez. Hem askerî zaferlere o kadar kanıksamıştır ki...»

Sözünü kestim:

«— Ona şüphe yok. Son devir tarihiniz baştan başa askerî zaferlerle doludur. 71 de Fransayı hemen bugünkü gibi yere sermiştiniz. 1914 18 harbinde dahi galiplik gene sizin tarafınızda idi. Öyle ya, Fransız topraklarının üçte biri işgaliniz altında bulunuyordu. Üstelik, bizimle ittifakınız sayesinde Balkanları, Yakın Doğuyu çoktan aşmış; bir yandan Mısır, öbür yandan Hindistan geçitlerine dayanmıştınız. Harbin son yılında, sizin için Rus tehlikesi de kalmamıştı. Fakat, neye yaradı? Bütün bu destan Versailles diktasıyla neticelendi. Bütün bu destandan yoksul ve perişan bir Weimar Almanyası doğdu. Korkarım ki, bu sefer de öyle olmasın. Zira, tuttuğunuz yol gene ayni yoldur. Yani politikayı, diplomasiyi bir tarafa atıp millî gayenize sırf zor ve kuvvetle varmak yoludur. Bu yol, sizi, dilediğiniz sulha eriştiremez. Görüyorum, sokaklarda «Bomben, Bomben nach England.» teraneleriyle haykırarak dolaşan gençler var. Duvarlara, İngiltere adasını oklarla işaret eden propaganda yaftaları yapıştırmışsınız. Belki, yakın bir zamanda bu emelinizi de gerçekleştirebileceksiniz. Belki, günün birinde İngiltere adasını da ele geçireceksiniz. Lâkin, İngiliz hükûmeti, başta kralı ile bütün bankaları, hazineleriyle Kanada'ya geçip size bilmem kaç yüz bin kilometre murabbaı topraklarını ve kırk beş milyon aç, çıplak halkını bıraka-

caktır ve harp, kıtalar arası bir genişlik alarak yıllar yılı sürüp gidecektir. Bu harbe, Kuzey Amerika'nın da katılacağı ihtimalini ilâve etmek lâzımgelir.

«Sanıyorum ki, sizin vatandaşlarınız bu âkıbeti hissettiği için böyle kara kara düşünüyor. Zira, onların muhtaç olduğu şey zafer değil, sulhtür.»

Eisenlohr, dostça dizimi okşayıp :

«— Sizi pek kötümser buluyorum; dedi. Pek yakında zafer gibi sulhü de kazanacağımızdan emin olabilirsiniz. Lufwaffe'nin ilk ağır bombaları Londra üstüne yağmağa başlar başlamaz İngiliz *«cousin»*lerimizin kafasında şafak atacaktır. Malûm a, rahatlarına çok düşkündürler. Hele, «dirijan»lar sınıfını teşkil eden ihtiyar Lordlar, City'nin bankerleri, bezirgânları...

«— Fakat, İngiltere yalnız bunlardan ibaret değildir. Onbeş yıl durmadan — ve çok defa tek başına — Napoleon'la çarpışmasını ve en son onu yenmesini bilen inadcı, dayanıklı, gözü yılmaz nice devlet adamlarıyla ordu kumandanlarının gene bu *lenfatik* millet içinden çıktığını unutmayalım.»

«— Öyle ama, bu millet ayni zamanda son derece realisttir. Zararın neresinden dönülse kâr sayar. Bu işin çıkmayacağını anlar anlamaz mutlaka sulh çarelerine baş vuracaktır. Kaldı ki, bizim, Büyük Britanya imparatorluğunda hiç gözümüz olmadığını da bilmektedir. Bunu, her fırsatta ona söyleyip duruyoruz. Hitler, Mein Kampf adlı eserinde İngiltere hakkındaki dostluğunu açıkça ifade etmiştir. Bizce, bugün İngiltere imparatorluğu yıkılsa dahi, cihan nizamı ve kuvvetler müvazenesi uğruna onu yeniden kurmak lâzımgelir.»

«— İngilizlerin böyle bir formüle inanması için epiyce «safderun» olmaları icabeder. Halbuki, «safderunluk» İngiliz karakterine hiç uymayan bir vasıftır. Her nasılsa, Südet işi pazarlığında size bir kere kanmak gafletinde bulundular. Fakat, verilen söze rağmen bütün Çekoslavakya'yı işgal ettikten, Po-

lonya'yı yakıp yıktıktan sonra İngiltere'de — Chamberlain de dâhil olmak üzere — size inanacak tek kişi kalmamıştır. Hele kızıl Rusya ile el ele verip Doğu Avrupayı paylaşmanız yok mu?»

Dostum Eisenlohr sözümü kesti ve gülümseyerek kulağıma eğildi :

«— Kızıl Rusya ile el ele verişimizin ne kadar geçici bir şey olduğunu *ampirik* İngiliz kafası pek iyi anlar.» dedi. Sonra karıma dönüp şu sözleri söyledi :

«— Kocanızla bir türlü anlaşamıyoruz. O, harbin çok uzun süreceğine kanidir. Ben ise önümüzdeki Ağustosun on beşinde sulha kavuşacağımızdan eminim. Sakın, bu sözümü bir falcı lâfı telâkki etmeyin ve o tarihte mutlaka beni hatırlayın.»

Alman diplomatının, Wilhemstrasse'den ilham alarak söylediğine şüphe etmediğim bu son sözlerinden, ben şu manâyı çıkarmıştım: Fransız cephesi yarılır yarılmaz hemen «Mütareke» talebinde bulunacağı sanılan İngiltere'nin, Fransa battıktan sonra dahi hâlâ harbe devam ettiğini gören Alman milleti derin bir hayal kırgınlığına uğramıştı ve Berlin'e geldiğim ilk günden beri halkta müşahede ettiğim şevksizliğin, neşesizliğin başlıca sebebi de buydu. Şimdi, başka bir propaganda formülüyle onu yeniden avutmak lâzımgeliyordu. İngiltereye, Ağustosun 15 inde şiddetli bir hava hücumu yapılacak. Öyle şiddetli bir hücum ki, Londra başta olmak üzere bu memleketin belli başlı bütün büyük şehirleri, endüstri merkezleri — tıpkı Rotterdam gibi — birer taş ve kül yığınına çevrilecek ve o vakit muharebe de kendiliğinden bitmiş olacak.

Eisenlohr'a:

«— Gerçekten böyle mi yapacaksınız?» diye sordum.

«— Yok canım, dedi. İşin bu dereceye varacağını hiç sanmıyorum. Biraz önce söylemiştim ya, ilk bombalar yağmaya başlar başlamaz rahatına düşkün,

realist Ingilizler...»

Lâfının sonunu dinlemedim ve ikinci defa tekrar ettiği bu mütalâadan anladım ki, Almanya'nın maksadı, her şeyden evvel, İngilizleri yıldırmaktır ve adanın zabtı söylentileri birer blöften ibarettir.

Dosum Eisenlohr'a:

«— Her zaman olduğu gibi bu sefer de gene ağır bir psikoloji hatası işlemek üzeresiniz, dedim. Tasarladığınız bu «tedhiş» hareketinin şiddeti nisbetinde İngilizlerin dayanma gücü artacaktır. Lâkin. sizde şeker yok, kahve yok, sabun yok... Bu yoksulluklara ne vakte kadar katlanabileceksiniz? Orası malûm değil.»

Zavallı dostum Eisenlohr, 1952 de, karısıyla beraber, bizi İsviçrede ziyarete geldiği gün, bütün bu katı hakikatleri bir bir yüzüne vurmuş olmaktan pek derin bir utanç duyacaktım. Bereket versin ki, o yıllarca evvel aramızda geçen konuşmayı çoktan unutmuş görünüyordu. Bu uzun zaman boyunca, kim bilir, neler çekmiş, neler görmüş, neler işitmiş ve ne vartalardan atlamıştı. Zaten cılız olan vücudü büsbütün kurumuş, iğne iplik olmuştu. Schwarz Wald'de odun keserken bir elinin parmaklarını da kaybetmişti.

«— Şimdi ne âlemdesiniz? Ne yapıyorsunuz?» diye sormuştum.

«— Baden Weiler'de oturuyoruz. Oranın belediye reisiyim.» demişti.[1]

★

Berlin'de yediğim acayip yemeklerden mi zehirlenmiştim, neydi bilmiyorum, yola mütemadî sancılar içinde kıvranarak çıkmıştım. Vagonumuzun penceresinden seyrettiğim manzaralar, beni büsbütün hastalandırdıydı. Esir sürüleri, bitmek tükenmek bilmeyen esir sürüleri. Kâh yollarda tabur olmuş yürüyorlar, kâh garlarda, istasyonlarda kur-

[1] Hâlâ oradadır. Son günlere kadar karımla karısı mektuplaşıp durmaktadır.

banlık koyunlar gibi bekleşip duruyorlar. Bunların hepsi Fransız mıydı? Pek farkına varamıyordum. Yüzlerinden, gözlerinden iki yana ürkek ürkek bakışlarından ve nihayet ayaklarını sürçe sürçe, sendeleye sendeleye adım atışlarından başka hiç bir hususiyetleri dikkatimi çekmiyordu. Onlarda yalnız insanı, insanın betbahtlıklarını, mihnet ve azabını görüyordum. Ne kılıklarına, ne kıyafetlerine bakabiliyordum. Benim gözümde, sanki, hepsi çırıl çıplaktı. Sanki, hepsi Dante'nin «Cehennem» indeki ruhlar gibi koyu ve şekilsizdi. Bir an geldi, kendimi tamamiyle bunların arasına katılmış hissettim. Bir elimden Dostoyevski, öbür elimden Tolstoy tutup beni, o sürgün kalabalığının içine sürüklemişlerdi. Şimdi, hep birlikte, Karamazof Kardeşler'in, Suç ve Ceza'nın, Résurrection'un Sibiryasına doğru yol alıyorduk.

Lâkin, nasıl oldu anlayamadım, Almanya sınırını aşıp Çekoslovakya topraklarına varır varmaz kendimi, birden bire, bu roman Sibiryasından daha korkunç bir âlemde buldum. Bütün demiryolları boyunca, yarı beline kadar çıplak bir takım insanlar, kızgın Temmuz güneşinin altında taş kırıyorlar, toprak kazıyorlar ve yük taşıyorlardı. Bunlar, o kadar yanıp kavrulmuşlardı ki, bazılarını Afrika zencilerinden, bazılarını Amerika kızılderililerinden ayırd etmek mümkün olmuyordu ve alınlarından, gövdelerinden sel gibi ter akıyordu.

«Burası neredir? Tarihin hangi çağındayız? Dört bin yıl evvelki Mısıra mı döndük? Şu bahtkara ırgadlar firavunların ehramlarına taş taşıyan pariyalar mıdır?» Kendi kendime böyle soruyordum ve nerede ise böyle olduğuna inanacaktım. Zira Firavunlar devrine dair okuduklarımın hayalime nakşettiği levhalar o sırada gördüklerimden başka şeyler değildi. Aksi takdirde, nasıl olur da 1940 Çekoslovakyası bana eski Mısırı, nasıl olur da yirminci yüzyılın Bohemya, Moravya köylüleri bana İlk Çağ-

Afrikasının esir sürülerini hatırlatabilirdi?

İşte, bunlardan bir tanesi — dört beş yıldan beri bize oda hizmetçiliği yapan bir Çek kızı — yanı başımızdaki vagonda hanım hanımcık yolculuk ediyor. Tam manâsıyle medeni, eli yüzü düzgün, okumuş yazmış bir Avrupalı köylü çocuğu... Onu, Berlin'de Almanların elinden zor kurtardıktı.. «Viza veremeyiz. Protektora'da kalacaktır. Bütün Alman gençliği harp cephelerine gitti. Bunların yerine, içeride çalışacak kimselere ihtiyacımız vardır.» diyorlardı. Büyükelçiliğimizin müdahalesi sayesinde kızcağızı bu «mükellefiyetten» dar sıyırabildikti. Yoksa, o da yol boyunca gördüğümüz yurtdaşları gibi «Hidematı Şakka» ya mahkûm olup gidecekti.

O vakitler, insan, bu zindandan ancak Peşte'ye varınca kurtulduğunu hissederdi. Yozlaşmış, yabanlaşmış bütün Avrupa kıtasının ortasında bu şehir yegâne medeniyet ve hürriyet merkeziydi ve harp sahalarından binlerce kilometre uzakta bir diyar gibi görünüyordu. Belli başlı caddeleri, Tunasının karşılıklı rıhtımları geceli gündüzlü bir yaşama şevki, bir zevk ve safa neşesiyle kaynaşıp duruyordu. Mercan dudaklı Paprika'lar her zamandan daha işveli, peşlerine takılan delikanlıların gözleri her zamandan daha süzgündü ve hava, bitmek tükenmek bilemeyen rapsodi'ler, lied'ler, melodilerle dolup dolup boşalmakta idi. Ne bir radyo sesi, ne bir harp havadisi...

Biz, ilk günler, bütün bunların zevkine varamadıktı doğrusu. Zira, sahi olduklarına bir türlü inanamıyorduk. Tatlı bir rüya gördüğümüzü sanıyorduk. Şimdi uyanacaktık ve kendimizi tekrar arkamızda bıraktığımız dünyanın, asıl dünyanın, gerçekler dünyasının içinde bulacaktık. Evet, bu hayat bize pek yapma, pek uydurma geliyordu. «Joli» mağazasının camekânlarındaki mücevherler gibi, Peşte kızlarının gülümsemeleri, göz kırpmaları gibi, yapma ve aldatıcı... Hayat dediğin bir operet şanosu

mudur? Hep yalancıktan, dolancıktan, hep «aşk ve kısmet oyunları»ndan mı ibarettir? Yok canım, olamaz bu. Görüp geçirdiğimiz tecrübeler hayat hakkında böyle bir görüşe artık izin veremiyordu. Biz, onun yalnız faciâ tarafını anlamağa alışmıştık.

★

Lâkin, ne acayip şeydir ki, İstanbul'a vardığımızda eş dost bizi lüzumundan fazla iyimser bulmuştu. Memlekette, hemen herkes, kıyamet gününün gelip çattığına hükmetmiş ve akıbetten ümid kesmiş görünüyordu. «Ne ettik de kaderimizi İngilizlerle Fransızların kaderine bağladık.» diye dizlerini döğen başıbozuk erkânıharplerle amatör diplomatlar, küme küme köşe başlarını tutmuş ve bozgunculuk propagandasına girişmişti. Bu hava içinde, tarihî bir formüle göre «İngilterenin birçok muharebeleri kaybettikten sonra harbi kazanacağı» sözünü tekrarlamak veya Amerika'nın, er geç savaşa katılacağı ihtimalinden dem vurmak hayli zor bir işti. Ama, ben, gene kendimi tutamıyor, dost ve tanıdık kiminle konuşsam buna benzer mütalâalarda bulunmaktan çekinmiyordum. Çoğu, yüzüme şaşarak, acıyarak bakıyor ve sanırım, Hollanda bâdiresinde aklımı oynatıp saçmaladığıma hükmediyordu. Beni, Devlet erkânından, yalnız iki zat ciddiye almıştı. İsmet İnönü ve vaktin Başvekili Dr. Refik Saydam. Bu sonuncuya, İstanbul'a gelişimin ertesi günü, Park Otelde raslayıp bütün gördüklerimin, geçirdiklerimin uzun bir tefsirini yapmıştım. Refik Saydam, sözlerimi derin bir dikkatle dinledikten sonra: «Aman, demişti. En geci bu akşama, hemen Reisicumhuru gidip görünüz ve bana anlattıklarınızı kendisine de arz ediniz.»

Reisicumhur, gündüzleri güneşten, geceleri elektrik lambalarından cayır cayır yanan o acayip Florya yalısında idi. Yanında, İstanbul Halk Partisi teşkilâtı başkanı Konya mebusu Tevfik Fikret Sılay vardı.

«— Başvekile çok *«interessant»* şeyler söylemişsin. Bize de anlat bakalım.» dedi.

Bütün gece, ben anlattım o dinledi. Alâkasını, en çok; Berlin'de, eski Alman Elçisi Eisenlohr'la konuştuklarımız çekmişti. Hassaten onun bana verdiği cevapları tekrar ettiriyordu ve Alman diplomatının «Bizim, İngiltere ile bir dâvâmız yoktur. Büyük Britanya İmparatorluğu çökse dahi cihanın nizamı için onu yeniden kurmak lâzımgelir» cümleleri üzerinde derin düşüncelere dalıyordu. «Demek ki, son söz gene İngilterenin olacak. Demek ki...» Ve buna: «Evet.» diye cevap vermemi bekliyordu.

İsmet İnönü, arada bir, yüreğinin içindeki gizli endişeleri açığa vuran sualler sormaktan da hâli kalmıyordu. Meselâ: «Almanya ile Rusya arasındaki Anlaşma'nın devam edeceğini sanır mısın?» diyordu. Berlin'de bulunduğum müddet zarfında bu Anlaşma ile alay eden bazı Alman dostlarıma rasgelmiştim. «Yediğimiz beyaz ekmekleri bize sevgili dostlarımız Ruslar gönderiyor.» diyerek kıs kıs gülüyorlardı. Birinci Cihan Harbinde yedek subaylık etmiş bir ahbabım bana demişti ki: «Finlândiya harbinde ne mal oldukları meydana çıktı. Meğer, bu Kızıl Ordu bir blöften ibaretmiş. Boş yere sırtımıza bir ağırlık yüklendik. Gözleri de bir türlü doymuyor mübareklerin. Oyunu biz oynuyoruz, parsayı onlar topluyorlar.»

Bu fıkrayı nakledince İnönü'nün gözleri sevinçten parlamıştı. Lâkin, Ankara'da, lâkin, Ankara'nın resmî ve politik çevrelerinde böyle şeylere ne sevinen, ne inanan, ne kulak asan vardı. Belki, Büyük Millet Meclisinde bir kaç mebus, yayın âleminde bir kaç yazar Alman kudretindeki zaaf alâmetlerini görmekte ve «müttefikimiz» İngiltere'nin dayanacağı ümidini beslemekte idi. Bunların, en başında Hüseyin Cahid'in «Tanin» deki yazılarını ve Burhan Belge'nin Ankara Radyosundaki haftalık konuşmalarını hatırlatmak isterim. Bu yazılarla bu konuşmalar

Hariciye Vekâletimiz erkânı tarafından hiç hoş görülmüyor, hatta, arasıra tenkit ve itirazlara uğruyordu. Zira o zamanlar, dış politikamız bir nevi tarafsızlığa doğru kaymağa başlamıştı.

Bunu zaruri kılan sebepler de yok değildi. Müttefiklerimizden biri ortadan kaybolmuş ve hâttâ, Almanya ile bir işbirliği politikası takıbediyordu. Öbürü, bize en ufak bir yardımda bulunamayacak kadar kendi başının derdine düşmüştü. Bundan başka, komşumuz ve eski dostumuz Rusya, henüz karşı safta idi. Kaldı ki, biz, harbin başlangıcında Balkan Anlaşması'nı bir askeri müdafaa sistemi haline sokmak için gerek Yugoslavya, gerek Yunanistan nezdinde elimizden gelen bütün teşebbüslerde bulunmuş ve bu iki dost devlete bir türlü meram anlatamamıştık. Şu halde dört yanımız ateşle sarılı olarak yapayalnız kalmıştık. Böyle bir durumda, her hangi bir tecavüze uğrayıncaya kadar, herkesle hoş geçinmekten başka yapacak bir şey yoktu.

Lâkin, bu, ayrı bir mesele; Almanya'nın mutlaka zaferi kazanacağına ve hâttâ kazanmış olduğuna hükmedip dünya hâdiselerini bu zaviyeden görmek gene ayrı bir mesele idi. Bence yanlış olan işte bu görüştü ve bu yanlış görüş bizi, pek tehlikeli yollara sevkedebilirdi. Meselâ Demokrasi dünyası lehine işleyen «tarafsızlık politikamız yavaş yavaş Mihver Devletleri camiasma doğru kayabilirdi. Von Papen, Türkiye'yi böyle bir uçuruma sürüklemek için elden gelen bütün yaltaklıkları yapıyor, teminat teminat üstüne veriyor; Hitler'den Cumhurreisimize dostluk mesajları getiriyor; onun Atatürk'e hayranlığını bildiriyor; Beşinci Kol'un memleketimizdeki faaliyetlerini durdurmak yolunda, adetâ, hükûmetimiz ile işbirliği ediyor ve bizce bunların başı telâkki olunan Alman Büyükelçiliği müsteşarı Herr Kroll'u yanından uzaklaştırarak yerine Türk dostluğuyla tanınmış, uzun yıllar Türkiyede yaşamış Dr. Janke'yi getiriyordu.

Von Papen, kendi yaşayış üslubunu da bizim keyiflerimize, âdetlerimize göre ayarlamıştı. Yabancı diplomatlara mahsus bütün snopluklardan uzak görünüyor; protokol kaidelerini, çok zaman, bir yana atıp küçükle küçük, büyükle büyük olmasını biliyordu. Verdiği *Soiréeler*'de en ziyade hâkim olan şey samimilik ve yarenlik havası idi. Onun içindir ki, Almanya Büyükelçiliği Ankara diplomatik çevrelerinin en hoş vakit geçirilen çevrelerinden biri haline girmişti. Salonlarının birinde dans, birinde briç veya poker, öbüründe içki ve sohbet, tâ, gün doğuncaya kadar devam eder ve evlere dönme saati gelince herkesin ayağı geri basardı.

Bir an geldi ki, Ankara mondenleri arasında Von Papen'in davetlerinden başka bir şeyden bahsedilmez olmuş ve bunlara çağırılmak saadetinden mahrum kalanlara adetâ bir eksikli gözüyle bakılınağa başlanmıştı. Hele, bunlar, Alman Büyükelçiliği yerine, meselâ İngiliz Büyükelçiliğine gidip gelenlerden iseler yalnız acınınağa lâyık telâkki edilirdi. Zira, orada her toplantı sıkı bir protokol çemberi içinde, ancak, bir kaç saat sürer ve herkes bir yatı okulu talebesi usluluğuyla gece yarısını bulmadan evine dönerdi.

Von Papen, misafirlerinin gönlünü, yalnız dans, kumar, içki gibi harcıâlem eğlencelerle avutmaz; bazan da sofrası etrafında Birinci Cihan Harbinin Türk ve Alman silâh arkadaşlarını bir araya toplamak suretiyle gözlerden yaş getirici, yüksek duygulu bir dostluk havasına çekmesini bilirdi. Kendisi de her fırsat düştükçe bunlarla yan yana harbettiğini söylerken, adetâ kalbi ağzına gelmiş gibi olurdu. Ben, böylesine bir gönül avcısı ömrümde görmedim. Mübarek, Ankara'da bulunduğu müddetçe sade Türklerin gönlünü çelmekle kalmamış, Corps Diplomatique'den çoğunun, hattâ İngiliz Büyükelçisinin dahi sempatisini kazanmıştı. Bu Büyükelçi, bazı umumî toplantılarda, ona uzaktan uzağa gü-

lümsemekten kendini alamıyor; çocukları ise Von Papen'in çocuklarıyle, her raslaştıkları yerde selâmlaşıp hoşbeş etmekten çekinmiyordu.

Ben, Alman Büyükelçiliğine hemen hiç davet edilmemiş olmakla beraber Von Papen'le ve hassatan Madame Von Papen'le, bizim tarafımızdan verilen ziyafetlerde, bir kaç defa, yakından konuşup tanışmak fırsatını bulmuştum. Hassatan Madame Von Papen'le diyorum. Zira, Alman Büyükelçisinin, her görüşmemizde, bana karşı pek çekingen davranmasına rağmen, karısı adetâ kırk yıllık dostummuş gibi davranırdı. Hattâ, Hariciye Vekâleti Umumî Kâtibinin bir *Soirée*'sinde kendisiyle uzun bir saat baş başa görüşüp samimî hasbihallerde bulunduğumu hatırlarım. Madame Von Papen'in bu samimiliğine sebep, belki de, ilk Stalingrad muharebesinden yaralı olarak dönen oğlunun sıhhati hakkında malûmat istemek suretiyle, bir kere, analık duygusunu okşamış olmamdı.

«— Ah sormayın, demişti, o akşam, Madame Von Papen; çocuğum kurtuldu, şimdi nekahet devrini bizim yanımızda geçirmektedir ama, Stalingrad trajedisi hâlâ devam ediyor. Nice Alman analarının yüreği param parça oluyor. Sizi temin ederim ki, memleketimizde yasa girmeyen tek aile kalmamıştır.»

Ve benim bir sualim üzerine söyle demişti:

«— Yok, yok; düşman bizden daha kuvvetli olduğu için değil. Fakat, o yerlerin karı, çamuru, soğuğu akıl ve hayale sığmaz bir şey imiş, oğlumun anlattığına göre... Ordu ne yapsın buna karşı? Benzin donuyor, motorlar işlemiyor. Ne bir adım ileri gitmek, ne bir adım geri çekilmek imkânı var. Bakalım, önümüzdeki yaz yapacağımız ikinci hamle nasıl bir netice verecek. Ben askerlikten anlamam, lâkin anlayanlar çok ümitlidirler. Sonra, biliyorsunuz, öbür tarafta Moskova düşmek üzeredir. Bunun Ruslar üstündeki manevî tesiri büyük olacaktır.»

Susuşumdan ve bakışlarımdan bu imkâna inanmadığımı sezen Madame Von Papen:

«— Siz, öyle düşünmüyor musunuz?» diye sordu.

«— Hayır, dedim. Rusların Moskovayı gözden çıkarışlarının bu birincisi olmayacaktır. Ben de askerlikten bir şey anlamam ama, Rusya'nın nasıl bir memleket ve Rusların nasıl bir millet olduğunu bilirim.»

Madame Von Papen, beni bir müddet dikkatle dinledikten sonra :

«— İçeriden bir çöküntüye ihtimal vermez misiniz? diye sordu. Meselâ Komünist rejimi aleyhine bir kıyam?»

«— Bu kıyamı kimler yapacak? Büyük ve küçük burjuva sınıfları köklerinden kazılmış; son devirlerde kala kala toprak sahibi orta halli köylüler kalmıştı. Bunları da onbeş yıl evvel tamamiyle eritip yok ettiler. Yüzbinlerce eski zaman adamı ise kendiliğinden ölmüştür. Şimdi, orada, yirmi ile kırk yaşları arasında — yani ayaklanabilecek çağda — olanlar, sınıfsız, geleneksiz ve ailesiz bir sürüden ibarettir. Bu sürünün dizginleri de sımsıkı Kremlin'in, daha doğrusu Partinin elindedir. Aralarında hiç bir kimse ne geçmiş zamanı hatırlayabilir, ne başka memleketlerdeki hayata dair herhangi bir bilgi sahibidir. Zira, Çarlık devrinde bunlar, ya henüz doğmamıştılar, yahut da çocuktular. Ondan sonra, otuz yıla yakın bir zamandır, dışarı dünya ile bütün alâkaları kesilmiş olarak yaşadıkları için, Komünizma'dan başka ne gibi bir rejim namına harekete geçeceklerini bilemezler.»

Ve sözlerime şu mütalâayı ilâve ettim :

«— Rusyayı içinden çökertmek için tek bir çare vardı : Kurtarma Harbi. Onu da siz elden kaçırdınız.»

Madame Von Papen :

«— Nasıl, nasıl? Kurtarma harbi mi?» dedi.

«— Evet, dedim. Biliyorsunuz ki, Rusya, dilleri

ayrı, soyları ayrı, tarihleri ayrı, dinleri ayrı bir takım yabancı milletler topluluğudur ve bundan dolayı bizzat Ruslar, kendi Devletlerinin adına Sovyet Sosyalist Şuralar Birliği demişlerdir. Resmî arnaları üstünde, sözde idari muhtarlığı haiz yedi memleket görülür. Bunlardan yalnız bir tanesi hâlis Rusyadır ve nüfusu yetmiş milyonu geçmez (1). Öbürleri ise hep bir arada asıl çoğunluğu teşkil ederler. Her birinin için için istiklâl aşkı ile yanıp tutuştuklarına şüphe etmemelidir. Fakat, Çarlar devrinde Petersburg'un, şimdi de Moskova'nın merkeziyetçi ve sömürgeci idare sistemi bunları, yüzyıllardan beri, öylesine bir ezip bunaltmıştır ki, bir an göz açıp baş kaldırmağa imkân bulamamışlardır.

«İşte, Alman orduları, Ukranya'yı alır ve Kırıma doğru uzanırken onlara bu imkânı verebilirdi. «Biz, sizi zapta değil, Moskova'nın zulmünden kurtarmağa geliyoruz.» diyebilirdi. Lâkin, bunu demek şöyle dursun, o mazlum halka yapmadığınız eza ve cefa kalmadı. Bizim zavallı soydaşlarımıza kadar önünüze kim rasgeldiyse kılıçtan geçirdiniz.»

Madame Von Papen, büsbütün şaşalamıştı :

«— Soydaşlarımız mı, dediniz?»

«— Evet, Madame. Yalnız soydaşlarımız değil, dindaşlarımız... Sayıları, resmî Rus istatistiklerine göre 25 30 milyondur. Biz diyelim kırkbeş. Ama, Ukranyalılar gibi Biyoloruslar gibi, Gürcüler, Çerkeşler ve saire gibi bunlar da sizin topyekûn harbinizi gördükten sonra korkarım ki, üvey babaları Stalin'in kucağına atılmak zorunda kalmayalar. O takdirde, Alman ordusu kendi eliyle gerçek Şuralar Birliğini kurmuş olacaktır.»

Aşağı yukarı bu katı hakikatleri ifade eden sözlerim üzerine Madame Von Papen'i derin bir düşünce almıştı. Kocasından ziyade Nazi aleyhtarı olduğunu bildiğim için bana pek kızmamış olduğunu tahmin

---

[1]Bu malûmat harp Rusyasına göredir.

ediyordum. Kızsaydı hemen yanımdan çekilip gitmesi lâzımgelmez miydi? Halbuki, Madame Von Papen, her türlü diplomatik toplantı geleneklerine rağmen münakaşamsı bir vadiye dökülen konuşmamızı bir müddet daha uzatmış ve hâttâ... evet, hâttâ birçok görüşlerimi haklı bulmuştu. Madam Von Papen, gerçi bunu, nezaketinden de yapmış olabilirdi. Zira, son derece kibar bir Hanımefendiydi. Asil bir Huguenot ailesinden olmak itibariyle, şimdi örneğine pek az rasgelinen, o eski Fransız terbiyesinin bütün incelikleri onda toplanmış gibiydi. Yanımdan ayrılırken, kendi kendime soruyordum: «Bu yüksek ruhlu kadın nasıl olmuş da yıllarca Von Papen gibi bir politika cambazının bütün çapraşık oyunlarına yakından şâhit olmak tahammülünü göstermiş?»

Ben böyle düşünürken, salon kalabalığının arasından bir de ne göreyim? Madam Von Papen, köşede bir koltuğa gömülmüş, kocası üstüne doğru eğilmiş, fıs kos fıs kos bir şeyler konuşuyorlar. «Bir şeyler» demeğe ne hacet? Karıyla koca arasındaki bu samimî hasbihalin mevzuunu mutlaka biraz önceki sözlerim teşkil etmekte idi. Nitekim, çok geçmeden, Von Papen, döndü, dolaştı ve bir yolunu bulup yanıma sokuldu. Bereket versin ki, yalnız değildim. Bir kaç havai lâftan sonra «Yaban» adlı romanıma dair bir bahis açtı. Bu roman, o sıralarda Almancaya çevrilip bir Alman Basımevi tarafından yayınlanmış ve nedendir bilmiyorum, bu memleket edebiyat tenkitcilerinin dikkat ve alâkasını çekmiş bulunuyordu. Hattâ, belki bu yüzden, belki başka bir sebep dolayısiyle ayni Basımevi, «Yaban» mütercimînin bana haber vermeksizin Almancaya çevirdiği diğer bir romanımın — Sodom ve Gomore'nin — de basılıp yayınlanması müsaadesini istiyordu. Ben ise buna razı olmuyordum — sonuna kadar da olmamıştım — zira, Sodom ve Gomore İngiliz ve Fransız işgali altındaki İstanbul'un pek acı ve sert bir tasviri idi. Bunda, hassaten, o zamanki düşmanları-

mız İngilizler aleyhinde yazmadığını bırakmıyordum. Halbuki, biz, şimdi eski düşmanlarımızla anlaşıp can ciğer dost olmuştuk. Hele bence veya benim gibilerce İngiltere, o sıralarda medeniyet dünyasının en son kalesiydi ve bunu kahramanca savunanların babalarını veya büyük kardeşlerini yerden yere vuran bir kitabın — bahusus Alman diliyle — yayınlanmasına gönlüm rıza gösteremezdi.

Von Papen, «Yaban» dolayısiyle, sanırım, bu meseleye de dokunmak istemiş; fakat, halimden ne sezdiyse sezip yeniden hâvâi bahislere geçmişti. Bu kurnaz diplomat, zaten, herhangi bir meselenin üzerinde, doğrudan doğruya yürümekten çekinirdi. Amacına, hep dolambaçlı yollardan dolanarak sokulur, varırdı. Alman ordusunun komşumuz Yunanistana akınından sonra elinde Hitler'in mesajıyla gelip Türkiye — Almanya arasındaki bir saldırmazlık Andlaşmasını o, böyle hazırlamış, meydana getirmişti. Bununla, Von Papen bizi tuzağa düşürdü demek istemiyorum, ve o Andlaşma hakkındaki hükmü tarihe bırakıyorum. Maksadım, sadece, bu diplomatik vesikanın doğrudan doğruya von Papen'in eseri olduğunu belirtmektir. Ayni zamanda, Hitler, Türkiye devlet reisine hararetli bir dostluk mesajı göndermek fikrini de, ondan almıştır, zannederim.

Zira, o sıralarda bütün Nazi şefleri ve Almanya umumî efkârı bize karşı öylesine ateş püskürmekte idi ki, Führer'in kendiliğinden bir Türk sevgisi göstermesine ihtimal verilemezdi. Gerçi, için için bizi saydığını, hele Atatürk hakkında büyük bir hayranlık beslediğini, öteden beri, biliyorduk ama, İngiliz ve Fransızlarla imzaladığımız Yardımlaşma Paktı'ndan sonra bu hislerinin bir nevi aldatılmış sevdalı güvenikliğine çevrildiği ve Wilhemtrasse'nin ve Beşinci Kol teşkilâtının Türkiye aleyhindeki dürüşt hareketlerinden ayan beyan belli olmağa başlamıştı.

Evet, Von Papen, önce bu hareketlerin önüne geçmesini, sonra da Hitler'in gönlünü bizden yana

çekmesini bildi. O devrin kızgın atmosferi içinde böyle bir yumuşatma politikası yapmak değme diplomatın kârı değildir. Kaldı ki, Von Papen askerlikten yetişme bir adamdır ve ömrü boyunca bir sürü bulaşık ve bulanık işlere karışmıştı. Şimdi ise, Almanya ile Türkiye arasında lekesiz, bembeyaz bir sulh güvercini rolünü oynuyordu.

Kızıl Rusya ile Nazi Almanya'sının dostluk münasebetleri, birden bire korkunç bir boğuşmaya inkılâp ettiği zaman Komintern"in ilk işi memleketimizdeki ajanları vasıtasıyla bu güvercinin canına kasdetmek olmuştu... Von Papen'in talihine bakın ki, bu kasıd tertibi yalnız bombayı atanın helâkiyle neticelendi ve aynı zamanda, Rusya ile aramızı bozabilecek bir cinayet davâsının alıp yürümesine, dallanıp budaklanmasına yol açtı idi. Ankara Ağır Ceza Mahkemesi, en azılı Moskof Komünistlerinin Marksist diyalektiklerile Türk hâkimlerinin hukukî mantıklarına nasıl bir çatışma meydanı teşkil ettiğini hatırlamayan var mıdır? Von Papen ise bu vakadan günün kahramanı olarak sıyrılıp çıkmıştı. Gerek resmî ve diplomatik çevrelerde, gerekse halk arasında, adı sanı öyle bir ilgi uyandırmağa, itibarı öyle bir artmağa ve siması öyle bir efsaneleşmeğe başlamıştı ki, Wehrmacht'ın Rus cephesinde kazandığı bütün zaferler bile, insana, sanki onun kumandası altında oluyormuş hissini vermekteydi.

Biz, Von Papen'e bir kurd, bir tilki veya bir sulh güvercini diyeduralım, o, el âlem gözünde dünyanın en akıllı adamı, en yiğit kahramanı, en mazlum martir'i mertebesine yükseliyordu. Herşeyin sırrını o biliyor ve ne derse doğru çıkıyordu. Nitekim, Ruslara Alman taarruzunun başladığı gün, bu seferin, tam başarıyla altı haftada sona ereceğini söyleyince herkes buna gaipten gelen bir söz gibi inanmamıştı. Altı hafta altı ay, altı ay bir yıl oldu; fakat Alman Büyükelçiliğinin — yani Von Papen'in askeri yorumları «Tam başarı» bahsinde bir türlü

revaçtan düşmediydi.

Bereket versin ki, o vakit Türk Devletinin başında bulunan adam, icra mesuliyetini üzerine almış bir kaç arkadaşıyla beraber, Doğu Cephesinde geçen hâdiseleri büsbütün başka bir zaviyeden görüyor, bu göz boyayıcı yorumlara kulak asmıyordu. Yoksa, siren sesleri — Tanrım korusun! — bizim gemiyi alıp sürükleyecek ve kimbilir, hangi yalçın kayalara çarpacaktı.

BERN

İSVİÇRE
(1942 — 1949)

Onaltı yaşımda ya var, ya yoktum. Bir gün, elime Tunalı Hilmi'nin (Cenevre'de Tahsil) adlı ufacık bir kitabı geçtiydi. Bu kitapta neler yazılmış olduğu şimdi aklımda değildir. Fakat, onu okur okumaz, Cenevre'ye ve Cenevre'nin kültür müesseselerine karşı ne derin, ne şiddetli bir iştiyaka kapıldığımı pek iyi hatırlıyorum. Cenevre'de yaşamak, Cenevre'de tahsil etmek ilk gençlik çağımın en büyük amacı olmuştu. Aylarca, belki de yıllarca hep bunun peşine takılıp kalmıştım. Cenevre'yi kartpostallarda seyrediyor, kamus kitaplarında okuyor ve ona hasretim arttıkça artıyordu. Hele o kartpostalların bazılarındaki Rousseau adası yok mu, etrafında dolaşan beyaz kuğuları ve ortasında, düşünen tunçtan Filozofuyla beni, adetâ, gözlerimden yaş getiresiye içlendiriyordu.

Zaten, sanırım, Rousseau'yu da, bu yüzden, tam o sıralarda okumağa başlamıştım. Bir taraftan (Yeni Heloise) öbür yandan (İtiraflar) iki elimden tutarak, beni, nice demler Cenevre gölünün kıyılarında sarhoş sarhoş dolaştırdı idi, Coppet'le Nyon'dan

Clarence'a, Vevey'e kadar bütün bu kıyıları inci dizisi gibi çevreleyen biri birinden şirin köyler ve kasabacıklar, hiç görmeden, hayalimin dalıp dalıp gittiği yerler olmuştu.

Lâkin, Tunalı Hilmi'nin ufacık kitabıyla başlayıp Rousseau'nun eserleriyle yüreğimi kavrayan bu Cenevre hasretini ben ancak yedi yıl sonra — tahsil çağımı geçmiş ve kalbimin saflığını bir hayli kaybetmiş olarak — yatıştırabilecektim. Evet, İsviçre'ye ilk ayak bastığım zaman, ben, yalnız kalbimin saflığını kaybetmiş bulunmuyordum, bir akciğer hastalığıyla da bünyem hayli yıpranmış, takattan düşmüş ve içimde yaşamak şevkinden eser kalmamıştı. Kendimi, hep âhıret sıtmalariyle dolu bir mistisizme bırakmıştım. Dünya nimetlerine başımı çevirip bakmıyordum bile... Kafam bir yığın felsefe ve edebiyat yükü altında ezilmiş, yüreğimin bütün coşkunluk kaynakları kurumuş ve gençliğim bir takım değersiz sevdalar yolunda hebâ olup gitmişti. O kadar yorgun ve bitkindim ki, ilk hasretlim Cenevre'ye kısa bir tren yolculuğuyla hemen kavuşmak imkânları elimde olduğu halde, karlı bir dağ başında yatırıldığım yataktan kımıldamak arzusunu bile duymuyordum.

Bereket versin ki, bir kaç ay sonra, ben, bu yataktan yedi yıl evvelki diriliğim ve tazeliğimle silkinip kalkacaktım ve bu, benim için dünyaya yeniden geliş gibi bir şey olacaktı. Kendi kendime: «Meğer hayat ne tatlıymış; tabiat ne güzelmiş.» diyecektim. Etrafımı, sanki, bir billûr parçası arkasından bakıyormuşcasına, elvan elvan, pırıl pırıl bir âlem halinde görecektim. Dereler, tepeler, yarlar, bayırlar benim önümde hep birden dile gelecekti, gülümseyecekti. Kar, beni üşütmeyecekti. Güneş, beni yakmayacaktı ve Alp dağlarının süzülmüş eksir gibi havası, her soluk alışımda, canıma can katacaktı.

Bu suretle, — ne sihir ne keramet — ben tekrar onaltı yaşıma dönmüştüm. Cenevre'nin nosta-

lijisi yüreğimde tekrar uyanmağa başlamıştı. Lâkin, o, bence artık rakipsiz bir hasretli değildi. Zira, Alp dağlarının bir yıldan beri yaşamakta olduğum bu tepesine bir genç ağaç misali kök salmış bulunuyordum. Burası, benim ikinci yurdum, burası, benim iklimim olmuştu ve bunun dışındaki âleme çıkarsam yeniden solup kuruyacağımı sanıyordum.

Günün birinde, Cenevre'ye, işte böyle bir endişe ile gitmiştim. O güzel şehirde, gerçi, herşeyi hayalimdeki gibi bulmuştum ama, Grison yaylalarından Leman gölü kıyılarına inmek için baştan başa geçtiğim İsviçre'nin daha bir çok yerlerinde gönlüm takılıp kalmış olarak.

Bu yüzden, diyebilirim ki, Cenevre, benim için artık bir Arzı Mev'ud vasfını kaybetmeğe başlamış, hemen hemen Zürich'in, Lausanne'ın, hattâ Montreux'nün yanı sıra yer almıştı. Hemen hemen diyorum. Zira, Rousseau'nun yurdu şu eski turist intibalarıma rağmen - hâlâ ilk göz ağrımdır ve gençliğimin bende silinmez izler bırakan en tatlı, en acı hatıraları buraya aittir. Gerçi, tahsilimi Tunalı Hilmi'nin tavsiyesine uyarak Cenevre'de yapmadım ama, hayatın birçok imtihanlarından burada geçtim. Onun içindir ki, yirmi üç yıl sonra Bern'e Elçi gönderilince ilk ziyaret ettiğim İsviçre şehri gene Cenevre olmuştu. Zaten, bu çeyrek asıra yakın zaman boyunca İsviçre'den her gelip geçişimde ne edip ne işleyip bir kere buraya uğramağı hiç ihmal etmemişimdir.

İsviçrelilerin *«Ville fédérale»* dedikleri Bern'i anlayıp sevmekte ise bir hayli geciktiğimi itiraf ederim. Bu hususta bütün yabancılarla başka Kantonlar ahalisinden birçok İsviçreliyi de kendimle hemhal bulmuşumdur. Bern, İsviçre'nin en az turist çeken bir şehridir ve buraya, herhangi bir işi takibetmek için gelmek mecburiyetinde kalan bir Zürichli, bir Lucernli veya bir Cenevreli kendi memleketinin bu hükûmet merkezinde, kendini adetâ gurbette

hisseder. İşini çarçabuk yoluna koyup — hattâ yoluna koyamazsa yarıda bırakıp — bir an önce Kantonuna dönmekten başka kaygısı yoktur. Bunların ağzında, daima, mesel haline gelmiş şu söz dolaşır: «Bern'de yegâne hoş şey akşam üstü kalkan tiren saatleridir.» Hâttâ, bu saatler, Zürih, Lucern, Cenevre trenlerinin tarifelerine göre her birince dakikası dakikasına tayin de edilir.

Başka Kantonlu İsviçrelilerin Bern'i böylesine hor görüşlerinde, bir vakitler — belki hâlâ şimdi — bizim de Ankara'yı yadırgayışlarımızı ve akşam üstü İstanbul trenine koşuşlarımızı hatırlamamak ne mümkün. Millî Mücadele devrinde, bugünkü rahat ve modern başkentimizin adına bir çok kimseler En Kara derdi ve ilk adımımızı attığımız dakikadan itibaren İstanbulun hasreti yüreğimizi dağlamağa başlardı. Ankara'nın hükûmet merkezi olma kanununu Büyük Millet Meclisi azasının yüzde yetmişi adetâ kerahatle kabul etmişti. Ondan sonra da yıllarca küme halinde, yığın halinde izin isteyip kaçışan mebusların ardı arası kesilmemişti.

Yahya Kemal, ilk defa Millet Vekili olarak Ankaraya geldiği gün, oturduğu hanın penceresinden havada uçuşan leyleklere melûl melûl bakarak: «Hey mübarek kuşlar, dermiş; biz buraya milletin emriyle gelmiş bulunuyoruz. Ya siz ne halt ettiniz de dünyanın nice güzelim yerleri dururken şu çölün üstüne üşüştünüz?»

O zamanlar, mebuslar kaçışmakta, Yahya Kemal, böyle söylenmekte belki haklıydı. Zira, eski Ankara'mızda ne yer, ne durak, ne sokak, ne su, ne ışık vardı. Yazın tozdan dumandan göz gözü görmez; kışın çamurdan bir adım atılamazdı. Bu, — kasaba mı, köy mü, şehir mi her neyse — bozkırın ortasında kül renkli bir kerpiç yığınından başka bir şey değildi.

Fakat, ben neler söylüyorum? Bern derken Ankara'yı, hele eski Ankara'yı nereden hatırladım? Biz,

Bern gibi bir şehri, o zamanlar, rüyamızda bile göremezdik. Şimdilik kendi zevk ölçülerimizi şöyle bir yana bırakalım. Çok geçmeden anlayacaktım ki, Bern, bütün Helvetyalılar ve bütün yabancılarca tanılıp sevilmesi lâzımgelen bir yerdir. Tarihî dekor mu istersiniz? Arkitektür ve tabiat güzellikleri mi istersiniz? Rahatlık ve sükûnet mi? Bunların hepsini, berrak Aar ırmağının bir gümüş kemer gibi dolandığı bu yemyeşil vahada bulursunuz.

Gerçi, Bern'in tunç heykeller ve mermer anıtlar dikili büyük meydanları yoktur. (Zaten İsviçre'nin öbür şehirlerinde de böyle şatafatlardan eser görülmez ya.) Gerçi, tiyatroları, gazinoları, barları parmakla sayılacak kadar azdır. Yüksek müzik sesleri ve sahne gösterileri bakımından pek yoksuldur. Cemiyet düzeni — Cenevre'de, Lausanne'da olduğu gibi — tabesabah gece eğlencelerine elverişli değildir. Fakat, Bern'in, hele eski Bern'in kendine mahsus öyle bir füsunu vardır ki, size şimdiki Avrupanın bir çok zevklerini, keyflerini unutturabilir. Meselâ, Ayılar İni meydanından Nydeckbrücke adlı bir Orta Çağ köprüsünü yavaş yavaş geçerek Kramgasse mahallesine veya Rue des Chevaliers'ye giden daracık sokaklardan birine saptınız mı, Cenevre'den Paris'e, Paris'ten Londra'ya kadar yeni dünyanın nice şehirlerini ve bu şehirlerin iddialı mimarîsini yüzlerce yıl arkanızda bırakırsınız. Bu sokaklar, her biri kuş kafesini andıran cumbaları, daracık çerçeveleri ve tokmaklı kapılarıyla en az ikişer üçer yüzyıllık — fakat hâlâ yepyeni — evlerin arasından dolana dolana geçerek kâh ayni yaşta bir büyük konağın, kâh ondan daha eski bir Belediye dairesinin önüne çıkar; minicik bir meydan. Ortasında veya kenarında, kim bilir kaç zamandır, suyu hiç durmadan şırıl şırıl akan bir yalaklı çeşme. Bu, sizin gözünüz önüne derhal şu levhayı getirir: Miğferli bir Chevalier (Şövalye) uzun bir sefer dönüşünde, Kramgasse mahallesindeki evine girmezden önce, burada durup atım

sulamaktadır. Kendisi de bir hayli yorgun olduğundan yalağın biraz ötesinde, bir binek taşının üstüne oturmuş dinlenmektedir. Eğer çoluk çocuğunu pek özlememişse atım bu binek taşının halkasına bağlayıp şöyle Arkad'lara doğru uzanacak ve yeraltı meyhanelerin birinde yarım litrelik bir tahta bokal dolusu şarabı lezzetle sömürecektir. Binek taşlarından Arkadlara ve yeraltı meyhanelerine kadar hâlâ ayakta duran bu eski Bern mahallesinin bize yad ettirdiği bu eski zaman süvarisini, boyuyla posuyla ve kıyafetinin en küçük teferruatiyle hayalimizde canlandırmak için beş on adım ötede, Şövalyeler sokağına sapmamız kâfi gelir. Burada, sokağın bir başından öbür başına dek sıra sıra dizilmiş boyalı, yaldızlı tahtadan heykelcikler, onun hakkında bize tam bir fikir verecek kadar manâlı ve ifadelidir. Öyleki bunlar adım adım yürüyor ve yürürken köşebaşındaki saat kulesinin kadranına bakıyor gibidirler.

Bu eski saat kulesinin adı Ziet Glocke'dir. Fakat, Bern lehcesinde ona Zit Klok denilir ve öğle vakti yerlilerin, seyyahların önünde toplamp seyrettikleri bir usta işidir. Kimbilir, kaç yüz yıldan beri hiç şaşmaz bir doğrulukla işleyen yelkovaniyle akrebi «XII» rakamında üst üste gelir gelmez prinçten dökme bir adamın, elindeki madenî tokmakla saatin büyük kampanasına on iki defa vurduğu ve bu esnada türlü şekil ve kıyafette bir takım kuklalarının kadranı çerçeveleyen hücrelere girip çıktıkları görülür.

Gerçi, Zit Klok Avrupamn başka şehirlerinde eşine hiç rasgelinmeyen bir saat kulesi değildir. Meselâ, ben ondan daha büyüklerini, daha hünerlilerini Prag'da, Münih'te seyretmiştim. Fakat, bunlardan ne birinin ne öbürünün bulundukları şehrin hayatına Zit Klok kadar karışmış olduklarını hatırlamıyorum. Zit Klok, Bern tramvaylarının en mühim durağı ve Bern halkının her günlük bayram yeridir. Öğle paydosundan çıkan memurlar, esnaflar, kız erkek

mağaza çırakları ve saire, hiç değilse bir kaç dakika onun önünde kümeleşerek durmadan geçip gitmezler. Akşam vakti, genç sevdalılar birbirlerini bunun kemeri altında beklerler. Neden mi diyeceksiniz? Çünki, bu saatli kule — henüz sade kule halindeyken — eski Bern'in, asıl Bern'in kapısıydı. Biraz önce sıra sıra tahtadan heykellerini gördüğümüz Patricien'ler, arkalarındaki «Mercenaire» taburları ile sefere giderken ve seferden dönerken küçücük atlarının üstünde mutlaka onun kemeri altından gelip geçerlerdi. Buna göre denilebilir ki, Bern'in nice tarihî hatıraları ve Bern halkının ruhu buraya sinmiş bulunmaktadır. Zit Klok, ardındaki mahallenin binaları, heykelcikleri ve çeşmeleri gibi gösterişsiz, azametsiz mimârîsile de o hâtıraların sönüklüğünü ve bu ruhun sadeliğini ifade eder.

Ta Zöhringen'lerden, Savoie kontları'ndanberi nice askerî ve siyasî zaferlerin, hattâ nice fetihlerin — zira, Bern emperiyal bir devir de geçirmiştir — tek izine rast gelinmez. Ne bir anıt, ne bir şato, ne bir kale duvarı. Kimlerdi o zaferleri kazananlar? Kimlerdi bu şehirde hüküm sürenler? Adları bile silinmiş gitmiştir. O eski haşınet çağlarından yalnız bu saat kulesi; sadeliğin, doğruluğun, çalışkanlığın, sebatlılığın, sabırlılığın sembolü olan bu saat kulesi kalmıştır. Bern hemşerileri iş ve güçleri ile gündelik hayatlarının temposunu yalnız bu saate göre ayarlamış değil, ayni zamanda, biraz önce saydığımız vasıfları da ondan almış gibidirler.

Lâkin, bu vasıflar hemen bütün İsviçrelilere mahsus bir dünya görüşünü, bir yaşama üslûbunu ifade etmez mi? Evet, ufak tefek âdet ve mizaç başkalıklarını bir yana bırakacak olursak her İsviçrelide göze çarpan «fârîk karakter» ancak şu üç kelime ile hülâsa olunabilir; sâdelik, doğruluk, çalışkanlık. Bunlar ise her yerden ziyade Bern kantonu halkının sosyal gidişinde, Bern şehrinin mimarîsinde kendini gösterir. Çünki, burası yukarıda saydığım sebep-

ler dolayısiyle yabancı tesirlerden masun kaldığı için millî özünü muhafaza etmek imkânını diğer Kantonlarla kıyas edilmeyecek derecede tam olarak bulmuştur. Bu itibarla denilebilir ki, muhtelif İsviçre Hükûmetlerinin birleşme merkezi Bern'den başka bir şehir olamazdı. Yer yer ayrı dinden, ayrı dilden, ayrı soydan dört buçuk milyon İsviçreli tek bir millet haline ancak burada gelebilirdi. Zira, bu ayrılıklara rağmen, İsviçreliyi İsviçreli yapan bütün ruh, ahlâk ve töre özelliklerinin koyulaşıp mayalaştığı nokta burasıdır. Cenevre'ye, Lozan'a Fransa'nın; Zürih'e, Bal'e Almanya'nın; Lugano ile Lokarno'ya İtalya'nın herhangi bir vilâyet şehri nazarı ile bakabiliriz. Fakat, Bern bize İsviçre'den başka bir memleketi hatırlatamaz.

Nitekim ben asıl İsviçre'yi, asıl İsviçreliyi orada tanıdım. Tarihinin bir alay şerefli hâtıraları içinde millî gurur nedir? gösteriş ve şatafat nedir? israf ve sefahat nedir? hiç bilmeksizin Avrupa'nın en eski, en zengin aileleri, en yüksek devlet adamları, en seçkin aydınları ile yarı esnafça, yarı köylümsü bir ömür süren bu şehir halkı bana, aynı zamanda, gerçek demokrasinin ne olduğunu, ne kadar güzel, ne kadar asîl bir nizam olduğunu öğretmiştir. Adları Ortaçağ tarihinin büyük hâdiselerine karışmış nice zadegân kişiler tanıdım ki, kıymetlerine değer biçilmez eşyalarla döşeli, tablolar, biblolar ve minyatürlerle süslü ecdat konaklarında, sanki bu mal ve mülkün sahipleri kendileri değilmiş, sanki bu evler birer müze imiş de onların muhafazasına, bakımına tayin edilmiş küçük memurlarmış gibi yaşarlar. Vekil ve vükelâsının, «*Président de la Confédération*» — yani Cumhurreisi dahil olmak üzere — bütün hükûmet erkânının da böylesine birer küçük memurdan farkı yoktur. Yaz kış, sabahın yedisinde, en genişi bes altı odalı evlerinden çıkıp evrak çantaları koltuklarının altında vazifeleri başına giderler. Ne resmî, ne hususî otomobilleri olmadığı için bu erken-

den vazife başına gidişleri — hele kış mevsimlerinde — hayli zahmetlidir. Bunları, umumî nakil vasıtası duraklarında; kâh kar, kâh yağmur serpintileri ile ıslanarak tramvay veya otobüs beklerken gördüğüm çok olmuştur. Birkaç defa, bizim tarafta oturan iki nâzırla akşam vakitlerinde bu tramvaylara birlikte bindiğimi hatırlarım. İşten dönüş saati olduğu için tıka basa dolmuş arabada yer bulup oturmak epeyce güçtür. Ama, İsviçreli nâzır sıkışık bir vaziyette ayakta durmakta hiç beis görmez. Zaten görse de ona kim yer verir? Yolcular arasından kimsecikler dönüp yüzüne bakmaz bile. Tramvayın sahanlığında bir işçi ile bir mağaza çırağının arasında sağa sola yalpa vurarak yol almak onun için belki de bir «halka karışmak» zevkidir.

Bahsettiğim bu iki nâzır, birkaç defa devlet reisliği makamına geçmişlerdi ve birisi Bern'in en eski Patricien ailelerinden Von Steiger'di. Hiç unut mam, bu zât, devlet reisliği vazifesini gördüğü bir devirde bizi Fransa Büyük Elçisi ile beraber mütevazi evinde bir akşam yemeğine dâvet etmişti. Sof radan kalkıp kahvelerimizi içmek için, küçük bahçesinin köşesindeki verandaya giderken tam sokak kapısının önünden geçtiğimiz bir sırada üst üste çalınan bir zil sesi duyduktu. Von Steiger döndü, kapıyı açtı ve bir posta müvezzii elinde bir telgrafla içeriye girdi. Devlet Reisi posta müvezziinin elini sıktı:

«— Bizimle beraber bir likör içmez misiniz?» dedi.

Fransa Büyük Elçisi başta olmak üzere hepimiz şaşalayıp kalmıştık. Bu, hangi protokola sığardı? Bereket versin ki, telgrafçı bu teklife yalnız teşekkürle mukabele edip çıktı, gitti. Belki, tam saatinde yetiştirilmesi lâzım gelen başka telgrafları vardı. Belki de Von Steiger'in siyah kravatlı, rugan iskarpinli misafirleri arasına katılmaktan çekinmişti.

Corps Diplomatique'e karşı bu çekingenliği

Bern'in yalnız bu çeşit küçük insanlarına mahsus değildir. Şehrin nice ileri gelenleri vardır ki, bizim muhitimize girdikleri vakit aynı çekingenliğe, ayni sıkılganlığa kapılırlar. Ben, önceleri, Bernlilerin bu halini bir yabancı sevmezliğe atfetmiştim. Fakat, yavaş yavaş böyle düşünmekte ne kadar haksız olğumu anladım. Şimdi, on yıllık tecrübelerime dayanarak iddia edebilirim ki, bu halin yegâne sebebi İsviçrelilerin en asîl huylarından biri olan mahviyettir. Bern'li — yani halis İsviçreli — kendisini yalnız kozmopolit salon âlemlerinde giyim kuşam, söz sohbet bakımından eksikli bulmakla kalmaz, memleketini de kıtanın en küçük, en ehemmiyetsiz memleketlerinden biri telâkki ederek her vesile düştükçe: «Burası ufacık bir yer. Ayağımızı yorganımıza göre uzatmak mecburiyetindeyiz.» der.

Yeraltı mahzenlerinde kimbilir kaç bin ton altın yığınları bulunan Millî Banka'nın müdürü bir gün, söz arasında bana: «Biz ki fukara bir memleketiz..» demiş ve yüzüne hayretle baktığımı görerek: «evet, evet fukara bir memleket. Toprağı dağlık, taşlık. Ne madeni, ne buğdayı var. Her şeyi dışarıdan satın almak istırarındadır.» sözlerini ilâve etmişti. «Ama, alabiliyorsunuz. Herşeyi, her istediğinizi hiç kimseye borçlanmadan alabiliyorsunuz... Bu da bir zenginlik alâmeti değil midir?» sualime de şu cevabı vermiştir :

«— Onu da dünyanın bize karşı beslediği emniyete borçluyuz. Kasalarımızın tıklım tıklım altınla doluşu bu manevî faktör sayesindedir. Fakat «Alman mevduatını» Amerika'nın siyasî baskısı ile müttefiklere teslim ettiğimiz gündenberi korkarım ki, yegâne varlığımızı teşkil eden bu sermaye terakümü de suyunu çekmeye başlamasın.»[1]

[1] İsviçre Millî Bankası Müdürü ile bu konuşmamız hemen İsviçre bankalarındaki Alman mevduatının Müttefikler tarafından talep edilmekte olduğu zamana rastlar. Washington'da cereyan eden uzun ve çetin müzakereler neticesinde İsviçreliler Almanlara ait iki yüz elli milyon altın tutarında bir parayı galip devletlere vermek zorunda kalmışlardı.

İşte, Birinci Cihan Harbi sıralarında, gençliğimin üç buçuk yılını isviçre'de yaşamış olmama rağmen bu memleketin gerçek simasını ve bu memleket halkının millî vasıflarını öğrenmek bana ancak yirmibeş yıl sonra Bern'de nasib olmuştu. Meğer, ben o üç buçuk yılı Sanatoryumlarda, Palaslarda bir turist gibi geçirmiş ve İsviçre'nin yalnız kozmopolit tarafını görmüştüm. Arada bir, işim düştükçe Bern'e uğrayışlarımda ben de burayı yadırgamış ve etrafıma bakmadan soluğu hep garda almıştım. Bern'in yüksek bir demokrasi mektebi olduğunun hiç farkına varmamıştım. Üç ayrı dilden, üç ayrı soydan ve türlü türlü mezhepden dört milyon insanın burada tek bir millet haline girip çekişmeden, didişmeden hep bir arada kardeşce, yaşayışındaki mucize dahi bende ne bir hayret, ne bir tecessüs hissi uyandırmıştı.

Fakat, Bern'de geçirdiğim ilk yıldan itibaren gözlerimin üstünden bir perde kalkmış gibi oldu. İsviçre benim için bir Palaslar ve Sanatoryumlar diyarı olmaktan çıktı. Hayır, bu memlekette otelciden, kapıcıdan, gazinocudan, *chasseur*'den başka kimseler vardı. Öyle kimseler ki, elleri öpülmeğe lâyıktır. Öyle kimseler ki, insana insanlık dersi verebilirler. Nerede görülmüş? Hangi demokraside, hükûmet başına, vekillik koltuğuna yalvarıla yakarıla getirilen politika adamları? Nerede işitilmiş, vakti gelmeden ve hiç bir siyasî krize uğramadan kendi gönül rızasiyle işgal ettikleri en yüksek devlet mensuplarından çekilip gidenler? Parlamantarizmin en eski vatanı İngilterede mi? İnkılâpçı ve Cumhuriyetçi Fransada mı? Hattâ üç yüz yıllık federal Amerikan demokrasisinde mi? Şüphesiz ki, hiç birinde. Zira, bu memleketlerde ve bütün bunlara benzer memleketlerde hükûmetin adı, iktidar'dır ve bu kelime — ister kontrollü ister kontrolsüz olsun — otokrasi ile eş manâlıdır. Halbuki İsviçrelinin siyasî lehçesinde böyle bir söz yoktur. İktidarın tamamile

aksi olan hizmet vardır ve bu, bir çok demokrasilerde bazı köşebaşı demagoglarının, hassaten, seçim propagandalarında kullandığı boş lâflardan biri değildir. İsviçreli devlet adamında, İsviçreli politikacıda millet hizmetkârlığı bir «insiyak», — açık Türkçesiyle bir içgüdü — haline girdiği içindir ki, bunlar arasında iktidarın, yani hüküm sürmenin ne olduğunu kimse bilmez. Hiç biri bunun tadını tatmamış tır ve oldum olası yalnız hizmetin zahmetini çekmiştir. Çoğu buna dayanamayıp vaktinden önce çekilir, gider. «Aman, bir az daha kalınız! Hiç değilse gelecek yıla kadar...» Hayır, artık tahammülü son haddini bulmuştur. Zira, efendisi millet onu bir köle gibi kullanmıştır ve hırpalana hırpalana daha genç denilecek bir yaşta yıpranıp gitmiştir.

Böylece, harbi müteakip Hariciye departımanı şefi, dostum Pilet Golaz bütün harp boyunca o kadar dirayetle idare ettiği dış politika işleri başından çekilip gittiydi ve Konsey Federal, yerine kimi getireceğini bilemediydi. Çünki, hiç kimse bu postu kabul etmek istemiyordu. Kimi yaşını ileri sürüp özür diledi. Kimi, hususi işlerinin çokluğunu manî gösterdi. Nihayet, Neufchatel Üniversitesi Hukuk hocalarından genç bir profesör bu vazifeyi «muvakkat» şartiyle kabûle razı oldu. Fakat, gözü hâlâ profesörlük kürsüsünde ve avukatlık bürosundadır. Ben, İsviçreden ayrılacağım sıralarda Devlet reisliği makamında bulunan İktisat Vekilinin de istifasını vermek arzusunda olduğu söyleniyordu. Bu, henüz elli altı elli yedi yaşlarında bir adamdır. Gücü kuvveti yerindedir. Fakat, bir yandan basının hücumları, öbür yandan karısının hastalığı ona fikir selâmetile çalışmak imkânını vermiyordu.

Çalışmak... Her İsviçreli için yemek içmek gibi, nefes almak gibi tabiî ve bünyevî bir vazifedir. Ondokuz yirmi yaşma varmış bir oğlan veya bir kız ne kadar refahlı bir aileye mensup olursa olsun mutlaka kendine bir iş bulmak arzusundadır ve hiç biri-

nin gözünde işin iyisi kötüsü, hafifi ağırı münakaşa mevzuu teşkil etmez.

Fribourg Kantonundan bir belediye reisinin kızı bizim Ticaret Müşavirimizin çocuğuna ayda yüz frank mukabilinde dadılık ederdi. Neufchatel'in en kibar ailelerinden bir hanım bu şehrin kanton hastahanesinde ücretli bakıcı idi. Nice Üniversiteli gençler gördüm ki, doktora veya lisanslarını hazırladıkları sırada maişet parasını büro ve otel garsonluğu yapmakla çıkarıyorlardı. Bundan beş altı ay önce ise bir resimli gazetede İsviçre Devlet Reisinin inci gibi güzel ve zarif kızının İngilterede «orta hizmetçisi» olarak alınmış nice fotoğraflarını herkes hayret ve ben hayranlıkla seyretmişimdir. Gerçi bu hanım kız İngiltereye para kazanmak için değil, parasız İngilizce öğrenmek için gitmişti.

Bu da İsviçrelinin bir başka tarafını, elinin sıkılığını gösterir. Fakat, hemen söylemem lâzım gelir ki, bu el sıkılığı Fransız küçük burjuvasının hasisliği, pintiliği gibi bir şey değildir. İsviçreli kazandığı parayı, Fransız küçük burjuvası gibi «yün çorap» içinde saklamağı sevmez. Mala mülke koyar. Fabrikaya, mağazaya, ticarethaneye yerleştirir ve parası baş döndürücü bir sür'atle ürer. Çoraba değil torbaya, çuvala sığmıyacak yığınlar teşkil eder. Otuz bin frank üç yüz bin, üçyüz bin üç milyon, dört milyon oluverir. Lâkin, neye yarar, neye yarar bu milyonlar? Sürdüğü hayat gene otuz bin frank sahibi olduğu zamandakinin aynidir. Ne şato, ne saray, ne R. R., ne Cadillac. Beş odalı bir evde kendini dünyanın en mes'ut insanı hisseder ve en beğendiği araba en az benzin sarfedenidir.

İsviçrelinin bu halini de hasisliğe vermemelidir. O başka türlü yaşamaktan zevk duymaz. En tiksindiği şey debdebe ve şatafattır. Buna müptelâ olanlara — zira İsviçre'de tek tük bizim yeni zenginlerimiz tarzında ömür sürenler de vardır — gülerek veya acıyarak bakar. Lehçesi böylelerini tezyif edici

türlü türlü argo tabirlerle doludur. İki harp esnasında, burası kolay kazançların, vurgunculuğun, kanun dışı trafiklerin en işlek merkezlerinden biriydi. Bundan yalnız ecnebiler faydalanır gibi görünmüştür. Çünki, israf ve safahat yerlerini dolduranlar hep bunlardı. İsviçreli harp zengini ise daima harpten önceki hayat tarzının ve göreneklerinin içinde kalmıştır.

Zürih, milyoneri en bol olan şehirlerden biridir ve lüks eşyanın serildiği mağaza camekânları da orada görülür. Bunlar arasında benim bir gömlekçim vardı. Günlerin birinde kendisiyle yaptığım siparişe dair, pazarlık ederken: «Beni, demiştim, Zürih milyonerlerinden biri mi sandınız?» Ve mağaza sahibi: «Onlarla alış verişim yoktur, diye cevap vermişti. Merak etmeyin! Onlar işlerini bilir, hazırcıdan şaşmazlar.»

İsviçreli milyonerler, böyle pahacı mağazalara uğramaz. İki sebep dolayısiyle: 1) bu gibi mağazalardan giyinip kuşanmayı züppelik telâkki eder; 2) burada satılan eşyanın umumiyetle ya Londra ya Paris malı olduğunu düşünür.

★

Ne garip talih cilvesidir ki, İsviçre'ye her iki gelişim de harp zamanına rastlar. Fakat, İsviçre bana her ikisinde başka bir sima ile görünmüştür. 1916 İsviçresine ayak bastığım vakit bir Avrupa harbi içinde bulunduğumuza delâlet eder her hangi bir nişaneden eser yoktu. Ne gümrükte sıkı kontroller, ne otel ve lokantada tayın kuponları. Her şey bol, her yer serbestti. Sanki, Marne olmamıştı, sanki Belçika dünya haritasından silinmemiş, sanki Buks'un iki adım ötesindeki Avusturya — Macaristan İmparatorluğu çökmek üzere değilmiş gibi. Halbuki ben, bu imparatorluğun, tedirginlikleri, sarsıntıları içinden İsviçre denilen bu Arzı Mev'ud'a hayli şaşırmış, sersemlemiş olarak geliyordum. Avusturya polisinin binbir türlü ahret suallerine hep kaçamaklı ce-

vaplar vermeğe alıştığımdan İsviçre gümrük memurunun şu tek sualini de gerçeğe uymayan bir sözle cevaplandırmıştım :

«— Ne kadar paranız var?»

«— Hiç param yok.»

Zira, Viyana Büyük Elçiliğimizde bana öğrettiklerine göre, Avusturya hududundan geçerken iki şeye yok demem lâzımgeliyordu. Biri, kitap (veya yazılı herhangi bir kâğıt), öbürü para. Halbuki, bu hürriyet diyarına her çeşitten istediğiniz kadar kitap, kâğıt sokulabilirdi ama, parasız girilemezdi. Nitekim gümrük memuru yüzüme şaşkın şaşkın bakıp «öyleyse şöyle bir kenara çekiliniz.» diye mırıldanınca hemen aklım başıma gelerek cebimdeki bin küsur franklık çekimi «déclaré» etmiştim. O vakitler elli Türk lirası mukabili olan bin İsviçre frangı hayli büyük bir meblâğdı. Çünki, Tunalı Hilmi'nin Cenevre'de Tahsil kitabı üzerinden epeyce zaman geçmiş ve iki yıldan beri süren umumî harp bütün Avrupayı görülmedik bir maişet ve döviz buhranile kasıp kavurmağa başlamış olmasına rağmen burada, henüz ayda 150 — 200 franga yaşamak imkânı devam etmekte idi. Bu imkânı, ilk adımda, beni Davos — Platz'a götürecek treni beklemek için girdiğim bir istasyon lokantasında görüp anlamıştım. Önüme konulan kahvaltı tepsisi on kişiyi doyuracak kadar yiyecek ve içecekle dolu olduğu halde ödediğim para bir frangı tutmamıştı.

Üç dört gün sonra inip yerleşeceğim Sanatoryumdaki bolluk ise beni büsbütün hayrete düşürecekti. Etlisi, tatlısı, tuzlusu ile günde dört öğün yemek ve gece yatarken bir büyük bardak süt hastalara adetâ zorla yedirilip içiriliyor ve çoğu bencileyin yarı kıtlıktan çıkmış bu hastalar «Aman, yeter!» diye feryad edecek bir hale geldikçe doktorlarla hastabakıcıların ikramı artıyordu.

Bu bolluk yalnız Sanatoryumlarda değil, en küçük pansiyonlarda, en büyük otellerde de harbin son

yılına kadar böylece devam etmiş ve ancak 1918'e doğrudur ki, bazı yiyecek maddeleri tayına bağlanmıştı.

İsviçre'ye ikinci gidişimde, — yani son Cihan Harbinin ilk yıllarında — ise tamamiyle — aksi bir vaziyetle karşılaşmıştım :

Sıkı bir harp ekonomisi teşkilâtı bütün iaşe maddelerini kontrolü altına almış, adam başına haftada iki yüz gram ete ve ayda bir yumurtaya ancak müsaade ediyordu. Ayni ekonomi sistemi yünlüden, deriden giyecek eşyalarım da tayına bağlamıştı. Köylünün sığırı, danası, domuzu gene bu teşkilât tarafından bir nevi Nasyonalizasyona tâbi tutulmuş ve evlerdeki kümeslerinin tavukları, yumurtaları umumî ihtiyaçlara tahsis edilmişti. İsviçre vatandaşı toprak mahsullerinin hesabını da Harp Ekonomisi ofislerine bildirmeğe ve onun tanzim ettiği pazarlara vermeğe mecburdu. Gerçi, bir çeşit karaborsa mevcuttu amma, bundan faydalanmak hem satan, hem alan için hayli tehlikeli idi. Cenevre'nin meşhur bir terzisini tanırdım ki, harpten evvel getirdiği kumaş stokundan bazı müşterilerine kuponsuz bir kaç kostüm yaptığından dolayı elli bin frank cezaya çarpılmış ve bunun altından ancak otuz yıllık terzihanesini tasfiye etmek suretiyle sıyrılabilmişti.

İsviçre halkı Harp Ekonomisinin bu baskısına altı yıl hiç bir şikâyette bulunmaksızın sessizce tahammül etmiştir. Zira, ancak onun tedbirleri sayesindedir ki, ne aç ne çıplak kalmıştır. Bütün vatandaşlar tam bir eşitlik dairesinde ve en fennî ölçülere göre vücutlarına lüzumlu kaloriyi almıştır. Bundan başka, halkça malûm olan bir hakikat daha vardı ki, o da bu Harp Ekonomisi dirijanlarının ta 1938 den itibaren İsviçre'nin yalnız yiyeceğine içeceğine değil ordusunun ve endüstriyel istihsalinin mühtaç olduğu ham maddelerden tam on yıllık bir stok yapmak basiretini göstermiş bulunmasıydı.

Harbe girmiş veya girmemiş bütün Avrupalı milletlerin parmağını ağzında bırakan böyle bir dâhice sevk ve idareye karşı İsviçreli nasıl olur da her hangi bir tahammülsüzlük alâmeti gösterebilirdi? Lâkin, buna rağmen itiraf edeceğim ki, geçen harpte tanıdığım İsviçreliler hükûmet adamlarına karşı böyle bir insaflılıkdan, böyle bir itaatten pek uzaktılar. Her Kantonlu, her Komünlü mutlaka kendi idaresinden hoşnutsuzluk getirecek bir sebep bulur, mırıltılar zırıltılar ta Konsey Federala kadar sarardı. Hâttâ Hoffmann adında bir Konfederasyon Reisi, Müttefiklerin Almanya ile anlaşması lehine bir beyanatta bulunmuştu da İsviçrenin bütün Lâtin bölgeleri — yani Fransız ve İtalyan İsviçrelileri — kıyameti koparmışlar; bir takım sokak nümayişlerile adamcağızı istifaya mecbur etmişlerdi.

Bundan başka, Rusyada Bolşevik ihtilâlinin başladığı sıralarda haftalarca süren bir umumî grev devri geçirdiğimizi de hatırlarım. O esnada bulunduğum Sanatoryum bir alay Polonya zadegânile dolu olduğundan her an bir komünist baskını tehlikesini bekler dururduk. Hâttâ bir gece bu Polonyalı zadegândan bir genç, mutadı üzre gece eğlencelerine çıkmış ve geç vakit dönüşünde, alt kat odalardan birinde yatan arkadaşının kendisine daima açık bıraktığı pencereyi kapalı bularak camını kırmış, yarı öfke yarı sarhoşlukla bir büyük patırdı koparmıştı da bütün hastalar yataklarından koridorlara uğrayıp «İşte, Bolşevikler geldi» diye bağrışmağa, çağrışmağa başlamıştı.

Doğrusu, bu umumî grev bolşeviklikle pek de alâkasız bir şey değildi. Zira, bunu sevk ve idare eden Sosyalist Partisinin lideri Mösyö Grimm'di ve bu adamın Lenin ile dostluğu herkesce malûmdu. Hattâ, Lenin bir zırhlı Alman vagonu içinde, bir infilâk maddesi gibi İsviçreden Rusya'ya geçirilirken Grimm, kendisine tâ Riga'ya kadar refakat etmiş ve oradan döner dönmez de bu grevi patlatmıştı.

Şu halde, Rusyadaki ihtilâl ile İsviçredeki Sosyal kriz arasında bir münasebet bulmamak ne mümkündü? Herkes biliyordu ki Grimm'in karısı marksist bir Rus kızı idi. Bu da bizim gözümüzde İsviçreli sosyalist lideri ayrıca korkunç gösteren sebeplerden birini teşkil ediyordu.

Lâkin yirmi iki yıl sonra onunla tanıştığım vakit bu korkunun ne kadar boşuna olduğunu anlıyacaktım. Grimm, hâlâ İsviçre Sosyalist Partisinin lideri idi ama, yaşayış, düşünüş itibariyle Bern'in herhangi bir küçük burjuvasından farkı yoktu. Hâttâ, bir akşam yemeğinde, hükûmete giren ilk sosyalist nazır Mösyö Nobs'la — ki sonradan Konfederasyon Reisi olmuştu — Grimm arasında otururken her ikisine de hoş görünmek için «Lenin pek büyük bir adamdı değil mi?» tarzında sorduğum suale ikisi birden «Ne münasebet!... Demagogun biriydi.» cevabını vermişti. Meğer, bunların, vaktiyle, kâh Zürih'te, kâh Cenevre'de yaptıkları toplantılarda, Lenin, hitabet kürsüsünü muarızlarına bırakmamak için Karl Marx'ın kitaplarından saatlerce süren fasıllar okur ve bu suretle başkalarına söz söylemek fırsatını vermezmiş.

Grimm olsun, Nobs olsun, şimdi kendi hallerinde yaşar iki tatlısu sosyalistidir. Bununla beraber ikinci İnternational prensiplerine sadakatten ayrılmamışlardır. Hattâ, Nobs, Maliye Vekili olarak katıldığı hükûmetin Parlâmentodaki yemin merasimine iştirak etmemiş; yani Meclis Reisinin «Allah ve Vatan namına...» kelimelerile başlıyan ananevi «tahlif formülüne el kaldırmamıştı. Çünki, her sosyalist gibi dinsiz ve internasyonalistti.

Buna rağmen dört beş yıl süren nazırlığı esnasında Mösyö Nobs, katoliklerden, liberallerden, radikallerden müteşekkil bir *«Coalition»* kabinesi içinde hiç bir ideolojik ihtilâf çıkarmaksızın vazifesini görmüştü. Zira, İsviçreli politika adamı için memleket hizmeti her şeyin üstündedir. Hele harp zama-

nında bu telâkki bir birine zıt bir çok partililerin yegâne hareket düsturu olmuştur. Bu sayede hemen bütün demokrasilerin başlıca gailesi olan hükümet istikrarsızlığından İsviçrede hiç bir alâmet görülmemiş ve Liberal, Katolik, Radikal, Sosyalist, Köylü partilerinden müteşekkil bir kabine on beş yıla yakın bir zamandan beri bünyesinde en ufak bir gediğe meydan vermeden el birliğile memleketin iç ve dış politikasını yürütmek imkânını bulmuştu. (1)

İç politika haydi neyse. Zira, «İsviçre demokrasisi halkın doğrudan doğruya kendi kendini idare etmesi esasına müstenittir.» Fakat, dört yanı ateşle çevrilmiş küçücük bir memleketin dış politikasının dümenini tam bir isabetle kullanabilmek değme büyük devlet adamının kolaylıkla başaracağı işlerden değildi. Bir taraftan Beşinci Kol'un öbür taraftan İnteligence Service'le İkinci Büronun; daha sonraları Amerikan İstihbarat Ajansının sinsi ve soğuk bir harp sahası haline soktukları bu yerde, denilebilir ki herkes bir kör döğüşü içinde yaşıyordu. Yalnız Konsey Federal, bu hakimler şurası, her an serin kanlı, her an uyanık ve tetikte yüz yıllık sulh ve tarafsızlık siyasetinin beyaz bandırasını, eli hiç titremeden, hiç telâşa düşmeden tutmasını biliyordu. Harp Ekonomisi kadar mükemmel ve teknik bir *«contre espionage»* teşkilâtı, gerek Beşinci Kolun, gerek İnteligence Service'le İkinci Büronun ve gerekse Amerikan İstihbarat Ajansının bütün gizli didişmelerini kontrolü altında tutmakta ve herhangi bir siyasi hâdisenin meydana gelmesini önlemekte idi. O kadar maharet ve *«takt»* ile ki, bütün harp devresi boyunca ne Almanlara ne de müttefiklere tek bir serzeniş veya şikâyet vesilesi vermemiştir. Bununla beraber, muharipler hesabına çalışan bir-

[1]Yalnız son zamanlarda halk vetosu ile reddedilen bir vergi kanunu yüzünden sosyalistler hükümet mes'uliyetine iştirak etmemek ve muhalefete geçmek kararını vermişlerdir.

çok kimseleri hudud dışına atmaktan, mahkemelerde cezalara çarptırmaktan da çekinmemiştir.

Bu sonuncular arasında bazı İsviçreliler de vardı. Hassaten Almanya'nın Rusya'ya saldırışından sonra «İşçi Partisi» azası namile yarı gizli faaliyet halinde bulunan komünistler hemen umumiyetle Amerikan İngiliz hizmetine geçmiş bulunuyorlardı ve tabii olarak hepsinin faaliyeti Almanya aleyhine çevrilmişti. Gerçi, İsviçre bütün kalbiyle müttefikler lehinde idi ama, adetâ bir mezhep haline girmiş bulunan tarafsızlık politikası onu, Almanyanın lehine lâzım gelen her türlü tedbiri alınağa mecbur ediyordu. Bu yüzdendir ki, Almanya üzerine sistematik hava hücumları başlar başlamaz İsviçre, gece ışıklarını yıllarca söndürmek zorunda kalmıştı. Konsey Federali böyle bir karar vermeğe sevkeden de üçüncü Reich'in talep veya ricası olmuştu Zira, baştan başa karanlık bir kıt'anın ortasında aydınlık bir İsviçre, İngiliz ve Amerikan pilotlarına ancak Almanya ile İtalyanın yolunu gösterebilirdi.

Bütün bu tedbirlerine rağmen İsviçrenin birkaç defa Alman taarruzuna uğramak tehlikesi geçirdiği muhakkaktır. Bunun vuku bulmayışı her halde Konsey Federalin samimiyetle takip ettiği tarafsızlık politikasından değildir. Eğer böyle olsaydı tarafsızlıkta İsviçre kadar samimiyet ve hattâ titizlik gösteren Hollanda'nın da, yukarıki fasıllarda anlattığım felâkete uğramaması lâzım gelirdi. Bence İsviçre'yi aynı felâkete düşmekten kurtaran sebeplerin başında Alman Erkânı Harbiyesindeki fikir ihtilâfları gelir. Bu fikir ihtilâflarının sebebi de topografik vaziyetin arzettiği zorluk ve İsviçre ordusunun harp kudreti ile alınan savunma tertiplerinin teknik mükemmeliyeti olsa gerektir. *«Réduit National* Milli Sığınak» namı verilen bu tertipler sayesinde İsviçre askerleri vatanlarını yalnız dağların üstünde değil dağların içinde dahi müdafaaya hazırlamış bulunuyordu. Evet, ucu bucağı yok mah-

zenleri, dehlizleri, depoları ve koğuşlariyle, tıpkı termit yuvalarını andıran betonarmeden bir yeraltı İsviçresi vardı ki, herhangi bir istilâcıyı yalnız tereddütten tereddüde düşürebilirdi. Çünkü, içleri bitmez tükenmez iaşe maddelerile ve harp mühimmatile dopdolu bu oyukların, bu inlerin uzun ve çetin bir «gerilla» azmini ifade ettiği şüphe götürmez bir hakikatti.

Bununla beraber, bazı dedikoducular, Whehrmacht'ın İsviçreyi yakıp yıkmaktan, başka bir sebep dolayısiyle vazgeçtiğini iddia ederler. Bunların söylentilerine göre başta Göring olmak üzere Üçüncü Reich'ın ileri gelenlerinden bir çoklarının altınları ve kıymetli tabloları ile antika eşyaları hep İsviçre bankalarında saklı imiş. Pek tabiidir ki, topyekûn bir harpte bunları düşman malından ve düşman parasından ayırd etmenin imkânı olamıyacaktı ve ilk hava hücumlarında İsviçre Millî Bankasının altınlarıyle beraber Alman endüstri magnalarının mevduatı bir arada tutuşup yanacaktı.

Madem ki, İsviçrenin Almanlar tarafından dokunulmayışına bir takım ekonomik sebepler de arıyoruz; bunlar arasına meselâ Luftwaffe'nin o kadar mühtaç olduğu İsviçre *précision* âletlerile Rhin havzası fabrikalarını durmadan işleten İsviçre elektrik enerjisini neden ilk kalemde hesaba katmıyoruz? İnsanları ayıran da birleştiren de hep menfaat davasıdır. Bundan ötesi de lâf ve güzaftan ibarettir.

★

Birinci Cihan Harbi İsviçre'sile İkinci Cihan Harbi İsviçre'sinde gözüme çarpan farklardan biri de Alman dilinden İsviçrelilerin, evvelki hallerine tamamile zıd olarak, yüzde yüz Alman düşmanlığıyla tebarüz edişleri ve buna mukabil Fransızca konuşan İsviçrelilerin o zamanlardaki Fransa taraftarlıklarını hemen hiç göstermez oluşlarıdır. Halbuki, geçen harpte Alman İsviçresi halktan, politika ve matbuat erkânından büyük bir çoğunluğu ile İkinci Wil-

helm ordularına vakit vakit alkış tutmaktan geri durmamış, hattâ Alman davasına ne kadar sempati ile baktığını, bir takım siyasi krizleri göze alacak derecede, meydana koymuştu. (Hoffman hâdisesi).

Bizim Davos Platz, sayıları binleri bulan ve çavuş, onbaşı rütbesine kadar hâki üniformalarıyla dolaşan Alman askerlerile doluydu. Bunlar, düşman eline esir düşüp hastalanmış ve milletlerarası — o vakit milletler ne medenî imiş! — bir anlaşmaya göre İsviçrede tedavi görmekte idiler. Nitekim, Fransız İsviçresinin kür yerlerinde de bir çok Fransız askeri vardı. Yalnız kür ve tedavi mi? Bütün Alp dağlarının türlü türlü talih perileri en çok bunların yüzüne gülerdi. Yiğitlikte bunlardan üstün yiğit yoktu. Çalışkanlıkta bunlardan daha çalışkana rastgelmek mümkün değildi. Terbiye ve nezaket, bilgi ve marifet ise hep bunların inhisarında idi... Onun için bütün ana babaların gözü ve bütün genç kızların gönlü bunlarda idi. Günün birinde, bunlar giderse, İsviçrelilerin hali nice olacaktı? Eskiden damlar üstünde günlerce, haftalarca kalan kar yığınlarını birkaç saat içinde kimler gelip temizleyecekti? Çığ tabakalarının gömüp örttüğü yolları bir hamlede kimler yarıp açacaktı? Ve bu hizmetler karşılığı bir santim istemeksizin? Evet, hassaten hiç para istemeksizin... Eline kara tütünden bir purocuk verin ve ateşi yoksa bir de yakmak nezaketinde bulunun. Alman delikanlısı öylesine bir kızarıp önüne baka kalır, öyle bir nasıl teşekkür edeceğini şaşırırdı ki, onu ömrünün sonuna kadar kendinize kul köle olacak derecede minnetle dolup taşmakta sanırdınız.

Bizim bulunduğumuz Sanatoryum — bizim diyorum, çünki aynı Sanatoryumda beş on Türk vardık — hayli kozmopolit bir yer olmakla beraber havasındaki Alman sevgisi, o zamanın ve o tarafların ölçülerine göre bile insanda hayret uyandırıyordu. Meselâ, Almanya'dan gelme bazı ses, tiyatro ve mu-

siki artistleri burada, Alman esirleri veya umumiyetle Alman yoksullarile yetimleri menfaatine sık sık konserler vermeğe gelir ve konserlere dair ilânlar Sanatoryum duvarlarına müdürlük tarafından yapıştırıldığı gibi biletlerini de gene müdürlük dağıtıp satardı. Böyle günlerde Sanatoryumdaki Alman düşmanı hastaların hararet derecesi mutlaka üç beş çizgi yükselirdi. Kaç defa bunların, al al yanaklarla oda oda dolaşarak «Aman, sakin *Boche*'lara[1] para vermeyiniz. Harbi bir kaç ay daha uzatmış olursunuz» diye yalvardıklarını görmüşümdür. Hele, bunlar arasında Petitjean adlı bir Belçikalı genç vardı ki, bazen Almanlar safında harp eden bir millete mensup olduğumu unutup bana bile aynı propagandayı yapınağa gelirdi.

Zavallı Petitjean; benim en yakın kür arkadaşım; — umumî galeride uzun sandalyalarımız yanyana idi — böyle günlerde yalnız hangi taraftan olduğumu unutmakla kalmaz, kür esnasındaki konuşma yasağını da hiçe sayıp kulağımın dibinde dırlanıp dururdu :

«— Siz, derdi; bu *Boche*'ların ne mal olduğunu bilmezsiniz. Bugün toprağınıza, malınıza mülkünüze, derken, yarın ırzınıza, namusunuza tecavüz ederler. Mukaddesatınız namına ne varsa ayakları altında çiğnemekten adetâ *sadik* bir haz duyarlar. Biliyor musunuz ki, benim kız kardeşlerimden birini bir Alman zabiti zorla kaçırıp götürmüştü? Biliyor musunuz, biliyor musunuz... (ve gene yasağa rağmen uzun sandalyasının üstünde doğrularak ilâve ederdi.) Beni, yalnız bunun hıncı yaşatıyor. Harp biter bitmez, ilk işim o alçağı kendi elimle gebertmek olacaktır. Fakat, bu müsamereler, bu konserler yok mu? Beni bir ecelikazaya kurban edecek diye korkuyorum. Ne biçim tarafsız memleket burası? Ne biçim Sanatoryum bu? Baş hekimi, müdürü,

[1]Boche ilk çağlarda en vahşi Cerman kabilelerinden birine verilen isimdir.

aksiyonerleri hep İsviçreli. Hastalarının çoğunu ya harp dışı, ya müttefik milletlerin tabası teşkil ediyor. Sonra, gelsin Bethoven, gitsin Wagner. Bir gürültü, bir patırdı. Neymiş? Alman askerlerine para toplanacakmış. Alman yetimlerine, Alman dullarına hediyeler alınıp gönderilecekmiş. Çünkü baş hekimin Prusyalı karısı, çünkü Bavyaralı ikinci doktor, çünkü Avusturyalı üçüncü doktor, çünkü yüzde yüz su katılmamış bir Töton olan radyografçı böyle istiyorlar.»

Hemen itiraf etmem lâzım gelir ki, Belçikalı dostum Alman İsviçresinin en koyu, en eski Cermen lehçelerinden birile konuşulan bu dağ kasabasında, Almanlar aleyhinde, Alman kültürü aleyhinde her ağzına geleni söyliyebiliyordu. Hattâ, benim gibi bir Alman müttefikine bile. Fakat, Fransız İsviçre'sinin herhangi bir noktasında, Fransa'ya dil uzatmak yerli veya yabancı değme yiğitin kârı değildi. Zira bunu göze alabilecek bir kabadayı eğer tarafsız memleketlerden ise, mutlaka ya Alman casusluğu ya Alman kışkırtıcılığı ile töhmetlendirilip mahkemeden mahkemeye sürüklenirdi. Eğer bizzat Alman ise başına ne geleceğini Allahtan gayrı kimse bilmezdi. Merkezî İmparatorluklar safında bulunan diğer insanlara gelince bunlar öylesine bir umumî efkâr baskısı altında idiler ki, söz söylemek şöyle dursun, serbestçe nefes almaktan bile çekinirlerdi.

Hele, biz Türklerin her vesile ile görmediğimiz hakaret kalmıyordu. Cenevre'de, Lozan'da, Friburg veya Neufchatel'de çıkan Fransızca gazetelerin her günlük yayınlarında bize ait bir küfre, bir söğüntüye rasgelmemek mümkün değildi. Bu gazetelerin mizahî kısımlarında olsun, baş makalelerinde olsun, havadis sütunlarında olsun adımız daima «*Makak* -bir nev'i maymun», «*Sous Boche* Almandan aşağı» gibi lâkap ve tabirlerle anılırdı. İkide bir, yüzümüze «Ermeni katilleri» diye bağrıldığı da olurdu.

Haydi, «Makak» desinler aldırmayalım. Haydi, *«Sous Boche»* diye haykırsınlar duymamazlıktan gelelim. Fakat, katil, barbar, câni ithamları karşısında bütün irademizi kaybediyor, biz de «yalan, hezeyan, iftira!» sözlerile mukabeleye kalkışıyorduk. Ama, kim duyar? Kim dinler? Bu demokrasi diyarında söz hürriyeti vardır, lâkin, sözünüzü işittirmek ve yayabilmek vasıtalarına malik olmak şartiyle. Bu vasıtalar ise o devirde yalnız söğenlerin sayanların, yalnız itham ve iftira edenlerin elinde idi. İlk gençlik çağımdan beri hayranlık ve saygı ile sevmeğe alıştığım ve nurunu güneşin aydınlığı gibi bütün dünyanın malı sandığım Avrupa medeniyet âlemi, o vakit, bana kapıları garplılardan başka herkese sımsıkı kapalı sert ve yalçın bir kale duvarı halinde görünmeye başlamıştı. Burada, maddî zenginlikler gibi manevî değerler de hep onların inhisarı altına girmiş bulunuyordu. İyilik, doğruluk ve güzellik namına ne varsa onlarındı ve onlardan başkasının olamazdı. Halbuki benim o zamana kadar okuduğum ve inandığım kitaplar bunun aksini söyleyordu. Bütün insanlık adına konuşuyor, insan haklarını savunuyordu. Benim okuduğum kitaplara göre, milletler bir takım sınıflara ayrılamazdı. Fertler arasında mevcut olan eşitlik milletler arasında da mevcut olmak gerekirdi. Hele şu millete topyekûn iyi, bu millete baştan başa kötü demek, birini aşağı görüp öbürünü yüksekte tutmak ne *hümanist* kültüre, ne de ilmî düşünce metodlarına uyabilirdi. Şu halde...

Evet, şu halde ya bu kitaplar yalan söylemişti, yahut da, bu cemiyet, bu medeniyet o kitapların cemiyeti, medeniyeti değildi. Bu şüphe, bu hayal sukutu beni çok geçmeden sert ve mutaassıp bir milliyetçiliğe atacaktı. Frenk dilile yazılmış ne varsa hepsinden ikrah edecek, hattâ gündelik gazeteleri bile okumaz olacaktım. İşte tam bu sıralarda idi ki, son devir tarihinin en korkunç, en büyük hadise-

lerinden birini, Rus İhtilâlinin kopuşunu yanıbaşımdaki bir Fransız kadınının konuşmalarından haber almıştım. Üç dört günden beri Leysin'de Doktor Rollier'in Sanatoryumunda bulunuyordum. Henüz odamdan çıkıp kimseyle temas etmemiş, vaktimi hep balkonumda kür yapmakla geçiriyordum. Kar, güneş, açık hava ve sessizlik yegâne gördüğüm ve dinlendiğim şeylerdi. Birdenbire bitişiğimdeki balkondan bir ses diğer bir sesle telâşlı telâşlı fısıldaşmağa başladı:

«— Ne dersin bu işe?»

«— Vallahi, henüz ne diyeceğimi bilemiyorum. Kocam, hâdiselerin inkişafını beklemek lâzımdır, diyor; müsbet veya menfi bir mütalâada bulunabilmek için...»

«— Ben bunun yalnız menfi tarafını görebiliyorum doğrusu. Koskoca Rus ordusu silâhını teslim etmiş; cephelerden kaçan kaçana. Askerler ne Çarını, ne kumandanlarını dinliyor. Öte yandan, Çarın da ailesile birlikte ortadan kaybolduğu söyleniyor. Bunu haber alan belli başlı askerî şefler ise, sırra kadem basmışlar.»

«— Öyle, öyle ama, şu da var ki, demokrat bir hükûmet idare başına geçmiştir. Derenski mi, Kerenski mi nedir, biri varmış. İttifaklarımıza sadık kalacağız, dış politikamızda hiç bir değişiklik olmıyacaktır diye beyanatta bulunmuş. İşte, kocam bu bakımdan düşünüyor ki, vaziyetin eskisinden daha iyi olması ihtimali vardır. Zira, her halde Fransa için demokrat bir devletle silâh arkadaşlığı etmek Çarlık Otokrasi'sinin müttefiki olmaktan bin kat daha şereflidir.»

«— Eğer dediğin adam sözünde, daha doğrusu, yerinde durabilirse... Bir ihtilâl bu! Âkıbetin nereye varacağı belli olmaz.»

Bu sözleri işitir işitmez tepeden tırnağa kulak kesilmiştim. Rusyada bir ihtilâl mi? İçimde, manâ ve mahiyetini pek iyi tayin edemediğim bir he-

yecan — hayır, belki — bir sevinç vardı. Bu, o zamanki ruh halime göre kibirli, kendini beğenmiş batı dünyasının temellerinden sarsılmağa başlayışı demekti. Oda komşum Fransız madamının dediği gibi bunun nereye varacağı bilinemezdi.

★

Gerçi, Rus ihtilâli korkulan bütün kötü tahminleri geçmişti ama, yarı gençlik yarı toyluk yüzünden batmasını dilediğim garp âlemini yirmi dört yıl sonra derin bir sempatile karşılıyacaktım. Hele, Orta Avrupa ve Hollânda facialarından, hele Fransanın çöküşünden sonra bu âlem bana kendi yurdum kadar sevilmeğe ve savunmağa lâyık göründü idi. Bu batarsa insanlığın binlerce yıldan beri damla damla biriken bütün manevi servetleri hep birden iflâs edecek, üstünde yaşadığımız kürede ısıdan ve ışıktan eser kalmıyacaktı. İşte, Fransanın hali şimdi böyle donmuş ve kararmış bir dünyayı andırıyordu. İngiltere İmparatorluğu bir eski bina gibi çatırdayarak yıkılmak üzere idi. Şimâl memleketlerinin hemen hepsi yokolmuştu. Orta ve Doğu Avrupa'da olup bitenler ise insanın yalnız tüylerini ürpertiyordu. Bütün kıtada tek başına yalnız İsviçre, medeniyetin son kalesi olarak ayakta duruyordu. Manevi servetler dediğimiz insan değerlerinin de yalnız burada bir mânâsı kalmıştı. Hürriyet yalnız burada, hak yalnız burada idi. Ferd ve sosyal adaletin mizanı tam ayarile yalnız burada işliyor ve ne acayip şeydir ki, geçen harpte olduğu gibi burada Alman dilinden olan İsviçrelilerle Fransız dilinden olanları ayıran ırk ve kültür meyilleri de ortadan kalkmış, hepsi birden kendi istiklâl ve hürriyetlerini müdafaadan başka bir şey düşünmez olmuştu. Küçük, fakat kuvvetli bir orduya dayanan yüzde yüz tarafsız bir politika bunları geçen seferki gibi yalnız hep bir araya toplamakla kalmamış âdetâ ikinci defa olarak «*confedéré*» etmiş, yani birleşikleştirmişti.

Ben, İsviçreliyi İsviçreliliğile bu kadar iftihar eder görmemiştim. Birinci Cihan Harbinde bir Cenevreliye «Siz İsviçreli misiniz?» diye sordunuz mu o mutlaka, epeyce sinirli bir tavırla «Hayır, hayır Cenevreliyim.» cevabını verirdi. Bunun sebebi bir az yukarıda söylediğim gibi Alman İsviçrelilerin açık bir şekilde Almanseverlik etmesi olsa gerektir. Nitekim, bu sefer bir Cenevreli bir Zürihli veya bir Balli ile karıştırılmakta Kantonculuk hissini zedeler hiç bir şey bulmamakta idi. Zira, Zürihliler, Balli'ler ve saire kendilerini herhangi bir bakımdan artık büyük Cermen topluluğu ile bağlı hissetmiyordu. Hattâ, konuştukları lehcenin bile Almancadan başka bir dil olduğu iddiasında idiler. Evet; «*Schweizer Deucht* -Süiçer Duyç» onlarca başlı başına bir ana dildi. Bu dilin hâlâ yaşayan zengin bir Halk Edebiyatı vardı. Eski Cermen masallarından en hafif bir koku bile sezilmeyen bu halk edebiyatında ne Kuzey, ne Doğu, ne Batı komşularma benzer müstakil, orijinal ruhlu bir milletin kendine mahsus hayat görüşlerini ve his âlemini sezmemek mümkün değildi. İkinci Cihan Harbinde Alman İsviçrelisi bütün bu iddiaları öne sürerken sanırım ki, milletinin Alpli karakterini, Hitler rejimi ırkçılarının tehlikeli nazariyelerine karşı müdafaa etmiş oluyordu. Çünki, Hollandalıya, Danimarkalıya, Norveçliye bile Almanlık damgasını basan bu nazariyeciler İsviçrenin Almanca konuşan ve Alman kültürünü almış bulunan halkını pekâlâ kendilerinden sayabilirler ve bu iddialarını belki de pek kolayca isbat ederlerdi. Zira, ufak tefek bazı devlet ve türe farklarile lehce ve şive hususiyetleri bir yana bırakılacak olursa bir yabancının gözünde hâlis Almanla İsviçre Almanını birbirinden ayırt etmek için hayli uzun ve tarihî tetkiklere girişmek lâzımgelir.

İşte, Birinci Cihan Harbindekinin aksine olarak İkinci Cihan Harbinde Alman İsviçrelisini Fransız İsviçrelisinden ziyade Cermen düşmanı kılan

başlıca faktör budur. İkinci Wilhelm İmparatorluğunda ırk ideolojisinin bahsi geçmezdi ve bu İsviçreliler kendilerini yutulmak tehlikesinden tamamile masun hissederdi. Fakat, Hitler İmparatorluğu bütün dış politikasını ve bu politikanın güttüğü istilâ emellerini bu ideolojiye dayandırdığı için istiklâlini herşeyden üstün tutan İsviçreliler birden bire irkildi ve Almanlık korkusunu konuştuğu dilin Almanca olduğunu inkâr edecek dereceye kadar götürdü. Öyle ki, bazı köy ve kasabalardan geçerken halkdan herhangi birine Almanya Almancasiyle hitap ettiniz mi hiç anlamamazlıktan gelir. Yahut size, hiç anlıyamıyacağınız koyu bir yerli lehçesile cevap verirdi. Hattâ, bazen size gene ayni lehçe ile sövüp saydığı ve arkanızdan öfkeli öfkeli bakarak, yumruklarını salladığı olurdu.

Bereket versin ki, biz bu sefer Almanlarla silâh arkadaşlığı etmiyorduk ve İsviçre gibi bir tarafsızlık politikası güdüyorduk. Bu, İsviçreliler nazarında bizim itibarımızı hayli yükseltmişti. Bern Hükûmeti hariciyesile ilk temaslarımda işittiğim sözler şunlardı: «Akıllı, temkinli siyasetinizin hayranıyız. Her iki tarafı ne kadar iyi idare ediyorsunuz! Dünyanın en sancılı bir noktasında sizin gibi tedbirli bir milletin bulunuşu insanlık için ne büyük bir talihtir!» ve saire. Matbuata gelince, gerek Fransız, gerek Alman, gerek İtalyan dili ile çıkan gazetelerin çoğu hakkımızda sanki bizim Basın ve Yayın Müdürlüğü tarafından telkin edilmiş hissini veren neşriyatta bulunuyordu.

Lâkin, hemen şunu söylemem lâzım gelir ki, İsviçre iş ve ticaret âlemindeki itibarımız siyasî prestijimizle mukayese edilemiyecek kadar düşüktü. Harpten bir yıl önce buraya ihraç ettiğimiz buğdayın taşları bütün değirmenlerin öğütme âletlerini aşındırmıştı. O sıralarda ihraç ettiğimiz fındık çuvallarını kantarda ağır çeksin diye bir takım ecnebî maddelerle doldurmuştuk. Bu iki çirkin hâdi-

senin hatırası, yapılan yeni ticaret anlaşmasile henüz silinmeğe başlarken bir de ortaya çıkan Varlık Vergisi kanununun Türkiyede yerleşik bazı İsviçre firmaları üzerindeki baskısiyle yeniden tazelenerek hemen hemen iki memleket arasındaki ekonomik ve hukukî münasebetlerin kesilmesine sebep olacak bir umumî güvenikliğe inkılâp etmesin mi? Hariciye Departımanının bize karşı o kadar hayran ve hürmetkâr görünen erkânı bile birdenbire tavırlarını değiştirmişler — nezaketsiz demiyeceğim ama — oldukça soğuk bir eda takınmışlardı. Netekim, o esnada bir gün kendisini başka bir iş için görmeğe gittiğim Hariciye Umumî Kâtibini o derece başkalaşmış buldum ki, az kalsın kâtibi umumîlikten gayrı bir yere girdiğime hükmederek dönüp gidecektim. Ben bu zatı, Hariciye Departımanmın en nâzik, en sessiz, en yumuşak erkânından biri olarak tanımıştım. Hattâ, o vakta kadar sesinin tam temposu hakkında bile hiç bir fikir edinememiştim. Zira, sözleri ağzından bir fısıltı halinde çıkardı. Bu sefer bir de ne göreyim? Meğer bu İsviçreli diplomatın hayli kalın bir sesi varmış. Tavır ve edası da oldukça sertmiş. «Elçi bey, bu öyle bir kanun ki, misli hiç bir yerde görülmemiştir.» diye bir söylenmeğe başladı mı kendisine adetâ bir ağır ceza hâkimi mehabeti geliyordu. Umumî Kâtip: «Düşünün bir kerre, diyordu. İsviçre Bankaları memleketinizdeki ticarethanelerimize, yirmi dört saat zarfında iki milyon franga yakın bir kredi açmak zorunda kaldılar. Evet, iki milyon, yirmi dört saat zarfında...»

İsviçreli dostlarımızı da, sanırım en çok çileden çıkaran bu banka tediyeleri idi. Nitekim, bunun üzerine bize karşı öyle bir tedbir almışlardı ki, ne malî ne hukukî bir mesnedi vardı ve İsviçrelilere mahsus adalet hissile ağır başlılığa taban tabana zıt bir fevri hareket manâsını ifade etmekte idi: Adliye ve polis Departımanı bu tedbiri — daha doğrusu bu kararı — ile Türklerden İsviçreye seyahat

veya İsviçrede ikamet hakkını kaldırmıştı. Hariciye Departımanı Umumî Kâtibine bunun da milletlerarası hukukta «misli görülmemiş» bir karar olduğunu, buna, hâttâ, bir «mukabele-i bilmisil» dahi denilemiyeceğini boş yere ispata çalıştım. Fakat, dinliyen kim? Menfaatine dokunulan İsviçreliyi yatıştırmak veya hoşgörürlüğe çekmek hayli güçtür.

Fakat, İsviçreli aynı zamanda «sağduyu» dediğimiz büyük faziletin sahibidir de.. Nitekim, Hariciye Departımanındaki bu konuşmamdan üç dört gün sonra Elçiliklerden birinin akşam yemeğinde bizzat karşılaştığım Adliye Departımanı Şefine doğrudan doğruya bu yoldan hitap edince bana öyle geldi ki, iş kolaylaşıvermişti. Kendisine: «Siz Türklere kapınızı kapamakla bir «mukabele-i bilmisil» de bulunmuş olmuyorsunuz, demiştim. Ancak kendi otellerinizi, sanatoryumlarınızı ve pansiyonlarınızı senede birkaç yüz Türk müşterisinden mahrum ediyorsunuz. Zira, İsviçreye ticaret maksadiyle gelen Türklerin sayısı ikiyi üçü geçmez. Hele burada tahsilden gayri herhangi bir iş için uzun müddet ikamet ihtiyacında olan tek yurddaşımız yoktur. Bugünkü günde beş yüze yakın Türk genci muhtelif kantonlarda, muhtelif üniversitelerde okuyor ve pansiyon, yeme içme, giyinme, okuyup yazma masrafları hükûmetimize senede birkaç milyona maloluyor. Bizi mecbur ederseniz bunları başka memleketlere göndeririz. Gerçi, o vakit, talebelerimiz buradaki gibi yüksek irfan müesseseleri bulamazlar, ama hiç değilse daha ucuza yaşarlar sanırım.»

Bu sözlerim üzerine Adliye Nazırını derin bir düşünce aldı. Biri iki dakika dalgın dalgın önüne baktıktan sonra yüzünü gülümseyerek bana çevirdi:

«— Hele yarın bana gelin de bu işi daha etraflı konuşalım.» dedi...

Çok geçmeden Türkler hakkındaki seyahat vizası ve ikamet tezkeresi yasağı ortadan kalkmıştı.

★

Bu hâdiseyi, daha doğrusu bu fıkrayı İsviçre ile memleketimiz arasında çıkan bir ihtilâfı halletmiş olmanın iftiharıyle yazdığıma hükmetmeyin. Kaldı ki, ihtilâf zaten halledilmek üzereydi. Bütün bu hatıralarda göstermek istediğim şey bulunduğum memleketlerin sosyal havasile aralarında yaşadığım insanların millî vasıflarıdır. Bunu, İsviçre ve İsviçreliler bahsinde hayli güçlükle yaptığımı itiraf ederim. Neden mi diyeceksiniz? Çünkü, bu hususta tarafsızlığımdan asla emin değilim. Bu hava beni öylesine bir kaplamış ve bu memleketin insanlariyle o kadar haşır neşir olmuşumdur ki, onları objektif bir zaviyeden tetkik ve tahlile lâzım geldiği kadar imkân bulamıyorum. Bern'e tayinim sıralarında Ankaradaki İsviçre elçisinin bir öğle yemeğindeki nazik sözlerine «İsviçre benim ikinci yurdum gibidir» başlangıciyle cevap vermiştim. Sekiz yıl sonra oradan ilk ayrılışımda, bütün hükûmet erkânının hazır bulunduğu bir veda sofrasında Devlet Reisinin bana hitaben söylediği dostluk ve teveccüh dolu bir nutka cevap verirken de aynı sözü, ayni hulûs ve samimiyetle tekrar etmiştim. Şu halde, insan, tastamam kendi yurdu kadar değilse de, hemen hemen ona yakın bir muhabbetle sevdiği bir diyar hakkında pek tabiidir ki, lâzım geldiği gibi objektif davranamaz. Hususile ben, bünyemin sıhhatini orada kazanmıştım. Fikrî tekâmülümün ve hayat telâkkilerimin bir çok esaslı merhalelerini orada aşmıştım. İnsan kıymetini, demokrasiyi ve hürriyet prensiplerini ilk defa orada öğrenmiştim. Bir cümlede, Batı Avrupa medeniyeti bütün dış ve iç örgülerile bana ilk defa orada ayan olmuştu. Bu medeniyet hakkındaki bazı tenkidî görüş ve düşünüşlerimin menbaı dahi İsviçre'dir. Zira, samimî, duru ve gıllığışsız demokrasi atmosferi içinde Avrupalıların meziyetleri kadar kusurları da apaçık gözükür.

Avrupalının başlıca meziyeti nedir? Her şeyden

evvel bir kanun ve nizam adamı oluşudur. İsviçreli kanun ve nizamlara bağlılığı adetâ bir taassup derecesine götürmüştür. Avrupalının — bizim Şark telâkkimize göre — en büyük kusuru nedir? Yalnız kendi menfaatine düşkünlüğüdür. Bu hal ise İsviçrelide millî bir karakter mahiyetini almıştır. «*Pas d'argent pas de Suisse* — paranın bulunmadığı yerde İsviçreli de bulunmaz» meseli boşuna çıkmış bir söz değildi ve bunun bizzat İsviçreliler tarafından gülüşerek tekrar edildiğine çok kere şahit olmuşumdur.

Garplıyı Şarklıdan ayıran vasıflardan biri de pratik zekâ ile *spekülâtif* zekânın bir arada işleyebilme kabiliyetidir. İsviçreli, bu bakımdan da diğer Avrupalıların en ön safında yer alabilir. İsviçre'de kitapla hayat arasındaki ayrılıklardan hiç eser görünmez. İlim kadar edebiyat ve san'at da ticarileşmiştir. Politeknik profesörlerinin her biri kendi ihtisas şubesine göre büyük sanayiin emrindedir. İsviçreli faydasız şeye pek kıymet vermez. Bunlar arasında yalnız iki âlim tanımışımdır ki eski devirlerin velileri gibi tam bir feragat içinde yaşamakta idi ve belki bu yüzden, bütün dünyaya ün salmış olmalarına rağmen kendi memleketlerinde hattâ kendi kantonlarında pek büyük bir itibar sahibi değildiler. Birisi Profesör Piccard, ilk *stratosfer* balonu tecrübesini Belçika ilim ve endüstri müesseselerinin mânevî ve maddî yardımına borçludur. Hattâ, o vakit birçoklarımız onu Belçikalı sanmıştık. Harbin sonunda Prof. Piccard, denizlerin dibine inmek kararını vermiş bulunuyordu. Sierre denilen bir küçük kasabada bir aleminium fabrikasında *Bahtisifer* âletlerini kendi elile imâl etmeğe çalışıyordu. Onunla tam bu sıralarda müşerref olmuştum. Bana, bizim hayalimizde yaşayan âlim tiplerine mahsus bir çocuk saffeti ve bir delikanlı heyecanile uzun uzadıya bu yeni teşebbüsünün câzibelerinden bahsetmişti. «Evet, pek câzip bir iş fakat

çok paraya, çok vasıtaya ihtiyaç var. Bakalım bunun içinden nasıl çıkabileceğim.» demişti. Gerek İsviçre ilim müesseselerince gerek yerli endüstri âlemince kendisine yapılan yardımlar bir hiç mesabesinde idi. Nitekim büyük İsviçreli âlim en sonunda o mühim tecrübesini, sanırım, ya Monaco Prensliğinin veyahut İtalyan İlim Cemiyetlerinin iş birliğile tatbika muvaffak olmuştu.

Öbür âlim ise Atatürk'ün aziz dostu Profesör Pittard idi. En şerefli hemşerilerinden biri olduğu şüphe götürmeyen Cenevre Kantonunda bir Etnografya müzesi meydana getirebilmek için yıllarca her yana baş vurması lâzımgeldi. Yıllarca kendi dar imkânları içinde didindi durdu ve emeline ancak seksen yaşını bulduktan sonra erebildi. Buna rağmen meydana getirdiği eseri ki oldukça basitti bana gösterirken imtihanını muvaffakiyetle geçirmiş bir genç talebe gibi sevinç içindeydi. Hassaten, eski Türk kumaşları, yazmaları, dokumaları, kilimleri üzerine dikkatimi çekiyor: «Ah ne yazık, bunları Atatürk'e gösteremedim.» diye hayıflanıyordu. Kırk beş elli yıllık profesörlük hayatının şereflerini şöyle bir yana bırakmış, kendini tamamile bu bez parçalarına vermişti.

İsviçredeki uzun ikametim ve bu memleketin fikir, kültür muhitlerile birçok temaslarımda hafızama «ilim için ilim yapan» yalnız bu iki adamın asil siması nakşolabilmiştir. Zaten, buranın fikir ve kültür muhiti o kadar dardır ki, hele edebiyat veya sanat kolundan yetişen yüksek şahsiyetler kendilerine lâyık olan yeri, ancak Fransa ve Almanya gibi ana dillerinin büyük yurdu olan memleketlerde bulabilirler. Eserlerinin hemen hepsi Paris'te basılmış romancı de Pourtalésse'in aslen Cenevreli olduğunu ben neden sonra öğrenmişimdir. Alman İsviçresinin en değerli resim veya musiki ustalarının muvaffakiyet ve şöhret yankıları kendi memleketlerine, çok defa, Rhin nehrinin öbür yakasından aksetmiş-

Bu bakımdan, İsviçre, sanat ve yazı erbabı içinde yalnız Ramuz ismindeki büyük edebiyatçıyı kendi malı addedebilir. O da bu bahtiyarlığa nefsinden bir çok fedakârlıklarda bulunmakla, yâni gençliğinin bütün ateşliliklerini, bütün feveranlarını söndürerek doğup büyüdüğü Vaud kantonunun bağcıları seviyesine inmek, bunlar kadar sessiz sadasız yaşamağa razı olmak, bunlar kadar sadeleşip bunların lehçesine göre yazmak suretiyle ermiştir.

İsviçre demokrasisinin tesviyeci silindiri, tâ J. J. Rousseau'dan beri hep sivrilen kafalar üstünden geçip durmaktadır. Zira, bu cemiyeti en ziyade ürküten ferd, gözlerinin içinde bir dehanın kıvılcımı parlayandır. Onun için, yüreğinde bir Büyük Adam olmak ihtirasını duyan her kişi Rousseau'nun yaptığı gibi daha genç yaşında iken göç yolunu tutmak ıztırarındadır.

Bunun böyle oluşu iyi bir şey mi, kötü bir şey mi? Bilmiyorum. Fakat, eski Atina Cumhuriyeti devirlerinden beri bütün direkt demokrasilerde hep o tesviyeci silindirin merhametsizce işlediğini görürüz.. Sokrates'in dediği gibi «Ben, haksız yere ölüme mahkûm oldum. Lâkin, Atina Tanrılarının ve kanunlarının emri böyledir. Yurtdaşlık vazifemizi yerine getirelim.»

Eski devirlerin ferd üzerindeki bu yurt ve belde tahakkümü İsviçrede bir kanton inhisarcılığı haline girmiştir. Ne etseniz ne eyleseniz bunun dışına çıkamazsınız. Çıkmak istediniz veya çıktınız mı, gerçi, Sokrates'in âkibetine uğramazsınız ama, gülünç olursunuz. Kendi kantonunuzda, herkes size bir acayip, bir garip adam gibi bakmağa başlar. Bu durumun ise bir nevi mânevi sürgünden farkı yoktur. Bunun içindir ki, sağdan soldan bir takım aşırı fikirler, aşırı ideolojiler İsviçre'ye girince hemen yumuşamağa, sönükleşmeğe yüz tutar. Zaten bu gibi cereyanlar yayılmak için burada saha da bulamaz. Belli başlı bütün gazeteler, dergiler bunla-

ra kapalıdır. Nitekim, harp içinde Faşist temayüllü bir aylık dergi ancak bir kaç nüsha çıkıp hiç bir baskıya uğramaksızın yalnız âmmenin alâkasızlığı yüzünden, kapanıvermişti. Cenevre'de intişar eden komünist organı bir gazete ise ancak yardımlar ve tahsisatlarla yaşayabilmektedir.

Avrupanın her tarafında olduğu gibi burada yeni bir dünya görüşünün «Avant-garde» ı olan bir gençlik yok mudur? Şüphesiz ki vardır. Vardır amma, hareket halinde değildir. Mensup olduğu cemiyetin fikrî ve sosyal darlığından duyduğu rahatsızlığı memleketinin politika hayatına karışmamakla gösterir. Seçimlere katılmaz. Bu yüzden gerek komünal ve gerek kantonal seçimlerde iştirâk nisbeti % 30'u zor bulur. Gençliğin siyasi hayata karşı bu alâkasızlığı son zamanlarda bazı matbuat münakaşalarına yol açmış ve bir çok gençler kendilerine yapılan ithamları şu suretle reddetmiştir: «Biz, mevcut partilerin programlarında aktüel cemiyet hayatının dâvalarına cevap veren tek bir madde bulamıyoruz. Bunlar geçen asırdan kalma yıpranmış, eskimiş bir takım politik müesseselerdir. Hiç birine bağlılığımız ve itimadımız yoktur.» vesaire.

Bununla beraber, harp zamanında Avrupa kıt'asının bütün aşırı unsurları bu küçücük memleketin daracık kazanında yıllarca kaynaşıp durmuşlardır. Evet, sağdan olsun soldan olsun bu gibi insanlar ancak burada yaşama, düşünme ve söyleme imkânını bulabilmekte idi. Yani harp halinin, işgallerin, askeri nizamın ve Nazi terör'ünün Orta Çağa, hattâ belki de barbarlık âlemine çevirdiği hür Avrupa gittikçe sıkışan bir demir çember içinde darala darala yalnız İsviçreden ibâret kalmış gibiydi.

Bazı İsviçreliler gerçi Fransızların girişmiş oldukları «Mukavemet» veya millî mücadele hareketini de gizli bir sempati ile takip etmekte, hattâ, de Gaulle'cülere el altından yardımlarda dahi bulunmakta idiler. Fakat, resmî çevrelerde tâ İngiliz

Amerikan kuvvetlerinin Şimâl Afrikasına çıktıkları ve Cezayir'de bir muvakkat Fransız Hükûmeti kurulduğu âna kadar bu harekete ehemmiyet verilmemiştir. Buna rağmen General de Gaulle oraya ayak basar basmaz Konsey Federal'in ilk işi bu muvakkat Fransız Hükûmeti nezdine hemen bir diplomat ajan göndermek olmuştu. Bence İsviçre Hükûmeti bunu yapmakla diğer hükûmetlerden daha ziyade ileri görürlüğünü isbat etmişti. Zira, bizimki de dahil olmak üzere bir çok Hariciye Nezaretlerince Şimali Afrika'ya asker çıkarmak ve Cezayirde bir «Muvakkat Fransız Hükümeti» kurmak teşebbüsü mânâsız ve hâttâ tehlikeli bir mâcera idi. Bu, Fransanın geri kalan kısmının da Alman işgali altına girmesi, istiklâlini büsbütün kaybetmesi, Afrika sömürgelerinin Alman eline geçmesi ve kısaca Vichy'nin tam bir tasfiyeye uğraması ile neticelenebilirdi. Nitekim de Gaulle'ün Roosevelt'le Churchill'e karşı vaziyet alması gibi hâdiseler bu işin âkıbeti hakkında insana pek de emniyet verici alâmetler değildi. Hele o «Muvakkat Fransız Hükûmeti» henüz *şema* halinde iken de Gaulle'le Giraud arasında patlak veren ihtilâf en iyimserleri bile şüphe ve tereddüde düşürmüştü. «Fransızlar iliklerine kadar çürümüş. Bu milletle herhangi bir müsbet iş görmenin imkânı kalmamış.» sözleri alıp yürüyordu.

Ben ise de Gaulle'ün temsil ettiği «Mukavemetçi Fransa» ya karşı eski bir millî mücadeleci olmak sıfatiyle beslediğim muhabbetten mi, yoksa Fransız bozgununda ilk toplayıcı ve kalkındırıcı sesi bu Generalin ağzından işttiğimden mi nedir, Müttefiklerin Kuzey Afrikada bir köprü başı kuruşunu büyük bir ümid ve heyecanla takip ediyordum. Hattâ, bu heyecan beni hiç vazifem değil iken - Hariciye Vekâletimize bazı telkinlerde bulunmağa sevkediyordu. Hayli üstü kapalı olan bu telkinlerimde demek istiyordum ki: «İsviçre gibi bizim de Cezayire bir diplomatik ajan göndermemiz pek yerinde olur.» «Ga-

zetelerin Cezayire bir Başkonsolos tâyin edeceğimiz hakkındaki havadisleri bura Fransız mukavemetçileri çevrelerinde büyük bir memnunluk uyandırmıştır.» «Bu çevrelerde hâkim olan kanaat şudur ki, düşmanla işbirliği eden hükûmetlerin acısını tatmış ve milletçe, halkça silâha sarılıp kendini müdafaaya kalkışmasını bilmiş olan Kemalist Türkiyeden zaten bu beklenirdi.» Bütün bu yazılarıma mukabil Hariciye Vekâletimiz ise benden «asıl ve esası olmayan bu gibi şâyiaları tekzip etmemi ve Cezayire her hangi bir vazife ile hiç bir memurun tayin edilmeyeceğini» bildiriyordu. O zamanlar her nedense de Gaulle ve de Gaulle'cüler hakkında yalnız bizim değil, Amerika ile İngiltere'nin de fikri bir nevi itimatsızlığa istinad etmekte idi. -Belki de hâlâ öyledir ya- bunun sebebi de onun, istenildiği gibi sevk ve idareye gelmeyen bir dik kafalılık göstermesi idi. Fransızlık gururunu ve istiklâl duygusunu her şeyin üstünde tutan bu Fransız Generali pek tabiidir ki, kendi vatanının dâvalarını müttefik de olsa büsbütün yabancıların eline bırakamazdı. Yani sözün kısası onların elinde istenildiği gibi oynatılan bir kukla haline giremezdi. Kaldı ki de Gaulle'ün şahsen onlara öğreteceği çok şey vardı ama, onlardan öğreneceği pek azdı. Nitekim bütün maddî kudretler ve bütün sevk ve idare mekanizması Anglo Saksonların elinde olduğu halde bu General tek başına onları kendi görüş ve iradesine çekmesini bilmişti. Aksi takdirde yani Roosevelt'le Churchill'in arzularına göre işin başına General Giraud getirilmiş olsa idi, sanırım ki, «Fransız Mukavemet Cephesi» kurtuluş mücadelesinde bir çok zaaf ve tereddütlere düşebilirdi.

Lâkin, doğrusunu söylemek lâzım gelirse, o vakitler İsviçre siyasî çevrelerindeki kanaat bu merkezde değildi ve belki, General de Gaulle'ün rakipsiz olarak Cezayirdeki Muvakkat Hükûmet başına geçişi hele diplomatlar arasında pek çok kişiyi te-

lâşa düşürmüştü. Zira, de Gaulle tam manâsiyle orijinal bir adamdı ve hareketleri diplomatik geleneklerin hiç birine uymuyordu.

★

1943 sonlarına doğru Almanya ve İtalya üstüne Anglo-Saksonların hava hücumları gittikçe sıklaşmıştı. Ağır bombardıman uçakları derken Uçan Kaleler, uzak ve uzak oldukları kadar heyecan verici gürültüleri ile hemen her gece küme küme, kafile kafile başımızın kim bilir kaç bin metre yükseğinden geçip gidiyorlardı. Bunlardan bazılarının yanılıp İsviçre göğünde alçaktan uçtukları, bazılarının ise gene yanılarak İsviçre topraklarına bombalarını salıverdiği oluyordu. O vakit yataklarımızın içinden canavar düdüklerinin korkunç çığlıkları ile uyanır ve yer yer D. C. A. toplarının yaylım ateşlerini dinlerdik. Karımla benim için ne kadar alışılmış seslerdi bunlar... Fakat, yüreğimiz her defasında gene bir parça titremekten hâli kalmıyordu. Zira, Hollandadaki hava hücumlarından beri bombardıman uçaklarının ve attıkları bombaların daha ne kadar korkunç hacim ve ağırlık ölçülerine vardığını işitiyorduk. Gazetelerde, resimli dergilerde bunlara dair masal hudutlarını aşan tafsilâtları okuyor, fotoğraflara bakıyor, bunların Almanyayı bölge bölge, kesim kesim nasıl yıkıp yakmakta olduklarını öğreniyorduk. Bu yarım bilgilere kendiliğimizden de bir takım şeyler katınca Uçan Kaleler, ağır bombardıman uçakları hayalimize sığmayacak kadar büyüyor; adetâ Wells'in meşhur romanındaki «Merihlilerin hücumu» gibi küreler arası bir âfet şeklini alıyordu.

Onun içindir ki, günün birinde, bunların pilotlarından birine rasgelip tanışınca adetâ gözlerimize inanamamıştık. Bir nevi hayâl sukutuna uğramıştık. Bu, kalıbı kıyafeti yer yüzünde her vakit gördüğümüz insanlardan farksız, hattâ biraz da silik ve sıkılgan bir İngiliz hava subayı idi. 30 yaşında ya var

ya yoktu. Albay rütbesine kadar çıkarılmış bir tecrübeli «muharip» olduğu halde tavır ve hareketleri lisesini henüz bitirmiş toy bir delikanlı tavır ve hareketlerinden farksızdı. Kendisine, Almanya üstüne kaç sefer yaptığını, kaç köy, kaç kasaba ve şehir yakıp yıktığını sorduğumuz zaman kabahat işlerken yakalanmış bir çocuk gibi şaşırıyor, yüzü kıpkırmızı kesiliyor ve açtığımız bahsi biran evvel kapatmak istercesine baştan savma, kısa kısa cevaplar veriyordu. Bu hava subayı, her şeyden evvel bir klâsik musiki âşıkı idi ve bütün klâsik musikişinâslar içinde en çok sevdiği Beethoven'le Wagner'di. Bir gün «bu iki dâhinin memleketini bomba yağmuruna tutarken hiç bir vicdan azabı duymaz mıydınız?» diye sormuştuk:

«— Vicdan azabı mı? Neden? demişti. Benim yaptığım iş önümdeki *«précision»* âletlerinin kadranları, bana önceden tayin edilen «tul» veya «mevc» dairelerine geldiğimi işâret eder etmez parmağımı gene önümdeki düğmelerden birine basmaktan ibâretti. Aşağıda ne olduğunu görmez ve duymazdım. Binlerce millik mesafeleri hep böyle karanlıkta bu kadranların yelkovanına baka baka dolaştım.»

Sonra oyuncakları ile öğünen bir çocuk gibi gülümsiyerek ilâve ederdi: «Böyle dolaşırken bir yandan da Beethoven'in senfonilerini dinlerdim.»

«— Nasıl? nasıl?»

«— Nasıl olacak. Her uçuşumda bir seri plâkla *«pick up»*ımı yanıma almağı hiç ihmal etmezdim. Yukarıda en büyük felâket sessizlik ve iç sıkıntısıdır..»

Bununla beraber, bizim İngiliz Albayı, ne olmuş nasıl olmuş şimdi hatırlamıyorum; İtalyanların eline esir düşerek iç sıkıntısından kurtulmuştu. Nitekim türlü mâceralar geçirerek İsviçreye kaçıp gelişi de oradandı.

Harbin sonuna doğru, sayıları yüzleri geçen kaçak Müttefik esirleri İsviçrede sanırım ki, ömürleri-

nin en rahat, en hoş tatil devresini yaşamışlardır. Zira, İsviçreliler bunları askerî bir nezaret altında tutmakla beraber, yazın göl kıyılarındaki, kışın dağlardaki o güzelim otellerde oturtuyor, sporlarını yapabilmeleri için lâzımgelen bütün imkânları emirlerine veriyor ve bulundukları bölgede gerek yerli gerek yabancı, gönüllerinin istediği kimselerle düşüp kalkmakta tamamiyle serbest bırakıyordu. Bunların büyük palaslardaki gece âlemlerine katıldıkları ve barlarda içip eğlendikleri de oluyordu. Gerçi, İngilizlerin aldıkları gündelik fazla masraf etmelerine müsait değildi ama Kanadalılarla Amerikalılar için yok yoktu. Bu sonuncular, verdikleri paraya göre zaten daha iyi, daha konforlu otellere yerleştirilmiş bulunuyorlardı. Bu yüzden zavallı İngilizlere bir fukara akraba eksikliği gelmiş gibiydi. Amerikalıları hiç çekemez ve Kanadalılara kıskanarak bakar durulardı. İki kıt'a arasında hâlâ süregelen geçimsizlik demek ki, tâ o zamandan başlamıştı.

Anglo-Sakson esirlerinin arkasından İsviçreye bir çok da Rus esiri iltica etmekte idi. Bunlar arasında bizim Türk soydaşlarımız da vardı. İsviçreliler bu Türkçükleri önce Ruslarla karışık olarak muhtelif köylerde grup grup teksif etmişlerdi. Çok geçmeden ayırıp bir köyde toplamak zorunda kaldılar, zira, İsviçrenin göbeğinde, nerde ise bilmem kaçıncı Türk Moskov muharebesi patlamak üzere idi. Azerbaycanın, Özbekistanın veya Kırımın bu bedbaht delikanlıları «Biz, diye sızlanırlarmış; bu Moskof gâvurlarından kurtulmak için kaça kaça buraya kadar geldik. Şimdi gene mi Sovyet? Gene mi Kolhoz?» ve dünkü efendilere dönüp yumruklarını sallarlarmış. Harpten sonra Moskovadan bir askerî heyet gelip de bunları öbürleriyle birlikte «Vatanlarına» iade ettirmek isteyince bizim şarklı ve şimalli kardeşler hep birden ayak direyip «Gitmeyiz!» diye bağrışmışlardı. Nasihat, tehdid hiçbiri kâr etmedi.

Komünist cennetine aslâ dönmek istemiyorlardı. «Bizi Türkiyeye, olmazsa Mısıra gönderin» diyorlardı.

«Neden Türkiyeye? Neden Mısıra?» İsviçreliler şaşırıp kalmışlardı. Çünkü, o zamana kadar bunların ne Türk soyundan ne İslâm ümmetinden olduğunu bilmiyorlardı ve kendilerine bu hususta malûmat verilince daha büyük bir hayrete düşüyorlardı.

«— Demek ki, Rusyada bir de Türk ekalliyeti var!»

«— Hem ne ekalliyet. Siz deyin 30 milyon, biz diyelim 45 milyon.»

İsviçrelilerin son harpte öğrendikleri şeylerden biri de sanırım bu olmuştur. Rus mülteci kampları ile uğraşan teşkilâtın şefi, bir gün, bana demişti ki:

«— Tevekkeli değil, ne fizyonomice ne hal ve tavırca hiç Rusa benzemiyorlar. Hem de öyle çalışkan ve tokgözlü bir unsur ki... Az zaman içinde kendilerini, bulundukları yerin bütün halkına sevdirdiler. İçlerinde bizim kızlarla nişanlananlar bile oldu.» (1)

Aynı sözleri, onları Türkiyeye göndermek tertibatına giriştiğimiz sırada Hariciye erkânından birinin ağzından da işitmiştim. Hattâ, bu diplomat, Rusyalı Türkleri takdir bahsinde daha ileri gitmiş ve bana:

«— İsterseniz onları bize bırakın;» demişti.

Fakat, İsviçrede kavuştukları bütün rahatlığa ve saadete rağmen aralarından hiçbiri burada kalmak meylini göstermedi. Hepsinin derdi, emeli bir İslâm memleketine gitmekti (2). Kaldı ki, Birleşik

---

[1] Bahsi geçen bu esirler Ruslar da dahil olmak üzere - ancak köylerde veya endüstri merkezlerinde çalışarak bir miktar para kazanmak suretiyledir ki, İsviçrelilerin misafirperverliğinden istifâde edebilirlerdi.

[2] İtiraf ederim ki, bunlarda din hissi milliyet şuurundan üstündü.

Milletler «Enternasyonal Mülteciler Teşkilâtı» ile Hükûmetimiz arasında bunların Türkiye'ye nakilleri anlaşması benim tarafımdan imza edilmiş bulunuyordu ve Sıhhat Vekâletimiz erkânından bir zatın başkanlığı altında Dahiliye memurlarımızdan müteşekkil bir heyet de bunları alıp götürmeye gelmişti.

Hatırlarım, Rusyalı soydaşlarımız bu heyetin şerefine bir de ziyafet vermişti. Küçük bir köy lokantasını bizim renklerimizle süslemişlerdi. Elçilikten bir bayrak isteyip kapıya asmışlar ve yemek sonunda nutuklar söylemişlerdi.

Bunlar, şimdi nerededirler? ne haldedirler? bilmiyorum. İçlerinden bir grup bana vedaa gelmişti. Tertemiz giyinmiş olduklarını ve bu «bir nevi yurda dönüşten» kaplarına sığmayacak kadar sevindiklerini görmüştüm. Sonradan öğrendim ki bir kaçı İsviçreli karılarını da beraber alıp gitmişti. Hattâ, bu genç kadınlardan ikisi çoktan ana olmuştu ve yavrularının dantelâlı yorganlarla örtülü çocuk arabalarını, sanki kısa bir gezintiye çıkmış gibi, yavaş yavaş, nazlı nazlı iterek Türkiye yolunu boylamıştı. Allah vere de, bu yavrucaklar aynı «nazüniem» le büyüyüp yetişmiş olsalar... Ama hiç zannetmiyorum. Gene sonradan aldığım haberlere göre, bunların babaları ile anaları, daha yurdumuz topraklarına ilk adımlarını atar atmaz uğramadıkları sıkıntı kalmamıştı. Döviz meselesi, eşya muayenesi meselesi ve bu çocuk arabalarından gümrük alma meselesi gibi bir sürü müşkülâtla karşılaşmışlar ve uzun müddet, pek uzun bir müddet ne barınacak yer, ne doyunacak iş bulabilmişlerdir. Hattâ, gene uzun bir müddet ellerine Türk tabiiyeti vesikası alamamışlardır. Halbuki «Milletlerarası Mülteci Teşkilâtı» ile imzaladığımız anlaşmanın bize tahmil ettiği taahhütlerin en başında bunların, yurdumuza varır varmaz hemen Türk tabiiyetine geçirilmeleri ve hemen bir eve ve bir işe yerleştirilmeleri maddesi geliyordu.

Bahis dışına çıktığım için okurlarımdan özür dilerim. Biz gene İsviçreye dönelim. Faşist İtalyanın çöküşü sıralarında Müttefik harp esirlerinin öte yakadan İsviçreye kaçıp gelişleri ardı arası kesilmeyen bir göç halini almıştı. Sanki, o yanda, birden bire bir büyük hapishanenin duvarı yıkılmış da içinden boşanan boşanana gibiydi. Federal İsviçre topraklarına bu mülteci akınları yalnız harp esirlerinden ibâret olsa idi haydi ne ise. Fakat, bir devre geldi ki bunlar arasına bir takım sivillerin de karıştığı görülmeye başladı. İtalyadaki dahilî harpten ürkerek gurbet yoluna revan olan ihtiyarlar, kadınlar, çoluk çocuklar mı istersiniz; günün birinde bir cezaya çarpılmak endişesi ile çabalayan oportunist faşistler veya emperyalist kraliyetçiler mi, hepsi «hayat sahası» nı şimdi bu küçücük hürriyet diyarında aramağa geliyordu. Mussolini'nin meşhur kızı bile, kocası kurşuna dizildikten sonra, çileden çıkmış bir halde hudut boyundaki bir köyden kaç defa kapıyı zorlayıp durmuştu. Belki, Mussolini'nin bizzat kendisi de imkânını bulmuş olsaydı kızının yaptığını yapmağa kalkışacaktı.

Fakat harp esirlerine ve bir dereceye kadar hastalara, ihtiyarlara, çoluk çocuğa karşı o kadar insanlık ve misafirperverlik gösteren İsviçre otoriteleri, politika kaçakçılarına ve hele faşist damgalılara âslâ giriş müsaadesi vermiyordu. Buna rağmen, nasıl oldu bilmiyorum, bir an geldi her taraf şu veya bu sınıftan bir çok İtalyanla doluvermişti ve harbin civcivli devrinde, İtalya Kraliyetinden ziyade Faşist Partisini temsil eder görünen İtalyan Elçiliği, birden bire, eski liberal ve demokratik İtalyanın törelerine dönmüş; Mussolini'nin resimlerile beraber onun devrine ait ne kadar amblemler varsa ortadan kaldırmış ve bütün Elçilik erkânı kendi aralarında verişdikleri faşist selâmını kesmişti. Elçi ise daha evvel ortadan kaybolmuş ve yerine Mussolini'nin damadı Ciano'ya eniştelik etmiş bir Kont gelmişti. Bunlar her vesile

düştükçe öteden beri faşistlikle hiç bir alâkaları olmadığını ispata çalışıyordu. Ankara'dan tanıdığım bir eski İtalyan diplomatı ki bu hâdiselerden çok önce meslekten çekilmiş ve yarı İsviçrede yerleşmiş bulunuyordu bize her gelişinde :

«— En sonunda Faşist olarak bir ben kalacağım galiba!» der ve gülerdi. Sonra, şu sözleri ilâve ederdi: «Ben Almanları hiç sevmem. İtalyada Almanları seven bir Mussolini vardı. Fakat, doğrusunu söylemek lâzım gelirse, herifler zafer devirlerinde olduğu kadar şu hezimet anlarında da millî gururlarını muhafaza etmesini biliyorlar. Görüyorsunuz, vakarlarından hiçbir şey kaybetmediler ve son dakikaya kadar da böyle kalacaklarından eminim.»

Gerçi, bir vakitler fazla önde görünen Bern'deki Alman diplomatlarının her biri yaralı birer kurt gibi gizli köşe ve bucaklara sinmişlerdi. Ortada ne Elçiye[1], ne de von Bibra namındaki aşırı Nazi müsteşarına rasgelmek mümkündü.

★

İsviçre denilen rasathaneden gördüğümüz şeyler yalnız bundan ibâret değildir. Beş yıl boyunca bütün Avrupa kıtasını tirtir titreten Hitler rejimi yıkıldıktan sonra, bir yandan Rusyanın öbür yandan Amerikanın dev gölgeleri bu kıt'anın halkı üzerine yeni bir tehlike alâmeti gibi uzanmağa başlamıştı. Bu yüzden, Batı dünyası İsviçre de dahil olmak üzere Churchill'in iki orta parmağını V harfi şeklinde ayırmak suretiyle müjdelediği zafere inanıp sevinmekte hayli tereddüde düşüyordu. Zira, bunun kendi zaferi olamıyacağını ve olmadığını hissediyordu. Kurtulan Fransanın iler tutar yeri kalmamıştı. Kurtaran İngiltere, bütün kudret ve imkânlarını sarfedip tükenmişti. Evet, Avrupa için bu, tam mânâsiyle bir «Pirhus zaferi» idi. Fransız şâiri Paul Valery'nin «Koca

[1] Pek iyi bir insan olan bu Elçi çok geçmeden kendini asmak suretiyle hayatına son vermiş. Müsteşarı da İspanya'da yeni bir hayat sahası aramak üzere ortadan sıvışmıştı.

Asyanın Okyanusa uzanmış şu küçücük burnu» diye vasıflandırdığı Batı dünyası, şimdi her vakitten daha küçük, daha zavallı bir coğrafi mefhum halini almıştı. Neden zavallı? Çünkü, bu toprak darlığına rağmen onu, yüz yıllarca, bütün cihana hâkim kılan maddî ve manevî zenginliklerinin yerinde şimdi yeller esiyordu. O, artık, sömürgecilikten, bir sömürge şartları içine düşmek üzere idi ve yarın bu şartlar içinde şöyle böyle yaşayabilmek için ya Rus komünizminin vahşi nizamına boyun eğecek, yahut da Amerikan kapitalizmine avuç açacaktı..

Doğrusunu söylemek lâzımgelirse o zamanki Avrupada açık fikirli ve selâhiyetli insanların çoğu bu iki âkibet arasında hemen hiç bir fark görmüyordu. Nitekim, memleketinin bir Amerikan başkumandanının emri altındaki ordular tarafından, Amerikan harp usullerine göre kurtarılışını bir türlü kibrine yediremiyen General de Gaulle, hükûmetin başına geçer geçmez Moskovaya gidip Ruslarla bir anlaşma yapmağı gayet tabii bulmuş ve Mister Churchill de her ağzını açışta kahraman Kızılorduyu göklere çıkarmaktan bıkıp usanmamıştı.

Kahraman Kızılordu? Zâten bunun aksini söylemeye o zaman kimin dili varırdı ki? Bazı İsviçreliler de dahil olmak üzere, o zamanlar Batı âlemindeki umumi kanaat dünyanın Hitler beliyesinden yalnız bu Rus ordusunun kudreti sâyesinde kurtulduğu merkezinde idi. Amerikalılar bile bu fikirde olduklarını göstermek istercesine Orta Avrupada Ruslardan çok önce kurtardıkları yerleri Kızıl Orduya teslim etmekten çekinmemişler; Berline girmek için de 24 saat gene bu ordunun oraya varmasını beklemişlerdi. İmdi, bu ihtiram ve itibar nümâyişleri karşısında Kızıl Ordunun diğer bütün Müttefik Ordularından daha ehemmiyetli, daha imtiyazlı olduğuna ve dünya talihinin öbür kurtarıcılardan ziyade bunun elinde bulunduğuna inanmamak ne mümkündü?

O tarihlerde bir gün Yunan Elçiliğinde bir öğle

yemeğinden sonra dâvetlilerden Isviçre Hariciye Nazırı ile Hollanda Elçisi, ev sahibi ve ben bir köşeye çekilmiş şuradan buradan konuşuyorduk. Nasıl oldu bilmem çünki İsviçreliler bütün sâdeliklerine, açık yürekliliklerine ve hattâ tok sözlülüklerine rağmen diplomatik çevrelerde pek temkinli ve ihtiyatlıdırlar - Hariciye Nazırı, bahsi umumî politika üzerine çevirmiş ve: «Korkarım ki, demişti, bugün Nazi tahakkümünden kurtulan şu zavallı Avrupa, yarın ondan daha korkunç olan komünist tehlikesine mâruz kalmasın.»

Bunun üzerine, pek iyi hatırlarım, Hollandalı arkadaşım, oldukça sinirli bir tavırla şöyle bir cevap vermişti :

«— Rica ederim, rica ederim. Dünkü Ruslarla bugünküleri karıştırmıyalım. Otokrasi ve diktatora yılanının başı her yerden önce Stalingradda ezildi. Biz Avrupanın kurtuluşunu oradaki vatanperverâne müdafaaya borçluyuz.»

İsviçre Hariciye Nazırı, bu kadar mütaassıp bir Rus dostuna karşı mübaheseyi uzatmağa lüzum görmedi ve yutkundu kaldı idi. Bu münasebetle şu noktayı da açıklamak isterim ki, «mütaassıp Rus dostu» dediğimiz bu diplomat tıpkı İsviçre gibi 28 yıldan beri Rusya ile siyasî münasebetlerini kesmiş olan Hollandanın temsilcisi idi. Hollanda Krallığı, yalnız Sovyet devletini tanımamakla kalmamış, ona nisbet olsun diye La Hay'deki eski Moskof Çarlığı Elçiliğini *Corps diplomatique* listesinde ibka etmişti ve o devirden kalma bir beyaz Rus sefaret memuru, sözde bu Elçiliğin işlerini görmekte idi. Böylesine muhafazakâr bir krallığın elçisi Sovyetlerin bu kadar şiddetli bir müdafii kesilirse siz artık, Fransız, İngiliz ve Amerikan diplomatlarının onlar hakkında nasıl bir vaziyet alacağını kolaylıkla tasavvur edebilirsiniz. Bu hürriyet ve demokrasi kahramanları arasında 1945 yılının sonlarına kadar Rusyaya dair herhangi bir hafif tenkitte bulunmak hiç birimizin

haddi değildi. Anglo Saksonlar Stalin'e «*Oncle Joe* Jo amca» diyorlardı.[1]

Potsdam Konferansında Birleşik Amerika Devletleri Reisi Mister Truman, kızıl diktatörün gönlünü hoş etmek ve gözüne girmek gayretiyle ona her akşam piyano çalıyordu. Mister Churchill her nutkunun başında Rus milletini «Bizim büyük ve şanlı Müttefiklerimiz.» sözlerile göklere çıkarıyordu. Bu şanlı Müttefikler tatlı ve sevimli Joe amcanın emir ve irâdesi ile bütün küçük Baltık memleketlerini birer çerez gibi sömürüp yutmuş; bu şanlı Müttefikler tatlı ve sevimli Joe amcanın emir ve irâdesi ile Polonyayı, Çekoslovakyayı, Macaristanı, Bulgaristanı ve Romanyayı prangaya vurmuşlar amma, ne zarar!... helâl olsun «şanlı Müttefiklere»; helâl olsun «Joe amcaya» ve Joe amcanın kumandası altındaki Kızıl Ordular, Doğu ve Orta Avrupanın kârını tamamlayarak Batı Avrupaya yaklaşırken «şanlı müttefiklerin» aklından fena bir şüphe geçmesin diye Amerika Almanya'da bulunan kuvvetlerini hemen terhis ediyor, harp malzemesini haraç mezat satılığa çıkarıp tasfiyeye başlıyordu. «Burası Batı Avrupa! Demokrasinin fikir ve vicdan hürriyetinin beşiği olan Batı Avrupa! Şanlı Müttefiklerimiz, çok zahmet çektiniz. Çok yoruldunuz, buyrun bu hürriyet havasında biraz dinlenin. Ve «şanlı Müttefikler» tıpış tıpış yaklaşarak bir yandan Viyana şehrinin tâ Prince Eugen Strasse caddesine, öbür yandan Berlin şehrinin tâ Unterden Linden'ine kadar gelip yerleşiyordu.

Bu sırada, sevimli Joe amca, eski dostu Türkiyeyi de hatırdan çıkarmamış; orada da böylesine bir misafirlik imkânı aramış, bulamayınca kapıyı zorlamağa kalkışmıştı. Fakat, kapının ardında Mehmetçiğin pırıl pırıl parlayan süngüsü, onun ardında kale duvarı gibi bir Hükûmet vardı. Şanlı Müttefik,

[1]Joe, Stalin'in küçük adı olan Joseph'in kısaltılmış samimileştirilmiş şeklidir.

ilk defa olarak geriye basmak zorunda kaldı. Fakat, bu büyük tarihî hâdise, Türkiyenin bu ikinci «İstiklâl hareketi» o vakitler içinde bulunduğum demokrasi âleminde belli başlı bir yankı bile uyandırmamıştı. Herkesin gözü, Rusyanın şan ve şeref parıltısı ile o kadar kamaşmış bulunuyordu.

İşte, bu esnadadır ki, 30 yıla yakın bir zamandanberi Birleşik Sovyet Devletlerine kafa tutan ve Kremlin'i tanımamazlıktan gelen İsviçre, onunla diplomatik münasebetler tesisi teşebbüsüne girişmişti. Fakat, Moskova Bern'den uzatılan bu eli yalnız itmekle kalmayıp İsviçre Hükûmeti aleyhine şiddetli bir polemik de açtı idi. Ne diye? Bu hükûmette bir takım faşist tesirleri hüküm sürmektedir diye. Evet, hayret etmeyiniz, pek iyi hatırlıyorum; Kremlin'in sözcüleri İsviçre'nin bazı hükûmet erkânını *plutokratlık* ve *faşistlikle* itham ediyordu. Bu yüzlerce yıllık demokrasi, ilk defa olarak, böyle bir itham karşısında kalmıştı. Hem de kimler tarafından? Kızıl Çarlılar tarafından.

Ben, bu kaba şakaya elâlem omuz silkip geçecek sanmıştım. Fakat, Bern'de her şey gibi bu da ciddiye alındı. Arandı, tarandı nihayet faşist olarak buluna buluna bir Hariciye Nâzırı bulundu. Meğer, Rusların da asıl hedefi bu zat imiş. Hani şu, biraz yukarıda, Yunan Elçiliğindeki bir konuşma sırasında Rus tehlikesinden bahsetmek isteyen Hariciye Nazırı. Gerçi, Konsey Federalde şahsî kanaatleri olan ve bunları açıktan açığa söyleyen bir o vardı. Aynı zamanda biraz orijinal, biraz da individüalistti. Yani faşistten anlayabileceğimiz insan tipinin tam tersi. Buna rağmen, Moskova ile diplomatik münasebet tesisi yoluna bu adam kurban edilmişti. Çünkü, İsviçreliler için Moskova ile diplomatik münasebet tesisi meselesinin ehemmiyeti yalnız zamanın siyasî cereyanlarına ayak uydurmak zaruretinden ileri gelmiyordu. Bu cereyanın başlıca öncüleri büyük iş ve endüstri adamları idi.

Bunlar, harp sonrası Rusyasında kendilerine geniş bir ihracat pazarı bulacaklarını umuyorlardı ve aynı zamanda oranın bitmek tükenmek bilmez ham madde kaynaklarından bol bol faydalanacaklarına inanmakta idiler.

Ne bu, ne o oldu. İsviçre ile Rusya arasında siyasî münasebetlerin kuruluşunda yalnız Bern'de birkaç mülk sahibi istifade etmişti. Çünkü, Moskova Hükûmetinin buraya gönderdiği Elçilik heyeti 4-5 büyük binaya sığmayacak kadar kalabalıktı. Manga manga ataşeler, manga manga ticaret müşavirleri bir aşiretin klânları halinde çoluk çocuklarile her biri bir eve yerleştiler. Ne yapmak için? Halk tecessüsle bekliyordu. Hele ticaret müşavirleri, umumî efkârı «ne alacaklar, ne satacaklar?» diye az kalsın meraktan çatlatacaktı. Heyhat, bütün bu telâş ve helecan pek boşuna imiş. Aylar geçti, yıllar geçti, Rusyadan İsviçreye ne bir ton buğday geldi, ne de fabrikalarına herhangi bir siparişte bulunulduğu duyuldu. Meğer, bu heyet bir kuru kalabalıktan ibâretmiş. Hayır, o bile değil. Onar yirmişer, her küme bir eve yerleştikten sonra hiç birinin sesi işitilmez, yüzü görülmez oldu. İşgal ettikleri o güzel villâlar, o koca koca konaklar kışlığa çekilmiş birer ayı ini haline girdi ve bu suretle Bern'in gerçek ayıları hepimize daha insancıl, daha adama yakın görünmeye başladı. Hattâ, Elçi, kendi oturmasına tahsis edilen köşkün bahçe parmaklıklarını içerisi görülmesin diye çepçevre tahta perde ile örttürerek Avrupayı ikiye ayıran demirperdeye Bern'in tâ ortasında bir nazire yapmak istemişti.

Gerçi Rus diplomatlarından bazılarına arasıra şurada burada rasgelinirdi. Lâkin, Ruscadan başka hiç bir dil bilmedikleri veyahut bilmez göründükleri için bunlarla konuşup tanışmanın imkânı bulunamazdı. Diplomatik topluluklarda bundan dolayıdır ki, hepsi bir köşeye çekilir; grup grup kendi aralarında fiskos eder dururdu. Yabancılarla kâh bir

selâm, kâh bir el sıkış, kâh bir hal hatır soruş, bütün ülfet ve ünsiyet bundan ibâret kalırdı. Bernliler bize bunların yanında pek sokulgan, pek konuşkan kimseler gibi görünür olmuşlardı. Hem bunların çekingenliklerindeki utangaç çocuk saffeti veya bir şehirli kalabalığının içine düşmüş köylü şaşkınlığı zaman zaman insanın hoşuna gitmekten hâli kalmazken Rus diplomatlarının bu sinsi sinsi içlerine çekilmiş duruşları bir küskünlüğü, bir kötü niyeti ifâde eder gibiydi. Öyleki, onların yakınından geçen her kişi kendi kendine: «Acaba benim hakkımda fena bir şey mi düşünüyorlar? Acaba beni bir tuzağa düşürmek için kumpas mı kuruyorlar?» diye birtakım vehimlere sapabilirdi. Nitekim, çok geçmeden bu durum, İsviçrelilere yeni Rus dostlarını bazı yer altı faaliyetlerine başladıkları hissini vermiştir. Hele bir iki yıl geçmeden bunlara bir de Kızıl Çin diplomatları katılınca bu endişeler halk tabakalarına kadar kök salmıştır.

Zira, Kızıl Çin diplomatları, Moskof Müttefiklerinden hem sayıca daha çoktular, hem huyca daha sukûtî, daha çekingen, daha kapalı idiler. Bundan başka, Rus heyetinin tek ataşemiliteri bulunmadığı halde Çinlilerin Elçilik kadrosunda bir alay ordu temsilcisi vardı. Zavallı İsviçreli iş adamları için bu yeni ve bu çeşit diplomatik münasebet de ikinci bir hayal kırıklığına sebep olmuştu. Rus Elçisi maiyetinde bir çok ticaret müşavir ve ataşesi getirmekle, hiç değilse, geleceğe dair bir ümit kapısı aralamıştı. Çinliler, bunu dahi yapmağa lüzum görmediler ve pazarlarının yalnız stratejik maddelere açık olduğunu hissettirmek için midir nedir; harp biter bitmez kendi bir tanecik Generalini bile halkın bütün sevgisine rağmen hemen emekliye sevkeden bu sulhçü memlekete yalnız kışladan yetişme adamlarını gönderdiler. Zaten Elçinin bizzat kendisi St. Cyr'de tahsil gördüğü söylenen bir subaydı. İsviçreli dostlarımdan biri bu Elçi için:

«Tahsilini St. Cyr'de yapmış. Fakat, birkaç kelimeden fazla Fransızca bilmiyor. Eğer askerliği de bu kadar öğrenmişse vay haline...» derdi. Bir büyük Bankanın Müdürü olan bu İsviçreli, sanırım, bütün iş ve endüstri âleminin hıncını bu tezyif sözünde toplamak isterdi.

Gerçi, İsviçre iş ve endüstri âlemi, Çin ordusunun ihtiyaçlarına cevap vermeye en az İngiliz sanayicileri ve ihracat tüccarları kadar can atıyor ama, ne çare ki, Amerikalılar bu çeşit ticaretin adına «stratejik madde trafiki» demişler ve milletlerarası anlaşmalarla bunu önlemek tedbirlerini almışlardı. Fakat bu tedbirlere ve bu anlaşmalara rağmen.. haydi ne ise o kadar da boş boğaz olmayalım.

✶

Rus diplomatları, Bern'de pek sessiz ve çekingendiler ama, O.N.U'nun zaman zaman Cenevre'de toplanan Komisyonlarında bizzat bulunduğum için bilirim Milletler Sarayı kubbesini çınçın çınlatan yalnız Rus Heyetinin sesiydi. Önce Zarubin[1] adlı sinik ve sinsi bir diplomat, sonraları Arutinyan denilen taşkın bir genç delege, kaç kere, nice büyük Garp devletleri temsilcilerinin sözlerini ağızlarına tıkmasını bilmiştir ve gene kaç kere şahit olmuşumdur ki, hak ve hakikatle Konferans delegelerinin çoğunluğu kendi taraflarında iken Rusların kullandığı münakaşa usulleriyle diyalektik tekniğindeki üstünlükleri, nice pişkin Anglo-Sakson politikacılarını ve McNill gibi devlet adamlarını ne söyleyeceğini bilmez bir hale sokmuştur. Bunlardan biri konuşurken konferans salonunda adetâ hayranlık ve saygı dolu bir sükût hasıl olur, tercümanlara taze bir şevk ve neşe gelir ve çok defa başkaları söz söylerken kayıtsız kayıtsız tavana bakan Reisin sönük gözleri pırıl pırıl pırıldıyarak Kremlin sözcüsünün başı üstüne dikkatle dikilirdi.

[1] Yahut Zorin. Beneş'in ölümünden sonra Prag'a Elçi giden zattır.

Herhangi bir meselede olursa olsun — hattâ müzakere usulüne dair en basit konularda bile — hep hücuma geçen Ruslarla peykleri ve hep müdafaada kalan Anglo Saksonlarla müttefikleri idi. Onlardan biri kürsüye çıkınca müzakere salonu, derhal bir ihtilâl mahkemesi halini alırdı. Bu sefer, kimi sigaya çekecekler? kimi itham edecekler? Fransız heyeti reisi, İngiliz heyeti reisine, İngiliz heyeti reisi Amerikalı meslekdaşına korku ile «Acaba size mi, bana mı çatacaklar?» diye bakar kalırdı. Bununla beraber ne Zarubin'in ne Arutinyan'ın insanı böylesine korkutacak bir halleri yoktu. Biri yaşını başını almış kâmil bir bürokrattı. Öbürü babacan bir köy delikanlısını andırıyordu. Fakat, atalar «söyleyene bakma, söyletene bak» demişler. Sanırım ki, Batı Avrupa heyetleri bunların ensesi arkasından Mareşal Stalin'in pala bıyıklarının uçlarını görür gibi oluyordu. Bundan başka, o anda, Kızıl Ordunun bilmem kaç yüz bin süngüsü şu minicik Batı Avrupasının hudutlarını kontrol etmekte ve Cenevre şehrinin olsun olsun bir kaç yüz kilometre ötesinde bulunmakta idi. İşte, Zarubin ile Arutinyan yüksek perdeden bu kudretlere dayanarak atıp tutuyordu. Halbuki, o vakitler Anglo-Saksonlarla garplı müttefiklerin arkasında dayanılabilecek herhangi bir kudret şöyle dursun, yalnız zaaf ve perişanlık vardı. Fransa bir iktisadî ve malî çöküntü halinde idi. Haşmetli Büyük Britanya Kralının tabaaları ömürlerinde ilk defa olarak dirsekleri yamalı esvaplarla dolaşmanın zilletini ve aç kalmanın acısını hissetmeye başlamışlardı. Amerika'da umumî efkâr, hiçbir zaman, o devirdeki kadar dağınık ve kararsız değildi. Bu memleketlerin temsilcileri kime ve niye güvenerek yumruklarını masaya vuracak ve gittikçe azıtan, gittikçe şımaran eski müttefiklerine «Dur, dinle» diyecekti? Kaldı ki dünyanın bu yakasında Rus hayranlığı ve Rus prestiji hâlâ devam ediyordu. Herkes, Ruslarla anlaşmadan, Rus-

larla birleşmeden bir cihan sulhü yapılabileceğine ihtimâl vermiyordu. Bu yüzden Marshall Plânı, ki mine bir geçici (palyatif), kimine bir tehlikeli oyun gibi geldi. Birçok politikacı ile diplomata göre Avrupa ve dünya asıl bundan sonra ikiye ayrıldı ve Demirperde sımsıkı, asıl bunun üzerine, kapandı. Zira — gene bunlara göre — o ana kadar Çekoslovakya Garp âlemi ile bütün bağlarını koparmış değildi. Ne vakit ki, Beneş'le Jean Mazaryk Amerika'dan gelen bu yardım sesine kulak verdi, her ikisinin kârı da o vakit tamam oldu. İmdi, Marshall Plânına hiç değilse sakar bir hareket dememek ne mümkündü?

Buna benzer bir takım sakat düşünceler, Batı Avrupa'da, — hâttâ Atlântik Paktına girmiş olan müttefik milletlere mensup belli başlı kimseler arasında bile — hâlâ revaçtadır. Bir çok siyasî partiler, Parlâmentolarında Amerika'nın her savunma teşebbüsünü baltalamakla uğraşıp durmaktadır. En aşırı solcular şöyle dursun, en koyu milliyetçiler bile «Moskova mı? Amerika mı?» denildiği zaman tereddüde düşmektedirler. Benim bahsettiğim yıllarda ise, böyle bir suale % 70 «Moskova!» cevabını almak işten bile değildi.

Bu ruh halinin — çünki buna bir fikir, bir kanaat demenin imkânı yoktur — evet, bu ruh halinin bence gene psikolojik üç esaslı sebebi vardı: (1) Harp biter bitmez bazı Amerikan askerlerinin şurada burada yaptığı çocukça yaramazlıklar; (2) Avrupa'nın fukara düşüp Amerika zenginliğinin artmasından hasıl olan kıskançlık; (3) Amerika Devlet adamlarının — hele Roosevelt'in — dış politikada, bilerek veya bilmiyerek işlediği hatalar ve saptığı yanlış yollar.

Amerikan Hükümeti, bu hataların en büyüğünü bence, milliyetçi Çin'i göz göre göre komünist salgınına terk etmekle işlenmiştir. Gerçi bu milliyetçi Çin, Çank-Kai-Çek rejiminin feodal baskısı altında çürü-

meye yüz tutmuştu. Fakat, Amerika elinden gelen bütün fedakârlıklara katlanıp ne pahasına olursa olsun bu dört yüz milyonluk insan Himalâyasının Kızıl kuvvetler eline geçmesini önlemeli idi. Zira, Asya bunsuz artık korunamaz

Çin meselesi, beni böylece ilgilendirdiği bir sırada, bununla yakından alâkalı olan, hattâ belki de Çank-Kai-Çek ordusunun Mai-Çe-Tung'a tesliminde büyük bir rol oynayan Amerikalı diplomatlardan biri, Bern'e Elçi tayin edilmişti. Bu zat, General Marshall'ın diplomatik müşaviri Mister Vincent'di.[1] Kendisine Çin'i kendi haline neden terkedip çekildiklerini sorduğum vakit :

«— Ya ne yapmalıydık? demişti. Çank-Kai-Çek Hükûmetine verdiğimiz dolarlar bir takım afyonkeş mandarenlerin elinde çarçur olsun ve dağıttığımız silâhlar, bizzat millî ordunun subayları tarafından Kızıllara satıla dursun da biz gene yardımlarımıza devam mı etmeliydik?»

«— Madem ki, böyle bir durum karşısında idiniz, kontrol tedbirlerinizi almalıydınız.»

«— Yooo, Amerikalılar kendilerinden başka herhangi bir milletin dahilî işlerine karışmak istemezler. Bu, bir prensip meselesidir.»[2]

Amerika Elçisi Mister Vincent: «Hem, diye ilâve etti. Çin'in Çank-Kai-Çek'ten Mao-Çe-Tung'un eline geçmesinde ne gibi bir tehlike görülebilir? Emin olun; Komünist Çin, en az Çank-Kai-Çek Çin'i kadar milliyetçidir ve aslâ Rusya'nın peyki durumuna giremez.»

Mister Vincent deli dolu bir adamdı. Bu mü-

---

[1]Sonradan azledilip McCarthy Tahkik Heyeti tarafından komünist meyilli olmakla itham edilmiştir.

[2]Hoş Amerikalılar bu prensibi şimdi tamamiyle unutup yalnız ettikleri yardımların nerelere sarfedildiğini sormakla kalmıyarak her millete kendilerince riayet edilmesi lâzım gelen bir takım ekonomik ve askeri usulleri de göstermeye kalkışmışlardır ya.

şahede ve mütâlâasını pek ciddiye almamıştım. Fakat, İsviçre'de de herkes böyle düşünüyordu.

Matbuatta çıkan yazılar, diplomatik ve siyasî çevrelerde söylenen sözler Çin bahsinde hep bu kanaati ifade ediyordu. Daha doğrusu Avrupalılar Çin meselesine lâzım gelen ehemmiyeti vermemekte idiler. Bu, onlar için akademik bir mübahese hududunu aslâ aşmamıştı.

Lâkin, çok geçmeden bir gün gelecek Çin meselesi, Avrupanın en çetin davâlarından biri haline gelecekti. 1951'de tekrar Bern'e gelişimde, hayatı hissedilir derecede pahalılaşmış bularak bunun sebebini bir Banka Müdüründen sorduğum vakit o bana:

«— Bunun sebebi Kore harbidir, demişti. Bütün ham madde fiatları öylesine bir fırladı ki, tasavvur edemezsiniz. Birleşik Amerika Devletleri, nerede ne bulduysa aldı. Bütün tahminleri geçen bir stok yaptı. Bu yüzden Avrupa memleketleri büyük sıkıntıya düştü.» v.s.

Ah bu Amerikalılar, hâlâ ne yapsalar makbule geçmiyordu. Hiç kimse, hâlâ onların neden tekrar harbe girdiğini anlamak istemiyordu. Avrupa ufaldıkça Avrupalının görüş ufku daralmış; dünün üniversel Avrupalısı kendi gündelik menfaatlerinden başka bir şey düşünmez olmuş; adetâ vilâyetlileşmiş ve mahallileşmişti.

İşte 1944 de, o kadar hasretle beklenen sulh güneşi, böylesine zavallı, böylesine perişan bir Batı dünyasının üstüne doğduydu. Onun içindir ki, bu ülkede hiç kimsenin «zafer» denilen hâdiseye candan sevindiğini hatırlamıyorum. Bu kimin, bu neyin zaferi idi? Onun ardındaki ürkek sulh güneşi neden o kadar silik ve isli görünüyordu? Zira, gerçekte, bu doğan bir güneşin aydınlığı değil, batan bir âlemin son parıltıları idi ve o zafer, birbirine zıt iki hareket noktasından iki kuyruklu yıldız gibi uzanmakta olan ve ne yapacakları, ne zaman çar-

pışacakları henüz bilinmeyen iki düşman kudretin zaferiydi.

Yıl 1949, ay Temmuz. Bize, irak yerlere yol göründü. Rasathaneden inelim. Pek fena âlâmetler belirmektedir.

TAHRAN

İ r a n
(1949 — 1951)

«İsfahan'ın gülleri, İsfahan'ın gülleri, İsfahan'ın gülleri!»

Pierre Loti «İsfahan'a Doğru» adlı eserine bu coşkun nidalarla başlar. İsfahan yolunda bir gülistan rüyası görmek hayli büyük bir muhayyele işi olsa gerektir. Fakat, Loti gibi bir büyücü şair için ondan kolay ne vardı? İster çöllerde, ister denizlerde olsun, ister balıkçı kulübesinde, ister hâkan sarayında bulunsun, bir kere gözlerini kapayıp bakışlarını kendi içine doğru çevirdi mi görmek dilediği manzara her ne ise hemen önüne gelirdi. Bu suretle Loti'nin, çok kere, denizlerde çölleri, çöllerde denizleri gördüğü ve bir hâkan sarayında bulamadığı hazzı, rahatı, bir balıkçı kulübesinde bulduğu çok olurdu. Bizim, başımızı bile çevirip bakmadığımız Karacaahmet mezarlığını bir Elysée'ye çeviren ve fukara Eyüp mahallelerinin kim bilir hangi viran evinde gençliğinin en tatlı, en büyük aşkını yaşayan bu adam değil midir?

Şu halde, ilk defa olarak bir uçaktan İran topraklarının korkunç çoraklığına bakarken Loti'nin

«İsfahan gülleri» ni neden aldanmış bir kimsenin kızgınlığı ile hatırlamıştım? Hem, biz Türkler için İran denince «gül»'ü ve onun arkasından «bülbül»ü anmamak zaten ne mümkün? Bu ülkeyi boylarken — eğer farsçam fransızcamdan daha kuvvetli olsa idi — ben, pek âlâ, Loti'nin «İsfahan'a Doğru» su yerine Sâdi'nin «Gülistan» ını yad edebilirdim. Yahut da aklıma Hâfız'dan, Ömer Hayyam'dan bir kaç beyit getirebilirdim. Ne onu, ne bunu yapabildim. Hâttâ — bir vakitler her nedense tekrar edip durduğum — Hâmid'in şu :

«Hindustân-ı-pür zehep İrân-ı bâ tarap»

teranesi bile dilimin ucuna gelmedi. Altımda jeolojik bir âfet bakiyesi gibi serilen İran topraklarının sert ve haşin suratı beni o kadar şaşırtmıştı. Bir rasathane dürbünü ile hiç aya baktığınız oldu mu? Olmadı ise ben size bu ıssız ve heybetli çoraklığı, bu heyulâ ülkeyi aslâ tarif edemem. Bizim Orta Anadolu bunun yanında yemyeşil bir vaha kalır. Hele İran Türkiye sınırını aşarken bu fark bir kabartma harita üzerinde gibi çizgilenmiş ve boyanmış olarak büsbütün göze çarpar.

Uçağımız Tahran hava meydanına konar konmaz bu topografik farka bir de iklim farkının zam olduğunu hissetmiştik. Biz, bu yolculuğu Eylûl ayının sonlarına doğru yapıyorduk. İstanbul'u yağmurlu ve serince bir hava içinde terketmiştik. Benim sırtımda kalınca bir pardesü ve karımın sırtında sanırım ince bir kürklü manto vardı. Bu vaziyette ayağımızı toprağa basar basmaz bizi karşılayan bir fırın sıcaklığı olmuştu. Bu sıcaklık insanı bunaltmıyordu, terletmiyordu, sadece çayır çayır kavuruyordu. İran'ın — daha doğrusu Tahran'ın — bizim üzerimizde hasıl ettiği şokların bu ikincisi idi. Üçüncüsü ve en şiddetlisi de bize, Elçilik binamızdan içeriye girer girmez çarpacaktı. Lâkin, bunun, İran'la artık hiçbir münasebeti yoktu. Zira burası Türkiye demekti.

Tahran'daki Büyük Elçilik binamız, Atatürk'le Riza Pehlevî arasında teessüs eden samimî dostluğun balaylarında yüz binlerce lira sarf edilerek binbir dikkat ve özenle kurulmuş bir saraydı. Parke tahtaları İtalya'dan getirtilmiş ve Paris'in en meşhur mobilya fabrikalarına sipariş edilen eşya ile döşetilmişti. Alt katta, direkleri yaldızlı geniş bir divanhanenin on dört metre boyundaki pencerelerini süsliyen müslin ve canfes perdeler, zenginlik ve ihtişam bakımından yere serili eski İran halılariyle rekabet halinde idi. Her tarafta, renk renk, çeşit çeşit ipek kaplı koltuk ve kanepeler; ceviz ağacından, maundan masalar, raflar, bahüler... Orta hesap yüz kişilik sofrasiyle yemek salonu. Maroken takımlariyle kocaman yazı odası. Üst katta, her birinin hususi banyosu ve sairesile ikişer üçer gözlü bölükler. Ve aşağıdaki merasim katının eşyaları kadar kıymetli mobilyalarla döşenmiş oturma ve yemek salonlariyle Elçinin hususi dairesi. Bu sarayda, bir hükümdara lâyık her şey düşünülmüş, her türlü debdebe ve şatafat malzemesi toplanıp yığılmıştı. Fakat burada, değil yalnız bizim gibi İsviçre'nin temizliğine, düzenine, rahatlığına alışık kimseler için, hattâ İstanbul'dan, Ankara'dan gelmiş orta halli bir ailenin bile barınabileceği bir köşe, oturabileceği bir yer, yatabileceği bir yatak yoktu. Her taraf, her şey öylesine bir perişanlık ve mundarlık içinde idi ki, titizce bir ev hanımı bu sarayda, sanki bir mezbeleye girmişcesine eteklerini toplayıp hiç bir yere dokunmaksızın bir nevi ürkeklik ve tiksinti ile dolaşabilirdi. Zaten Büyük Elçiliğimizin cümle kapısından — bahçenin bakımsızlığını bir yana bırakıyorum — ilk adım atıldı mı insan her şeyden önce, — bataklık mı diyeyim yoksa lâğım kokusu mu — acayip, tarifi imkânsız bir taaffünlü hava içine daldığını hissederek irkilir veya giriş taşlığının kap kara kesilmiş mermerleri üstüne yığılıp düşecek gibi olurdu. O esnada, bere-

ket versinki, her asfiksiye uğramış kimse gibi ilk baş dönmesine karşı dayanamayıp giriş kapısını iterek kendimizi holdeki geniş kanepelerden birinin içine atmak gafletinde bulunmadık. Aksi takdirde, kapıya dokunan elimiz simsiyah kesilecek ve en ağır baygınlığı asıl kendimizi atmak isteyeceğimiz o kanepede geçirecektik. Zira, bu kanepe şiltesi, Büyük Elçiliğin diğer bütün eşyası gibi kimbilir kaç devirlik köpek pisliklerile bulana bulana adı belirsiz bir mahlûkun leşi haline girmiş ve baş yaslanacak yerleri, kim bilir, kaç kafanın yağlı saçlarıyla dalga dalga alacalanmıştı.

Bu eşyalarla beraber Avrupadan getirtilip döşenmiş olan parke tahtaları ise en az dört beş yıllık kir tabakalariyle bir katran rengi bağlamıştı. Bunların üzerinde serili duran kıymetli halılar birer kocaman mutfak bezine dönmüştü. Karımla ben, birbirimizin yüzüne, asılmağa götürülen iki ölüm mahkûmu gibi ümitsiz ve perişan gözlerle bakarak sendeliye sendeliye yürüyor ve her adımımızda bir *şok* geçiriyorduk.

Bizi böylece Büyük Elçiliğin geniş, «âbidevî» merdivenlerinden çıkarak hususi dairemizin salonuna aldılar. Aynı pislik, aynı bakımsızlık, ayni lekeli, kirli eşyalar ve bütün masaların üstünde birer parmak toz. Bize hazırlanan çaylarımızı içerken bütün yudumlar, iğrenmemizden katı birer lokma halinde boğazımıza diziliyor ve fincanlarımızı masaların üstüne koyup alırken parmaklarımızın ucu toza toprağa değmesin diye bin bir dikkat ve ihtimama lüzum görüyoruz. Asıl felâket, bize, yatak odamız gösterildiği zaman kopacaktı. Eski medrese hücreleri kadar çıplak bu odada içinin yünleri, yer yer dışarıya fırlamış çarşafsız iki şilte ve yüzü yok iki kahve rengi yüz yastığı, kötü biçimsiz iki tahta karyolanın içinde sefil ve perişan bize bakıyorlar. Karım, ürkerek geri geri çekildi.

«— Banyo dairenizi görmek ister misiniz?»

Bizde, artık hiçbir şey görmeye takat kalmamıştı. Zaten, bu Büyük Elçilik sarayına girdiğimiz andan beri bütün medenî hayat şartlarını unutmuştuk. Bir lokma bir hırka, bundan böyle artık neyimize yetmezdi? Amma bu kadarını bulmak dahi burada ne saadetti.

«— Banyo mu?»

«— Evet, bu katta üç banyo dairesi vardır. Bir tanesi Elçinin şahsına mahsustur. Yani yegâne temiz suyu olan banyodur. Onu da, Allah razı olsun, Cemal Hüsnü Bey temin etmiş. Fakat, bu temiz su depodan yukarıya bir el tulumbası ile çıkar. Aksi gibi, dün, bu tulumbanın sapı kırıldı ve şu gördüğünüz gaz sobasının da bir arızası var, ama, nedir henüz keşfedilemedi.»

Hususi dairemize ait bu tafsilâtı verdikten sonra bizi, tekrar aşağıya indirip sarayın teşrifat kısmını göstermeye götürüyorlar, sanırım, biraz kendi derdimizi unutalım diye.

«— Bu canfes perdelerin eteklerindeki çizgi çizgi lekeler neden hasıl olmuş?»

«— Efendim, köpekler bunları ağaç mı sandılar nedir, oralara siği siği vermişler.»

«— Şu tavandaki örümcek ağları hiç alınmaz mı?»

«— Nasıl alınsın? O kadar yüksek ki, yetişilemiyor. Uzun saplı bir süpürge istedik, yahut da bahçedeki demir iskele tamir olunsun dedik. Para yok dediler.»

Büyük Elçilik adamlariyle böyle konuşarak holü, salonları, yazıhaneyi, büroları ve nihayet iki yüz kişilik masası ile kocaman yemek salonunu geziyoruz. Her taraf öyle bir «metrukiyet» içinde ki, güya burada uzun yıllardan beri hiç kimse oturmamış gibi. Hele bu dev yemek salonu baştan başa bir virane halinde. Çoktan beri kapalı duran pancurlarını açmak için bir hayli uğraşıyorlar. Keşke, hiç açamaz olsalardı. Zira, pencereleri açılır açılmaz

her köşesinden sürü sürü hamam böcekleri fışkırıp koşuşmağa başladı. Karım, bayılacak gibi oldu. Zira, en çok korktuğu ve iğrendiği bu haşerelerdir.

«— Hiçbir şey yapılmadı mı, bunları temizlemek için?»

Uşaklar gülüşerek biribirlerine bakıyorlar :

«— Farelere karşı kapan kuruyoruz ama, bunlara ne yapılabilir ki...»

«— Meselâ, eczalı sular dökerek ve bazı ilâçlar kullanarak.»

«— Aman efendim; ahçı başı bulaşıkları yıkamak için bir kalıp sabun bulamazdı ve kabı kaçağı çok defa toprakla oğalamak zorunda kalırdı. Eczaya, ilâca nereden para yetişir?»

Bunun üzerine — yani ahçı başının kap kaçağı toprakla oğalaması keyfiyeti üzerine — bizde, hiç değilse, o gün için, artık mutfak ve ofis taraflarını görmek cesareti kalmamıştı. Hem gece yatacağımız yerin endişesi o anda bize her şeyi unutturmuştu. Zira, bir sürü aksilikler yüzünden, yaptığımız zahmetli hava seferi, bizde ayakta duracak güç kuvvet bırakmamıştı.

Tahran Büyük Elçiliğimizin bu bakımsızlıktan ve bu perişanlıktan daha esaslı illetleri vardı. Yer yer damları akıyor, duvarların sıvaları dökülüyor, bağdadî bir tavan çökmüş halde duruyor, pencereleri açılıp kapanmıyor, pancurları sarkıyor ve tam ınânasiyle tamire muhtaç bulunuyordu. Meselâ, merasim katında bir salon görmüştük ki, bütün bu arızalar yüzünden, içerisine bir takım kırık dökük demirbaş eşya yığılıp battal edilmişti. Bir vakitler, hâttâ geçen kış, burası Büyük Elçinin briç odası imiş ve misafirlerile kâğıt oynarken tavanın akan yerleri altına liğenler koydururmuş.

Büyük Elçiliğin Şimran'daki yazlık köşkü ayrı bir iç acısı idi. Geniş, lâtif ve ihtişamlı parkını çeviren duvarlar yer yer yıkılmış ve taraçasının üstünü örten damı da nerede ise çökmek üzere idi.

Âh, hele o bahçe duvarları; nice zamanlar, hem canımız için bir tehlike, hem şerefimiz için bir leke halini almıştı. Daima kapalı bir büyük araba kapısı ve bu kapının bir fedakâr kapıcısı olmasına rağmen, civarda dolaşan inek, sığır, manda, keçi, koyun gibi hayvanlar yıkık yerlerden salına salına, rahat rahat parka girip çıkabiliyor ve ot, ağaç ne varsa kemirip sömürüyordu. Bu yüzden, geceleri, kendi emniyetimiz de itibari bir mahiyet alıyordu. Bunlar haydi ne ise; fakat, millî şeref ve itibarımız bakımından bizi en çok üzen keyfiyet, bu harap duvarların İran Hariciye Nezaretinin bazı yüksek yabancı şahsiyetleri misafir ettiği yazlık köşk ile karşı karşıya ve Sovyet Büyük Elçiliği ile yanyana oluşu idi. İran hükûmeti bazı resmî davetlilerini karşımızdaki o köşkte kabûl ettiği için bunlar, ister istemez, bizim duvarların kenarından gelip geçerlerdi. İster istemez, dedim. Çünki, buradan her gelip geçişlerinde bir kazaya uğramaktan korktuklarını İran Hariciye Nezareti bize kaç defa bildirmek mecburiyetinde kalmıştı. Sonraları gene aynı Nezaret bize Tahran Belediyesinin ve zabıtasının bu duvar meselesine dair şikâyetlerini de tebliğ etmeye başlamıştır.

Halbuki, eski Büyük Elçilerimizden Hüsrev Gerede'nin zamanında — ki o zaman bahsi geçen yeni bina da kurulmamış bulunuyordu; — bu Şimran yazlığımız, bütün diğer yabancı diplomatların çoluk çocuklariyle gelip gezindikleri, tenis oynadıkları ve yüzme havuzuna girip çıktıkları bir Avrupai park imiş. Biz gittiğimizde bu parkın korusu vahşi bir orman halini almış, tenis yerini yabanî otlar bürümüş ve yüzme havuzu ise bir bataklıktan fark edilmez olmuştu.

Bütün bu fâcialı durum karşısında bizim ellerimiz böğrümüzde kalmıştı. Ne edecektik? ne eyleyecektik? Zaten açılmamış olan sandık ve sepetlerimizi sırtlayıp geriye mi dönmeliydik? veyahut, Tahran'ın iyi kötü otellerinden birine taşınıp da

Hariciye Vekâletimizin vaad ettiği para yardımı gelinceye kadar ki bunun bir kısmı zaten bana verilmişti - kendi sıhhat ve selâmetimizi emniyet altına alarak tamir ve temizlik ameliyelerinin sona ermesini mi beklemeliydik? Hayır, bu yarı hal çârelerinin biri, İran Hükûmetine karşı bir saygısızlıktı.. Öbürünü ise, millî şeref ve haysiyetimize yedirememiştik. Şu halde, kollarımızı sıvayıp hemen şu virâneyi onarma ve şu mezbeleyi temizleme hareketine girişmeliydik. Lâkin, bu, ne Hariciye Vekâletimizin göndereceği yarım yamalak tahsisatla ne de bizim gücümüz ve kuvvetimizle başarılabilecek bir iş değildi. Nitekim bu münasebetle Hariciye Vekâletine gönderdiğim bir yazıda yukarıdan beri anlattığım durumu uzun uzadıya açıkladıktan sonra demiştim ki: «Yunan mitolojisinde, Herkül'e karşı gazaba gelen Zeus'in onu, Augias'ın ahırlarını temizleme işine mahkûm ettiği hikâye olunur. Ben böyle bir cezaya çarpılmak için ne cürüm işlediğimi bilmiyorum ve Herkül'ün kudretinden bir zerresine mâlik olmadığımdan bu işin üstesinden gelebileceğimi de ummuyorum.»

Bununla beraber karımla ben, bu ağır ve süfli işi üstümüze alıp aylarca «hidamatı şakka» mahkûmları gibi kan ter içinde yaşamak zorunda kalmışızdır. Büyük bir şantiye halini alan Elçilik binasında toza toprağa bulanarak, her iki üç gecede bir o yatak odasından bu yatak odasına taşınarak, mutfak işlemediği için kâh peynir ekmek yiyerek, kâh lokanta lokanta dolaşarak aylarca anamızdan emdiğimiz süt burnumuzdan gelmişti.

Ve düşünmeli ki, bu sefalet, bu perişanlık içinde biz, bir yandan da ilk diplomatik teşrifat vazifelerini yerine getirmeye çalışıyorduk. Ben frakımı giyip Şahinşah'a İtimatnamemi takdime gidiyor; derken frakımı çıkarıp sırtıma bonjurumu geçirerek her gün bir Nâzırı ziyaret ediyor; sonra meslekdaşlarımla karşılıklı tanışma vizitaları yapıyordum. O gün-

lerin şartları içinde bunları yapabilmek dile kolaydı. Frak giyiyor ve onu çıkarıp sırtıma bonjurumu geçiriyordum dedim amma, ne zorluklara ne aksiliklere, ne zahmet ve mihnetlere katlanarak. Bir defa, esvap dolapları henüz kullanılacak halde olmadığı için hâlâ çanta ve sandıklarda bumburuşuk bekleyen bu resmî elbiseleri evde bir ütü bulup ütületmek hemen hemen imkânsızdı. Zirâ Elçilik sarayında ne bu işi becerebilecek bir hizmetçi ne de sağlam bir ütü vardı. Şu halde, civardaki terzilerden birine başvurmak lâzım gelirdi. Civardaki terzi, sizi uzun müddet bekletip merak ve telâşâ düşürdükten sonra nihayet fraka, bonjura iyi kötü bir ütü basar yollardı. Lâkin, öylesine bir toz toprak içinde ki, adetâ kendi elbiselerimi tanıyamazdım. Bitpazarından alınmış eski püskü bir şeyler sanırdım. O zaman, bunları esaslı bir süpürüp fırçalama ameliyesine ihtiyaç baş gösterirdi. Büyükelçi ile karısı yâni benle eşim alırdık ellerimize fırçayı, uğraş, uğraş. Önce birinci tabaka toprak, sonra ikinci tabaka toz kalkar gibi olur ve elbiseler şöyle böyle giyilebilecek bir hale gelirdi. Nihayet, başta silindir şapka, ellerde beyaz eldivenlerle yola çıkıldığı zaman, insanın yüreğinde, adetâ, efendisinin esvaplarını giymiş bir oda hizmetkârı eksikliği hâsıl olurdu. Yalnız bu eksiklik olsa ne ise; buna, bir de çekilen zahmetin yorgunluğunu, bitkinliğini ilâve etmelidir.

İşte ben, genç İran Hükümdarının huzuruna böyle bir ruh hali ve böyle bir beden takatsizliği içinde çıkmıştım. Şahinşah bütün Saray erkânı ve bütün askerî ümerâsile, beni, tavanı duvarları aynalı bir merasim salonunun ortasında bekliyordu. Elimde İtimatnamem ve arkamda çalışma arkadaşlarımla pırıl pırıl pırıldayan bu sırmalı üniforma çitinin arasından geçerek kendisine yaklaşırken içimden: «Hey Yarabbi, diyordum. Bu Hükümdar biraz evelki halimi görse idi ve bu ihtişam sergisine nasıl

bir yerden çıkıp geldiğimi bilse idi, ihtimal ki, beni böyle bir debdebe ile karşılamağa lâyık bulmazdı.» Ve aynalardan akseden suretim de bana kıs kıs gülerek bakıyor gibiydi.

Lâkin bütün bunlara rağmen genç Şahinşah'ın benimle ilk teması yalnız bu kabul töreninin resmî parlaklığı ile değil, aynı zamanda derin ve sıcak bir samimilik havası içinde olup bitmişti.

★

İran Hükümdarına İtimatnamemi sunmağa giderken yanımda bulunan teşrifat müdürü bana demişti ki: «İtimatnamenizi verir vermez maiyetiniz erkânını Şah'a takdim eder ve çekilirsiniz.» Buna göre ben de kısa bir nutuklaşmadan sonra itimatnamemi verip çekilmek üzere idim. Fakat, büyük Pehlevi'nin oğlu, kendine mahsus tatlı tebessümü ile gülümseyerek beni alıkoymuş ve yandaki kapılardan birini gösterip: «Buyurun biraz şurada oturalım, konuşalım.» demişti. Merasimin böyle bir şekle girişi, sonradan işittiğime göre, yalnız Saray erkânını değil, hassaten teşrifat müdürünü hayli şaşırtmıştı. Zira, bu, hem protokol kaidelerine aykırı bir hareketti, hem de Hükümdarın hiçbir Elçiye böyle bir iltifatta bulunduğu ve bu kadar yakınlık gösterdiği o zamana kadar görülmüş şeylerden değildi.

Haşmetlinin, Hariciye Nâzırı ile birlikte beni aldığı oda kendi yazı odası idi. Önce hatırımı ve Bayan Karaosmanoğlu'nun hatırını sordu. Zira, bizi bir iki yıl evvel Bern'e gelişinde şahsen tanımış bulunuyordu. Sonra birden, herhangi bir mukaddemeye lüzum görmeksizin İran ile Türkiye arasındaki dostluk münasebetlerine verdiği büyük ehemmiyetten bahsetti. Bu münasebetlerin babası ile Atatürk devrindeki kadar samimileşmesine, sıkılaşmasına çalışılması lâzımgeldiğini söyledi. «Biz, iki kardeş milletiz ve kaderlerimiz biri birine bağlıdır.» dedi. Onca, tarihin, coğrafyanın ve belki de müşterek din ve kültürün tabii bir gerçek haline soktuğu bu kar-

deşliğe son politik durum dolayısiyle hukuki ve siyasi bir şekil vermek zamanı gelip çatmış bulunmakta idi.

Komşu devletin genç Hükümdarı böyle konuştukça kendisi hakkında duymaya başladığım hürmet duyguları bir nev'i gönül bağlılığına inkılâb ediyordu. Bir saat süren bu mülâkattan çıkarken Hariciye Nazırına demiştim ki: «Şu dakikadan itibaren kendimi kendi yurdumda gibi hissediyorum ve benimle sizin aranızda hiçbir ayrılık gayrılık görmüyorum. Memleketlerimizin hayrı için birlikte iki kardeş gibi çalışacağımızdan eminim.» O vakitler İran Hariciye Nazırı Ali Asgar Hikmet'di ve bundan başka türlü bir hisde bulunmasına imkân verilemezdi. Hele Hükûmet başında bulunan en yakın dostumuz Saad Han böyle bir işbirliğini ötedenberi can ve gönülden özlemekte idi. Fakat İranın havasında bir takım gizli ve menfi kuvvetler Şahinşah'dan en küçük yurtdaşlara kadar burada hemen bütün iyi niyet sahiplerinin teşebbüs güçlerini durmadan köstekliyor gibiydi. Sanki, bir büyü ile herkesin eli kolu bağlanmış, hiç kimse vatan ve millet yolunda müsbet bir adım atamıyordu. Gerçi, buna başlıca iki sebep gösterilmekte idi. Biri, «Fedaiyanı İslâm» nâmı altındaki gerilik ve taassup cereyanı. Öbürü, «Tude» denilen komünist teşkilâtının sinsi ve fakat sistematik çalışmaları idi.

Öyle amma, ben oraya gittiğim vakit Hükûmet, gerek içeride gerek dışarıda tam mânasiyle bir İslâm politikası takip etmekte idi. Büyük Rıza Şah'ın koyduğu lâiklik prensipleri yavaş yavaş ortadan kalkıyordu. Bir vakitler, onun devrinde başlarına sardıkları ipekli eşarplar bile polisler tarafından çekilip alınan kadınlar, şimdi, çarşafsız arka sokaklarda dolaşamaz olmuşlardı. Onun devrinde yasak edilen Muharrem âyinleri eskisinden daha büyük bir coşkunluk ve taşkınlıkla yeniden yapılmağa başlanmış; rahmetli Rıza Şah'ın korkusundan

her biri bir köşeye sinmiş o kara sakallı, kara sarıklı Ahunt'lar çökmeye başlayan karanlıktan fırsat bularak yeniden meydana çıkmış, vicdanlar üstüne konup kalkmakta idi. Gerçi, bunların ele başısı olan Kâşâni, ben oraya vardığım zaman henüz sürgünde bulunuyordu. Zira, taassup telkinlerile azdırdığı delikanlılardan biri tarafından Şah'ın üzerine sıkılan kurşunların izleri henüz bu genç Hükümdarın yüzünden, vücudundan tamamiyle kaybolmamıştı. Buna rağmen, çok geçmeden o da affedilecek ve gelip Meclisin başına kurulacaktı.

Evet, Fedaiyanı İslâm'dan o genç adamın Şah'a yaptığı suikast gerçekten unutulur bir cinayet değildi. Bu, bir merasim günü, bir gazetenin foto muhabiri olarak tâ Şah'ın yanma kadar sokulmuş ve taşıdığı eski usul bir büyük fotoğraf makinesinin ardından tabancasının içindeki altı kurşunu hedefi üstüne boşaltmak imkânını bulmuştu. Bereket versin ki, mükemmel bir sporcu olan Mehemmet Riza Pehlevi, İsveç idmanlarını andıran bir takım çevik hareketlerle bu kurşunlardan birinin üst dudağını zedeleyerek, öbürünün saçlarını kavurarak, üçüncüsünün sırtını sıyırarak geçip gitmesini sağlayıp kendisini muhakkak bir ölümden kurtarmıştı. Rivayete göre, o anda yanında bulunanlar ise ya kaçışmışlar, ya ne yapacaklarını şaşırıp dona kalmışlarmış. (Bu da şarklı ahlâkiyatının tipik özelliğini gösteren bir vakıâdır.)

Fakat biz, şahsî muhakeme ve mütalâalarımızı şimdilik bir yana bırakalım ve hâdiselerin objektif bir tarzda hikâyesine devam edelim. Bu kıssalardan çıkarılması lâzımgelen -ki hele bizler için pek lâzımdır- hisseleri varsın okurlarım çıkarsın. Bununla beraber, kendilerine bir kolaylık olsun diye İran milletinin o zamanki -ve belki bugünkü- ruh halini biraz tahlil etmeliyim. Zira, bu ruh hali oldukça karışık ve paradoksaldir. Şah'a karşı reva görülen bu vahşi muamelenin sebebi onun zâlim veya çürük ah-

lâklı bir Hükümdar oluşu mudur? Hayır, bin kere hayır. Mehmet Rıza Pehlevi, bizim bildiğimiz Şark Hükümdarlarının en adaletlisi, en kanunisi ve en «meşrutisi» dir. Terbiye, zihniyet ve yaşama üslûbu itibariyle herhangi bir garplı hükümdardan farkı yoktur. Bundan başka pek samimî bir vatan ve millet adamıdır. Gene bundan başka, memleketinin bir çok *anakronik* âdet ve itiyatlarına aykırı hareketlerde bulunduğu da görülmemiştir. Hattâ, yukarıda bir parça anlattığımız gibi, babasının bunlara karşı açtığı mücadeleye dahi devam etmeyip halkı mevcut kanunlar dairesinde kendi gidişine bırakmıştır. Dahası var: Genç Şahinşah, orada bulunduğum devirde bir nevi İslâm politikasına meyilli görünmekte, bütün komşu devletlerle bu prensip bakımından anlaşma, yakınlaşma çâreleri aramakta idi.

Şu halde, kendisine yapılan suikasdin saiki yalnız kuru bir taassup ve irtica cereyanının neticesi olmamak ve bunun arkasında bir takım gizli kuvvetlerin tesiri bulunduğuna hükmetmek lâzımgelirdi. Nitekim Tahran'da bulunuşumun üçüncü veya dördüncü ayı, bu İslâmiyetçi politikanın başlıca önderlerinden biri olan Saray Nazırı Hajir, bütün müslüman memleket mümessillerinin dâvet edildiği dinî bir merasim esnasında büyük bir cami cemaatinin tâ ortasında gene Fedaiyanı İslâm'dan biri tarafından tabanca ile öldürülmüştü. Bunu bazıları Hajir'in Bâhâi târikatından oluşuna atfetmişlerdi. Fakat, bundan bir buçuk yıl sonra, gene aynı eller tarafından ayni camide vurulup yere serilen General Razmâra için de böyle gizli bir mezhep kullandığı söylenemezdi ya.

Evet, şu halde bu kara terörün ip ucunu biz başka yerlerde aramalıyız; ama nerede? İlk bakışta bunu Rusların kurduğu Tude teşkilâtında bulur gibi oluruz. Lâkin, biraz daha yakından bakınca Fedaiyanı İslâm'ın doğrudan doğruya bu teşkilâta bağlı olduğuna dair açık bir delile rasgelemeyiz. Tu-

de'ciler, olsa olsa, bunları el altından kışkırtanlardır. Ne suretle? Yalnız dinî hislerini ateşliyerek mi? Gerilik ve iptidailik damarlarına basarak mı? Zannetmiyorum. Biraz yukarıda söylemiştim ki, gerek din gerek eski âdet ve terörler sahasında büyük Pehlevi'nin koyduğu yeni nizam yavaş yavaş ihmale uğrayor ve bunu önlemek için genç Şah'ın herhangi bir tedbir aldığı görülmüyordu. Şu halde, her şey kendiliğinden geri geri giderken irticaın bir takım kanlı hareketlerde bulunmasına hiç ihtiyaç kalmamakta idi.

Fakat, Ahunt'lar, bu kana susamış kara sakallı, kara sarıklı cehennem zebanileri ve bunların emrinde bulunan insan yığınları her şeyden evvel kendilerini, bütün imtiyazlarına son vererek yıllarca baskı altında tutan, dinî müesseselerden, vakıflardan aldıkları aidatı kesip onları, yıllarca yarı aç yarı tok bir hayata mahkûm kılan adamdan intikam almak istiyorlardı. Mademki, o adam ölmüştü, onun evlât ve ayali vardı; onun kurduğu devlet ve hükûmetin erkânı vardı. Şimdi, Rıza Pehlevi'den hınçlarını ancak bunların kanını içmekle teskin edebilirdi.

Halbuki bu büyük millet Şefinin, bu yapıcı inkılâp erinin bıraktığı eserleri yalnız bunları ortadan kaldırmakla mahvetmek mümkün değildi. Bütün Tahran şehrini, geniş caddeleri, heykeller ve anıtlarla süslü meydanları, resmî binaları, yeni mektepleri ve Üniversitesile hep o yaptırmıştı. Tahran'dan Bağdat'a kadar uzanan 1000 kilometrelik asfalt yol -ve diğer şehirler arası yollar- onun himmetiyle meydana gelmişti. İran, demiryoluna ilk defa onun devrinde kavuşmuştu. Bu bakımdan Rıza Pehlevi'ye kendi memleketinin ölçülerine göre Koca Petro çapında bir hükümdardı, dersek hiç mubalâğaya düşmüş olmayız. O, İran denilen bu statik ülkeyi sırf kendi gücü, kendi kollariyle ardından ite ite bugünkü nisbi medeniyet uluşağına erişmiştir. Boy bos itibariyle de Moskof eşitine benzeyen bu

dev adamı, her gün, sabahın altısında, elinde kalın sopası ile inşaat yerlerini teftişe giderken görenler söylerler: Onun ayak sesini duyar duymaz bütün işçilerin ve iş başında bulunanların nasıl şevka gelip toparlandıklarını ve ne hummalı bir gayretle çalışmağa koyulduklarını... Şah Rıza, sert bir ırgat ustası gibi o şantiyeden bu şantiyeye dolaşarak, tenbelleri cezalandırıp hamaratları mükafatlandırarak milletinin kalkınma ve ileriye doğru gitme hareketini bizzat kendi soluğu ile hamleleşdirmiş ve bu cehide kendi kollarının, kendi yumruklarının bütün gücünü, kuvvetini katmıştır.

İran'daki gerilik unsurları -ki her Şark memleketinde olduğu gibi burada da halkın çoğunluğunu teşkil eder- o büyük adama, hiç şüphesiz, biraz da bu yüzden garaz bağlamıştı. Durup dururken herkesin rahatını bozmağa ne hakkı vardı? Şu yumuşak, şu sıcak ve şu engin Asya gecesinin derin sessizliği içinden o patırdıcı Teccal nereden çıkmıştı? Yüz yıllardan beri Hurileri, Gullamları ve türlü meyve bahçeleri ve şuruptan ırmaklariyle tatlı bir Cennet rüyası görerek uyuyanların uykusunu -hem de böyle sarsıp tartaklayarak- kaçırmak cüretini kimden, hangi Şahinşah'dan almıştı? El âlemi, hangi Tanrı, hangi din namına böyle önüne katmış gidiyordu?

İşte, kara kitlenin Rıza Pehlevi'de bir türlü affedemediği suçlardan biri de bence budur. Gerçi ne Pehlevi inkılâplarının taraftarı aydınlar sınıfı, ne de bunun aleyhtarı karanlık kafalılar beni, böyle bir ruh tahliline sevkedecek herhangi bir fikir, herhangi bir his belirtisinde bulunmamıştır. Lâkin, gerek aydınların -ki sayıları bizdekilere nisbeten az olmakla beraber keyfiyet bakımından bizimkilerle boy ölçüşebilirler- evet, gerek İran aydınlarının Riza Pehlevi'yi millî bir gururla yâd edişlerinden, gerek öbürlerinin onu bir Teccal olarak anışlarından böyle bir psikolojik hükme varmak pek kolaydır. Hele bizim gibi ayni ruh buhranlarından ve aynı

sosyal tedirginliklerden geçmekte bulunanlar için.

Kaldı ki, bunların, bir afyonlu uykudan ansızın uyandırılmış kimseler gibi ihtilâçlar içinde nasıl kıvrandıklarını ve ne şuursuzca hareketlerde bulunduklarını yakından görmesini bilen bir Garplı dahi olsa, İrandaki gerilik cereyanına bundan başka bir teşhis koyamaz sanırım. Fedaiyanı İslâm, başka bir bakımdan cezbesi tutmuş dervişleri, yahut da Muharrem âyinlerinde kan revan içinde uluyarak sokak sokak dolaşan serserileri andırır.

Biraz önce İran aydınlarının Riza Pehlevi'yi millî bir gururla andıklarından bahsetmiştim. İranlılara, millî gururun ne olduğunu öğreten de Riza Pehlevidir. O, başlarına geçinceye kadar, bütün bir tarih boyunca, kimi Rus kimi İngiliz emellerine hizmet eden okumuş yazmışlar, ilk defa olarak, onun yürüdüğü yoldan vatan topraklarına kavuşmuş ve onun gösterdiği misaller, verdiği derslerle bu toprak üstünde yalnız kendi emelinin ve kendi irâdesinin hâkim olması lâzımgeldiğini öğrenmiştir. Zira, Riza Pehlevi devlet idaresinin dizginlerini eline alır almaz bir yandan Rus, öbür yandan İngiliz nüfuzuna karşı gelmesini bilmiş ve İran gerçek istiklâline asıl onun devrinde ermişti. Nitekim, 1941 de Anglo-Saksonlarla Moskofların el ele verip o büyük vatanseveri ortadan kaldırışları biraz da bundan dolayıdır. Müttefikler arasındaki Tahran Konferansı'nda, bir Avrupa milletinin istiklâli bahis mevzuu olurken Stalin'in, kendine mahsus *sinik* tebessümlerden biriyle gülümseyerek: «Canım, uzun etmiyelim. Orası da İran gibi müstakil olur.» deyişi bu memlekete karşı duyduğu eski bir hıncın istihza yoluyla öcünü almak istemesi mânasını ifade etmez mi?[1]

---

[1]Stalin'in Riza Şah İran'ı hakkında ne menfi emeller beslediğini bizzat kendi ağzından işittiğim şu sözlerle isbat edebilirim. Kızıl Çar, İsmet İnönü Misyonunun Moskova'yı ziyareti münasebetiyle bize verilen ziyafetlerin birinde,

Bu Konferansa dair sonradan yapılan yayınların açığa vurduğu bu söz, her milliyetçi Farsın ve bunların en başında bugünkü genç Şehinşah'ın yüreğine bir ok gibi saplanmış olduğundan aslâ şüphe etmemelidir. Anglo-Saksonlarla Rusların harp sonrasından beri İranda gelip giden nice hükûmetlerden hiçbirini, -eskiden olduğu gibi- kendi nüfuzları altına alamayışlarının sebebini biraz da bu izzetinefis yarasında aramak lâzımgelir.

Müttefikler yalnız Riza Pehlevi'yi bir eşkiyâ başı gibi yakalayıp sürgünden sürgüne göndermekle kalmamışlar, yıllarca, Rusya'ya harp malzemesi sevketmek için bütün halkı ve bütün nakil vasıtalariyle tepe tepe kullandıkları İran'dan çekilip giderken teşekkür borçlarını bile edâ etmeye lüzum görmemişlerdi. Bunun tam tersine olarak İngiltere'nin ilk işi Abadan petrol havzasındaki vaziyetini daha ziyade kuvvetlendirmek olmuş; Rusya ise İran Azerbaycan'ını kendi Aberbaycan'ına katmak teşebbüsüsüne girişmişti. Bu meselenin Birleşmiş Milletlerde ne uzun, ne karışık müzakerelere yol açtığını hatırlarız. Fakat, bir çoklarımızca malûm olmayan hakikat şudur ki, Rus kıt'alarının oradan çekilip gitmesini bu müzakereler temin etmemiştir. Harp sonrası tarihinde Rusya'ya karşı bu tek muvaffakiyet küçük İran ordusunun millî gayreti ve büyük İran diplomasisinin dirayeti sâyesinde kazanılmıştır. Evet, bu muvaffakiyet, bu tek muvaffakiyet Tahran'da Kavamı Saltana, Nev York'da Hüseyn Âlâ tarafından idare olunan ve ilk bakışta biribirine zıt görünüp de gerçekte iki müvazi hat takip eden yüksek ve ince bir dış politika taktiğinin neticesidir. Askerî kuvvetçe zayıf ve ekonomik durumu perişan bu talihsiz millet, bereket versin ki, bazı büyük ve dirayetli devlet adamlarına mâlik bulunmaktadır. Bunlar, Avrupadaki meslekdaşlarıyla boy

Türkiye Başvekiline şöyle demişti: «İran Azerbaycanını işgal etmeniz zamanı gelmiştir sanırım.»

ölçüşebilecek bir yüksekliktedirler. Kiminin nüfuzlu bir zekâsı, geniş bir dünya görüşü ve Şark ile Garp irfanının kaynaşmasından hâsıl olma esaslı bir kültürü vardır. Buna rağmen, Tahrana varışımda idare mekanizmasını ve memleketin iç durumunu hayli karışık bulmaktan kendimi alamamıştım. Hemen itiraf edeyim ki, bunun sebebi şuydu: Üç büyük devlet, burada, sinsi bir nüfuz ve menfaat rekabetine girişmiş bulunuyordu. Rusya, Azerbaycanda kurduğu Tude teşkilâtı hücreleriyle; İngiltere, Abadan'da sömürüp durduğu petrol kuyularıyla; henüz sahneye atılan Amerika ise anlayışsız ve anlaşılmaz politikasıyla bu memleketi can evinden sarsıp hırpalamakta idiler. Bu suretle, denilebilir ki, dünyada ilk defa olarak komünizm ile kapitalizm burayı her iki taraf aksi istikametten yürüyerek bir «*Chasse gardée* Avlanma yeri» haline sokmuştu.

İmdi, bu maddi kudretlere karşı dirayet ve zekâ gibi mânevi kuvvetlerin ne hükmü olabilirdi? İranlı devlet adamları istedikleri kadar mantıkî deliller sayıp döke dursunlar; istedikleri kadar haktan, hakikaten bahsetsinler, dinleyen kim, anlayan kimdi? Rusya, İrandaki durumun gittikçe karışmasından; Amerika, yapacağı para yardımlarının kendisine ne gibi bir menfaat temin edeceğinden; İngiltere ise, «İngiliz İran Petrol Kumpanyası» nın kâr ve temettularını gittikçe daha ziyade arttırmaktan başka bir şey düşünmüyordu. Ama, burası Yakın-Şarkın -hattâ belki de dünyanın- cihan sulhü bakımından en sancılı, en tehlikeli bir bölgesi imiş, ona kim ehemmiyet verir.

Bununla beraber, ben gittiğimde Saad kabinası, İngiltere ile İran arasındaki petrol dâvasını, her iki tarafı memnun edecek bir şekilde halle çalışıyordu. Bir kaç zaman sonra, genç Şahinşah, Truman'ın bir nezaket dâvetinden faydalanarak uzun bir Amerika seyahatine çıkmış ve ora umumî efkârını kendi memleketiyle alâkalandırmak için bütün bu diyarı,

tatlı diller dökerek baştan başa dolaşmıştı (1). Daha sonraları, Erkânı Harbiye Reisi iktidara geçmiş ve ilk olarak Rusya ile bir ekonomik anlaşma imzalamağa muvaffak olmuştu. Fakat, bütün bu gayretler, karşı tarafların anlayışsızlıkları, isteksizlikleri veya kötü niyetleri yüzünden hep boşa gitmişti.

Bunun üzerinedir ki, Tahran halkında başta bulunanlara karşı bir hoşnutsuzluk ve kaynaşmadır alıp yürüdü. Burada vazifeye başlayışımın ilk haftalarındaki seçim mücadelelerinde, zaten türlü türlü şekillerini gördüğüm sokak nümâyişleri, adetâ bir sara nöbeti gibi ayda bir kaç kere tekrarlanır oldu. Nümâyişçiler, evvelâ İngiltere Büyükelçiliğinin önünde bağırıp çağrıştıktan sonra Meclis'e doğru yol alıyor ve orada «Filânı istemeyiz. Filân gelsin.» gibi lâflar haykırarak dağılıyordu. Bu istenmeyenlerden biri bizim dostumuz Saad Handı. O nâzik ve yumuşak adam, İngilizlerle Gasse-Gulşayan namı altında yeni bir petrol anlaşması projesi hazırladığı için memlekette büyük bir çoğunluğun düşmanlığını üzerine çekmişti. Saad, bu çeşit sokak kaynaşmalarına karşı koyacak bir mizac ve kudret sahibi değildi. Esasen kendisi orta halli bir aileden olmak itibarile İran dirijanlarının fideliğini teşkil eden yüksek tabakanın da rağbet ve itimadını kazanamamıştı. Bundan başka, aslı âzeri olduğundan biraz da yabancı telâkki ediliyordu. Kendisi ise, bu şartlar içinde omuzlarında taşıdığı ağır yükten hayli yorulmuş ve usanmıştı. İlk fırsatta bir elçilik vazi-

---

(1) Şahın bu seyahati münasebetiyle Amerika'nın Tahran Büyük Elçisi bana demişti ki «Bizde, her yabancı ve uzak millet gibi, İranlıların da ne biçim insanlar olduğunu kimse bilmez. Şehinşah gibi genç, yakışıklı ve bahusus sporcu bir İranlının Amerika'ya gitmesinde pek büyük bir propaganda kıymeti buluyorum.» Ve benim: «Yalnız o kadar mı?» diye sormam üzerine «Daha ne istersiniz?» cevabını vermişti. Halbuki sıralarda İran halkı bu seyahatten pek büyük şeyler umuyordu.

fesiyle dışarıya gitmeyi düşünüyordu. Nitekim, tam o sırada İranın Ankara Büyükelçiliği boşalınca Saad'ın sevincine pâyân olmadıydı. Zira, gençliğinde maslahatgüzar olarak bulunduğu bu post her yerden ziyade gözünde tütüyordu.

Bir gün gelecek, sanırım, İranda her devlet adamının yüreğine böyle bir uzaklaşıp gitme ihtiyacı sinecekti.

1949 Seçim kavgalariyla başlayan huzursuzluk gitgide türlü şekiller alarak bir ayaklanma, bir ihtilâl haline giriyordu. Bir yandan gerilik taaffünü, öbür yandan komünistlik barutu kokan havada tehlikeli bir ürperiş ve dalgalanış vardı. İlk zamanlar, ayda bir kaç defa işitilen sokak gürütüleri, şimdi, haftada iki üç kere kulaklarda uğuldamağa başlamıştı. İşte, Dr. Musaddık bu şartlar içindedir ki, iktidar mevkiine doğru yol almakta idi.

★

Dr. Musaddık, ortaya, önce bir hürriyet ve meşrutiyet kahramanı olarak atılmıştı. 1949 seçimlerindeki bazı yolsuzlukları bahâne tutarak ve kendisiyle başında bulunduğu muhalif mebus adayları grupunun büyük bir haksızlığa uğradığını iddia ederek Şahın hakemliğini istemiş ve biraz sonra gene kendisiyle taraftarlarının emniyette olmadığını ileri sürüp ardında bin kişiyle Saraya sığınmağa kalkışmıştı. Büyük Fransız İnkılâbının başlangıcında Paris ayak takımının Versailles üzerine yürüyüşünü andıran bu hareket önlenip Musaddık, bir müddet Tahrandan uzaklaştırılınca, gerçi ortalık yatışır gibi oldu ama, ihtiyar demagog, bununla bir *«Martyre-*Mazlum» mertebesine erip halk arasında daha büyük bir itibar kazandı. Zira, İranda her fâni için mazlumluktan daha yüksek bir pâye tasavvur olunamaz. Suçlu veya suçsuz her hapse atılan, her sürülen, her asılan nerede ise Hazreti Hüseyin kadar mübârek sayılır.

Gerçi, Musaddık'ın çektiği işkence Tahranın

100 kilometre uzağındaki çiftliğine çekilip oturmağa mecbur edilmesinden ibâretti. Fakat, seçim patırtıları bitip de on kişilik bir muhalefet grupunun başında Meclise gelirken halk tarafından bir Kerbelâ evliyası gibi karşılanmıştı. Dr. Musaddık pek ucuza kazandığı bu mânevi nüfuzu, bağrı yanık bir mazlumun fîganlariyle üfürüp şişirerek ve sel gibi gözyaşlarıyla sulayarak hayli geliştirmesini bilmişti.

Dr. Musaddık'ın, o meşhur ağlayışlarında, bayılışlarında ne dereceye kadar samimi olduğunu bilmiyorum. Bildiğim bir şey varsa, o elem ve azap gösterilerinin halk üzerinde ve Meclis çevrelerinde - tıpkı Muharrem âyinlerindeki döğünmeler gibi - derin tesirler yaptığıdır. Bu itibarla, Dr. Musaddık'a büyük bir milliyetçi değilse bile millî karakteri en bâriz bir Farslı olarak bakabiliriz. Zira, biraz yukarıda söylediğim üzere, Farslıları vecde getiren şey ne kahramanlık ne şâdımanlıktır. Bunların ruhu ancak azap ve ıstırap ile coşup taşmasını bilir ve en yüksek hâzlarını çok defa dramatik sahnelerde bulur. Dr. Musaddık, gerek sokak toplantılarında, gerek Meclis oturumlarında biribirinden heyecan verici jestler ve seslerle böyle sahnelerin kahramanı olmasını bildiği içindir ki, iki yıl hükûmet başında kalmış ve her aklından geçeni yapmak imkânını bulmuştur. Eğer, bütün demagogların başına geldiği gibi en sonunda yakasını sokak kalabalığı veya ayak takımı denilen ejderhanın pençesine kaptırmasa; eğer siyasî hırsını taç ve tahtı tehlikeye sokacak bir raddeye vardırmasa idi, belki ölünceye kadar iktidarda kalırdı. Çünkü, kim ne derse desin, bizlere gülünç ve divânece görünen bütün hareketlerine rağmen, bu adam, petrol dâvasındaki inad ve enerjisiyle memleketini bir yarı-sömürge halinden kurtarmış; yani, Riza Pehlevi'nin yarıda bıraktığı millî istiklâl cidalini tamamlamak yolunda büyük bir adım atmıştır.

Bugün, onun cehdi sâyesinde İran başlıca ser-

vet kaynaklarından biri olan ve kıymetli suyunun bir damlasıyla yetinmek zorunda kaldığı Abadan kuyuları üstündeki mülkiyet ve tasarruf hakkını elde etmiş bulunmaktadır. Bu, kolay bir iş değildi. Büyük petrol kumpanyalarının yeryüzündeki kudret ve hâkimiyetinin ne olduğunu bilenler, seksen yaşına yaklaşmış yarı yatalak bir ihtiyarın Anglo-İranien Oil Company saltanatına karşı kazandığı zafere ne kadar hayretle baksalar yeridir. Anglo-İranien Oil Company'e bu saltanat vasfını mecazî ve sembolik olarak vermiyorum. O da diğer emsalleri gibi devletler üstünde bir Devlettir. Büyük Britanya Krallığı, bütün o azametli hükûmet, idare ve parlâmento cihazları ve kim bilir kaç yüz yıllık diğer bütün resmî ve millî müesseseleriyle, icab ettiği vakit, bunun irâdesine tâbidir; bunun emrinde ve bunun menfaatlerini korumak zorundadır.

Bir gün, İngilterenin Tahran Büyükelçiliği erkânından birine: «— Siz, bu dâvayı, -yani İran petrolleri dâvasını- yalnız ekonomik tarafından alıyorsunuz. Bunu, biraz da siyasî cephesinden mütalâa etseniz...» demiştim de muhatabım hazin hazin gülümseyerek: «Petrol işinde diplomatların elinden ne gelir?» cevabını vermişti. Zamanla, bu sözün, bence ne kadar meçhul bir gerçeği açıkladığını anlayacaktım.

Evet, petrol kumpanyaları, adını taşıdıkları devletin dış politika icaplarına kafa tutacak derecede bağımsız bir kudrete sahiptirler. Bu kudret, onlara nereden geliyor? Hususi sermayelere ve hususî teşebbüslere istinad etmekte bulunuşlarından mı? Hissedarlarının, umumiyetle, banka ve borsa âlemine hâkim yüksek finans magnaları sınıfına mensup oluşlarından mı? Hiç şüphesiz ki, aradığımız sebeplerin başlıcaları bunlardır. Fakat, petrol kumpanyaları devletler üstü iktidarlarını, ayni zamanda enternasyonal mahiyetlerine borçludurlar. Bir çeşit petrol farmasonluğu, onları, biribirilerine öyle-

sine bağlamıştır ki, aralarında yalnız menfaat değil, adetâ kader ortaklığı hâsıl olmuştur. Hollandanın Royal Dutch'u İngilterenin Anglo İranien'iyle, Anglo İranien'in herhangi bir büyük Amerikan petrol tröstü ile pek yakın alâkaları vardır. Birinin uğradığı zarardan öbürleri hemen ayni derecede müteessir olurlar. Zira, bunların çoğu, geri memleketlerde bulunan kaynakları sömürmekte ve bu memleketlerin hep sömürge şartları içinde kalmasını dilemektedir. İranın, İngiliz petrolcularını kovması ve kuyularını millileştirmesi, bunun içindir ki, Hollandalılar gibi, Amerikalılar gibi diğer bütün akaryakıt istihsalcilerini, günün birinde kendi başlarına da ayni felâket gelir diye telâşa, endişeye düşürmüştür.

Dr. Musaddık, Abadan havzasını millileştirdikten sonra, niçin bunlardan hiç biri tarafından ne teknik, ne ticari en ufak bir yardım görmemiştir? Niçin bütün Pipe Line'lar tıkanıp kalmış? Niçin tek bir petrol taşıtı Huremşehr limanına uğramamış ve bütün petrol piyasaları İran ihracatına kapanıvermiştir? Bunun sebebi muhtelif milliyetlere mensup büyük petrol kumpanyaları arasındaki akrabalık ve hattâ kardeşlik dayanışmalarından başka neye hamledilebilir? Zavallı Musaddık, dışarıya bir damla petrol satabilmek için her çâreye baş vurmuş, her kapıyı zorlamış, fakat, dünya pazarlarını kendine karşı sımsıkı kapalı bulmuştur. Bugün ise Abadan tesislerinin yeniden işletilmesi ve bu pazarların yeniden açılması, sanırım ki, Amerikan, Holanda ve İngiliz kumpanyalarının ortaklaşa alâkalarına veya iyi niyetlerine kalmış bir iştir.

Ben Tahrana gittiğimde İran-İngiltere petrol ihtilâfı henüz hâd bir safhaya girmiş değildi. Biraz yukarıda yazdığım gibi bu ihtilâf, adına Gasse-Gulşayan denilen bir anlaşma ile yarımyamalak halledilmek üzere idi. Lâkin, bu anlaşma, bir yandan Maliye Nâzırı Gulşayan, öbür yandan Anglo-İrani-

en'in mümessili Gasse'ın paraflarını taşımakla beraber ne Meclis'in tasdikına, ne de umumi efkârın tasvibine erebilmişti ve ermesine de imkân görülmüyordu. Bunun, hükûmet tarafından her Meclis'e sevki bahis mevzuu oldukça Dr. Musaddık ağlayıp sızlamağa başlayor ve arkasındaki 10 kişilik muhalefet grupu takım takım yeni üyelerle çoğalıp kabarıveriyordu. Nice muvafakat mebusları tanırım ki, Gasse-Gulşayan lâfı açılır açılmaz hemen bu saftan öbür safa geçerler, yani hükûmete dirsek çevirirlerdi. Meclis'deki ekseriyet partisinin bu dalgalanışlarını yalnız Musaddık'ın yarattığı acıklı havanın tesirine değil, çarşıda sokakta esmeye başlayan ihtilâl kasırgasının zoruna vermelidir. Zira, Gasse-Gulşayan anlaşması, epey zamandanberi siyasi çevrelerin müzakere ye münakaşa mevzuu olmaktan çıkarak ayak takımının yaygaralarına karışmış gitmişti. Hafta geçmiyordu ki, ellerinde bayraklar ve yaftalarla alay alay nümayişçiler, karşı köşemizdeki İngiltere Büyükelçiliğinin bahçe duvarlarını taşlayarak ve hükûmet erkânına küfürler savurarak, bizim bahçe parmaklıklarımızın önünden geçen Hiyâbân-ı İstanbul caddesinden Meclise doğru akın etmiyeler.

Bu kalabalıkları teşkil eden kimselerin çoğu karışık ve şuursuz bir baldırı çıplak yığını teşkil etmekle beraber aralarında kız ve erkek bazı lise ve üniversite talebelerinin, hattâ bazan da bir kaç ilim ve fikir adamiyle yüksek ailelere mensup gençlerin yer alıp elebaşılık ettiği olurdu. O vakit biz, bu nümayişin kimler tarafından tertip olunduğunu apaçık anlardık. İpi Moskova'nın elinde olan Sulhçü Gençlik Teşkilâtı bu sefer de burnunu petrol işine sokmuştur. Yoksa, usulen petrol gibi bir dünya işini yalnız din fedailerinin açtıkları «Cihad-ı Mukaddes» sahasında bırakmak lâzımgelirdi.

Lâkin, yukarıda söylemiştik ya, İran'da olup bitenler hayli karışık ve *paradoksal'dir*.. (Bu münasebetle bize âit eski bir hâdiseyi nakletmekten ken-

dimi alamıyacağım: Balkan Harbi sıralarında, İttihatçıların Kâmil Paşa kabinesini devirmek için Bâbıâliye yaptıkları baskın bir kısım okurlarımızın hatırında olsa gerektir. Bu baskın, birkaç şahsiyetin ölümüne sebep olmuş ve İngiliz dostu ihtiyar Vezir de hayli tartaklanıp ürkütülmüştü. Bu hâdiseden bir kaç ay evvel, İstanbul Polis Teşkilâtının başına getirilmiş olan bir ecnebi emniyet müteahassısına neden gafil avlandığı sorulunca zavallı adam demişti ki: «Aslâ gafil avlanmadım. Ben, o gün ve o saat bizzat vak'a yerinde idim. Fakat, sarıklı hocalarla Jön Türkleri bir arada görünce eski kafalarla yeni fikirler barışmışlar; mesele kalmadı öyle ise diye düşünmüştüm.») Bunun gibi İran'daki bu karma ayaklanmaların nev'i, mahiyeti de yabancılar ve hele garplı diplomatlar tarafından bir türlü anlaşılamıyordu. Bu konuda kendilerile birçok defa konuştuğum İngiliz ve Amerikan Büyük Elçilerine Sulhçü Gençlik Teşkilâtı ile Fedaiyanı İslâm'ın el ele değilse bile yan yana yürüdüklerini bir türlü kabul ettirememiştim. Bunlar, bana: «Nasıl olur? İslâmlık, komünistlik arasında bir işbirliği nasıl tasavvur olunabilir? Biri Allaha inanır, öbürü inanmaz. İki mezhep ki, biribirinin tamamiyle zıddıdır.» diyorlardı. Doğrusu, bu safderunluğa gülmek mi ağlamak mı lâzımgelir bilemiyordum. Ortada ne inanç, ne mezhep meselesi vardı. Her iki tarafın dâvası memlekette mevcud nizamı bozmaktan ve bulanan suda balık avlamaktan ibâretti. Halbuki, bu balık avlama zamanı gelince her iki taraf biribirine düşecekti, saç saça baş başa gelecekti ve iş, bir tarafın öbür tarafı tasfiye etmesiyle neticelenecekti. Tasfiyeye uğrayacakların ise mutlaka Fedaiyanı İslâmcılar olacağından şüphe edilemezdi. Zira, İran'da yegâne teşkilâtlı ve kök salmış politika müessesesi Tude Partisi idi. «İdi», diyorum. Belki de hâlâ öyledir.

★

Bu barut fıçısının üstünde, bir de Comte de Gobineau'nun «Asya hikâyeleri»'nde tasvir ettiği eski İran vardır. O, bundan yüz yıllarca evvelki gibi çubuğunu yakmış keyfini çatıyordu. Fâni dünyanın hiçbir dağdağasına kulak asmıyordu. Bugün zengin olmuş, yarın fukara düşmüş aldırmayor; kâh sedirde kurulup uzanmak, kâh hasır üstünde büzülüp kıvrılmak arasında hiçbir fark bulmuyor; şunun bunun ikbal yolundaki didişmelerine, boğuşmalarına hayretle bakıyordu. Bir lokma bir hırka Âdemin neyine yetmez? diyordu. Bir Şah gidip yerine bir başkası Şahinşah oluyor, vazifesinde değildir. Gidene uğurlar ola, gelene hoş geldin! deyip işin içinden çıkmak varken başından büyük dâvalara karışmak niye? Buna çarkı-felek demişler. Döner durur, döner durur! Akıllı adam odur ki, eteğini bu çarka kaptırmaya. *«Eğer hâhi selâmet der kenarest.»* Bu sözü hangi hakîm, hangi şair söylemiş? Okuması yazması yoktur ama, mutlaka söyliyeni ve ne vakit ne vesile ile söylediğini pek iki bilir. Çünkü atalardan kalma bir irfan sahibidir. Zaten, her neyi varsa ona atalardan kalmıştır. Evvel zaman içinde yaşamakta devam edişinin ve bugün kü hayat şartlarından uzak kalışının başlıca sebebi de zaten bu değil midir? Ne yapsın o, bugünkü bilgileri, bugünkü ilmi, bugünkü fenni? İnsanı bahtiyar eden tarafı yok bunların. Bütün hakikatlerin, bütün saadetlerin sırrını yalnız eskiler bilirdi. Eski İran hakîmleri, eski İran şairleri bilirdi. Şimdi, başın sıkıntıda mı? Sâdi'den bir beyit oku, geçer. Ruhunda bir kasvet mi var? Hâfız'ın üç dört mısraı ve yahut belki de Hayyam'dan bir rubai sana muhtaç olduğun neşveyi verir.[1] Küçücük havuzu başında seccade yayıp bağdaş kurduğun bahçen şana bir Cenneti Alâ gibi görünür. Zengin komşunun duva-

[1]Hayyam'ı zikrederken «Belki de...» dedim. Çünkü bu şairin — ihtimal Ömer adını taşıdığından dolayı — İran'da pek büyük bir itibarı yoktur.

rından sarkan meyva ağaçlarının dallarını kendinin sanır, birbir meyvalarını koparır yemeye başlarsın veya çirkef suyuna sarkmış «Biydi Mecnun»a bir Tuba ağacı gibi bakarsın.

Bütün bu âlemi bir Divan Edebiyatı havası sarmış gibidir. Burada konuşanların kimi Bâki'den, kimi Nâili'den, kimi Nedim'den bir takım mısralar okumakta sanılır. Baştan başa *İmale*'ler ve *Med*'lerle dolu güzel, ahenkli ve ihtişamlı farsça her niye dokunsa, o şey, derhal şiirin binbir çeşit rumuz ve istiarelerinden biri şekline girer. Meselâ çirkef suyu «cuyubâr»; caddeler «hıyaban»; kaldırım kızları «duhteri nârefte» olur.

Bu hayal ikliminde, eski minyatürlerin badem gözlü dilberleri de eksik değildir. Koyu lâcivert parıltılı siyah saçlarım dalga dalga omuzları üstüne salıvererek etrafınızda «Hırâmân» olmaktadırlar. Tıpkı Ferhat ve Şirin devrindeki gibi aşk ve sevdanın emrinden başka bir şeye boyun eğmezler. Ne paranın, ne süsün, ne de dünya gösterişlerinden herhangi birinin esiridirler. Tanıdıkları tek kanun gönül kanunudur. Râm oldukları erkek bunlara otur der, otururlar. Kalk der, kalkarlar. Ağızlarından *«Beli»* sözünden başka bir cevap çıkmaz. Sokakta yürürlerken çadır denilen âdi basmadan örtülerini öyle bir açıp kapayışları vardır ki, kadın işvesinin ve yosmalığının ne olduğunu insan ancak o zaman anlar.

Nasıl olmuş da Pierre Loti, Azyade'sini bunlar arasından seçmemiş? Zira, Şarklı kadının en hâlis, en katıksız örnekleri asıl bunlardır. İran'a gelip gittikten sonra Avrupa'nın bütün kızları bana birer genç erkek gibi görünür olmuşlardı. Bakışlarım o kadar sert, yürüyüşlerini o kadar dik ve sözlerini o kadar katı bulmağa başlamışımdır.

Lâkin, hemen itiraf edeyim ki, bu sertlik, bu diklik ve katılık İran dönüşü Avrupa'nın yalnız kadınlarında değil, bütün cemiyet mimarisinde ve bütün yaşayış tarzında dahi gözüme çarpmıştı.

Evet, Şark ile Garbı ayıran uçurum bana hiçbir vakit Tahran'da geçirdiğim iki yıldan sonraki kadar derin gözükmemiştir. Bu uçurumun bir yakasından öbür yakasına her bakışımda bütün Şarklı ve Asyalı milletlerin Garplılaşma uğrunda sarf ettikleri veya sarfetmek zorunda kaldıkları gayrete ne kadar boş diyeceğim geliyor. Bu *septisizm'im*, hele İran milleti bahsinde beni adetâ menfi bir kanaate sevketmektedir. Niçin? Zira, bu millet eskimiş de olsa, yıpranmış da olsa, kendi medeniyetinin kat kat perdeleri ardından kolayca sıyrılıp çıkamaz. Hem bakalım, çıkmak ister mi? O henüz Keyhusrevler ve Dârâlar devrinin gururu içinde yaşamaktadır. En büyük İmparatorları Sirus, Kresisus'un sulh taleplerine şöyle cevap verirmiş: «Senin memleketinde bir takım boş boğazlar hep bir araya gelip sabahtan akşama kadar gevezelik ederler. Benim adamlarım bunlarla mı müzakereye girişecek?» Gene aynı İmparator ve ondan sonrakiler Grekleri bir alay fukara balıkçıdan ibaret sanırmış. Bunların demokratik rejimlerini aynı yukarıdan bakışla alaya alırlarmış. Acep, bu mağrur Parsların burnu Maraton'dan sonra biraz kırılır gibi oldu muydu? Hiç zannetmiyorum. İskender'in yakıp yıktığı Persepolis'in taraçaları Partenon'un mermer direklerile hâlâ rekabet halinde gibidir. Ve o zamanki Parslar nazarında Grekler ne idi ise bence bu günkü İran halkı nazarında Avrupalılar odur. Zaten bunun aksi nasıl tasavvur olunabilir? Bugünkü Avrupa medeniyeti eski Yunan medeniyetinin bir devamı, Fars ise yüzyıllardan beri aynı Fars değil midir? O, kendi dünyasının içine öylesine kapanıp kalmıştır ki, dışarıda bir başka dünya var mıdır, yok mudur, düşünmez, meşgul olmaz bile. Nitekim, ikide bir Tahran'da İngiliz Büyük Elçiliğini taşlayan ve içeridekileri, her defa, kapılarını sıkı sıkı kapayıp saklanmak zorunda bırakan ayak takımının, İngiltere Kırallığının daha düne kadar, belki bugün hâlâ, nasıl bir kudreti ifade et-

tiğinin farkında değildi ve Musaddık, Büyük Elçiyi memleketten kovarken belki aynı mühimsemeyişe kapılmış bulunuyordu.

Lâkin İran'ı yalnız bu kara cahil sokak halkından ve Musaddık gibi cezbesi tutmuş kimselerden ibaret sanmamalıdır. Gerçi, her milletin mayası ancak kendi çoğunluğunu teşkil eden halk tabakalariyle Musaddık gibi cezbelilerde belli olur ama, İran'ı ve İranlıyı daha iyi anlamak için biraz da yüksek sınıf insanlarından bahsetmemiz lâzımdır. Zira, Devlet ve Hükûmet başına geçenler çok defa bunlar arasından çıkmıştır.

Fransa'da, solcular: «Bizim memleket iki yüz ailenin elindedir, derler. Burada da İran'ın siyasi ve ekonomik kaderine hâkim olarak iki bin aile gösterilir. Bunlar ekseriyetle Frenklerin *«Seigneur terriens»* dedikleri büyük arazi sahipleridir ve hâlâ eski feodal derebeylik şartları içinde yaşarlar. Mesela, bunlardan birinin 100 köyü mü vardır? Onun zenginliği bu 100 köy veya çiftlikle ölçülmez. Ancak, o köylerde, o çiftliklerde yaşayan ve çalışan nüfusun sayısına göre ifade olunur. «Filân ağa 20 bin, filân hatun 40 bin cana hükmeder.» denilir. Zira bunların varlık kudretleri emirlerindeki şu binlerce insanın el ve kol emeğine dayanır. Yalnız varlık kudretleri mi? Hayır; hattâ politika nüfuzları dahi. Umumî seçimlerde oy çoğunluğunu ağalara bu yarı ecir insanlar temin eder ve bir ihtilâl anında bunların efendileri lehine ayaklanmasından korkulur. Nitekim, Agayı Musaddık da politika alanındaki dokunulmamazlığını, mebusluk sıfatından ve sokak halkının sevgisinden ziyade, bu kitlelerin sadakatine borçluydu.

Kaçar hânedanını, Ahuntlar sınıfını ve Vakıflar gibi dinî müesseseleri tasfiye eden Rıza Pehlevi yalnız bu derebeylik müesseselerine dokunmaktan çekinmiştir. Hattâ, başka bir bakımdan, bu müesseselerden en mühimmi telâkki olunması lâzım gelen

Kaşkayı'lere karşı bile herhangi bir şiddetli tedbir alamamıştır. O Kaşkayi'ler ki, soyları Türk ve dilleri Türkçedir. Kendi töreleri, kendi geleneklerile silâhlı bir aşiret halinde, tıpkı eski atalarımız gibi, yazın yaylaklarda, kışın kışlaklarda yaşamaktadırlar. Reislerinin taç ve tahta sadakatleri de hayli şüphelidir. Zira, bunlar, ikide bir herhangi bir fena muameleye veya tazyike uğradılar mı gözlerinin bu taç ve tahtta olduğunu söylemekten asla korkmazlar.

Lâkin, hemen söylemek isterim ki, gerek Fars gerek Türk İran'ın bu feodal aileleri aynı zamanda hem en yüksek devlet adamlarının, hem de en aydın, en görgülü şahsiyetlerin fideliğidir. Zira, bu ailelerin çocukları, hemen umumiyetle Avrupa'da, Amerika'da tahsil ve terbiye görürler. Memleketlerine her biri bir ihtisas sahibi olarak ve iki üç yabancı dil konuşarak dönerler. Döner dönmez de yurtlarını hiç yadırgamazlar. Hattâ köylerindeki işlerinin başına geçip bir köy ağası hayatı sürmeyi Tahran'ın kozmopolit âleminde dolaşıp eğlenmeye tercih ederler. Bunlar arasında kimi diplomatik vazifelerle, kimi ticaret maksadiyle uzun yıllar Avrupa veya Amerika'da ömür sürenler, evlenip yerleşenler vardır ki, koyu Farslılıklarından bir zerre kaybetmek şöyle dursun, yabancı karılarından yabancı diyarlarda doğup yetişmiş çocuklarını dahi günün birinde, İran'a tam bir İranlı olarak getirirler.

Lâkin, Farsların bu derin, bu köklü milliyet duygusunu bizim bildiğimiz milliyetçilikle karıştırmamak lâzım gelir. Fars millidir, fakat millîyetçi değildir. Ben bu duyguyu onların şuuru altına sızıp birikmiş binlerce yıllık bir medeniyetin, bir Asya medeniyetinin tortusu telâkki etmekten kendimi alamıyorum. Hâttâ, daha ileriye gidip Farslının ruhu bu tortudur, diyeceğim geliyor. Zerdüşlük, Ateşperestlik, İslâmlık ve Şark tasavvufu bunun içinde biribirine karışıp bulanık ve kesif bir kültür haline

girmiştir. Biz, bunun adına Şiilik deyip geçiyoruz. Fakat, Şiiliğin İslâm Tarihinde ne gibi bir mâna ifade ettiğini ve ne gibi tesirlerin mahsulü olduğunu tahlile lüzum görmüyoruz. Halbuki, İran muamması ancak bu mânayı bulmak ve bu tahlili yapmakla çözülebilir.

Okurlarım böyle bir ağır bahse sapacağımı zannedip de irkilmesinler, maksadım, sadece İranlı komşularımızı bizden ve Arap dünyasından ayıran bir esaslı ruh ve kültür farkı üzerine dikkati çekmekten ibarettir. Tahran'ın aydın hanımlarından biri bana demişti ki :

«— Bizim kendimize mahsus binlerce yıllık dinimiz ve törelerimiz vardır. İstilâcı Arap orduları bize, İslâmiyeti kılıç zoruyla kabûl ettirmişlerdir. Gerçi, şimdi İranlılar samimiyetle müslümandırlar Fakat, kendilerine göre Müslümandırlar. Ateşperestlik devrinden kalma bir çok inanları bu yeni dinimize sokmuş bulunuyoruz. Siz Sünniler, buna Şialık diyorsunuz. Şialıkta doğrudan doğruya bir tabiat dininin bayramı olan Nevruz'un ve ondan beş on gün önce ateş yakıp üstünden atlamak âdetlerimizin, her şeye rağmen vahdâni bir mezhep telâkki edilmesi lâzım gelen Şialıkta yeri nedir?»

Ve gözleri pırıl pırıl pırıldayarak gülümsemişti.

★

Tahran bahsine nereden başladık, nereye geldik? Bu bahsin sonuna doğru, ben, artık İran topraklarına havadan ürkerek bakan adam değilim. O toprakların çoraklığı, haşinliği, bu memleket insanlarına karışınca artık hiç görülmez ve hissedilmez oluyor. Hepsi ne kadar cana yakın, ne kadar sıcak kanlıydılar. Bunlar arasından, ilk karşımıza çıkan Hariciye Protokol Müdürü Hace Nuri, hal ve tavrımızdan, hele Büyük Elçilik binasındaki irkilişimizden ne sezdiyse sezerek lâf arasmda bir vesile bulup demişti ki: «Memleketimiz acayip bir yerdir. Her yabancı diplomat, buraya ağlaya ağlaya gelir ve bu-

radan ağlaya ağlaya ayrılır.» Bilmiyorum, bu söz İran'a dair halk dilinde dolaşan mesellerden biri midir? Yoksa her Farslı gibi ince duygulu Hace Nuri, bunu bize kuvvet ve teselli vermek için mi uydurmuştu? Fakat, tam dediği olacaktı. On dokuz ay sonra, biz, İran'ı göz yaşlariyle değilse bile derin bir hüzün içinde terkedecektik. Kalbimizde bir çok sevimli dost çehrelerinin ve gözlerimizde bir takım güzel şeylerin izi, hemen ilk ayrılış anından itibaren, bir hasret dağı gibi sızlamağa başlayacak ve buraya bir kerre daha dönmek nasip olacak mı, olmayacak mı endişesi yüreğimizin en büyük üzüntüsünü teşkil edecekti. Kaldı ki, henüz ne İsfahan'ı ne Şiraz'ı görmeden gidiyorduk. Bir kerrecik olsun Sadi'nin türbesi başında bir şarap içme devranına katılamamıştık. Zira altı ay, geceli gündüzlü, hep Elçilik binasının tozu toprağı içinde haşır neşir olmuştuk.

Bu bina, ne vakit ki, tam manâsiyle Türkiye'nin şeref ve haysiyetini korur bir hale girdi; ne vakit ki, kapılarımızı yar ve ağyara açabilmek imkânını bulduk, benim zaten sendeleyen sıhhatim büsbütün çökmeye yüz tutmuştu. O meşakkatli devrede ağırlığımdan bir çok kilolar kaybetmiş ve kendi kendimin hayali gibi bir şey olmuştum. Böyle bir durumda Şiraz ve İsfahan yollarım boylamak bana, Büyük Elçiliğimizi yeni baştan onartmak ve düzeltmek kadar zor ve insan takatini aşan bir iş gibi görünüyordu. Bundan başka asıl temsil vazifemizi o ırgatlık devremizden sonra görmeye başlamıştık. Hele zavallı Bayan Karaosmanoğlu, bir Büyük Elçinin karısı olduğunu ancak o zaman anlamıştı. Gerçi, bu anlayış, ona yeni yeni bir takım zahmetler yüklemekte idi. Fakat, bu zahmetleri büyük bir şevk ile yaptığı için yorgunluğunu hissetmiyordu. Biribiri ardı sıra verdiğimiz ziyafetlerin, resepsiyonların, *soirée*'lerin davetliler üzerinde hasıl ettiği iyi tesirler ona, hattâ bütün çektiklerini unutturmuştu.

Elçiliğin eski halini bilen yerli ve yabancı misafirlerimiz arasından kimi, gördüğü değişiklikten hayretlere düşüp donakalıyor; kimi «Bu yaptığınız bir mucizedir» diyor ve pek samimî dostumuz olan Protokol Müdürü, her gelişinde «Allah razı olsun sizden» diyerek karımın bir elini bırakıp öbür elini öpüyordu. Aylarca çektiğimiz mihnetlerin yegâne mükâfatı. yalnız İranlılarla Avrupalıların bu takdir ve tebriklerinden ibaret kalmıştır. Lâkin, bu da olmasa ne çıkardı? Tahran Elçiliğimizin, temsil ettiği memleketin şeref ve itibarına lâyik bir hale girmesi bizim için mükâfatların en büyüğü değil miydi? Bu gayeye varmak yolunda hem zayıf bedenimizden, hem daracık kesemizden ettiğimiz fedâkârlıklara aslâ hayıflanmıyorum. Hayıflandığım bir şey varsa o da bütün memuriyetim müddetince İran-Türkiye dostluk münasebetlerinin gelişmesine dilediğim gibi hizmet etmek imkânını bulamayışımdı.

Gerçi, oraya gidişimde her iki memleket arasında Ankara'da yapılmış bir Transit Anlaşması'nın bazı münakaşalı noktalarını halletmek ve altına imzamı koymak bana nasip olmuştu. Bunu, bir kaç zaman sonra, bir de Sivil Havacılık Anlaşması takip etmişti. Fakat bunlar, nazarî, daha doğrusu sembolik bir mahiyetten öteye geçemediydi. Ne İranlılar ne de biz Transit Anlaşması ile inşasını taahhüt ettiğimiz karayollarını lâzımgeldiği hale sokamamıştık. Her iki memleket arasındaki hava nakliyatı ise bizden bir iki uçağın Mihrâbâd meydanına inip kalkmasından ibaret kalmıştı.

Zaten, İran'ın bu gibi anlaşmaları yerine getirecek hali de yoktu. O kadar ümitlere yol açan Pakistanla dostluk anlaşması da bir platonik sevgi hududunu aşamamaktaydı. Daha doğrusu, Pakistan, bu Pakt sayesinde komşusu Afganistan üzerine dilediği baskıları daha serbestçe yapmaya başlamıştı. O memleket radyo istasyonunun bu memleket aleyhine yapmadığı propaganda kalmıyor, her ikisi ara-

sındaki toprak ihtilâfı, saç saça baş başa bir kavga haline giriyor; öteki berikine şiddetle muhtaç olduğu petrolden bir damla bile satmak istemiyordu. Vesaire.[1]

Hoş; İran bu dostluk anlaşması olmasaydı da herhangi bir surette Afganistan'ın yardımına koşacak bir halde değildi ya. Şah'ın arzu ettiği İslâm Birliği şimdi Tahran'daki Müslüman memleketlerin temsilcileri arasında konuşulan akademik bir mesele mevzuu olmuştu. Bir gün, Afgan Büyük Elçisinden bir öğle yemeği daveti almıştım. Sofraya oturduğum zaman anladım ki — zira, burada bulunanlar hep sünni ve Şii Müslüman diplomatlarıydı — ancak İçmaî-Ümmet namını verebileceğim bir toplantıda idim. Şarklılık ve Şark kafası bana, hiçbir vakit, o günkü kadar dağınık ve bulanık gözükmemişti. Her biri bir başka dille konuşan Müslüman diplomatları bir takım uzun nutuklardan sonra nihayet şu neticeye varmışlardı: Ayda bir veya iki defa Müslüman diplomatların böyle bir sofra etrafında toplanıp kardeşçe hasbıhallerde ve fikir mübadelelerinde bulunmaları! Fakat; hangi kardeşlik? hangi fikir? İşte, tam o sıralarda Afgan ve Pakistan anlaşmamazlıkları en had derecesine varmış bulunuyordu. İrak'la Suriye münasebetleri hayli şekerrenk idi. Mısırlıların, Ürdünlülerin, Lübnanlıların başlıca derdi İsraildi. Hindistan'ın Müslüman Büyük Elçisi ile ben bütün bu dâvâların dışında idik. Aramızda İran Hariciye Nezaretini temsil etmekte bulunan zatta ise Avrupa'dan gelmiş bir müşahadeci hali vardı. Netekim, Afgan Elçiliğindeki toplantıdan sonra, verilen kat'î karara rağmen, Müslüman Elçiler bir kerre daha aslâ bir araya gelememişlerdi.

Bununla beraber, Pakistan Büyük Elçisi Gazan-

[1] Pek iyi hatırlarım: Afgan Kralı, Tahran'ı ziyareti günlerinde kendisine takdim edildiğim bir suvarede bana bu vaziyetten acı acı şikâyet etmişti.

fer Han[1] uzun bir müddet İslâm Birliği propagandasına devam etmekten bıkıp usanmamıştı.

Zira, bu 80 milyonluk Müslüman memleketi, o zamanlar böyle bir birliğin başına geçmek ve bu suretle «1» numaralı düşmanı Hindistan'a karşı kendini kuvvetli göstermek politikasını takip ediyordu. Bu «1» numaralı düşman tâbiri benim değildir. Bizzat Gazanfer Han'ın icadıdır ve bunu, ilk görüşmemizde bana, Müslüman milletleri arasında bir dayanışma lüzumundan bahsederken üç dört defa tekrarlamıştı. Bunun üzerine, ben demiştim ki: «Sizin «1» numaralı düşmanınız Hindistan, Arapların «1» numaralı düşmanı İsrail'dir. Bize gelince, biz kendimizi büsbütün başka bir tehlike karşısında hissediyoruz. Şu halde, böyle bir dayanışma paktı hangimizin emniyeti namına işleyecek?»

O vakit, Pakistan Büyük Elçisinin bu sualime ne cevap verdiğini pek iyi hatırlamıyorum. Fakat, bir Haç dönüşü, Amerikan Büyük Elçiliğindeki bir ziyafette Bayan Karaosmanoğlu ile neler konuştuğunu bîliyorum. Bu zat, karıma demiştir ki: « Ben Hicaz'dan geliyorum. Oradaki Türk hacılarının halini pek acıklı buldum. Hiçbirinin parası yok. Adetâ dileniyorlar. Kendilerine, gerçi, elimden gelen yardımlarda bulundum. Fakat, hacılarınızı böyle yardımlara muhtaç kılmanız sizin gibi bir İslâm memleketinin şeref ve itibarına yakışmaz!» Bunun üzerine, karım, kulaktan dolma bazı dinî malûmatına dayanarak ona şu cevabı vermiş: «Benim bildiğim, demiş, Hacca gitmenin birinci şartı malî kudret sahibi olmaktır. Fakir fukara kısmı bu vecibeyi yerine getirmekle mükellef değildir. Hattâ, büyüklerimden işittiğime göre, bu tarzda Hacca gitmek sevap bile sayılmaz. Bence, bizim hacılar bu noktayı unutarak yola çıkmakla hata etmişler ve cezasını çekmişler.»

Pakistan Büyük Elçisi bu cevap karşısında bi-

[1]Bu zat sonraları Ankara'ya tayin edilip de adı Malatya hâdisesine karışan Raca'dır.

raz duraklamakla beraber din ve dindarlık münakaşasını başka bir yönden açmağa kalkışmış: «Haçtan dönerken İstanbul'a uğradım, demiş. Hamdolsun minarelerinizden gürül gürül ezan sesleri duyuluyor. Camileriniz binlerce ibadetci ile dolup dolup boşalıyor. Bu gidişle umuyorum ki, birkaç yıla varmaz sizi artık başınız örtülü ve yüzünüz kapalı olarak göreceğiz.»

Pakistanlı meslekdaşımız bu sözlerle mutlaka, İslâm geleneklerine aleyhtar zannettiği lâik bir Cumhuriyet temsilcisinin karısını kışkırtmak maksadıyla söylemişti. Çünki, birçok şarklılar ve Asyalılarca lâikliğin dinsizlikten farkı yoktur. Bayan Karaosmanoğlu, bulunduğumuz muhitte bu sakat telâkkinin türlü türlü belirtilerine şahit olduğu için hemen mukabelede bulunmak lüzumunu hissederek:

«— Bana memleketime dair yeni bir haber vermiyorsunuz, demiş. Minarelerden ezan sesi işitmediğimiz hiçbir gün olmamıştır. Camilerimiz daima ibadetçilerle doludur. Hele Ramazan aylarında öylesine dopdoludur ki, cemaatin tâ avluya kadar yayıldığı görülür. Bunun, başını örtmek, yüzünü kapatmakla ne münasebeti var?»

Ne gariptir ki, bu konuşmadan birkaç ay sonra Şahinşah'ın evlenme merasimine davet edilen Ağa Han da bana Pakistan Büyük Elçisinin sözlerini daha patavatsız bir tarzda tekrar etmişti:

«— Memleketinizden çok iyi haberler alıyoruz; demişti. Allaha bin şükür, Türkiye'de irtica hareketi gelişmekte imiş. Camiler insan almıyormuş.»

Ben de:

«— Her vakit camilerimizde, evlerimizde ibadet serbesttir. Bunun önüne geçilmek için ne yapıldı ki bir irtica hareketinden bahsediyorsunuz?» ve kendisine arkamı çevirip uzaklaşmıştım.

Ağa Han, acaba ömründe bir defa camiye gitmiş midir? Acaba Müslümanlığın şartları nedir bilir mi? Ben onun adını ve yüzünü ilk defa, Avrupa'nın kibar cemiyet havadislerini veren İngilizce, Fransızca ga-

zetelerde, dergilerde işitip, görmüştüm. Evet, bu Ağan Han; kâh *Derby* koşularında gümüşi silindir şapkasiyle dolaşırken, kâh *Casino de Paris* gibi gece lokantalarında, beyaz kravatı ve siyah frakı ile şampanya içerken, kâh Cannes veya Nice plâjlarında çıplak kadınlar arasında, kendisi de yarı çıplak olarak yaz sporları yaparken gözüme ilişmiş olan zevk ve sefasına düşkün milletlerarası altın babalarından biriydi. Şimdi nasıl olmuştu da, karşıma bizim yobazlar sınıfından ve bizim yobazlar seviyesinde bir tip olarak çıkıvermişti? Ne gibi hisler ve hangi fikirler onu bu safın içine sokmuş ve bu seviyeye indirmişti? Kendi kendime buna cevap vermekte pek zorluk çekmeyecektim. Herkes gibi ben de biliyordum ki, Ağa Han'ın en büyük ve hattâ başlıca gelir kaynağı gerilik ve cehalettir. Asya milletleri ve bunun en karanlık bir cüz'ü olan İsmâilîler, Kemalist Türkiyesinin yaymaya başladığı aydınlıkla bir kere uyanıp gözlerini açtılar mı, ve yılda bir kerre yarı Tanrı olarak tanıdıkları Ağa Han'ın ağır cüssesini çeken kantar ortadan kalktımı, vay bizim milletlerarası milyonerin haline!.. Artık ne birini bırakıp öbürünü aldığı genç matmazellerin boyunlarına sıra sıra inci gerdanlıklar takabilir, ne Cannes'daki, Nice'deki villâlarda, Güney Fransa'daki şatolarda; Paris'deki konaklarda yan gelip oturabilir. Geçmiş ola artık bu villâların, bu şatoların, bu konakların kapısında bekleyen «*Rolls Roys*'lera da.

İşte, Ağa Han, Tahran'ın Pakistan Büyük Elçisi Raca Gazanfer Han'la beraber Türkiye'de irticaı böyle bir âkıbeti önlemek için istiyordu. Zira, hissediyor ve biliyordu ki, Kemalist inkılâpçılığı maddi ve manevi sömürgeciliğin sonu demektir.

Ağa Han, eğer samimî bir mürteci idiyse Şah'ın bütün ikramlarına rağmen Tahran'da geçirdiği beş on gün boyunca neden her şeyi yadırgar ve hep diken üstünde oturur gibi bir hali vardı? Neden İran İsmaililerine kısa bir selâm verdikten sonra, hemen

Avrupa yolunu boylamıştı? Ve giderken neden İran fakir ve fukarasını Hıristiyan Begümlerinin göğüslerine, kulaklarına takdığı kıymetli taşlardan iki üç tanesi değerinde bir ihsanla sevindirmeyi aklından bile geçirmemişti? Kaldı ki, o vakitler, burada esen irtica havası adetâ bir kara yel halini almıştı.

İşte, genç Şahinşah Mehmet Riza Pehlevi ile Süreyya Bahtiyari'nin düğünleri böyle bir hava içinde, fakat, tam garp sarayları âdâp ve erkânına uygun bir üslupla yapıldıydı. Bu gibi törenlerde eski İran Saraylarındaki ihtişam neydi bilmiyorum. Bildiğim bir şey varsa, belki Sasânîler devrindenberi, bu kadar güzel bir gelinin bu kadar yakışıklı bir Şah'ın kolunda binlerce hayran gözün önünden geçip gitmediğidir. Bu gelinin dillere destan süsleri arasında bence en cazibelisi, en kıymetlisi — Şark dünyasında bile artık nadir görülen — bir genç kız utangaçlığının nazlı yüzüne vuran pembe gölgesiydi. Buna bir de ayni histen gelme ürkek sülün yürüyüşünü de ilâve ederseniz bu şâhâne gelinin, ne bilmem kaç metre uzunluğundaki beyaz eteklerinin haşmetli dalgalanışlarını, ne gerdanlığı ile tacındaki pırlantaların parıltılarını görmek imkânını bulurdunuz. Bütün bir öğle sonu ve bütün bir gece, dikkatin hep İmparatoriça Süreyya'daki bu genç kız sıkılganlığının tatlı füsununa takılıp kalmıştı. Bununla beraber, Süreyya Bahtiyarî'ye, her ne bakımdan olursa olsun, bir *Cendrillon*»[1] denilemezdi. O, İran'ın herhangi bir bucağından gelme göreneksiz bir harem çocuğu da değildi. Mensup olduğu Bahtiyarîler, Riza Pehlevi'nin Kaçar Hanedanından sonra kendi kurduğu İmparatorluğa rakip bildiği bir büyük ve tarihî aile idi. Bundan başka bir Alman anadan Avrupa'da dünyaya gelmiş, tahsil ve terbiyesini Avrupa'da görmüş ve tam mânasıyle bir Avrupalı olarak yetişmiştir. Yani kapalı ve dar bir evden bu geniş mu-

[1]Pek meşhur bir eski Fransız masalına göre bir Prensle evlendiği rivayet edilen güzel köylü kızına verilen bir ad.

hitin aydınlığına birden bire çıkıp da başı dönmüş ve ne yapacağım şaşırmış sanılamaz. Şu halde, onun bu utangaçlığını ben bir nevi ruh afifliğinden ve bir nevi mizaç tatlılığından başka bir şeye veremem.

Gerçi, Süreyya Bahtiyarî, düğününden biraz önce, bir ağır hastalıktan henüz kalkmış bulunuyordu. Lâkin, bu sıhhî durumu onun ancak «*Banquet*» den sonra Sarayın Tahtı Tavus denilen büyük divanhanesindeki kabul resmi esnasında geçirdiği baygınlığa sebep olarak gösterilebilir. Hoş; bu engin salonda, o gece, öylesine bir görülmemiş kalabalık vardı ve bu kalabalık Şah ile genç karısını öyle bir taşkın hayranlık girdabı içine almıştı ki, bunun bunaltıcı baskısına İmparatoriçe Süreyya gibi narin bir hanım kız şöyle dursun, değme gürbüz delikanlılar bile dayanamazdı. Yeni evliler, bir miting meydanı halini alan bu yerden nasıl sıyrılıp çıktılar ve dışarıdaki insan yığınları arasından kendi Saraylarına kadar yollarını nasıl sökebildiler? Orası da ayrı bir mesele.

Yalnız Elçilikler erkâm ile İran'ın ileri gelenlerine mahsus o kabul resmi neden böyle bir halk toplantısı şekline girmişti? Bu suale karşı bazı kimseler, bir organizasyon bozukluğundan, bazıları bir davetiye kartı suiistimalinden bahsettiler. Bazıları da — belki asıl olay buydu — davetiye kartlarının tayin edilen sayıdan fazla basılıp bir nevi kara borsası yapıldığını söylediler. Politikacılar çevresinde ise bu kargaşalığın, Başvekil General Razmara tarafından gizlice tertiplendiği, fısıldanıyordu. Bu acayip şayiaya pek şaşmamak lâzımgelir. İran'da dahilî politikanın iç yüzüne nüfuz etmek fırsatını bulanlar iyi biliyorlardı ki, bu genç General, öteden beri son derece ihtiraslı bir adam olmak şüphesi altındaydı. Başvekâlete geçişi, pek normal şartlar içinde cereyan etmekle beraber, bu şüphe yüzünden herkese bir «*Coup d'Etat*» gibi görünmüştü. Alttan alta, kulaktan kulağa «bugün Hükûmet başına geç-

ti, yarın Tahta çıkmak isteyecektir.» deniliyordu. Şu halde, düğün merasiminin son safhada almış olduğu anarşik şekil ancak onun kötü niyetli bir tertibine atfedilebilirdi. Kim bilir, belki, o kargaşalığa bir suikast teşebbüsünü kolaylaştırmak maksadıyle meydan verilmişti de Şah'ın erkence çekilip gitmesi bunu önlemiş bulunuyordu.

Bütün bu fena yorumların ne dereceye kadar isabetli olduğunu bilmem. Ancak şu var ki, büyük ziyafet sofrasında İmparatoriçe Süreyya'nın solunda oturan Başvekil Razmara, yemeğin sonuna doğru ayağa kalkıp genç evlilere hitaben dost nutkunu okurken, karısının sağında bulunan Şahinşah'ın, onu acı bir gülümseme ile dinleyişi benim de içimi bulandırmaktan hali kalmamıştı. Genç Hükûmdarın bu gülümsemesinden — sofradaki yerim pek yakınında idi — şöyle bir mânâ sezinmiştim. «Ah seni mürai, seni fettan seni. Şimdi bu tatlı dillerle benim gönlümü çelmeye çalışıyorsun. Yarın, fırsat düşünce yerimi almak için benim ayağımı kim bilir nasıl çelmeye çalışacaksın.»

Bu sezintim belki de Razmara'ya dair çıkarılan dedikodulardan hasıl olma bir şüphenin, bir vesvesenin neticesiydi. Zira, Şah Mehmet Riza, her şeyden evvel, yüreğinin iyiliği ile tanınmış bir Hükûmdardır. O, İsviçrede tahsilden henüz döndüğü sıralarda zekâ ve dirayet gibi meziyetlerini övenlere rahmetli babasının: «Evet, evet ama, bir büyük kusuru var: çok iyi kalplidir.» deyişi İran'ın her çevresinde hâlâ tekrar edilip durmaktadır. Riza Pehlevî'nin, oğlu hakkında verdiği bu hükmü o vakitten beri hiçbir hâdise yalana çıkarmamıştır.

Lâkin, ayni derecede muhakkak olan bir vakıa vardır ki, Razmara'mn öldürülüşü Tahran'ın her tarafında olduğu gibi Saray'da da pek büyük bir teessür uyandırmadı. Buna, adetâ tabiî bir ölüm nazarı ile bakıldı ve cinayeti işleyen, beş on ay önce Saray Nazırı Hajir'i öldürenin akibetine uğramaktan çok

uzak kaldı. Yabancı diplomatlar arasında ise, sanırım ki, ona yalnız ben acımıştım. Zira, gerek Erkânı Harbiye ve gerekse Hükûmet Reisliği zamanında General Razmara, şahsıma karşı daima pek samimi bir yakınlık ve memleketimiz hakkında pek büyük bir dostluk göstermiştir. Ordunun başında iken nice defalar, askerî esrardan addedilebilecek meseleleri benimle açıkça konuşmaktan çekinmediği gibi Başvekilliğe geldikten sonra en mühim siyasi muvaffakiyeti telâkki edilen İran ve Rusya arasındaki ekonomik anlaşmadan bana şu suretle bahsetmişti:

«— Bu anlaşmanın amelî bir netice vermesi ancak Rusların iyi niyetine bağlıdır. İyi niyet ile Rus ise, bildiğiniz gibi, iki ayrı şeydir. Size açıkçasını söyliyeyim mi? Benim kanaatimce imzaladığımız bu vesikanın yalnız bir propaganda kıymeti vardır. Rusların ne altınlarımızı geri vereceklerine ne de bizden bir habbe alacaklarına inanıyorum. Fakat, ne yapalım? Politika bu. Her işi iyiye yormak lâzım.»

General Razmara bu sözleri, belki de, benim hoşuma gitmek için söylemişti. Lâkin, Türkiye İran dostluğu namına gösterdiği şu büyük jeste ne diyebilirim:

Kore harbinin ilk safhasında idi. Solcu veya muhalif matbuat bizim aleyhimizde veryansın etmeye başlamışlardı. Kore'de döğüşen askerlerimizin korkaklığından ve başımızda bulunanların memleketi sattığından bahsediyorlardı. Berikileri Amerikalıların emrine girmiş bir takım devlet adamları, öbürlerini Amerikalılara kiralanmış bir alay *«mercanaire* ücretli asker» olarak gösterir kaba ve iğrenç karikatürler yapıyorlardı ve bu meydanda en iptidai milletlerarası nezaket geleneklerini hiçe sayarak Devlet Reisimizin kafasını Türk bayrağına sarılmış bir eşek gövdesi üstüne oturtup bu eşeğin yularını da dolar torbası tutan Truman'ın eline veriyorlardı. Gerçi, bu çeşit gazete ve dergiler Amerikalılarla İn-

gilizlere karşı da yazıp çizmediklerini bırakmamakta ve Fedaiyanı İslâm sözcüsü olanlar ise doğrudan doğruya ya Şaha, ya Şah'ın kız ve erkek kardeşlerine avuç dolusu çamurlar atmaktan çekinmemekte idiler. Hatta, -pek iyi hatırlarım- Fedaiyanı İslâmın elebaşısı Safavi'nin, bunlardan birinde, «*Puseri* Pehlevi- Pehlevi'nin oğlu» serlevhası ile Şah'a hitaben yazdığı bir açık mektubu çıkmıştı.

Evet, bütün bunlar benim sabırlı, tahammüllü olmamı icabettiren birer, vâkıa idi. Fakat, o sırada, Türk askerinin Kore'de gösterdiği kahramanlıklar, yalnız dost memleketlerde değil, bütün dünyada dillere destan olurken hükûmet taraftarı matbuatın buna karşı hiçbir tepki göstermemesi, hattâ, tepki göstermek şöyle dursun, milletlerarası havadis kaynaklarının Kore destanına dair yayınladığı haberlerden hiçbirini sütunlarına geçirmemesi en nihayet sabır ve tahammülümü taşırmıştı.

Bu halden doğrudan doğruya Razmara'ya gidip şikâyet etmek kararını verdim. Kendisine, Elçiliğimiz dosyalarında büyük bir tomar teşkil eden mahut dergi ve gazeteleri gösterecek ve bunlar aynı tarz neşriyata devam ettikleri takdirde Tahran'daki vazifemi görmemin imkânsızlaşacağını söyleyecektim. Bu kararımı önce Hariciye Vekâletimize bildirdim. Aldığım cevap menfi idi. Hariciye Vekâletimiz «böyle bir hareketin iki memleket arasındaki diplomatik münasebetlerin kesilmesi» mânâsına geleceği mütalâasında bulunuyordu ve gene bu Vekâletin mütalâasına göre «mademki, İran'da matbuat hürriyeti vardır, aşırı sağ ve sol gazetelerin kötü yayınlarına karşı tarafsız veya hükûmetçi matbuata Kore haberlerini doğru olarak verdirmek» lâzımgelirdi.

Bununla beraber, ben gene kendi bildiğimi yapmıştım. Razmara, istediğim randevuyu hemen vermiş, sabahın dokuzunda, beni Başvekâlet Dairesinde bekliyordu. Mahut gazete ve dergileri görünce şaşırıp kalmıştı. Meğer, o, gazetelerin bu gibi neşri-

yatını, kendi aleyhinde de olsa hiç okumazmış. Hele ben: «Bu şartlar dahilinde iki kardeş millet arasındaki dostluk münasebetlerine hizmet etmekte müşkülâta uğradığımı ve bu durum böyle devam edersе vazifemi ifa edemez hâle gireceğimi» söyleyince General Razmara büsbütün telâşa düşmüş ve kendine mahsus dinamik ve kesip atıcı tavrı ile «Hiç üzülmeyin. Ben bu işi hallederim.» demişti. Hattâ, bunu da kâfi bulmayarak şu sözleri ilâve ettiğini hatırlarım :

«— Ancak sizden ricam şudur ki, bundan böyle gerek Kore harbine dair gerekse memleketiniz için ehemmiyetli gördüğünüz herhangi bir havadisi doğrudan doğruya Matbuat Müdürlüğümüze vermekte aslâ tereddüd etmeyiniz. Şimdi, Müdüre emredeceğim. Gidip Elçiliğimizin bu işle alâkalı memurlarından biriyle temasa gelsin diye.»

General Razmara, hemen o gün, kendisine bıraktığım gazete tomarını koltuğunun altına alıp Meclise gitmiş. Aleyhimize yazılanları çizilenleri birer birer Mebuslara okumuş, göstermiş «Bu rezalete daha ne kadar zaman göz yumacağız?» diye haykırmış ve birkaç saat sonra da bütün o gazeteleri toplattırmış, bazılarını da büsbütün kapattırmıştı. Gene o günün akşamıydı, İran Matbuat Müdürü bizim Matbuat Müdürlüğü veya Anadolu Ajansı ile işbirliği etmeye âmâde olduğunu Elçiliğimize bildirmişti. Lâkin, ne yazık ki, bir sürü malî ve teknik güçlükler yüzünden böyle bir işbirliği teminine bizim tarafımızdan bir türlü imkân görülememişti ve zaten Hariciye Vekâletimiz de -sanırım bundan dolayı- bana ne müsbet ne menfi bir talimat verebilmişti.

Bir yıl sonra, tekrar İsviçre'de bulunduğum sıralarda, bizim matbuat ile İran matbuatı arasında açılan bir polemikten anlayacaktım ki, yukarıda bahsettiğim neşriyat, komşu memlekette gene ayni şiddetle alıp yürümüştür ve ne diplomatik müdahaleler, ne de ora ve bura devlet adamlarının beyanat-

ları bunun önüne geçememiştir.

Razmara'nın ölümüne o vakit bir kat daha acımıştım. Hiç şüphesiz ki, bu adam, iktidara İran'ı bir nizam ve huzur devrine kavuşturmak emeliyle gelmişti. Zira, memleketinin gerek ekonomik kalkınma ve gerek Millî müdafaaca kuvvetlenme şartlarının ancak buna bağlı olduğunu iyi bilirdi. Aramızda sık sık cereyan eden hasbihallerin birinde: «Anarşik bir durumda kaldığımız müddetçe, demişti, pek tabiidir ki, Amerika bize yardım elini uzatmaz. Çünkü böyle bir memleketin, her yanı sökük bir torbadan farksız olduğunu bilir ve bir nevi Çan-Kai-Çek Çin'i tecrübesine girişmekten çekinir. İngilizler ise, karşılarında istikrarlı bir hükûmet olmayınca bir takım sorumsuz kimselerle el altından iş görmeyi tercih ederler ve *«diviser pour régner»* usullerini yüzde yüz tatbike kalkışırlar. Ruslara gelince, bizi dışarıdan vurmaktansa içeriden yıkmağı isterler. Eğer biz kendi kendimize dağılıp çökmekte isek onlar bin kat daha memnun olurlar. Zira, o vakit Rus dostlarımıza «armut piş ağzıma düş» diye sâkin sâkin beklemekten başka yapacak bir şey kalmaz.»

Zavallı Razmara, bütün siyaset sistemini bu huzur ve sükûn prensibi üzerine kurmak istediği içindir ki, anarşi unsurlarından birinin hıncına kurban gitti. Bugün olmuş gibi hatırlıyorum: Saat ona çeyrek kala Protokol Müdürü bana telefon etmiş ve Razmara'nın Cami'den çıkarken vurulduğunu bildirmişti. O gün gene bir dinî merasim yapılıyordu camide. Tıpkı Saray Nazırı Hajir'in can verdiği merasim gibi bir şey ve buna öbüründe olduğu gibi Tahran'daki bütün İslâm memleketleri temsilcileri gene dâvetli bulunuyordu. Bittabi, ben bu dâvete de gitmemiştim. Hem bu sefer istesem de gidemezdim. Zira, bizim Elçilikte Hariciye Nazırı şerefine bir öğle ziyafetimiz vardı. Protokol Müdürü, bana Razmara'nın vurulduğunu haber vermekle zaten bu

ziyafetin geriye kalacağını bildirmek istemişti.

★

Tahran'dan ayrılmama doğru bende derin bir dostluk ve hattâ hürmet hissi bırakan diğer bir devlet adamı da Hüseyin Âlâ'dır. Bu zat ile Razmara arasında, gerçi, ne mizaç ne kültür ne de yetişme tarzı itibariyle hiçbir benzerlik yoktu ama, bunun da öbürü gibi memleketimize karşı gösterdiği yakınlık hemen aynı derecede idi. Hüseyin Âlâ'da mensup olduğu hânedanın tarihî vasıflarını tetkik edecek olursam, belki de, bizimle bir kan kardeşliği bulabilirdim. O, bir yandan da İran'ın Karagözlüler denilen asil ailelerinden birinin damadı idi ve kaynanasının en iyi konuştuğu dil Azerbaycan Türkçesi idi. Hüseyin Âlâ da, bu dili bilir ve konuşurdu, zannederim. Zira, aramızdaki hususî ve samimî görüşmelerde benimle çok defa şu yârenliği ettiğini hatırlarım: «İçimden size Karaosmanoğlu yerine hep Akiranoğlu diyeceğim geliyor. Sizi kendime o kadar yakın buluyorum.» Ve fransızca olarak söylediği bu cümle içindeki Karaosmanoğlu ile Akiranoğlu'nu o kadar hâlis bir Türk şivesiyle söylerdi ki, ben ona baştan başa Türkçe cevap vermekten kendimi zor zaptederdim.

Lâkin, Türkçe bilen birçok İranlı gibi Hüseyin Âlâ da İstanbul şivesi yanında Azeri şivesini pek kaba bulup bizlerle bu dilde konuşmaktan çekinir ve daima ya fransızcayı, ya ingilizceyi tercih ederdi. Buna rağmen onu kendime âslâ yabancı hissetmemişimdir. Çünkü, Hüseyin Âlâ'nın, giyinişi, terbiyesi ve muaşeret uslûbu bakımından bana, hep Tanzimat devrinin Osmanlı Devlet ricalini hatırlatan bir hali vardı. Bu adamda şarklılıkla garplılık bir araya katılıp *«sui generis»* bir medenî insan örneği yaratmıştı. Gerçi, bu faslın başlarında da söylediğim gibi Avrupa kültürünü almış diğer bütün İranlı aydınlar da aynı vasfı haizdirler ama, bu vasıf Hüseyin Âlâda adetâ temsilî bir mahiyet almış bulunu-

yordu.

Hüseyin Âlâ, küçük yaşta Avrupa'ya gitmiş, orta ve lise tahsilini İngiltere'nin en kibar kolejlerinden biri olan Eton'da yapmış ve yüksek tahsilini Sorbonnes'da tamamlamıştı. Ondan sonra, gene ömrünün büyük bir kısmını kâh Elçilik müsteşarı, kâh Roma ve Paris gibi büyük merkezlerde Elçi olarak hep Avrupa kıt'asında geçirmişti. Nitekim, arada bir çok kereler memleketinde Nâzırlık ve Başvekillik etmiş olduğu halde ben, onun adını, ilk defa, birinci sınıf batılı diplomatların adları sırasında New-York'tan işitmiştim. «Birleşik Milletler Emniyet Konseyi»nde harp sonunun en ehemmiyetli meselelerinden biri olan İran Azerbaycan'ı dâvası münakaşa ediliyordu ve bu çetin, bu gürültülü münakaşada İran delegesi Hüseyin Âlâ'nın adı gibi sesi de bütün yayın cihazlarında en çok yükselen adlardan ve seslerden biriydi. O zamandanberi, bu milletlerarası teşkilât çevresinde garplı veya şarklı hiçbir diplomatın, hiçbir Devlet adamının kendi millî dâvâsını bu derece asalet ve *«tacte»* ile müdafaa ettiğini görmedim. Hüseyin Âlâ temiz bir ingilizce ile tam bir Avrupalı Devlet adamı gibi konuşuyor ve yüksek, ince bir diyalektik usulü ile muarızlarını susturmasını biliyordu.

İngiliz, Amerikan ve Fransız radyo istasyonlarının bana böylece tanıttığı bu İran Büyük Elçisini, birkaç yıl sonra Tahran Hükûmetinin Hariciye Nâzırı ve biraz sonra Başvekili olarak karşımda görünce kendisi hakkında duyduğum hayranlık bir kat daha artacaktı. Zirâ, hayalimdeki genç, atılgan ve dinamik Avrupalı tipine eski şarklılara mahsus tevâzu, nezaket ve gösterişsizlik gibi birçok meziyetlerin katılmış olduğunu müşahade edecektim ve kısacık boyu ile çelimsiz cüssesi de dikkatimi çekerek onunla Osmanlı Veziri Âli Paşa arasında sıkı bir benzerlik bulacaktım.

İşte, bunun üzerinedir ki, bugünkü İranlı Devlet

adamlarının her mümtaz siması bana, eski Tanzimat Devlet adamlarımızı hatırlatmağa başlamıştı. Bunda da yanılmadığımı sanıyorum. Onlarda olsun, berikilerde olsun Garp medeniyetine doğru yürürken ayni teenni, ayni vakar... Kendi millî gelenekleri ne karşı ayni bağlılık, ayni sadakat. Şuursuz ve zahirî garplılaşmadan ise ayni irkinti. Nitekim, Reşit ve Âli Paşalar zamanının Türkiyesinde olduğu gibi şimdilik İran'da da alafranga dediğimiz züppe insan örneklerine hemen hiç rasgelinmez. Bizde, bu çeşit kimseler, İkinci Abdülhamid devrinin mânevi buhranları içinde türemeye ve illetli tesirleri tâ edebiyatınıza kadar yayılmağa başlamıştır.

Çağdaş İran Cemiyetinde henüz bu gibi tiplere rasgelinmediği gibi Edebiyatı da *cedideleşmek*'ten hayli uzak bulunuyor. Genç şairleri, hâlâ Sadi'nin, Hâfız'ın temrinleri içinde bocalayıp durmaktadırlar. Bunlar arasından şu güne kadar ne bir Nâmık Kemal, ne bir Hâmid yetişmiştir. En yenisine ancak Şeyh Galip tarzında bir *neo-classique* nazariyla bakılabilir. Bir vakitler, Londra'da İngilizlere Fars edebiyatı öğreten şimdi Tahran'da İngiliz Edebiyatı profesörlüğü eden Şair Süretkâr bunlardan biridir. Kim bilir kaç zamandanberi Farslı talebelerine Shakespeare'in tefsirini yapmakta olan bu zat kendi hesabına hiçbir an dramatik şiir tecrübesine kapılmamış ve daima memleketinin destan ve rübaiyat şekilleri içine saplanıp kalmıştır.

Neden? çünki -Suretkâr gibi diğer bazı genç edebiyatçılardan anladığıma göre- Farsça ledünni ve emperyal bir dildir. Bir yandan Mesnevi, öbür yandan Şehname ile en yüksek ifâde kemaline ermiştir. Her yenilik hamlesi onu, bu kemal mertebesinden derece derece indirip soysuzlaştırmaktan başka bir işe yaramaz. Kimin haddine onun bir kelimesine dokunmak; bir şeklini, bir tâbirini değiştirmek? Eski üstâdlar bunları nasıl kullanmışsa ve nereye koymuşsa «Muallâkat Seb'a» gibi hep orada ve öyle

kalacaklardır.. Üstadlar, dedik. Hâşâ. Bir İranlı için eski şairlerin evliyalardan farkı yoktur ve bunların Kelâmı ilâhidir.

Aksi takdirde nasıl olur da çobanından köylüsüne köylüsünden işçisine kadar bütün bir kara cahil halk kitlesi, âmâ hâfızların Kuran okuyuşları gibi, o şairlerin nice yüz yıllık şiirlerini hâlâ ezberinde tutup söylemek imkânını bulabilirdi? O şairler ki, bütün orta tahsilimiz boyunca Fârisî hocalarımızın bize bir türlü öğretemedikleri derecede yüksek ve derin mânalar taşımakta ve tercüme veya tefsirlerindeki güçlük bugün hâlâ birçok şarkiyatçı garp âlimlerine dirsek çürütmektedir. Büyük Alman şairi Goethe, dehasının en olgunluk çağında bu edebiyatın tesirine nasıl körü körüne kapıldığını bize «Divan» adlı eserile kâfi derecede açıklamış değil midir? Fakat, Goethe, acaba Fars divanlarının ruhuna şu devrin herhangi bir okur yazar İranlısı kadar nüfuz edebilmiş miydi? hiç zannetmiyorum. Zira, Garbın bütün şiir ve fikir adamları gibi Goethe de ilhamını insandan ve tabiattan alan, dünya görüşünü insan ve tabiat üstüne kurmuş olan bir humanistti. Fars edebiyatının kökü ise Tuba ağacı gibi göklerdedir ve dallarından sarkan yemişler, ağızlar için değil gönüller içindir. Bu yemişlerin her biri bir başka tad, bir başka ad taşır ama, verdikleri sarhoşluk hep «Bezmi Elest» sarhoşluğudur. Şair «Aşk» mı diyor? bu, bizim bildiğimiz aşk değildir. «Sevgili» den mi bahsediyor? Bunu, kendi sevgilimiz gibi etten kemikten bir mahlûk sanmıyalım. «Vuslât» dan mı dem vuruyor? Onun ağzında vuslat kelimesi, belki ölümü ifâde eder. Bunun zıddı olan «hasret» ise belki yâre doğru bir yakınlaşmak mânasına gelir. Nitekim, eski Fars şairinin dilinde «nergis» ve «sümbül» birer çiçek ismi değil göz ve saç demektir. O, gerçek çiçekleri zaten ne vakit gördü ki? Hep iç âleme çevrik bakışları bir hayali bahçenin lâtif cisimlerinden başka bir «şey» e takılıp kalmamıştır.

Şimdi, siz gelin de çağdaş İran edebiyatçılarından bir yenilik veya bir garplılaşma hareketi bekyin. Bu, yalnız Tûba ağacının tamamiyle tersine çevrilmesini icabettiren bir dev işi değil, aynı zamanda boş ve lüzumsuz bir teşebbüs sayılmak lâzımgelir. Zira, her klâsik edebiyat gibi eski Fars edebiyatı da olduğu yerde ve bulunduğu kemal mertebesinde durup sonsuzlaşmıştır. Evet, durmuş ve sonsuzlaşmıştır ama, diğer eşleri gibi mâziye karışıp gitmemiştir. Hem dünya, hem İran ölçüsünde hâlâ bütün canlılığını ve aktüelliğini muhafaza etmektedir. Ben ki zevkim ve kültürüm itibariyle kendimi Firdevsi'den ziyade Omiros'a daha yakın bilirim; bir gün Tahran'da, eski tirendaz danslarının gösterildiği bir millî töreni seyrederken birden bire kudümler çalınarak okunmağa başlanan «Şehname» nin tunç uğultulariyle hayatının en yüksek şiir ve musiki heyacanına ermiştim ve o vakit, Divan şairlerimizin neden yüz yıllarca Fars edebiyatının tesiri altında kaldıklarını anlamıştım. Gerçi biz onları birkaç hamlede tasfiye etmiş bulunuyoruz. Çünkü, bizde Divan edebiyatı bir zümre, bir Saray edebiyatı idi. Hiç bir devirde kendi halk veya tekke edebiyatımız gibi Türk milletinin ruhuna ve şuuruna nüfuz edememiştir. Bu bakımdan bizim kültür ve edebiyat tarihimizdeki yenileşme hareketleri kendi ruhumuza ve kendi şuurumuza doğru yürüyüp gidişlerimizi ifâde eder. Nasıl ki, -gene bu bakımdan- çağdaş Farsların eski edebiyatlarına saplanıp kalışları kendi benliklerinden ayrılmak istemeyişlerinin bir delilidir. Bizim eski dediğimiz edebiyat dili ile onların şimdi konuşmakta bulundukları dil arasında hiçbir ayrılık gayrilik olmadığı gibi o edebiyatın ifâde ettiği hisler ve fikirler de bugünkü İranlının duyuş ve düşünüşünden farklı değildir. O, dünyayı hâlâ Divan şiirinin renk ve çizgi halinde fil dişi levhalara aksinden ibâret olan minyatürlerdeki gibi mücerretleşmiş olarak görüyor.

HAŞİYE

Bu sonuncu fasla başlık olarak «Hâşiye» diyeceğim yerde «Zeyil» veya «İkinci defa Bern» dese idim belki yazdıklarımın kronolojik düzenine daha uygun düşen bir şey yapmış olurdum. Zira, diplomatik kariyerim Tahran Büyük Elçiliğinden ayrılmamla nihayete ermiş değildir. Ondan sonra üç yıl süren bir Bern Elçiliğim daha vardır. Ben, bu yeni, daha doğrusu eski vazifeme bir yandan kendi kendimle halef selef olmak, öbür yandan Büyük Elçilikten Orta Elçiliğe inmek suretiyle pek dolaşık ve çapraşık şartlar içinde gitmiştim ve diplomasi salnamelerinde misli görülmemiş bu «nakil» ve «tayin» hâdisesi, Bern'de, çoğunu evvelden tanıdığım yabancı diplomatlarla İsviçre Hükûmet erkânını ve iki yıl önce ayrılıp giderken hakkımda nice dostluk nişâneleri gösteren gazetecilerini pek derin bir hayrete düşürmüştü. Herkes, benim bu geriye dönüşümden memnun mu olmak, yoksa bana acımak mı lâzımgeldiğini bilemiyordu. Bizde ise bu işe şaşmayan kalmamıştı ve hâdise, döne dolaşa matbuata aksetmiş; İstanbul'da, Ankara'da bazı şakacı fıkra yazarlarının diline düşmüştü. Bunlar, umumiyetle aleyhime tefsir edilebilecek bir takım telmihlerde bulunuyorlar, beni iğneleyip kışkırtmağa çabalıyor-

lardı. Öyleki en sonunda Hariciye Vekâleti, bu dedikoduların önüne geçmek için tekrar Bern'e tayinimin «kendi arzum» üzerine yapıldığını havadis şeklinde tamamile ilân etmek lüzumunu duydu. Hakikatte ise işin aslı şundan ibâretti: Sıhhatimin gittikçe bozulması yüzünden Tahran'dan başka bir yere naklimi gerçi ben istemiştim. Fakat, bu yerin mutlaka Bern olması hususunda hiçbir meyil göstermemiştim. Zira, İsviçre teamüllerinin Bern'e Fransa'dan başka hiçbir memleketin Büyükelçi göndermesine müsait olmadığını biliyordum ve ayrıca şu da malûmumdu ki, arada diğer bir Elçi gelip gitmeden ayni yere ayni Elçi için iki defa *«agrément»* talebinde bulunmak bütün diplomatik formalitelere aykırı bir harekettir. Nitekim, kendimi methetmek gibi olmasın ama, İsviçre Hükûmeti benden başka biri bahismevzuu olsaydı bu tarzda istenilen bir «agrément» ı vermekte hayli tereddüde düşerdi. Mamafi, İsviçre Hükûmeti, şahsım için bu cemileyi göstermekle beraber, Hariciye Vekâletimizin, Büyükelçi olarak kabulüme dair yaptığı istizana muvafakat cevabı vermemiştir. Halbuki bu Vekâletten bana gelen tebliğ, Bern'e, ancak «haiz olduğum derece ve pâye ile naklimin mukarrer» olduğunu bildiriyordu. Şu halde, nezdine tayin olunacağım Hükûmet tarafından bu şart kabul edilmeyince o karardan vazgeçilmesi lâzımgelmez miydi? Bundan başka, ben, totaliter olduğu söylenen rejimler devrinde bile bu gibi tayin ve nakil kararlarını daima istizan şeklinde almağa alışmış; hattâ bir ikisini red bile etmişken bu sefer, tepeden inme bir emir tarzında telâkki etmek vaziyetine düşmüştüm. Bununla beraber eski alışkanlık eseri olacak, hemen gönderdiğim bir yazı ile o kararı kabul edemiyeceğimi bildirmiştim ama, aldığım cevap bir «oldu bitti» den ibâret kalmıştı. Yani, bu iki üç günlük muhabere esnasında, nasıl olmuş bilmiyorum, Vekâlet, İsviçre Hükümetinden hem «agrément» isteyip almak, hem de Bü-

yükelçilik şartını ortadan kaldırmak zaman ve imkânını bulmuştu. Gerçi, bu emri vâkiin benim vereceğim karar üzerinde herhangi bir tesiri olamazdı. Zirâ, ne vakit istesem istifamı verip o çapraşık durumdan kurtulabilirdim.

Meğer bunu yapmak da elimde değilmiş. Tahran'dan Ankara'ya gelip de İsviçre Hariciye Nâzırının «agrément» ımı verirken şahsım hakkında söylediği dostluk sözlerini ve tekrar Bern'e gelişimden duyduğu memnunluğu Bern Maslahatgüzârımızın bir yazısında okuyunca, her şeye rağmen, İsviçre yolunu boylamak benim için bir nezaket ve gönül borcu olmuştu. Ama, o sırada ikisi boş ve biri açılmak üzere olan üç Büyükelçilik varmış da her biri bir başkasına vaad olunmuş imiş. Ne zarar! Emekliye ayrılmama şurada ne kadar zaman kaldı. Âhır ömrümüzde bir de post kavgasına atılmayalım ve hiç değilse bu gibi işleri meslekten yetişmiş olanlara bırakalım.

Kendi kendime böyle diyordum ama, doğrusunu söylemek lâzımgelirse, Bern'e vardığımda yakamı bir nevi rütbe ve pâye kompleksinden sıyıramamıştım. Buna sebep belki «Corps diplomatique» in bana karşı muamelelerinde sezdiğim acayiplikti. Eski ve yeni meslekdaşlarımın çoğu, bana hangi ünvanla hitap edeceğini ve ziyafet sofralarında nereye oturtacağını bilemiyordu. Öyle ya, ben on ay önce buranın en kıdemli Ortaelçilerindendim. Şimdi de, üstelik, bir Büyükelçilik vazifesini görmekten geliyordum. Şu halde, bana «Monsieur le Ministre» mi yoksa «Monsieur l'Ambassadeur» mü demek lâzımdı? Kimse bir türlü işin içinden çıkamıyordu. Bu suretle ben, adetâ bir protokol meselesi haline girmiştim ve diplomasi tarihinde benim durumuma benzer tek duruma rasgelinmediği için bu meselenin halli dolaşık bir bilmecenin çözülmesi kadar imkânsızlaşmakta idi. Öyle ki, günün birinde bu iş veya bu dâvâ, diplomatik çevreleri aşıp akademik bir

tarzda bütün İsviçre matbuatını ve dolayısiyle İsviçre umumî efkârını sarmağa başlamıştı. Konsey Federal yüzlerce yıllık bir teamülü bozarak Bern'e, Fransız Büyükelçisinden başka Büyükelçilerin kabulüne karar verebilir mi, veremez mi? Yahut da vermeli midir, vermemeli midir? Bu sualler ne şekilde sorulursa sorulsun, ilk uyandırdığı tepki umumiyetle menfi olmuştu. Zira, İsviçrelinin mütevazi ruhu, Bern faslında yazdığım gibi, «büyük» sıfatını taşıyan her şeyden irkilir ve süt fiatlarından tutun da Anayasa prensiplerine kadar herhangi bir «mevzuat» ın değişmesi bahsini daima endişe ile karşılar.

Bu suretle, Konsey Federal, Büyükelçiliklere müsaade bahsinde, sarfettiği bütün gayretlere rağmen, ne halka ne matbuata meram anlatabilmişti. Hemen herkesin ağzında «bizim gibi küçücük bir millete Büyükelçi ne gerek?» sözü dolaşıyordu ve bunlara «ya Fransız Büyükelçisi?» denilince «O başka. O bir eski teamüldür; o tarihî bir gelenektir.» cevabını veriyorlardı.

Nihayet, nasıl oldu bilmiyorum. Günün birinde, İsviçre Hariciye Nezareti Bern'e Büyükelçi göndermek veya Orta Elçilerini Büyükelçi pâyesine çıkarmak isteyen devletlerin arzusunu müsbet bir şekilde tetkike hazır olduğunu bildirdi. Lâkin, bunun üzerine, benim vaziyetim uzun bir müddet için evvelkinden daha acayip bir safhaya girmişti. Çünkü, İtalya, Amerika, İngiltere, Belçika, Kanada, Hindistan, İsviçre Hükûmetinin kararından hemen istifâde ettikleri halde bizim Hariciye Vekâleti, bu hususa dair yazdığım yazıları her nedense aylarca cevapsız bırakmıştı. İsviçre'de, Büyük Elçilik meselesinin benim yüzümden çıktığını bilen dostlarım, şimdi, halime büsbütün şaşıyorlardı. Ve bana öyle geliyordu ki, hepsinin dudakları ucunda şöyle bir sual, hepsinin gözleri içinde şöyle bir şüphe vardı: «Durumunuzun hâlâ askıda bırakılışı, acaba, Hükûmetiniz tarafından şahsınıza karşı zımnî bir itimatsızlığa mı

âlâmettir? Acaba, Tahran Büyük Elçiliğinden buraya Orta Elçi olarak gönderilişiniz, bir çoklarımızın tahmin ettiği gibi hakkınızda verilmiş bir cezai muamele mahiyetini mi taşımakta idi?»

Bu satırları okurken size öyle gelecek ki, 20 yıllık bir kariyerden sonra ben, artık, şahsiyetimin bütün istiklâlini kaybetmiş, bu yazılarımın baş taraflarında alaya aldığım «derece», «pâye» düşkünlerinden biri olmuş ve böyle bir ruh haline kapılmanın benim için Büyük Elçilikten Orta Elçiliğe veya Orta Elçilikten Konsolosluğa inmekten daha küçültücü bir kusur olduğunu anlamamağa başlamışım. Bu zannınızda büsbütün yanıldığınızı itiraf ederim. Fakat, şunu da bilmenizi isterim ki, dışarıda vazife gördüğüm müddetçe şahsî gururumu ve bu gururdan gelen endişeleri, hiç bir zaman, millî gururumdan ve millî endişelerimden ayrı tutmamışımdır. Her bulunduğum yerde yabancı meslekdaşlarımdan ve hele büyük denilen Devlet temsilcilerinden bir parmak aşağı görünmemek titizliğimin ölçüsü daima kendi memleket ve Devletimin şeref ve itibarı olmuştur. Nitekim, Bern'deki bu son vaziyette de hissettiğim eksiklik ve üzüntünün başlıca sebebi irili ufaklı beş altı Devletin Orta Elçilikleri Büyük Elçiliğe çıkarıldığı, yani adları birinci sınıf temsilciler kaydiyle «Corps diplomatique» listesinin en başına geçirildiği halde Türkiye Cumhuriyeti temsil Heyetinin bu listede, -nebileyim ben- herhangi bir kaç yüz bin nüfuslu yeni kurulmuş devletlerin ardında kalması idi.

Lâkin, Hariciye kariyeri bahsinde bu meseleler, öylè sanıyorum ki, memleketimizin ne resmî ne de hususi çevrelerinde pek büyük bir alâka uyandırmamaktadır. «Cumhuriyet» sütunlarında aylarca yayınlanan bu yazılarımın birçok kısmının okurlarım arasında müsbet veya menfi bir çok tepkiler uyandırdığını görmekle beraber bu nokta yâni haricî temsil vazifemizi köstekleyen eksiklikler ve zorluk-

lar noktası üzerinde durana hemen hiç rasgelmemişimdir.

Ve işin asıl tuhaf tarafı, okurlarımdan çoğunun dikkat ve merakını yazılarının tahlil ve tetkik mevzuunu teşkil eden vâkıalardan çok daha ziyade başlığının çekmiş olmasıdır. Neden kendime «Zoraki Diplomat» demişim? Diplomatlık meslekine zoraki olarak girmiş isem, neden beni zorlayan sebepler ortadan kalktıktan sonra yıllarca gene o meslekte kalmışım? Bu mütecessisler arasında bir kaçı, hattâ yazılarımın daha başlangıçlarında, bazı gazete veya dergilere başvurup bunu anlamak çârelerini aradı. Ben ise bütün bu sözlü ve yazılı sualler karşısında sâdece gülüyordum. Hâlâ da gülmekteyim. Çünkü, «Zoraki Diplomat» başlığını Molière'le Vefik Paşanın (Zoraki Tabib)inden bunun için seçip almıştım. Aksi takdirde o yazıların diğer bütün emekli diplomatlar tarafından kaleme alınmış can sıkıcı, uyutucu «hatıra»lardan ne farkı kalırdı? Bu hatıralarda emekli diplomatlar, hep kendi başarılarından bahsederler. Ben filân zaman filân havadisi Hükûmetime herkesden önce şöyle bildirdim; filân hâdisenin önüne böyle geçtim; diye öğünür, dururlar ve işin en kötüsü, bu iddialarını isbat etmek için karşınıza bir yığın nota, rapor, şifre, telgraf dosyalariyle çıkıp dikilirler. Siz dinleyin dinlemeyin, onlar durmadan anlatırlar. Hem öylesine bir Sibil ağzı ile, öylesine hatıftan gelir bir sesle ki, kafanıza önce bir hafif uyuşukluk, sonra bir ağır durgunluk verir ve «hatıra» ların son safhalarına doğru kulaklarınızda şunlara benzer bir takım sözlerin yankıları çınlaya çınlaya tıpkı onlar gibi kaskatı kesilirsiniz: «1814 Viyana Kongresi», «1888 Berlin Muahedesi», «Müttefik Devletlerle Orta Avrupa İmparatorlukları arasında 1918 mütareke şartları» vesaire.

Ben, okurlarıma böyle bir fenalık etmekten çekindimse kusur mu işledim? veyahut dünyanın birçok yalanları dolanları, kargaşalıkları ve kör döğüş-

leri içinden geçerken Figaro'nun dediği üzere arada bir «ağlamamak için güldüm» ise kabahat benim mi? «Zoraki Diplomat» lâkabını takınmakla, ben, kendi kendimi de alaya almış, kendi kendime de gülmüş olmuyor muyum?

Lâkin, ne yazık ki, bizde bir çok kimseler, halk lehçemizin bazı tâbirleri gibi atalarımızın «humour» hassalarını da unutmuş bulunuyorlar ve «zoraki» kelimesinden bir nevi zorlanma veya zorlanmış mânası çıkarıp her kalenderin nüktesinde ham ve çıplak bir gerçeğin ifâdesini arayorlar. «Kinaye» ve «cinas» nedir artık hiç bilmiyorlar.

Onun içindir ki, bu gibilere hemen şu açıklamada bulunmayı lüzumlu görüyorum: «Zoraki» sâdece «İsteksiz» demektir, buna göre bir adam, herhangi bir işe isteksiz olarak girip onu benimsemiş olabilir. Kaldı ki, benim diplomatlığımı zoraki kılan sebepler ve âmiller bu yazıların başında bazı hususiyetlerini anlatmağa çalıştığım klâsik ve bürokratik bir diplomasi âleminin garip ve acayip şartlarıdır. 20 yıllık kariyerimin başından itibaren dünyayı, hep o âlemin ötesinden ve bu şartların dışından görmeye gayret etmişimdir. Zaten başka türlü de yapamazdım. Kafamın kendine mahsus bir şekilleşme ve yetişme tarzı vardı ve bunun -Tanrıya bin şükür- 45 yaşımdan sonra meslekî bir bozuntuya uğramasının artık imkânı kalmamıştı. Yoksa, 20 nci yüz yılın en yürekler paralayıcı fâciası olan İkinci Dünya Harbi bâdirelerinin içinden, şimdi, karşınıza, biraz yukarıda bahsettiğim emekli diplomatlardan biri gibi sıra sıra tarih rakamları, deste deste muahede klişeleri ve bir sürü resmî evrak tomariyle çıkmış olacaktım. Yani bir eski dosya dolabı halinde ve dünya hâdiseleri bunun içinde bir yığın tozlu kâğıda inkılâb etmiş olarak.

O hâdiseler ki, hepsinin tesirini kendi kanımda ve canımda hissetmiş idim ve bana verdikleri azabı, heyecanı insanlığımın derinliklerinde hâlâ tap

taze muhafaza etmekteyim. Bütün bu yazıları o azap ve heyecanın hiç değilse bir kısmını Türk okurlarımla paylaşmak ihtiyacına kapılarak yazmış bulunuyorum ve onlara, ayni zamanda, şöyle demek istiyorum: insanlığın alın yazısı hiç bir devirde bugünkü kadar kararmamış; insanlık hiçbir devirde bugünkü kadar dar bir çıkmaza girmemiştir. Onu, bu çıkmazdan kimler, hangi rehberler kurtaracak? «Zoraki Diplomat» boyunca ben, yeryüzünde böyle bir dev işini başarabilecek tek kimseden eser görmediğimi de itiraf etmiştim. Garp âleminde, büyük Devlet ve millet adamları devri çoktan kapanmıştır. Şark âlemi ise henüz kendi kendini doğuruş sancıları içinde kıvranmaktadır. Bir zamanlar dünyaya nizam veren ileri ve hür milletlerin çoğu, iç birliklerini kaybedip birer başıboş yığın haline girmeye başladı. Gerçi, dünyanın dörtte üçü üstüne kapanmış bir zindan kapısının ardından gelen vahşi uğultular bunların bir kısmını henüz uyanık ve tetikte durmağa mecbur ediyor; ama ne vakite kadar? Bunu tayin etmek mümkün değildir. Avrupa öyle bir fikir, emel ve içtihad kargaşalığı içindedir ki, bugün, zindan kapısının ardından gelen uğultu bile bu kıt'a sakinlerinin çoğuna haşyet vermemektedir. Fakat, yarın aynı uğultunun bir siren sesine inkılâb edip nice âvâreleri kendine doğru çekmiyeceğini kim iddia edebilir? Şimdiden, Fransa gibi, İtalya gibi medeniyet merkezlerinde en ileri kalem ve fikir sahipleri, arkalarında takım takım, alay alay aydın gençlerle kulaklarını hep oraya kabartmış, yüzlerini hep oraya çevirmiş bulunuyorlar. Zira, bunlar kendi hallerine bırakılmış, yâni bir nevi ruh yalnızlığına düşmüş olmaktan rahatsızdırlar. Kafalarını bir akideye, bir imâna bağlamak ihtiyacını duyuyorlar. Meselâ Juliot- Curie, Aragon, J.P. Sartre ve Picasso gibi Fransa'nın en büyük ilim, şiir, felsefe ve sanat üstadları, böyle bir kompleks yüzündendir ki, dönüp dolaşıp, kendilerini en nihayet aşırı sol dediğimiz tehlikeli

cereyanlara kaptırmışlardır. Bu cereyanları türlü adlar altında temsil eden teşkilâtlar onlara, bir fikir ailesi havasının sıcaklığını ve emniyetini vermektedir. Fert hürriyetlerinin en son haddine kadar genişlediği Anglo-Sakson dünyasında dahi birçok entellektüelin bu yollardan bir duygu ve düşünce disiplinine varmağa çalıştığını görmemek mümkün değildir. Asrın en büyük sinema artisti ve en yüksek komedya dahisi Charlie Chaplin'in servet ve şöhretini borçlu olduğu memleketten niçin kaçtığı ve son defa İsviçre'de Stalin sulh mükâfatını ne suretle kazandığı herkesin malûmu olsa gerektir.

Bu mânevi bozgun karşısında bütün mes'uliyet sahiplerinin eli kolu bağlı bir haldedir. Amerika'da Mac Carty'nin almağa kalkıştığı şiddetli tedbirlerin umumi efkârın baskısı altında nasıl iflâsa uğratıldığını hepimiz biliyoruz. Bu cidalci adamın riyaset ettiği Senato Komisyonu tarafından tasfiye edilmiş nice aydın kişiler, profesörler, hükûmet adamları ve diplomatlar -ki bunlardan bir kaçının komünizme sempatisini ben bile yakından bilirim- yavaş yavaş eski itibarlarını yeniden kazanmak ve Devlet kadrolarındaki yerlerini yeniden işgal etmek üzeredirler.

Klâsik demokrasi cemiyetlerinde göze çarpan bu «nefis müdafaası» zaafı, birçok kimsenin zannettiği gibi, ne tolerans prensibinin ifratına, ne de liberal idare sisteminin bozuk düzenliğine atfedilebilir. Bu çeşit cemiyetlerin başlıca eksiği, bence, insanlara, dünyanın bu günkü şartlarına göre yeni bir hayat ideali veremiyecek kadar kısırlaşmış olmasıdır. Amerika'da, Roosevelt'in New Deali'i bile unutulmuş, gene eski tasla eski hamama dönülmüştür.

Lâkin bu hamam, artık, o eski hamam değildir. Otuz kırk yıldanberi dünya, Devlet ve Hükûmet adamlarının kontrolü, iradesi ve hattâ belki de bilgisi dışında bir takım derin istihalelere uğramış veya uğrayıp durmaktadır.

Bütün bu istihalelerin ortaya attığı sosyal, politik ve ekonomik problemler ise henüz birkaç cemiyet âliminin tahlil ve tetkik lâboratuarından dışarıya çıkıp doğrudan doğruya hayattan bekledikleri cevabı alamamıştır. Bunlar bütün insan topluluklarının, devlet ve siyaset müesseselerinin üstüne irili ufaklı birer sfenks gibi abanmış duruyor. Çalışma ve iş verme dâvası hangi taraf lehine halledilecek? Çoğunluğun gittikçe artan yoksulluğu ile azınlığın gittikçe kabaran varlığı arasındaki muvazenesizlik ne suretle ayarlanacak? Bir yandan insan haklarını ve hürriyet prensiplerini, öbür yandan sömürgecilik menfaatlerini savunan devletlerin hukuki ve politik bünyelerindeki tezatlar ne vakit ortadan kalkacak? ve bunun bir neticesi olan nüfuz bölgesi rekabetleriyle bu rekabetlerin sebep olduğu milletlerarası çekişmeler nasıl önlenebilecek? Şifası ancak cerrahi bir müdahaleye ihtiyaç gösteren sosyal ve ekonomik hastalıkların bir takım koca karı ilâçlariyle tedâvisine ne zamana kadar devam olunacak? İyilikle kötülüğün, gerçekle yalanın başbaşa, kolkola dolaşıp bağdaşmalarını hoş görme gafletinden hangi gün uyanılacak?

Şimdiye kadar dünya hâdiselerinden çıkardığım mânaya göre bütün bu meselelerin çözülme devrinden çok uzak bulunduğumuzu ve belki de gittikçe uzaklaşmakta olduğumuzu itiraf etmem lâzımgelir. Zira, hür milletler kaderlerini, şu anda, gittikçe daha ampirik ve daha *kompromici* şekiller alan bir siyasi sistemin veya sistemsizliğin dalgalanışlarına kaptırmış; hiç birinin içinde huzurdan, emniyetten eser kalmamıştır. Bunlar nazarında ONU bir sırça saray, NATO kum üstünde bir kale ve SHAPE bir gövdesiz kafadır.

Şu halde ne etmeli, ne eylemeli? Âkibet ne olacak? Batı âleminin hür insanları arasında böyle bir telâş ve endişeye düşenler de parmakla sayılacak kadar azdır. «Bugünü hoş geçir, yarını düşünme» sözü çoğunun hareket düsturu yerine geçmiştir. Bü-

tün mânasiyle bir medeniyet sonu hali... Avrupa kıt'asının ortasında, böyle bir halin on yedi yıl evvel bir kerre daha gözüme çarptığını hatırlayorum. Fakat, ben o zaman buna bir medeniyet sonu vasfını vermemiştim. Çünkü, o zaman herkeste, hiç değilse, yaklaşan bir tehlikenin şuuru vardı ve bu şuurun «korku», «panikleme», «kaçma» ve «mâceralara atılma» şeklinde bir takım tepkilerine şahit oluyorduk. İnsanlar henüz bugünkü duygu ve düşünce *letarjisine* düşmemiştiler. Zaten Avrupa'nın 1937-1939'daki durumu ile 1945-1955'deki durumu arasında görülebilecek yegâne fark da, sanırım, bundan ibârettir. Beri yanda ayni uzlaşma ve yatıştırma siyaseti, öbür yanda ayni toparlanma, kalkınma, silâhlanma hareketi ve arada bir, kedinin fâre ile oynama, kedinin fareyi hipnotizma etme taktikleri.

Evet, ben bu kedi ile fâre oyununun en canlı, en heyecanlı sahnelerinden birini, geçen yazın başında Cenevre'de toplanmış olan Kore-Çin Hindistanı Konferansında pek yakından görmüştüm: Molotov, çömeldiği yerden hiç kımıldamaksızın, hiç sesini çıkarmaksızın yalnız gözlerile her şeyi ve herkesi kendi irâdesi altına almış görünüyordu. Müttefik Devlet Heyetleri reislerinin her biri bir köşeye sinmiş, ondan gelecek bir işareti bekliyor gibiydi. Mr. Eden, büyülü bir câzibeye tutulmuşcasına hep onun etrafında dolaşıyordu. Mösyö Bidault, ne yapacağını şaşırmış bir halde kâh ona doğru gidip yaklaşmak istiyor; kâh bulunduğu yerde dizlerinin bağı çözülmüş gibi yığılıp kalıyordu. Foster Dulles, tam mânasiyle, kâbuslu bir rüya gören insanın ihtilâçları içinde kıvranıp duruyordu ve Molotov yudum yudum çayını içerek susuyor, düşünüyordu.

Neden susuyor? Ne düşünüyor? Sanki, herkes Leman gölü kıyılarına yalnız bunu anlamak, bunu bilmek için gelmiş idi. Kore harbi unutulmuş, Çin Hindistanı dâvası milletlerarası karakterini kaybedip Fransa'nın iç politikasına intikal etmişti ve bü-

tün bu vâkıaların sonunda Amerika heyeti başdelegesi bu çıkmazdan kurtuluş çâresini ancak kaçmakta bulmuş ve Fransız Kabinesi de devrilip gitmişti. O vakit, anlaşılır gibi oldu ki, Molotov meğer bunu düşünüyor ve sessiz sessiz şu beklenmedik âkibetleri hazırlıyormuş.

Bundan ötesi herkesin malûmu olsa gerektir: Garp devletleri arasındaki işbirliği ve dayanışma misakı bir fiskede sarsılmıştır. Kore dâvası çürütülmüştür. Fransa, Çin Hindistan'ını kendi haline bırakmıştır. Ancak, hiç kimsenin şimdiye kadar halledemediği muamma, müttefiklerin Kore için neden bu kadar kan ve emek sarfettiği ve Fransa'nın yedi sekiz yıl süren bir uzun ve çetin harbe neden katlanmış olduğudur.

Kafamızda, bir sorgu işaretinin çekilip sökülmez kancası halinde saplı kalan hâdise, yalmz bu Cenevre Konferansından ibaret değildir. Tahran, Yalta, Potsdam toplantılarının sonuçları bütün akıl ve mantık sahiplerinin idrakinde hâlâ kapanmasını bilmeyen bir yara gibi sızlıyor. Halbuki, Cenevre Konferansı olsun, o toplantılar olsun, Garp âleminin birçok siyaset ve diplomasi adamları tarafından hep barış ve anlaşma yolunda birer ferah verici merhale olarak karşılanmıştır. Zira, bunlarca her şeyden üstün tutulan gaye milletler hayrına uzun vadeli bir iş görmekten ziyade, o günün müşkülâtından şu veya bu suretle yakayı sıyırıp kurtulmaktır. Netekim, klâsik diplomasi tarihinin kaydettiği başarıların çoğu da bundan başka şeyler değildir. Gerçi Fransızların *«Esprit de caste»* ve *«déformation professionnelle»* dedikleri sınıf zihniyeti ile meslekî çarpıklık çekirdekten yetişme diplomatların büyük bir kısmını toplumlardan öylesine ayırmış ve aşağı halk tabakalarının mukadderatına öyle bir yüksekten veya tersinden bakmağa alıştırmıştır ki, bunlar, kendi başlarını sıkıntıdan kurtarır veyahut neticesi şüpheli herhangi bir geçici hal çaresi bulurken tem-

sil ettikleri devlet ve milletin hak ve menfaatlerini korumuş oldukları zannına düşebilirler. Bu itibarla 1936'dan beri müşahede ve tahliline çalıştığım diplomasi hatalarının bu meslek erbabının ihmalinden, beceriksizliğinden — ve hele aslâ kötü niyetinden — doğmadığını söylemek isterim. Bence bütün bu hataların mes'uliyetini doğrudan doğruya diplomasi sisteminde aramak lâzımdır. Milletler gibi bizzat diplomatlar da bu sistemin kurbanı olagelmektedir. Zira, medenî âlemde bütün devlet müesseseleri gittikçe yenileşmekte, demokratlaşmakta olduğu halde yalnız Hariciye Nezaretleri anakronik ve aristokratik vasıflarını muhafaza etmektedir. Gençliğin, yeniliğin ve ileriliğin en gürbüz örneklerinden biri olan Şimal Amerikası bile eski dünyanın işlerine karıştığı günden beri, yakasını bu çeşit vaktı geçmiş diplomatik usul ve teamüllere kaptırmıştır. Roosevelt gibi idealist bir büyük Devlet adamı bile Birinci Cihan Harbi sonunda zavallı Wilson'u canından bezdiren gizli kapaklı barış konferanslarının samimiyetsiz, cesaretsiz ve oportünist danışıp uzlaşma usullerine ayak uydurmak zorunda kalmıştır.

Bugün, — yalnız Batı Avrupa milletlerinin değil — bütün insanlığın başını, tarihte misli görülmemiş bir belâya sokan Tahran ve Yalta Anlaşmaları ve nihayet o gülünç Potsdam yarenliği doğrudan doğruya *State Department'la Foreign Office* erkânının hazırlayıp kotardıkları birer siyasi kapitülâsyondur. Balkanlardan Doğu Almanya'ya kadar kıt'anın en geniş ve medenî parçasını Kızıl Rusya'nın nüfuz ve hâkimiyetine bırakıp çekilmeler; coğrafyaca, etnografyaca tek bir vücut teşkil eden Kore'yi ikiye bölüp yukarı kısmının yeni bir komünist yuvası haline girmesine müsaade etmeler ve nihayet, dört yüz milyonluk milliyetçi Çin halkını Mao-ÇeTung'un bir milyonluk ordusuna baç vererek insanlığın dörtte birinin daha kızıllaşmasına göz yummalar vesaire, hep yüksek diplomasinin Devlet ve siyaset adamları-

na ve zaferin büyük kahramanlarına akıl hocalığının korkunç ve kanlı neticeleridir. Ve işin en facialı tarafı, bu acı tecrübelerden sonra bütün gerçek sulh yolcularına hâlâ aynı sakat metodlarla aynı Mentor'un rehberlik etmekte bulunuşudur.

S O N

"Zoraki Diplomat" dış politikamızı ve diplomasi tarihimizi yansıtması kadar 2. Dünya Savaşı bakımından da ilgi çekici bir eserdir. İlk basımı yapıldığında memleketimizden çok dış ülkelerde yankı yaratmış, başda rusca olmak üzere birçok dillere çevrilmiştir. "Zoraki Diplomat" merakla okunacak ve günümüze aydınlık getirecek bir anı kitabıdır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, düzyazı alanındaki ustalığını bu kitabında daha belirgin olarak göstermektedir.

Başnur Matbaası, Ankara - 1967

10 Lira